

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KENT HAKKI BAĞLAMINDA TRANSLARIN
CİNSİYET KİMLİĞİ DENEYİMLERİ:
PAKİSTAN- LAHOR, İSTANBUL
KARŞILAŞTIRMASI

Niyaz USLU
2501180515

Tez Danışmanı
DR. Öğr. Üyesi Özgün AKDURAN EROL

İstanbul - 2022

ÖZ

KENT HAKKI BAĞLAMINDA TRANSLARIN CİNSİYET KİMLİĞİ DENEYİMLERİ: PAKİSTAN- LAHOR, İSTANBUL KARŞILAŞTIRMASI

NİYAZ USLU

Araştırmada İstanbul ve Lahor kentlerinde yaşayan transların gündelik yaşam deneyimleri Uluslararası insan hakları mevzuatındaki normlardan ve bu normlardan oluşturulan göstergelerden faydalanılarak kent hakkı literatürü ışığında kentteki hak alanları üzerinden incelenmiştir. Kişilerin yaşam deneyimlerinin normlar ve standartlarla olan uyumluluğu kent ölçeğinde transların insan haklarının nasıl somutlaştığında dair fikir vermiştir.

Araştırma iki kentin sosyo-kültürel farklılıklarını, yereldeki trans aktivizminin farklılıklarını, ulusal düzeydeki translara ilişkin mevzuattaki farklılıkları dikkate alarak kent hakkı bağlamında transların gündelik yaşam deneyimlerine ilişkin çıkarımlarda bulunmuş ve kent düzeyinde transların hak ve hizmetlere erişimlerinde karşılaştığı engeller ve maruz bırakıldığı ayrımcılıklarda benzerlikler olduğunu göstermiştir. Hak ihlallerine ilişkin olarak transların taleplerine de yer verilen çalışmada Pakistan’da transların haklarının korunmasına yönelik anayasal düzeyde gerçekleşen gelişmelerin uygulamada yetersiz kaldığı, Türkiye’de ise transların hem gündelik yaşamda hem de mevzuatta görünmezliğinin devam ettiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trans, Kent Hakkı, Toplumsal Cinsiyet, İkili Cinsiyet Düzeni, Uluslararası Hukuk, İnsan Hakları, LGBTİ+

ABSTRACT

GENDER IDENTITY EXPERIENCES OF TRANSGENDER PEOPLE IN THE CONTEXT OF THE RIGHT TO THE CITY: PAKISTAN- LAHORE, ISTANBUL COMPARISON

NIYAZ USLU

In the study, the everydaylife experiences of transgender people living in Istanbul and Lahore were analyzed through the areas of rights in the city in the light of the literature on the right to the city by utilizing the norms in international human rights legislation and the indicators created from these norms. The compatibility of people's life experiences with norms and standards has given an idea about how the human rights of transgender people are embodied at the urban scale.

Taking into account the socio-cultural differences of the two cities, the differences in local trans activism, and the differences in the legislation on transgender people at the national level, the research made inferences about the daily life experiences of transgender people in the context of the right to the city and showed that there are similarities in the obstacles transgender people face in accessing rights and services and the discrimination they are subjected to at the city level. In the study, which also includes the demands of transgender people regarding rights violations, it is concluded that the developments realized at the constitutional level for the protection of the rights of transgender people in Pakistan are insufficient in practice, while in Turkey, transgender people continue to be invisible both in daily life and in legislation.

Keywords: Transgender, Right to the City, Gender, Binary Gender Order, International Law, Human Rights, LGBTI+

ÖNSÖZ

Kent hakkı 1968 yılında ilk kez ortaya atıldıktan sonra literatürde çokça tartışılmış, cinsiyet ilişkilerini ve kentteki ataerkil yapıyı dikkate almadığı için feministlerce eleştirilmişti. Bir yanıyla da kent hakkı literatürün sınırlarını aşarak kimi ülkelerde yasalaşmış ve uluslararası hukukta da normlaşma süreci başlamıştı. İnsan haklarının kent düzeyinde somutlaşması ve feminist yöntemin de gündelik yaşamda insan haklarının aranması önermesinden yola çıkarak bu tez çalışmasında transların gündelik yaşamlarında kent hakkının izleri aradım.

Yaklaşık üç yıl süren bu tez çalışması süresince öncelikle çalışmamı kent hakkı odağında ele almamı öneren ve tüm bu süreçte bana rehberlik eden, çalışmayı ilmek ilmek birlikte ördüğümüz tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Özgün Akduran Erol'a, yalnızca mevcut durumun değil direniş imkanlarının da analize dahil edilmesi nasihatini her daim aklımda tuttuğum, feminizmi öğrendiğim değerli hocam Prof. Dr. Serpil Çakır'a, ilgiyle çalışmayı okuyarak önerileri ve değerlendirmeleriyle çalışmayı zenginleştiren çok kıymetli Jüri Üyelerim Doç. Dr. Seda İrem Çakırca Yüceoğlu'na, Prof. Dr. Serpil Çakır'a, Prof. Dr. Begüm Özden Fırat'a ve Dr. Öğr. Üyesi Berrin Oktay Yılmaz'a, aktivizmi ve örgütlenmeyi deneyimlediğim Lambdaistanbul'a, Lahor'daki görüşmeleri mümkün kılan Sunny Abbasi'ye, tüm bu süreçte bana destek olan, dinleyen, heyecanımı paylaşan Oğuz Erişik'a ve isimlerini burada sayamayacağım arkadaşlarıma ve elbette desteğini hiç esirgemeyen, sabırla bu günü bekleyen güzel aileme ne kadar teşekkür etsem az.

Bu çalışmanın İstanbul kısmı, Kapasite Geliştirme Derneği (KAGED) tarafından yürütülen ve AB Türkiye Delegasyonu Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı tarafından desteklenen İnsan Hakları Okulu (İHO)'nun Bahri Savcı İnsan Hakları Araştırmaları Destek Programı'nın katkılarıyla yürütüldü. Hem bu araştırmaya inandıkları için hem de bu araştırmaya verdikleri destekten ötürü İnsan Hakları Okulu'na teşekkür ederim. Son olarak, karşılıklı öğrendiğimiz ve birlikte bilgiyi

Ürettiğimiz bu sreğte araştırmayı anlatılarıyla mümkün kılan, zaman zaman öfke, sevinĐ, kahkaha ve gözyaşının eşlik ettiği görüşmelerimizde büyük bir samimiyetle yaşam deneyimlerini benimle paylaşan katılımcılarıma ve her yürüyüşünde kenti dönüştüren lubunyalara can-ı gönülden sevgilerimi sunarım.

Niyaz Uslu

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ: TOPLUMSAL CİNSİYET, TRANS VE KENT HAKKI

1.1. Toplumsal Cinsiyet, İkili Cinsiyet Düzeni ve Şemsiye Bir Kavram: Trans....	13
1.2. Transların Kent Hakkı	31
1.2.1. Kent Hakkı	31
1.2.2. Kent Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet	49
1.2.3. Transların Gündelik Yaşamlarında Kent Hakkını Aramak.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKİ ÇERÇEVE VE YEREL POLİTİKALAR

2.1. Uluslararası Normlar ve Standartlar.....	93
2.1.1. Trans Haklarına İlişkin Uluslararası Mevzuat.....	94

2.1.2. Kent Hakkına İlişkin Uluslararası Mevzuat.....	132

2.1.3. Transların Kent Hakkını İzlemek: Sınırlar, İhlaller ve İmkanlar	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT HAKKI BAĞLAMINDA TRANSLARIN CİNSİYET KİMLİĞİ DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ: LAHOR- İSTANBUL ÖRNEKLERİ

3.1. Araştırma Yöntemi	172

3.2. Araştırmanın Bulguları ve Görüşmelerin Analizi	173

3.2.1. Sosyo-demografik Bilgiler	173

3.2.2. Barınma	189

3.2.3. Güvenlik	202

3.2.4. Hareketlilik	225

3.2.5. Kentsel Kamu Hizmetlerine Erişim	239

3.2.6. Kent Hakkı Talebi, Kentsel Demokrasi ve Katılım.....	253

SONUÇ	264

EKLER	275

EK-1: Yasa Tasarısı [Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası]	275

Ek-2: Görüşme Soruları	285

KAYNAKÇA	293

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2 1 Barınma hak alanına ilişkin göstergeler	145
Tablo 2 2 Güvenlik hak alanına ilişkin göstergeler	146
Tablo 2 3 Hareketlilik hak alanına ilişkin göstergeler.....	148
Tablo 2 4 Kentsel kamu hizmetlerine erişim hak alanına ilişkin göstergeler.....	150
Tablo 2 5 Kentsel demokrasiye katılım hak alanına ilişkin göstergeler.....	153
Tablo 2 6 TGEU indeksinde yer alan göstergeler	154
Tablo 3 1 Araştırmanın İstanbul katılımcılarına ilişkin bilgiler	174
Tablo 3 2 Araştırmanın Lahor katılımcılarına ilişkin bilgiler	179
Görsel 3 1 Sosyo-demografik bilgilerde yapılan kodlama.....	174
Görsel 3 2 Barınma hakkına ilişkin yapılan kodlama	190
Görsel 3 3 Güvenlik hakkına ilişkin yapılan kodlama	203
Görsel 3 4 Hareketlilik hakkına ilişkin yapılan kodlama.....	226
Görsel 3 5 Kentsel kamu hizmetlerine erişim hakkına ilişkin yapılan kodlama.....	239
Görsel 3 6 Kent hakkı talebi ve katılıma ilişkin yapılan kodlama	253
Resim 1 İstanbul'da Yerel Yönetimler.....	176
Resim 2 Lahor'da Yerel Yönetimler	180
Resim 3 İstanbul Raylı Sistem ve Metrobüs Ulaşım Haritası.....	228
Resim 4 Lahor Raylı Sistem ve Metrobüs Ulaşım Haritası	234

KISALTMALAR LİSTESİ

AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BM	: Birleşmiş Milletler
CEDAW	: Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi
CEMR	: Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi
CNIC	: Bilgisayar Destekli Ulusal Kimlik Kartı
DSM	: Mental Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı
GREVIO	: Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu
HABITAT	: İnsan Yerleşimleri Programı
ICCPR	: Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi
ICESCR	: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi
ILGA	: Uluslararası Lezbiyen ve Gey Birliği

İHEB	: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İTT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
LGR	: Cinsiyetin Yasal Olarak Tanınması
LGBTİ+	: Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, İnterseks, Artı
NADRA	: Ulusal Veri Tabanı ve Kayıt Kurumu
SPOD	: Sosyal Politika, Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği Çalışmaları Derneği
ŞÖNİM	: Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezleri
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TGEU	: Transgender Avrupa
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü

GİRİŞ

“... bizler heteroseksist ve kapitalist sistem tarafından görmezden gelinen, yasal güvenceleri olmayan, istihdam edilmeyen, küfürlerin ve erkeklik şiddetinin, hükümetlerin ve kentsel dönüşüm projelerinin birincil mağdurları olarak yıllardır kentlerin dışına itiliyoruz. Dün yani 1996'da, Ülker Sokak'ta yüzlerce trans kadını evinden eden emniyet operasyonu neyse, bugün camlarına kurşunlar sıkılan, kundaklanan Avcılar Meis sitesindeki evlerimize de olan odur. Dün dozerlerle Tarlabası'nda yaşam alanlarımıza giren, bizi ekmeğimizden ve çorbamızdan eden neyse bugün 40 yıllık sokağımızdan yani Bayram Sokak'tan bizleri devlet ve kolluk kuvvetleriyle sürmeye çalışan da odur. ... Bu kent herkesindir, ... kimliği uğruna doğduğu günden itibaren mücadele veren hayatıyla direnen tüm eşcinsel ve transların da kentidir. Şimdi haykırıyoruz! Bizi tıktığınız bodrum katlarından, derme çatma evlerden, baba dayağından, patron derdinden, sırtımızdan küfürlerini esirgemeyen tüm erkek egemen dillerin içinden, okuyamadığımız üniversitelerden, çalışamadığımız-atıldığımız iş yerlerinden, nefret cinayetine kurban gittiğimiz evlerimizden, katili devlet eliyle gizlenmiş mahkemelerinizden, bizleri utanmadan meclis kürsülerinden hasta ilan eden kendini tüketmiş siyasetinizin içinden gurur ve onurumuzla haykırıyoruz. ... Bizlere reva görülen gettoları değil, bu şehrin, yani İstanbul'un tamamını istiyoruz.”¹

Bu sözler 2013 Aralık ayında İstanbul Kadıköy'de gerçekleşen İstanbul Kent Mitingi'nde İstanbul LGBTİ+ örgütleri adına LGBTİ+ aktivistleri Boysan Yakar ve Şevval Kılıç tarafından okunan deklarasyona ait. Birçok kurum ve dayanışmanın çağrısıyla gerçekleşen bu buluşma Gezi Parkı'nda başlayan ve ülke genelinde etkili olan protestoların aynı zamanda birleştirici dinamiğini de göstermiş, çağrı metinleri kent hakkının hem kolektif bir hak talebi olduğunu hem de kimlikle ve sermayeyle olan ilişkisini ortaya koymuştur.² Bu ilişki alıntıda da bahsedildiği gibi translar açısından bir yönüyle barınma ve istihdam sorunu, gündelik yaşamdan ve sokaktan dışlanma, gettolara mecbur bırakılma ardından bu gettolardan da sürülme, kurumsal nefret ve nefret cinayetleriyle karşı karşıya kalma şeklinde işlese de karşısında buna sesini yükselten, iç içe geçen kapitalizm ve heteroseksizme karşı gurur ve onurla haykıran, kentin tamamını isteyen LGBTİ+'ları bulmuştur.

Tezin konusu olan transların gündelik yaşam deneyimlerinde kent hakkını arama

¹ https://www.youtube.com/watch?v=o0wQ5z_EAdY, Son Erişim Tarihi, 19.01.2023

² Çağrı metinleri için bkz.: <https://sendika.org/2013/12/22-aralik-istanbul-kent-mitingine-saatler-kala-156527/>, Son Erişim Tarihi, 19.01.2023

düşüncesi yüksek lisansta aldığım derslerde yaptığım çalışmaların yanı sıra gönüllüsü olduğum Lambdaistanbul LGBTİ+ Dayanışma Derneği'nde yaptığım çalışmalarla pekişti. Bu kadar girift bir konuya nerden ve nasıl başlayacağımı, nasıl ilerleyeceğimi belirlememde Lambdaistanbul'la başlayan sivil toplum deneyimim oldukça etkili oldu. Türkiye'deki ilk LGBTİ+ örgütlerinden biri olan ve 1993 yılında kurulan Lambdaistanbul'la 2018 yılında ilişkilendim, farklı temalardaki etkinliklerine katıldım. 2019 Ocak ayında, o sırada görevde olmayan bir polis memurunun kurşunuyla kendi evinde katledilen trans kadın Hande Buse Şeker hakkında basın bildirisi³ yazılması için gerçekleştirilen toplantıda yer aldığım gün de Lambda gönüllüsü oldum. 2018 yılında başlayan Kadın Çalışmaları'ndaki akademik yolculuğum da bu sayede aktivizmden hiç kopmadı hatta bu süreçte Lambda'daki aktivizm pratiklerimi ve akademide edindiğim bilgiyi nasıl aktivizmle konuşturabileceğimi, buluşturabileceğimi düşünmek benim için itici bir güç oldu.

Lambdaistanbul'da düzenlediğim ve moderasyonluğunu üstlendiğim etkinliklere de bugünden bakınca tezin adım adım nasıl oluştuğunu ve bu sürecin kendimi, trans kimliği ve geniş anlamda bu kimliğin kentle olan ilişkisini bir anlama çabası olarak görüyorum. Bu akışı tezin bölümlerinde de görmek mümkün. Gönüllü olduktan sonra ilk moderasyonum feminist yöntemdeki bilinç yükseltme toplantıları olarak tanımlayabileceğimiz, LGBTİ+'ların bir araya gelerek deneyimlerini paylaştıkları ve politik bir farkındalığın da oluştuğu 'Cumartesi Sohbetleri'nde üçleme ile oldu; 2019 yılında ilk hafta cinsiyetlenme süreci ve kişinin kendi cinsiyetine ilişkin bireysel algısı, ikinci hafta cinsiyet ifadesi ve heteronormatif beklentilerin bunu nasıl etkilediği, son hafta ise cinsel yönelime ilişkindi. Tezde de öncelikle bu temeller üzerine yapıyı kurabilmek için bu kavramları açıklayarak başladım. İlk bölümde öncelikle cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kimliği kavramlarına odaklanarak trans teoriye ilişkin literatürü inceledim. Ardından kent hakkının literatürde nasıl ele alındığına, feminist

³ Gerçekleştirilen toplantıda basın bildirisine, İstanbul Sözleşmesi'nin ayrımcılık yasağı ve eşitliğe ilişkin 4. Maddesine referansla kadınların şiddetten korunmasında cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa maruz bırakılmayacaklarını taahhüt eden devlete sorumluluğunun hatırlatılmasını önermiştim. Ne var ki iki yıl sonra tam da bu madde gerekçe gösterilerek Cumhurbaşkanı kararıyla Sözleşme feshedilecekti. Bildiri metni için Bkz. :<https://kaosgl.org/haber/birlikte-gucluyuz-yasasin-dayanisma>, Son Erişim Tarihi, 19.01.2023

Çalışmaların kent hakkına yönelik eleştirilerine ve bu çerçevenin transların deneyimleri açısından nasıl ele alınabileceğine yer verdim.

Lambda’da akademik okuma atölyeleri isimli her ay başka bir makaleyi okuyup birlikte tartıştığımız ve değerlendirdiğimiz etkinlikler de modere ettim. Bunlardan biri de bu tezde de sıklıkla atıf verdiğim Petra Doan’ın ‘Cinsiyetlendirilmiş Alanların Tahakkümü: İkili Cinsiyet Sisteminin tesinden Yansımalar’ makalesiydi. Bu etkinliğin önemli yanı şuydu; ilk kez bir etkinlikte işitme engelli LGBTİ+’lara yönelik geniş bir davet yapıldı, iki gnllmzn işaret dili çevirisi yapacağı da duyuruldu. O gün yaklaşık yirmi işitme engelli LGBTİ+ geldi ve trans kadın akamedisyen Doan’ın cinsiyetlendirilmiş alanlardaki tahakküme ilişkin kendi deneyiminden yola çıkarak yazdığı otoetnografik çalışmasında belirttiği alanlara ilişkin deneyimlerimiz üzerine konuştuk. Bu etkinlik kesişimsel kimliklere ve kesişimsel aktivizme dair de ufuk açıcıydı. Transların kent hakkını konu edinen çalışmanın kesişimsel kimliklerin çeşitliliğini göz ardı etmesi mümkün değildi. Bu nedenle tez çalışmamda işitme engelli iki kişiyle de görüşme gerçekleştirdim ve bu kişilerle bu toplantıda tanışmıştık.

Yalnızca hizmetlere erişimi değil aynı zamanda kararlara katılımı, kenti ve kentsel mekanı dönüştürmeyi içeren kent hakkı kavramı açısından kent konseylerinin yerel siyasete katılım aracı olarak LGBTİ+’lar ve kent hakkı açısından önemi büyüktü. Yaşadığım ilçe olan Kadıköy’de, Kadıköy Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi’nin 2019 yerel seçimlerinin ardından yeniden kurulması sürecinde ve sonrasında Yürütme Kurulu’nda yer aldım. Aynı zamanda İstanbül Kent Konseyi Genel Kurulu’nda ve Toplumsal Eşitlik alışma Grubu’nda yer almaktayım.

Kent konseyi ve yerel siyasetle birlikte ynm belediyelere döndü. İstanbül’da belediyelerle ilk temasım da yine Lambda ile 2019 yerel seçimleri sonrasında belediyelerin altı ay içerisinde hazırlayacağı stratejik planlarına ‘LGBTİ+ Sığınağı’ projemizi dahil etme girişimlerimizle oldu. Bu süreçte şişli, Beşiktaş ve Kadıköy belediyeleri ile görüşme gerçekleştirdik. 2020 yılında şişli Belediyesi Eşitlik Birimi’nde çalışan aynı zamanda SPoD Siyasal Katılım ekibinde olan Halim Kır’ın konuşmacı olduğu ‘LGBTİ+’ların Kentsel Haklara Erişimi ve Belediyelerin Eşitlik

Birimleri' konulu Lambda etkinliğini modere ettim. Aynı yıl nonbinary (ikilik dışı) kimliğe ilişkin de bir üçleme etkinlik modere ettim; nonbinary'ler ne istiyor, feminizmin neresinde ve trans kimliğin neresinde gibi başlıklar üzerine konuştuk. Cinsiyet kimliğini ne yalnızca kadın ne de yalnızca erkek olarak tanımlamayan kişiler de bu tez çalışmasının konusuydu. Bu buluşmalar, bir özne olarak hem kendi deneyimlerimiz üzerine konuşmamıza alan açtı hem de Pakistan bağlamında üçüncü cinsiyet kavramının Türkiye'deki bağlamla nasıl farklılaştığına dair fikir edinmemi sağladı.

2020 Haziran ayında ilk kez Onur Haftası kapsamında bir etkinlik önerdim ve modere ettim; "Panel: Dışlanma Mekanlarından Direniş Alanlarına: Kentsel Barınma Hakkının İzini Sürmek". Bu panelde transların kent hakkı mücadelesini barınma hakkı üzerinden okumak ve bu dışlanmanın sermayeyle, rantla, militarizmle ve transfobiyle olan ilişkisini özne olan üç trans kadının anlatılarıyla çözümlemek mümkün oldu. 1996 Ülker Sokak/ Şevval Kılıç, 2006 Ankara Eryaman ve Esat/ Buse Kılıçkaya, 2012 Avcılar Meis Sitesi/ Niler Albayrak tarafından anlatıldı. Dışlanma mekanlarındaki dayanışma ve direniş pratikleri, kolektif mücadele bu panelde üzerinde durulan ve kent hakkı/ kentsel mücadele açısından ele alınan önemli bir konuydu. Ne var ki bu tezde yerel yönetimlere ve pratik dönüşümlere odaklanmayı tercih ettiğim için transların direniş ve aktivizm pratikleri, kentsel mücadeleleri ve kurdukları ittifaklar yeterince derinleşemeyen konulardan biri olarak kaldı.

Bu çalışmayı feminist yöntemin benimsendiği, feminist eleştirinin ve yaklaşımın esas alındığı katılımcılarla birlikte bilgiyi ürettiğimiz ve birbirimizden beslendiğimiz bir süreç olarak kavradım. Bununla birlikte bu çalışma; trans kimliğe odaklandığım ve taraflı olarak bu kimlik odağında eleştirileri yönelttiğim, ikili olmayan cinsiyet düzenini savunduğum için de transfeminist bir çalışmadır⁴. Transların kent hakkına

⁴ 2021'de Lambda'da Lambda gönüllüsü ve akademisyen arkadaşım Özlem Atalay ile birlikte üçlemenden oluşan etkinlik organize ettik; 'Aktivizm ve Akademi Okumaları: Transfeminizm'. Türkiye'de trans kimliğe ilişkin yapılan ilk çalışmalardan olan **Lubunya** kitabına yazarı Selin Berghan'la ve Amargi feminizm tartışmaları 'Transfeminizm' oturumuna Gülkan Noir'le birlikte bugünden baktık. Bu çalışma ve tartışmaları hazırlayan tarihsel süreci ve bugünü değerlendirdik.

ilişkin Lambda'da gerçekleştirdiğim ve bununla birlikte artık tezimi tamamlamaya hazır olduğumu hissettiğim en kapsamlı etkinlik ise 2021 yılı Kasım ayında Genç Yeşiller işbirliği ile gerçekleştirdiğimiz 'LGBTİ+'ların Yerel Gündemi: İhlaller, imkanlar ve talepler' isimli program oldu. Cooperation Development Network isimli Doğu Avrupa ülkeleri odağında çalışan bir derneğin LGBTİ+'lar odağında kapsayıcı kentler ve katılımıcılığı içeren eğitim programına dahil olmuştum. Üç aşamadan oluşan programda ilk ay çevrimiçi eğitim yapıldı daha sonra Sırbistan'da yüz yüze atölye gerçekleştirildi. Bu program LGBTİ+'ların kent hakkı konusunda Doğu Avrupa ülke deneyimleriyle karşılaşmam açısından ufuk açıcıydı. Sırbistan'da bir hafta boyunca birçok Doğu Avrupa ülkesi katılımcılarıyla LGBTİ+'ların kent hakkını, kapsayıcı kentleri ve katılımıcılığı konuştuk, deneyimlerimizi paylaştık. Bu programın son aşaması da bir proje gerçekleştirilmesini ön görüyordu ve bu programa Türkiye'den katılan Lambda'yı temsilen bir ben vardım bir de Genç Yeşiller'den iki arkadaş. Bahsettiğim program da bu işbirliğinde planlandı ve LGBTİ+ hareket ile iklim hareketinin yan yana gelmesi, birlikte politika oluşturmaları açısından da değerliydi. Genç Yeşiller işbirliğinde ama özellikle o dönem Lambda gönüllüsü olan Anıl Kocaoğulları ve Elif Avcı'nın da desteğiyle bu programı bir çalıştay gibi planladım. 4 oturum ve 2 tam günden oluşan, Türkiye'nin her yerinden yerel yönetimlere yönelik aktivizm yapmaya istekli LGBTİ+'lara yönelik programda LGBTİ+'ların kent hakkı, kentsel mücadelesi, yerelde aktivizm yapma ve direnişler arası ortaklıklar kurma, hukuki mekanizmalar ve insan hakları kentleri, izleme, belediyelerin eşitlik birimleri, kent konseyleri gibi konu başlıkları vardı. Programa akademisyenler, sivil toplum temsilcileri, belediye çalışanları ve kent konseylerinde örgütlenen LGBTİ+'lar panelist olarak katıldı. Programın sonunda da 'LGBTİ+'lar ne istiyor ve yerel yönetimler neler yapabilir?' başlıklı bir atölye gerçekleştirdik.

Tezimin kalan bölümlerinin içeriği de bu programın deneyimiyle şöyle oluştu; kent hakkına yönelik feminist eleştirilerin ve transların kent hakkının hangi başlıklarda ele alınabileceğinin tespitini birinci bölümde yaptıktan sonra ikinci bölümde trans haklarını ve kent hakkını içeren Uluslararası metinleri inceledim. BM Sistemi ve Avrupa Konseyi Sisteminde, kent hakkına ilişkin hukuki metinlerde transların kent

hakkına ilişkin standartların neler olduğunu ve bu standartlardan yola çıkarak hangi göstergeleri oluşturduğumu, yerel yönetimlerin hizmetleri ekseninde bu soruları nasıl şekillendirdiğimi sundum. Bölümün son başlığında Türkiye ve Pakistan'daki translara yönelik politikalara, translara ilişkin ulusal mevzuata ve trans aktivizme de kısaca yer verdim. Üçüncü bölümde ise kısaca yöntemden bahsettikten sonra nitel çalışmamın bulgularını analiz ettim. Bu analizi çalışmanın literatür kısmında öne çıkan başlıklar olan barınma, güvenlik, hareketlilik, kentsel hizmetlere erişim ve kentsel demokrasiye katılım olmak üzere beş başlıkta/ temada gruplandırımdım. Ardından da bu bulguları literatürle harmanlayarak bir sonuç yazmaya çalıştım. Kültür, coğrafya ya da ulusal mevzuatta yasal olarak tanınma konusunda büyük farklılıklar olsa da hem Lahor hem de İstanbul'da yaşayan transların gündelik yaşamlarında marjinalleştirilme, ötekileştirilme, dışlanma deneyimlerinde önemli benzerlikler gözlemledim. Tüm bu deneyimi nedensellik ilişkisi içerisinde incelemenin de tezin kapsamını aştığını farkederek birçok soruyla bu çalışmayı tamamladım.⁵ Her iki ülkede de BM uyum süreci ile yaşanan gelişmeler, siyasi istikrarsızlık ya da otoriterleşme ile radikal grupların toplumsal cinsiyet karşıtı söylemlerinin daha fazla duyulur olması, hükümetlerin yok sayma ile düşmanlaştırma ve suçlulaştırma politikaları arasında salınan trans kimlik ve her çatlaktan sızarak dayanışmayı ören, ısrarlı mücadeleyle birlikte yaşam tahayyülünü inşa eden translar...

Son olarak da henüz tez tamamlanmadan amaçlarından biri olan kanıt temelli savunuculuğun güçlendirilmesi meselesinin vuku bulduğundan bahsetmeliyim. Tezin İstanbul görüşmelerinde transların belediye otobüsü kullanımlarında İstanbulkartla ilgili olarak yaşadıkları sorunlar dikkatimi çekmişti. Sosyal medyadaki transların bu konuya ilişkin paylaşımları da konunun aciliyetini gösteriyor, tezin tamamlanmasını

⁵ Bu sorulardan biri de transların İslam dinindeki konumlarına, dini algılama biçimlerine ve müslüman trans olarak dini deneyimlerine ilişkindi. Trans kimlik ve İslam arasındaki bu ilişki kişilerin cinsiyet uyum sürecine başlama kararlarına etki edebiliyor hatta Pakistan'da translar hacca gidemeyeceği endişesiyle üçüncü cinsiyet kimliğini almaktan imtina ediyorlardı. Bu ilişki kent hakkı açısından bir yönüyle kişilerin ibadethane olan camilere girmesi ve namazı bir 'kadın gibi mi erkek gibi mi' kılacağı tartışmasıyla kamusal yaşama katılımlarına etki ediyor (Karasakal, 2022), bir yönüyle de 'kimsesizleştirilen ölü bedenler olarak' ölüm sonrası yerel yönetimlerin de sorumluluğunda olan cenaze hizmetlerinden faydalanma konusunda (cenazenin kim tarafından yıkanacağı, namazının kılınacağı ve nereye defnedileceği vb.) yaşanan sorunlara işaret ediyordu (Zengin, 2019a, 2019b)

beklemeden bu konuda bir lobicilik/ savunuculuk faaliyetini zorunlu kılıyordu. Mağduriyet yaşayan translarla görüşerek kişilerin İBB Çözüm Merkezi'ndeki süreçlerini takip ettim ve bu soruna ilişkin detaylı bir rapor hazırladım. Kasım 2022'de paydaşlarla birlikte yol haritası çizmek amacıyla 'İstanbulkartın transfobik uygulamalarını konuşmaya çağırıyoruz' isimli Lambda etkinliğini organize ve modere ettim. Ardından da bu raporu İETT'nin ilgili müdürlükleriyle toplantı olarak paylaştık ve bu konuda kısmi bir çözüm üretilmesine katkı sağladık. İstanbulkarta ilişkin sorunları ilk önce tez görüşmelerim aracılığıyla öğrenmişim ve bu bilginin kanıt temelli/ hak temelli savunuculuğu güçlendirmesi, tezin sunacağı pratik çözümlere ilişkin de bir örnek olması önemli bir motivasyon sağlamıştı.

Lambdaistanbul'un dışına taşan sivil toplum deneyimimde, STGM'nin altı ay süren sivil toplum okulu programı, CEİD'in yerel eşitlik eylem planı izleme atölyeleri ve İnsan Hakları Okulu'nda aldığım dersler sivil toplum ve insan hakları anlayışımı geliştirdi. İzmir Kent Hakkı Merkezi'nin oluşturduğu kent hakkı okuma grubunda bu çalışmada sıklıkla atıf verdiğim Ayten Alkan başta olmak üzere birçok akademisyen ve bu konuyla ilgilenen kişiyle aylık toplantılar yapıldı ve makaleler tartışıldı. Lefebvre'i ve kent hakkını anlama yolculuğumda yaklaşık altı ay dahil olduğum bu okuma grubunun emeği çok büyük, çok beslendim⁶.

Pakistan konusunda ise transların konuşmacı olduğu çevrimiçi üniversite etkinliklerine birkaç kez katıldım ancak Urduca bilmediğim için kimi zaman verimli olmadı. Bir de Indian Queers Colective'in düzenlediği 'Güney Asya Diasporasında Trans Topluluğu Uluslararası Sempozyumu'na çevrimiçi katılmışım. Bununla birlikte 2019 yılından itibaren Pakistan'daki trans aktivizmi, bu alanda çalışan dernekleri, öne çıkan aktivistleri ve translara ilişkin haberleri yakından takip ettim.

Peki neden Pakistan'ı çalışma alanı olarak seçtim? 2012-2013 ve 2017 yıllarında Hindistan ve Pakistan'da bulunduğum süreç transların günlük yaşamdaki, sokaktaki

⁶ Kent hakkını anlamamda 2021 yılında Global Platform for the right to the city tarafından düzenlenen ve güncel tartışmaları içeren 14 saatlik 'Decoding to right to the city' isimli kursu tamamlamam da etkili olmuştu.

görünürlüklerini farketmemi sağlamıştı. Yüksek lisans ders dönemimde de Doç. Dr. Seda İrem Çakırca Yüceoğlu'ndan aldığım 'Uluslararası ve Ulusal Hukukun Cinsiyeti' isimli derste cinsiyetin yasal olarak tanınmasına (Legal Gender Recognition) ilişkin dünyadaki farklı örnekleri araştırdığım çalışmada Pakistan'ın bu konuda dünyadaki en ilerici yasalardan birine sahip olduğunu farkettim⁷ ve bu konuda daha fazla öğrenmek, derinleşmek istedim. Pakistan ve Hindistan'da transların benzer bir politik ve kültürel kimlik geçmişi olsa da Pakistan'ın Türkiye ile politik yakınlıkları, Lahor'la İBB'nin kardeş kent olması, Pakistan'da trans kimliğe ilişkin hem destekleyici hem de ötekileştiren tepkilerin İslami referanslarla gerçekleşmesi, buna ek olarak tüm bu gelişmelerin şeriatla yönetilen bir ülkede gerçekleşmesi, sömürge geçmişinin trans kimlik üzerindeki etkisi ve kültürel farklılıklar da dahil olmak üzere pek çok farklılığın bulunması birçok konuda bu kimliğin kent deneyiminin nasıl gerçekleştiğine dair karşılaştırma yapma imkanı sunacaktı. Tüm bu farklılıklar transların gündelik yaşamlarına dair neler söylüyordu, çok iyi bir yasal çerçeveye sahip olsa da mesela otobüse bindiklerinde, parka gittiklerinde nasıl hissediyorlardı? Her iki ülke açısından bu farklılıklar transların ev kiralamak istediğinde emlakçı ya da ev sahibi tarafından ayrımcılığa maruz kalmaları konusunda ya da sokakta yürürken güvende hissetmeleri konusunda da farklılık gösteriyor muydu? Bunun gibi soruların yanında bir yandan da bu çalışma ile her iki ülkenin trans aktivizmlerinin konuşmasını umdum; ataerkil ve cis-heteroseksizme karşı transların Pakistan'da verdiği mücadeledenin ve dayanışma pratiklerinin, güçlü, etkili ve organize trans aktivizmin bilgisinin Türkçe akademiye kazandırılması da bir başka motivasyonum oldu.

Araştırmanın Konusu, Amacı, Metodolojisi ve Karşılaşılan Güçlükler

Tez bu anlatılanlar doğrultusunda, transların kent hakkını ve bu bağlamda kentteki gündelik yaşam deneyimlerini İstanbul ve Pakistan'ın Lahor kentinde yaşayan

⁷ 2009 yılında yasal olarak üçüncü cinsiyetin kabul edilmesi, bunu takiben transların haklarına ilişkin önemli yasal adımlar atılması ve nihayetinde 2018 yılında kabul edilen kanunla hem sağlık ve istihdamdan kamusal alanların kullanımına kadar hem de kişinin resmi kayıtlardaki cinsiyet bilgisini 'kendi algıladığı cinsiyete' göre değiştirebilmesini öngören çok önemli bir yasal çerçevenin oluşturulması bu yasayı cinsiyetin yasal olarak tanınması açısından en ilerici yasalardan biri yapmaktadır. Yasanın araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilmiş hali EK-1 başlığında yer almaktadır.

transların deneyimleri üzerinden anlamayı, kent ölçeğinde yaşanan hak ihlallerini ve kentin olanaklarından faydalanma bakımından olası imkanları konu edinmektedir. Çalışmanın öznesi olan translar, hem trans deneyimli erkek ve kadınlardan hem de ikili cinsiyet sistemi dışında kendisini tanımlayan ikilik dışı [non-binary]⁸ translardan oluşmaktadır. Bu ikilik dışı tanımlarda cinsiyet çeşitliliğinin kültürel ve yerel kavramları da göz önünde bulundurulmuş, Pakistan örneğinde translar için kullanılan Khawaja Sira ve Hicra gibi kavramlar da trans şemsiyesi içerisinde değerlendirilmiştir. Öznelerin kimlik deneyimleri kentteki hak alanlarına erişimleri, kenti kullanmaları, kentsel kamusal yaşama katılımları ve kenti dönüştürmeleri bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmada İstanbul ile karşılaştırmalı olarak incelenmek üzere trans görünürlüğünün ve tanımlanmış anayasal hakların olduğu Pakistan ve Lahor kenti seçilmiş, bu seçimde daha önce bahsedildiği gibi Pakistan’da transların yasalarca tanınıyor ve korunuyor olması, trans kimliğin geleneksel ve kültürel bir geçmişe sahip olması, transların ikili olmayan bir cinsiyet sistemi içerisindeki yaşam deneyimleri ve şeriat hukukunun egemen olduğu bir siyasal sistemde güçlü, görünür ve umut vaad eden aktivizm pratiklerine sahip olmaları etkili olmuştur. Lahor kenti ise ülkenin kültür, ekonomi, politika, eğitim merkezi olması, trans aktivizminin de oldukça güçlü olduğu bir kent olması nedeniyle seçilmiştir.

Lahor, 231,4 milyon nüfusa sahip Pakistan’ın 30,7 milyon nüfusu olan Pencap eyaletinin başkentidir ve 11,13 milyon nüfusa sahiptir. Pencap Pakistan’ın en büyük ve ekonomik açıdan da en zengin eyaletidir, Lahor ise ülkenin hem ikinci büyük kentidir hem de Pakistan’ın kültür merkezidir. Sivil toplumun da bu kentte oldukça gelişmiş olduğu ve Lahor’da birçok trans örgütünün de bulunduğu ifade edilmelidir. Transların hakları konusunda yerel düzeyde gerçekleşmesi mümkün olumlu gelişmelerin bu niteliklerinden dolayı Pakistan’da Lahor’da Türkiye’de ise İstanbul’da ortaya çıkması oldukça muhtemeldir.

⁸ Metin boyunca araştırmacının kavramların Türkçe çevirilerindeki vurgusu köşeli parantezler ile gösterilmiştir. Kavramların çevirilerinde anlam bütünlüğünün sağlanması için araştırmacının notu olarak eklenmiştir.

Toplumsal cinsiyete duyarlı olması planlanan araştırma; İstanbul'da ve Lahor'da yaşayan transların kentsel hak ve hizmetlere erişimini, sınıfsal konum, etnik kimlik, engellilik, kadın olma, mülteci olma, dini ve kültürel farklılıklar gibi kesişimleri de göz önünde bulundurarak veri toplamayı, bilgi üretmeyi ve bu bilginin paydaşlarla paylaşarak bu alandaki savunuculuk faaliyetlerinin gelişimine katkı sunmayı amaçlamaktadır. Transların kentsel hak ve hizmetlere erişimde yaşadıkları güçlükleri belirlemek, bu güçlüklerle hangi yöntemlerle ve ne tür ittifaklar kurularak mücadele edildiğini ortaya koymak araştırmanın amaçlarından bir diğeridir. Bu doğrultuda çalışma; kentsel haklara erişim adına öne çıkan özgün mücadele pratiklerini çözümleyerek, yeni çözüm önerilerini tartışmaya açmak ve LGBTİ+'ların kentsel haklarına ilişkin farkındalık oluşturarak mücadele alanlarına ve akademik yazına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmadan elde edilecek veriler ile yerel yönetimlerin ilgili birimlerine aktarım yapılarak öneriler sunulması, İstanbul'da ve Lahore'da bulunan ve bu alanda çalışan sivil toplum örgütleriyle araştırma çıktılarının paylaşılmasıyla kapsayıcı politikaların üretilmesine katkı sunulması ve kanıt temelli savunuculuğun güçlendirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma feminist yaklaşımla ve nitel yöntemle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada ses kayıt cihazı kullanılmış, açık uçlu yarı yapılandırılmış sorularla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Başkanlığı tarafından etik olarak uygun olduğu tespit edilen araştırmada deneyim çeşitliliğinin göz önünde bulundurulduğu 20 görüşme gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmeler COVID-19 pandemisi koşullarında gerçekleştirilmek zorunda kalındığından çevrimiçi görüşmeler yapılmış, İstanbul'da iki işitme engelli transla ve Lahor'dan translarla yapılan görüşmelerde bir çevirmenden yardım alınmıştır. Tüm görüşmeler tamamlandıktan sonra deşifreleri yapılarak tezin ana soruları bağlamında analiz edilmiş ve bulgular kısmında sunulmuştur.

Araştırmanın konusu ve amaçlarına uygun olarak tez, şu sorular üzerinde

temellendirilmiştir:

*İstanbul’da ve Lahor’da yaşayan translar, kentsel haklara ve hizmetlere erişimlerinde ayrımcılıklara maruz bırakılıyorlar mı?

*Bu hak ve hizmetlerden ne ölçüde yararlanmakta, bu hak ve hizmetlere erişimlerinde ne gibi engellerle karşılaşmaktadırlar?

*Translar hangi yöntemlerle ve ne tür ittifaklar kurarak hizmetlere erişimdeki engellerle mücadele etmekte ve kenti dönüştürmektedirler?

*İstanbul ve Lahor örneklemleri karşılaştırıldığında transların kentsel haklara ve hizmetlere erişimlerinde ne tür farklılıklar ve benzerlikler söz konusudur? Kenti dönüştürme, kenti biçimlendirme bakımından kent hakkı talepleri ve mücadeleleri arasında ne tür farklılıklar ve benzerlikler söz konusudur?

*Yasalarca tanımlanan haklar bakımından farklılıklar, kültürel farklılıklar, aktivizm pratiklerindeki farklılıklar dikkate alındığında İstanbul ve Lahor yerellerindeki bu farklı koşullar, transların kent hakkı bağlamında kentsel haklara erişimlerine ve kentsel kamusal yaşama katılım düzeylerine etki etmekte midir?

Araştırma sürecinde karşılaşılan en önemli güçlük Lahor’da yaşayan translara erişmek konusunda olmuştur. Araştırmacı, 2020-2021 yılında Mevlana öğrenci değişim programı ile Pakistan’a gideceği şekilde araştırmayı planlamıştır. Üniversite tercihlerini yaptığı ve kabul beklediği sırada COVID-19 pandemisi sebebiyle İstanbul Üniversitesi’nin Mevlana programını iptal etmesi araştırmayı sekteye uğratmıştır. Üniversitenin 2021-2022 öğretim yılında da Mevlana programının gerçekleşmeyeceğini açıklamasının ardından araştırmacı görüşmelerini çevrimiçi yapma kararı almıştır. Araştırmacı 2019 yılından itibaren Pakistan’daki trans aktivizmi yakından takip ettiği için buradaki kurumlarla ve trans aktivistlerle iletişime geçmiş, araştırmasından bahsederek görüşme talebinde bulunmuştur. Yalnızca bir kurum ilgilendiğini belirtmiş ancak daha sonra destek vermemiş, bunun yanında iletişime geçilen yalnızca bir trans aktivist araştırmaya katılmayı kabul etmiştir. Bu yöntemle yalnızca aktivist olan ve İngilizce konuşabilen kişilere ulaşmanın mümkün olması da araştırmacıyı araştırmanın ertelenmesine ve yeni yol arayışına itmiştir.

Araştırmacı 2020 yılında Pakistan'ın öncü LGBTİ+ aktivistlerinden ve cinsel azınlıklarla çalışan ilk kuruluşun kurucusu olan Qasim Ikbale ile röpotaj gerçekleştirmiştir.⁹ Bu görüşmeden yaklaşık bir yıl sonra araştırmasında karşılaştığı bu durumu ona açıklamış ve kendisinden destek istemiştir. Ikbale'in Lahor'da en etkin trans öz örgütlerinden birinde çalışan Sunny Abbasi ile araştırmacıyı tanıştırması ve Abbasi'nin bu araştırmaya inanarak hem Lahor'da yaşayan translara ulaşması hem çeviri yapması hem de çevrimiçi görüşmenin gerçekleşmesi için koşulları oluşturmasıyla araştırma mümkün olmuştur. Yani Abbasi, araştırmanın Lahor örnekleminin anahtar kişisidir. Araştırmacı, bahsedilen sebeplerden kaynaklanan kayıp süreyi telafi edebilmek için iki kez COVID-19 izni almak zorunda kalmıştır.

⁹ Niyaz Uslu, "Haklar, Kültür, İslam, Aktivizm: Arada Olanla Diyalog", **Kaos GL Dergisi**, No:176, 2021, s.53-56

BİRİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ: TOPLUMSAL CİNSİYET, TRANS VE KENT HAKKI

1.1. Toplumsal Cinsiyet, İkili Cinsiyet Düzeni ve Şemsiye Bir Kavram: Trans

Kent hakkı bağlamında transların kimlik deneyimini ele alan bu çalışmada cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ikili cinsiyet düzeni ve trans kimlikten bahsetmeden evvel konumuzla ilişkili olan bazı temel kavramların açıklanması çalışmada ortak dilin kurulabilmesi için faydalı olacaktır.

İnterseks, tıbbi normlara uymadığı varsayılan genital organlarla, hormonlar ya da kromozom yapısıyla doğmuş kişileri ifade eder. “Tek tip ‘interseks beden’ yoktur, sayısız interseks durum vardır. (...) İnterseks kişilerin ortak özellikleri biyolojileri değil, toplum tarafından ötekileştirilme ve tıbbileştirilme deneyimleridir.” (Göregenli vd., 2017: 18-19) İnterseks, bir cinsiyet özelliği/ karakteristiğidir. Kişinin cinsiyet karakteristiği interseks ya da endoseks (non-intersex) olabilir. Literatürde hermafrodit ve interseksüel kavramları ile karşılaşmak mümkündür ancak günümüzde interseks kavramının kullanılması tercih edilmektedir.

Cinsel Yönelim, herhangi bir kişiye ya da kişilere karşı süregelen duygusal, romantik ve/veya cinsel çekim olarak tanımlanabilir. Mesela; aseksüel, biseksüel, heteroseksüel, eşcinsel, lezbiyen kavramları cinsel yönelimin çeşitliliğine dair bilgi vermektedir¹.

¹ Aseksüel, kişinin cinsel çekim ya da arzu duymaması ya da bunun değişkenlik göstermesini, biseksüel ise kişinin birden fazla cinsiyete cinsel ve/veya romantik çekim hissetmesini tanımlayan şemsiye kavramlardır. Eşcinsel ise kişinin kendi cinsiyetinden kişilere karşı cinsel çekim ve/veya romantik

Cinsiyet ifadesi, kişinin davranışlarıyla, kıyafetiyle, dış görünüşüyle cinsiyetini nasıl performe ettiği ve nasıl sunduğudur. Yani cinsiyetin dışsal bir ifadesi olduğu söylenebilir. Feminenlik ve maskülenlik² ile ilişkilidir. Cinsiyet ifadesi butch, femme, androjen ya da gender neutral olabilir³.

Doğumda atanan cinsiyet/ Atanmış cinsiyet, doğumda ya da öncesinde genital özelliklere bakılarak kişiye atanan cinsiyettir. Literatürde biyolojik ve bedensel cinsiyet olarak da kullanılmış fakat bu kullanımların hem kişiyi tıbbileştirdiği hem de cinsiyetin biyolojik ya da bedensel özü olduğu varsayımını güçlendirdiği için kullanımının neredeyse terk edildiğini söylemek mümkündür. Doğumda atanan cinsiyetin bir yönü de cinsiyetin kim tarafından atandığına dikkat çeker yani resmi kurumların ve tıp otoritesinin etkisi söz konusudur.

Cinsiyet Kimliği ise, kişinin kendisini hangi cinsiyette hissettiğine ve olduğunu düşündüğü şeye dair içsel bir deneyim, bireysel bir benlik duygusudur. O halde başka bir deyişle cinsiyetlerini tüm sosyal, psikolojik ve duygusal yönleriyle deneyimleyen ve sunan (cinsiyet ifadesiyle) kişilerin resmi kurumlar tarafından kendilerine cinsiyet atanmasını kabul etmeme ve buna karşılık kendi cinsiyetini tayin etme hakkına sahip olduğu sonucuna varılabilir. Cinsiyet kimliği sadece bedene indirgenmemeli ve beden üzerinden temellendirilmemelidir. Cinsiyet kimliğinin psikolojik ve toplumsal yönleri/ etkileşimleri de içeren bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Kişiye doğumda atanan cinsiyet kişinin cinsiyet kimliği ile örtüşüyorsa, o kişi *natrans*⁴, örtüşmüyorsa *trans*'tır.

Trans, bir cinsiyet kimliğidir ve çok farklı deneyimleri içerisinde barındıran şemsiye

çekim hissetmesini ifade eder; eşcinsel erkek, gey ve eşcinsel kadın, lezbiyen olarak ifade edilir.

² Feminen ve maskülen kavramları cinsiyet ifadesini tanımlarken kullanılmaktadır. Bu kavramlar Türkçeye eril ve dişil olarak çevrilebilir ancak bu çeviri cinsiyet ifadesinin cinsiyete içkin bir özü olduğu anlamına gelme riskini de taşıdığı belirtilmelidir.

³ Butch, daha çok lezbiyenler içerisinde maskülen cinsiyet ifadesini, femme, doğumda atanan cinsiyetinden bağımsız olarak feminen cinsiyet ifadesini, androjen ve gender neutral ise feminenliğin ve maskülenliğin ya çok az ya da ayrılmamış olduğunu ifade eder.

⁴ Kavram İngilizce'de *cisgender* olarak kullanılmaktadır. Natrans kavramının, hem 'cis' olanları translar dolayımında tanımlayarak trans kavramına vurgu yapması hem de trans aktivist Ali Arıkan'ın bu kavramı Türkçe'ye kazandırmasının ardından bu kavramın kullanımının benimsenmesi sebebiyle çalışma boyunca natrans kavramının kullanılması tercih edilmiştir.

bir terimdir. Mesela kişi, trans kadın, trans erkek, trans non-binary, trans maskülen ya da transqueer⁵ olabilir. Kişinin cinsiyet beyanının/ öz-belirleniminin cinsiyet uyum sürecine başlayıp başlamaması ile bir ilişkisi yoktur. Ayrıca trans kavramının bir sıfat olduğunu ve bu yüzden isim olarak kullanılmaması gerektiğini ifade edenler de vardır. Buna göre trans kadın, trans erkek ya da trans non-binary şeklinde kullanılması gerekir. Bununla birlikte yalnızca trans kavramını benimseyen özneler de söz konusudur. Hem literatürde hem de bu alanda söylem üreten LGBTİ+ aktivizminde her iki kullanıma da rastlamak mümkündür. Bu çalışmada da özellikle belirtilmediğı sürece ‘trans’ kavramının kullanılması benimsenmiş ve bu kavram tüm trans deneyim çeşitliliğini içerecek bir şemsiye terim olarak kullanılmıştır.

Non-binary, ikili olmayan/ ikilik dışı anlamına gelir ve sadece erkek olmayanlar ile sadece kadın olmayanları içeren bir şemsiye terimdir. Bu kişiler hem erkek hem kadın, ne erkek ne kadın, bu kimlikler arasında veya akışkan olarak cinsiyet kimliğini tanımlamaktadırlar.

Cinsiyet uyum süreci; trans kişilerin cinsiyetlerine ilişkin psikolojik, sosyal, tıbbi ve hukuki süreçlerin hepsini ya da bazılarını içerir. Literatürde cinsiyet geçiş, beden inşa süreci olarak da kullanılmakta fakat cinsiyet geçişinin doğumda atanan cinsiyetten bir başka cinsiyete geçiş olarak kavranmasının kişinin kimliğini ‘gerçek olmayan’ şeklinde imlediğı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Kaos GL Derneğı, 2020: 11-12). Bu çalışmada cinsiyet uyum süreci kavramı kullanılacak ve özellikle vurgulanmadığı sürece bu kavram sosyal uyum, tıbbi uyum (hormon terapisi ve/veya beden uyum ameliyatı) ve hukuki uyum (isim ve cinsiyet bilgilerinin yasal belgelerde düzenlenmesi) sürecini ifade edecektir.

Günümüzde hem literatürde hem de LGBTİ+ hareketi içerisinde terk edilmiş olmakla birlikte geçmiş çalışmalarda kullanılan *transseksüel* kavramı; mastektomi,

⁵ Transmaskülen, doğumda kadın atanmış ve cinsiyet ifadesi ve/veya kimliğı maskülen olan kişileri tanımlarken kullanılır, bu kişiler kendilerini erkek olarak tanımlamadıklarını fakat maskülenlikle bağ kurduklarını ifade ederler, transqueer ise, ikili cinsiyeti reddeden, kendisini cinsiyet kodlarıyla sınırlamayan ve aynı zamanda politik bir kimliğı ifade eder (Gedizlioğlu, 2020).

vajinoplasti, hormon terapi gibi tıbbi uyum sürecine işaret eden bir kavramı, *travesti*⁶ ise; kişinin doğumda atanan cinsiyetini reddetmemesi ve bununla birlikte kıyafetleriyle, dış görünüşü ve davranışlarıyla yani cinsiyet ifadesiyle doğumda kendisine atanan cinsiyetten farklı bir cinsiyeti performe etmesi anlamına gelir. Bir dönem LGBTİ+ hareketi içerisinde de yaygın olarak LGBTT (Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel, Travesti) şeklinde kullanılmış fakat bu kavramsallaştırmanın kişiyi uyum sürecine girip girmemesi üzerinden tanımladığı ve ayrıştırdığı gerekçesiyle trans şemsiyesi altında birleştirilmiş ve kullanımı terk edilmiştir⁷.

Son olarak *heteroseksizm*'den bahsetmek gerekirse; ayrımcı bir ideoloji olan heteroseksizmin heteroseksüelliği normal ve doğal olan tek cinsel yönelim olarak kabul ettiğini ve bunu dayattığını, aynı zamanda tüm insanların heteroseksüel olduğunu varsaydığını ve heteroseksüel olmayan cinselliği anormal olarak damgalamasıyla da ikili cinsiyet sistemini pekiştirdiği söylenebilir (Kaos GL Derneği, 2020). Bu kavramla ilişkili olarak da *cissexizm* ise natrans olmayı mutlak, doğal ve normal kabul eden, cinsiyetin yalnızca erkek ve kadın olarak doğuştan geldiğini ve 'değiştirilemeyeceğini' öne süren ayrımcı bir ideolojidir.

Cinsiyet ve toplumsal cinsiyete ilişkin yaklaşımlara bakıldığında hem etnometodolojik hem de postyapısalcı ve söylemsel yaklaşımın cinsiyetin yapılmasından, icra edilmesinden ya da performe edilmesinden bahsettiği, bununla birlikte Butler (Butler, 2018)'ın söylemlerin öznelerin oluşumunu nasıl etkilediğine odaklanırken, West ve Zimmerman (West & Zimmerman, 1987)'ın etkileşimler yoluyla cinsiyetin nasıl yapıldığına odaklandığı görülmektedir. Bununla birlikte her iki yaklaşım da cinsiyetin yapılmasını, icra edilmesini; ikili cinsiyet sisteminin hayata geçirildiği, sürdürüldüğü ve pekiştirildiği bir süreç olarak kavramıştır. Bununla birlikte ikili cinsiyet sisteminin yapılmaması [undoing] yani yeniden üretilmemesi ya da çözülmesi (Butler, 2020) için

⁶ Literatürde 'cross-dresser' olarak da kullanımına rastlanmaktadır.

⁷ Selin Berghan, **Lubunya: Transseksüel Kimlik ve Beden** isimli kitabında bu durumu şöyle aktarıyor: "Travesti ve transseksüel ayrımını kimlik üzerinden değil, cinsiyet değiştirme ameliyatı üzerinden yapıyor, eşcinselliği de biyolojik cinsiyetle ilişkilendiriyorlar. Hatta transseksüelliği eşcinsellik ve travestilikten geçtikten sonra geline bir nokta olarak gören görüşmeciler de var." (Berghan, 2007, s. 20)

neyin gerektiği de tartışılmış ve çoğunlukla ikili cinsiyet sisteminin görmezden gelinebileceği (Deutsch, 2007) ve istikrarsızlaştırılabileceği (Butler, 2018) ya da ikili olmayan bir şekilde yeniden yapılabileceği (West & Zimmerman, 2009) ifade edilmiştir. Butler'a göre bu ancak toplumsal cinsiyetin çoğaltılması ve tekrarları mümkün kılan toplumsal cinsiyet normlarının yerinden edilmesiyle gerçekleşebilir (Butler, 2018: 240). Nihayetinde istikrarsızlaştırmayla varılan nokta cinsiyetin doğal ve değişmez görünümünün yani istikrarlı görünümünün sorgulanmasını da gerektirmiştir:

[C]insiyetin iç istikrarını ve ikili çerçevesini fiilen sağlama almanın yollarından biri, cinsiyetin ikililiğini söylemsellik öncesi bir alana atfetmekten geçer. Cinsiyetin bu şekilde söylemsellik öncesi bir şeymiş gibi üretilmesi, *toplumsal cinsiyet* olarak belirtilen kültürel inşa mekanizmasının bir etkisi olarak anlaşılmalıdır. (Butler, 2018, s. 53)

Foucault (Foucault, 2017) gibi Butler da, söylemsellik öncesi bir cinsiyetin ya da cinselliğin olmadığını vurgulamıştır. Bu bakış açısından, ikili cinsiyet sistemi de söylemin bir sonucu olması sebebiyle ne doğal kabul edilebilir ne de sabit.

İkili cinsiyet rejimi; sadece erkek ve kadın olan iki cinsiyetin var olduğunu, bu cinsiyetlerin biyolojik bir özü olduğunu, kadının feminen ve erkeğin maskülen olarak birbirine karşıt konumlandırıldığını ve toplumsal cinsiyetin de biyolojik özlerin üzerine ikili bir şekilde toplumsal olarak inşa edildiğini kabul eden baskı düzenidir (Kaos GL Derneği, 2020: 17). Bu çalışmada transların kent hakkı ele alınırken sorulan sorulardan biri de yasal olarak tanınmadaki farklılığın yani Pakistan'da transların yasalarca üçüncü cinsiyet olarak tanınıyor, Türkiye'de ise yalnızca ikililik içerisinde tanınıyor olmasının kişilerin kent hakkına etki edip etmediğidir. Bu çerçevede transların kentteki hak ve ihlal alanlarının analiz edilebilmesi için literatürde cinsiyet ikililiğinin nasıl yer aldığını da incelemeye ihtiyaç vardır.

Cinsiyetin ikili olmadığını öne süren ilk çalışmalar antropoloji ve biyoloji disiplinlerinden gelmiştir. Feminist biyolog Anne Fausto-Sterling hem ikili cinsiyet sistemine hem de cinsiyetin toplumsal cinsiyet ve biyolojik cinsiyet olarak sınıflandırılmasına karşı çıkmıştır. 1993'te yayımlanan 'Beş Cinsiyet: Erkek Dışı

Neden Yeterli Değil?’ isimli makalesinde, devletlerin ve yasal sistemin cinsiyet ikililiğini sürdürmeye çalışmasının bir anlamda doğayla kavga etmek olduğunu ve tıp literatürünün bu durumu görmezden geldiğini ifade etmiştir (S. Öner, 2011). İnterseks durumlar üzerinden interseks çalışmalarının ve bedenin tıbbileştirilmesinin incelendiği makalede, 1969’da yayımlanan Christopher Dewhurst ve Ronald R. Gordon’un **İnterseks Bozuklukları** isimli kitabın alandaki uygulamalara nasıl etki ettiğine dikkat çekilmiş ve bu doktorların kendi toplumsal cinsiyet yargıları sebebiyle daha bebekken intersekslerin tedavi edilmesini salık vererek tıbbileştirilmenin önünü açtıkları ifade edilmiştir. Fausto-Sterling’in makalesinde bahsettiği ‘beş cinsiyet kuramı’, interseks durumuyla doğan kişilere bir fayda sağlamadığı ve interseks kişilerin yaşamlarını iyileştirmediği, kolaylaştırmadığı için eleştirilmiş, kendisi de zaten 2000 yılında yazdığı **Sexing the Body** kitabında artık bu kategorileri savunmadığını belirtmiştir.⁸ Bununla birlikte biyoloji alanı içerisinde 1990’ların başında cinsiyetin ikili olmadığına yaptığı katkı ve interseks bedenin tıbbileştirilmesinde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına yaptığı vurgu sebebiyle literatürde önemli bir yeri vardır. Yine biyoloji alanı içerisinde, Charles Darwin’in cinsel seçim kuramına getirdiği eleştirel çalışmalarıyla bilinen evrimsel biyolog Joan Roughgarden da 2004’te yayımlanan **Evolutions’s Rainbow: Diversity, Gender and Sexuality in Nature and People** isimli kitabında genetiğin insanlara ikili cinsiyeti dikte etmediğini ortaya koyar⁹ ve insan genomu üzerinde yapılan araştırmaların tüm insanların genetik olarak farklı olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder.

Biyoloji alanındaki çalışmaların dışında cinsiyetin ikililiği meselesi sosyal bilimlerde özellikle de antropoloji çalışmalarında ele alınmış, dünyanın farklı bölgelerindeki toplulukların incelenmesiyle birçok kültürde erkek ve kadının dışında bulunanlara yani hem erkek hem de kadın olan ya da bunların dışında olan bir cinsiyete rastlanmıştır. Vanessa Baird, Amerika’nın yerli toplumlarının çoğunda eşcinsel birlikteliklere ve

⁸Bkz.:<https://intersexualshalala.wordpress.com/interseks-sss-sik-sorulan-sorular/>, Son Erişim Tarihi, 01.12.2022

⁹ “Memelilerin cinsiyet kromozomları sistemi gamet boyutuna dayalı bir ikili oluştursa da, yumurtaları ve spermeleri oluşturan cinsiyetlendirilmiş bedenler cinsiyet belirleme genetiği tarafından sınırlandırılmazlar; yerel bağlama evrimsel olarak uyum sağlamada özgürdürler.”(Roughgarden, 2004, s. 215)

cross-dressing pratiğine rastlandığından, bu geleneklerle karşılaşan Avrupalıların Fransızcada köle-oğlan anlamına gelen ve eşcinsel erkekler için kullanılan *Berdache*¹⁰ kelimesini bu kişileri tanımlamak için kullandıklarından ve bu kullanımın zamanla yerleşse de şu an two-spirit yani çift ruhlu kavramının tercih edildiğinden bahseder (Baird, 2004: 47-48). Transların genellikle kabilenin şamanları ya da şifacıları olması, ruhsal nitelikleri olduğuna inanılması elbette sadece Amerika yerlileri ile sınırlı değildir. Myanmar’da bulunan *Acault*, kadının toplumsal rolünü üstlenen erkeklerin oluşturduğu üçüncü bir cinsiyet kabul edilir ve genellikle yerli animistik inanç sisteminde ruhani medyum olarak hizmet ederler¹¹. Meksika’daki *Muxe* kimliği de aynı zamanda ‘çalışkan, dürüst, saygılı’ sıfatlarını tanımlayan etik bir kategoridir ve değerler, inançlar, manevi uygulamalar bu kimliğin ayrılmaz bir parçasıdır (Mendoza Álvarez & Espino Armendáriz, 2018). Bizim araştırmamız açısından da Pakistan’daki transların kullandığı ve sahiplendiği ‘Khawaja Sira’ kavramı dikkat çeker. Khawaja, sufi/ tasavvuf geleneğinden gelen öğreticiler için kullanılan ve ‘Hoca’ anlamına gelen bir sıfattır. Yaygın Hicra kültürünün yanında Pakistan’daki translar İslam kültürüyle de ilişkili olarak Khawaja Sira kavramını benimsemişlerdir.

Binlerce yıllık gelenekten gelen Hicralar hem Hindistan ve Pakistan’da hem de Bangladeş’te Hicra olarak anılmaya devam etmektedir ve çoğu zaman kendilerini üçüncü cinsiyet olarak tanımlamışlardır.¹² Bu kişiler trans kadın ya da ‘hadım’ [eunuch] olmakla birlikte önemli bir çoğunluğu kendilerini üçüncü cinsiyet olarak tanımlar. Filipinler’de *Bakla*, Tayland’da *Kathoe*, Dominik Cumhuriyeti’nde *Guevedoche* üçüncü cinsiyet olarak kabul edilmektedir¹³. Endonezya’daki Bumi topluluğu ise beş farklı cinsiyeti barındırır, günümüz kavramlarıyla bunlar trans kadın,

¹⁰ Suzanne Kessler ve Wendy McKenna 1978’de yayımlanan **Gender:An Ethnomethodological Approach** isimli kitabında, *berdache* konusunda etnometodolojik çalışmalar yapmışlar, cinsiyet atfının (attribution) değişkenliğini ve önemini göstermek için berdache’in sınıflandırılmasına odaklanmışlar ve ikiden fazla cinsiyeti tanıyan toplumların olabileceğini erken bir tarihte güçlü bir şekilde sunmuşlardır.

¹¹ https://www.pbs.org/independentlens/content/two-spirits_map-html/ , Son Erişim Tarihi, 01.12.2022

¹² 1861 Britanya’nın Macaulay yasasıyla eşcinsellik suç haline getirilmiş, Britanya’nın bütün sömürgelerinde bu yasanın uygulanmasıyla binlerce yıldır var olan hijra geleneği de meşruiyetini kaybetmeye başlamış, önceleri kutsanan erkeğin feminenliği suç haline gelmiştir. Eşcinselliği yasaklayan yasaları İngiltere kaldırmış olsa da hala eski sömürgelerinin önemli bir kısmında bu yasaklar devam etmektedir (Baird, 2004: 62-63). Pakistan da bu ülkelerden biridir.

¹³ Age.

trans erkek ve trans non-binary olarak ifade edilebilir¹⁴.

Erkek ve kadın dışında tanımlanan bu kimliklerin hak taleplerinin sadece yerel ve kültürel düzeyde ele alınması mümkün değildir. Erkek ve kadının dışında üçüncü bir cinsiyet kategorisinin yasal belgelerde yer alması talebi 21.yy’da daha güçlü dile getirilmekte ve bu ihlali gidermeye yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmektedir. Resmi kayıtlarda/ belgelerde kadın ve erkek dışında bir cinsiyet işaretinin/ belirtecinin yer alması trans ve interseks kişiler için oldukça önemli bir konudur ve insan haklarıyla yakından ilişkilidir. Bu işaret interseks çocukların bedenlerine tıbbi müdahaleyi engelleyebileceği gibi, kendisini üçüncü cinsiyet olarak tanımlayan ya da non-binary olarak tanımlayan kişilerin de cinsiyet kimliklerinin yasal olarak tanınmasına olanak sağlar. Bununla birlikte bu seçenek, kendisini üçüncü bir cinsiyet olarak tanımlamayan trans erkek ya da trans kadınların, onların iradesi dışında politik baskıyla üçüncü bir kategoriye mecbur bırakılması, bu kategorinin aynı zamanda bir ihlal aracı olma riski taşıdığını da göstermektedir¹⁵. Yasal belgelerde erkek ve kadın dışındaki cinsiyetleri tanımlamak için kullanılan ‘X’ işaretinin pasaportlarda kullanımı Avrupa’da Malta, Danimarka ve İskoç hükümetleri tarafından, Avrupa dışında ise, Kanada, Nepal, Avustralya, Yeni Zelanda, Pakistan ve Hindistan hükümetleri tarafından tanınmaktadır¹⁶. Bununla birlikte Almanya’da da üçüncü cinsiyet sadece intersekslerin korunması amacıyla kabul edilmiştir. Buna göre interseks olan kişiler doktor raporuyla cinsiyet kimliklerinde değişiklik yapabilirler fakat trans ya da non-binary kişiler bu uygulamadan yararlanamamaktadır¹⁷.

Patolojikleştirilen bir kimlikten aktivizme: Transexual, Transgender ve Trans

Bilim, 18.yy’dan itibaren yavaş yavaş toplumsal otorite olarak dinin yerini almaya

¹⁴ Age.

¹⁵ 2014 yılında Bangladeş’te Başbakan Hasina, hükümetin Bangladeş’teki hijra topluluğunu ‘hijra cinsiyeti’ [hijra sex] olarak tanıdığını duyurdu. Üçüncü cinsiyetin veya hijra statüsünün tanındığı açıklanmış olsa da yasal belgelerdeki cinsiyet işaretinin nasıl değiştirileceğine yönelik bir prosedür düzenlenmediğinden potansiyel olarak başvurular belirsizliğini koruyor. Aynı zamanda cinsiyet uyum sürecinin mümkün olmaması da üçüncü cinsiyet seçeneğinin bir hak olarak tanınmasından ziyade erkek ve kadın kategorisinin sabit kalması ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için norma uymayanların marjinalleştirildiği bir ortamın yaratıldığı düşüncesini akla getiriyor (Chiam vd., 2017, s. 27).

¹⁶ <https://tgeu.org/third-gender-marker-options-in-europe-and-beyond/> Son Erişim Tarihi, 01.12.2022

¹⁷ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46728321> Son Erişim Tarihi, 01.12.2022

başlamıştır. Tıp ise, günlük yaşamı tanımlamada 19.yy ortalarında merkezi bir rol üstlenmiş; kadınların erkeklerden, siyahların beyazlardan aşağı olduğunu ‘kanıtlamak’ için muhafazakar toplumsal amaçlarla kullanılmış, böylece neyin normal ya da patolojik olduğunu belirlerken farklı olmayı toplumsal hiyerarşilere dönüştürmüştür (Stryker, 2017). Trans kimliğinin tarihine bakıldığında da tıbbın bu etkisini görmek mümkündür. Foucault da 18.yy’dan sonra cinselliğin yeniden kurulduğunu, cinselliğin tanımının günden çıkarılıp tıbbın ve psikiyatrinin alanına doğru geçiş yaptığını ve patolojiyle ilişkilendirildiğini ifade etmişti (Foucault, 2017). Bu kısımda bu çıkarımı destekleyen trans kavramının ilk kullanımlarına yer verilecek, tıbbileştirilen ve akıl hastalığı olarak tanımlanan kavramdan bir hak mücadelesi alanına doğru dönüşüm ele alınacaktır.

Cinsel dürtüler üzerine ilk çalışma yapanlardan biri olan psikiyatrist Richard von Krafft-Ebing (1840–1902), 1877’de yayımlanan **Psychopathia Sexualis** isimli kitabında vaka çalışmaları üzerinden bir sınıflandırmaya girişmiş ve bu sınıflandırmayı da heteroseksüellikten farklılaşmanın bir tür duygusal ve fiziksel hastalığı temsil ettiği varsayımına dayandırmıştır; psikoseksüel bozukluk olarak gördüğü eşcinselliği de bir cinsiyet farklılığı biçimi olarak ele alan Krafft-Ebing, eşcinselliğin edinilmiş ve doğuştan olmak üzere iki temel kategorisi olduğunu, ikinci gruptakilerin kendilerini ‘karşı’ cinsiyetin üyesi olarak tanımladığını ve fiziksel özelliklerini değiştirmek istediklerini ifade etmiştir (Stryker & Whittle, 2006: 21; von Krafft-Ebing, 2006). Yazarın bu ikinci grup olarak tanımladığı kişiler, daha sonra transseksüel olarak adlandırılacaktır. Yazar transseksüel kavramını kullanmamış olsa da, ‘kendisini karşı cinsiyetin üyesi’ olarak tanımlayan eşcinsellere dikkat çekerek, bir anlamda transseksüelliği tespit etmiştir. Ayrıca Foucault’nun da işaret ettiği gibi eşcinsellik Krafft-Ebing tarafından da psikoseksüel bozukluk olarak yani hastalık tanısı ile patolojikleştirilerek ele alınmıştır.

Magnus Hirschfeld, 1910’da transseksüelliğin ilk kez kitap uzunluğunda incelendiği **The Transvestites** kitabını yazmış, travesti kavramını ilk kullanan kişi olmuş, translara yönelik tacize ve tutuklamalara karşı mücadele etmiş, açtığı enstitüde

transların çalışmasını sağlamış ve bu çalışanlardan biri olan Dorchen Ritcter'in beden uyum operasyonunu¹⁸ 1931 yılında yapmıştır (Stryker, 2017). Dünyanın ilk eşcinsel hakları örgütü olarak kabul edilen Bilimsel İnsani Yardım Komitesi'ni 1897'de Almanya'da kuran Hirschfeld, cinsiyet çeşitliliğini doğanın bir parçası olarak görmüş ve transların ilk hak savunucusu olmuş, 1919'da dünyanın ilk Seksoloji Enstitüsünü açmış, yahudi, sosyalist ve eşcinsel birisi olarak Hitler tarafından Almanya'daki 'en tehlikeli adam' ilan edilmesiyle enstitü (belgelendirilmiş ilk beden uyum operasyonlarının yapıldığı) yıkılmış, kitapları yakılmış ve sürgüne gönderilmiştir (Stryker & Whittle, 2006: 28). Hirschfeld'in cinsiyet ve cinsellikteki çeşitliliği doğanın bir parçası olarak görmesi, bu çeşitliliğin biyolojik bir temelinin olduğuna inandığını göstermektedir. Hirschfeld'in (Hirschfeld, 2006), cross-dressing pratiklerini belirgin bir şekilde sınıflandırdığı ufuk açıcı çalışması ile Ellis'in 1928 yılında yayımlanan ve eşcinsel arzu ile cross-dressing pratiklerinin ilişkilendirilmesine karşı çıkarak transseksüel pratikleri eşcinsellikten ayırdığı çalışması sonucunda hem transseksüellik eşcinsellikten hem de travestilikten ayrılmıştır (Hines, 2007: 10).

Transseksüel teriminin ilk kullanıldığı makale, David Cauldwell'in "Psychopathia Transexualis" isimli çalışmasıdır ve yazar burada transseksüelliğin genetik bir yatkınlık olduğunu öne sürmüştür (Cauldwell, 2006; Stryker & Whittle, 2006: 40). "Transseksüel" teriminin yaygın kullanılması ise; daha önce Hirschfeld'le de çalışmış ve aynı zamanda trans hakları savunucusu olan Harry Benjamin'in cinsiyet hormonlarının etkileri üzerine yaptığı çalışmaları sonrasında gerçekleşmiştir; 1966'da yayımlanan **The Transsexual Phenomenon** isimli kitabı ve bu kitabın öncülü olan makaleleriyle cinsiyetlendirilmiş beden, cinsiyet kimliği ve cinsel arzu arasındaki ilişkiyi sorgulayarak trans kimlik üzerine sistematik bir düşünme biçiminin önünü açmıştır (Benjamin, 2006; Stryker & Whittle, 2006: 45).

Psikolog Robert Stoller'ın 1960'larda geliştirdiği teoride MtF transeksüelliğin erkek

¹⁸ Bu operasyon aynı zamanda, belgelenmiş ilk beden uyum operasyonudur. Metnin orijinalinde MtF genital dönüşüm ameliyatı olarak ifade edilmektedir. MtF (Male to Female)/ Erkekten Kadına ve FtM (Female to Male)/ Kadından Erkeğe ifadesi uzunca bir süre beden uyum operasyonlarında 'cinsiyet geçiş'i tanımlamak için kullanılmıştır.

çocukluk döneminde çok fazla anneyle özdeşleşme sonucu gerçekleşen psikoseksüel gelişim patolojisi olduğunu ifade etmiştir. Yaptığı çalışmalarla interseks çocuklara müdahalenin önünü açan John Money'in çalışmaları gibi gözden düşmüşse de trans bedenlere tıbbi müdahale tarihi açısından ve cinsiyet/ toplumsal cinsiyet ayırımına yaptığı vurgu nedeniyle bu çalışma önemlidir (Stryker & Whittle, 2006: 53). Bununla birlikte Stoller, 1974'te yayımlanan çalışmasında transseksüel kadını, kendini karşı cinsiyete ait hisseden, erilliğini anımsattığı için penisini sevmeyen ve kadın kıyafetine fetişi olmayan kişi olarak tanımlamış ve bu tanım uzun yıllar geçerliliğini korumuştur (Berghan, 2007: 20). Berghan'ın çalışmasının yayınlandığı 2000'li yılların başında da bu tanımın çalışmasının bulgularıyla uyumlu olduğu ve o yıllarda bu tanımın büyük oranda güncelliğini koruduğu görülmektedir. Ayrıca Benjamin'in ve Stoller'in çalışmalarındaki tıbbi müdahale vurgusunun zamanla, tıbbi müdahalenin trans kimlikler için gerekli ve temel olduğu düşüncesine ve 'yanlış bedende doğdum' anlatısının ortaya çıkmasına neden olduğu da ifade edilmelidir (Davidmann, 2010: 188). Yani 1960'larda cerrahi prosedürler erişilebilir hale geldikçe, 'transseksüel' terimi beden uyum ameliyatı sonrası kişileri tanımlar hale gelmiş, travesti kavramı da cross-dressing pratiği ile ilişkilendirilmiştir. Beden uyum operasyonunun gerçek benliği ortaya çıkaracağına inanan Benjamin ve Money' in etkisiyle 1970'lerde transseksüel kavramının yerini 'cinsiyet hoşnutsuzluğu' kavramı almaya başlamıştır; cinsiyet hoşnutsuzluğu, hormon terapisi ve cinsiyet uyum operasyonu isteğinin doğuştan olduğunu kabul ettiği için, kişinin 'yanlış bedende' doğduğu ve yaşadığı söyleminin yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Hines, 2007: 12). Yanlış beden kavramının feminist, kuir ve trans kuramlar tarafından eleştirildiği ve özcülük varsayımıyla ilişkilendirildiği de belirtilmelidir.

Etnometodolojik yaklaşımın öncüsü olan Harold Garfinkel, "Agnes" üzerine yaptığı çalışmada (Garfinkel, 1967) toplumsal cinsiyetin, bedenin maddi bir özelliği olmadığını¹⁹, toplumsal rollerle sürdürülen 'yönetilen bir kazanım' olduğunu,

¹⁹ 1970'lere kadar hakim olan biyolojik özcülük [literatürde biyolojik determinist yaklaşım/ biyolojik indirgemecilik olarak da geçer] insanları erkek ve kadın olarak biyolojik özelliklerine göre ikiye ayırmakta ve onların toplumsal rollerini de biyoloji üzerinden meşrulaştırmaktaydı (Berghan, 2011, s. 142) Garfinkel'in toplumsal cinsiyetin bedenin maddi bir özelliği olmadığı iddiası bu açıdan değerlidir.

Agnes'in ameliyat olabilmek için yalan söylemesinin²⁰ de etkileşimle gerçekleşen yönetilen bir kazanım olduğunu ifade etmiştir (Stryker & Whittle, 2006: 58). Garfinkel'in çalışması, trans bir kadın olan Agnes'in cinsiyet uyum sürecini ele alırken, cinsiyetin gündelik yaşamdaki etkileşimlerle yaratıldığını vurgular. Yani toplumsal cinsiyetin inşası, toplumsal normların referans alınarak beden [cinsiyet ifadesinin] yorumlanmasıyla gerçekleşir. Bu yüzden de bedenin biyolojik bir özelliği değildir. Böylece, cinsiyeti toplumsal etkileşim düzeyinde konumlandıran ve toplumsal cinsiyeti anlamada 'sağduyu'²¹nun [commonsense] gündelik etkileşimlerde nasıl uygulandığını analiz eden etnometodoloji, transseksüel pratiklere yönelik tıbbi bakış açısının ilk eleştirisini de yapmış olur (Hines, 2007: 9). Etnometodolojik yaklaşımındaki cinsiyet atfının [gender attribution] yani toplumsal sağduyu temelinde gündelik yaşamda bireylerin erkek veya kadın cinsiyet kategorisinde olduğunun varsayılması durumunun ikili cinsiyet sistemini pekiştirdiği de söylenebilir.

Garfinkel'in çalışmasına dayanarak Amerikan yerli toplumlarında *Berdache* konusunda etnometodolojik çalışmalar yapan Suzanne Kessler ve Wendy McKenna, toplumsal cinsiyetin yalnızca biyolojik kriterler üzerinden atanmadığını, kültürel çevreyi de içerdiğini ve ikiye bölünmüş bir cinsiyet olmadığını ifade etmişlerdir (R. Connell, 2016: 122). Kessler ve McKenna 1978'de yayımlanan **Gender: An Ethnomethodological Approach** isimli kitapta transseksüelliği, toplumsal cinsiyetin tüm insanlar tarafından gündelik bağlamlarda toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini vurgulamanın bir yolu olarak ele almışlardır. Kitapta öncelikle, kadını erkekten ayıran şeyin kromozom ve hormon olduğunu iddia edenlere karşı cinsiyetin atanmasında [attribution] gündelik yaşamda rol oynayan tek şeyin fiziksel görünüş olduğunu ve hormon, kromozom, üreme organı gibi sınıflandırmaların gündelik yaşamda kadın veya erkek olmak için yeterli olmadığını belirtmişler; transseksüellerle yapılan görüşmeler sonucunda, kişileri bir cinsiyete atamak için kıyafet, üslup gibi davranış

²⁰ Garfinkel, Agnes'in beden uyum ameliyatı olabilmek için doktorları ikna etmek amacıyla interseks olduğunu söylediğini, aslında hormon kullanımına bağlı olarak anomalinin oluştuğunu ve dolayısıyla da Agnes'in doktoru manipüle etmesinin toplumsal cinsiyetin 'yönetilen bir kazanım' olarak ele alınması savını da güçlendirdiğini ifade etmiştir.

²¹ 'Commonsense' kavramı sağduyu olarak çevirilmiş olmakla birlikte burada, 'genel geçer kanı' anlamını taşımaktadır.

türlerinin dayanak noktası olduğunu vurgulamışlardır (Kessler & McKenna, 1985). Yani kişinin cinsiyetine yönelik varsayımların gündelik yaşamda kişinin cinsiyet ifadesine göre yapıldığına dikkat çekmişlerdir. Bu çıkarım, bizim araştırmamızın bulguları açısından da önemlidir. Transların kentsel kamusal yaşam deneyimlerinde kendilerine cinsiyet ifadeleri üzerinden yapılan cinsiyet atamaları yani varsayılan cinsiyetlerinin kent deneyimlerini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Kişinin cinsiyet ifadesinin başkaları tarafından iki kategoriden birine kolaylıkla atanmadığı yani etnometodolojik yaklaşımın terimiyle ‘sağduyu’ ile uyuşmadığı durumda ise kent deneyimi çok daha zorlu bir hale bürünmektedir.

Richard von Krafft-Ebing ve Magnus Hirschfeld gibi erken dönem seksologların, psikiyatristlerin ve araştırmacıların yaptıkları çalışmalarla yeni bir kategori sistemi geliştirdikleri görülmektedir. Bu çalışmaların önemli bir yanı da kişileri sınıflandırırken günah ya da suç açısından değil, cinsel arzuları ve davranışları açısından ve bir kimlik olarak sınıflandırmalarıdır. Bu kişilerin ortaya koyduğu homoseksüelliğin²² patolojik ve anormal olduğu fakat suç olmadığı, homoseksüelliğin doğuştan geldiği ve değiştirilmesinin mümkün olmadığı için kişilerin bu gerekçeyle suçlanamayacağı savunusu, yukarıda bahsedilen ‘yanlış bedende doğdum’ anlatısı gibi burada da ‘bu şekilde doğdum’ [born this way] anlatısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kimlik böylece suç olmaktan çıkmış fakat tıbbileştirilerek patolojinin konusu haline gelmiştir.

1880’lerden itibaren normatif beklentilere uymadıkları için patolojikleştirilen eşcinsellik, trans ve interseks varoluşlar tanı kitaplarında yer almış; transseksüellik ‘cinsel kimlik bozukluğu’, transvestisizm ‘cinsel sapkınlık’, interseksler de ‘anormal üreme organı’na sahip kişiler olarak tanımlanmış ve bu sebeple de zorunlu

²² Homoseksüel kavramı tıp tarafından tanımlanmış ve patolojiyle ilişkilendirilmiş bir kavram olduğu için kullanımı terk edilmiştir. Bunun yerine günümüzde gey, lezbiyen ya da eşcinsel kavramları kullanılmaktadır.

ameliyatlara²³ maruz bırakılmışlardır. Homofil²⁴ hareketlerin güç kazandığı ve yeni politik/ düşünsel gelişmelerin yaşandığı 1970'lere gelindiğinde ise artık psikiyatri kurumunun ideolojik işlevi tartışmaya açılmış ve eşcinselliğin hastalık sınıflandırılmasından çıkarılması yönünde muhalefet oluşmuştur.

1952'de yayımlanan ilk DSM²⁵'de eşcinsellik ve transvestisizm, fetişizm, sadizm ve pedofili ile birlikte 'cinsel sapkınlıklar' kategorisinde yer almış, 1973'te yayımlanan DSM-2'nin revizyonunda eşcinsellik 'cinsel yönelim bozukluğu' olarak tanımlanmış, 1974'te eşcinselliğin DSM'den çıkarılmasına karar verilmiş²⁶, 1994'te yayımlanan DSM-4'te transseksüellik 'cinsel kimlik bozukluğu' [disorder] olarak sınıflandırılmış ve bu durum cinsiyet uyum sürecine başlayabilmek için bu tanıyı gerekli kılmış, 2013'te yayımlanan DSM-5'te²⁷ ise transseksüellik 'cinsiyet hoşnutsuzluğu' [disforia] olarak tanımlanmıştır (Göregenli vd., 2017: 34-35). Böylece transların patolojikleştirilmeden cinsiyet uyum sürecine başlamalarının da önü açılmıştır. Bununla birlikte, kişinin karşı cinsiyetin kıyafetlerini giymekten hoşlanması olarak tanımlanan transvestisizm ise, DSM-5'te cinsel sapkınlıklar kategorisi yerine

²³ John Hopkins Üniversitesinden cinsiyetin öğrenilen bir şey olduğunu ve çocuğun yetiştirilme tarzıyla ilgisi olduğunu savunan John Money'nin çalışmaları, interseks ve trans varoluşlara müdahale konusunda çok etkili olmuştur. 1963'te yedi aylıkken penisini kaybeden ve Money'nin çocuğun ailesini ikna etmesinin ardından 'kıza çevrilen' ünlü vakasında çocuğa vajinoplasti ameliyatı yapılmış ve östrojen verilmiş fakat çocuk kendisini kız gibi hissetmemiş ve bir kız gibi davranmamıştır. Buna rağmen 1973-75 yılları arasında Money'in akademi camiasında olumlu sonuçlar aldığını belirtmesiyle interseks çocukların bedenlerine müdahalelerin önü açılmıştır. Buna karşılık çocuk, 14 yaşına geldiğinde hormon almayı reddetmiş hatta mastektomi, falloplasti yaptırmış ve testosteron kullanmaya başlamıştır (Baird, 2004: 111-112). Uzun yıllar yaşadığı depresyonlardan Money'i sorumlu tutmuş ve intihar etmiştir.

²⁴ Hirschfeld'in kurduğu ilk eşcinsel örgütlenmesi Naziler tarafından ortadan kaldırmış, 1933'ten sonra eşcinseller toplama kamplarına gönderilmişlerdi. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946'da Hollanda'da kurulan ilk eşcinsel örgütünü, 1950'li ve 60'lı yıllarda farklı örgütlerin kurulması izlemiş ve bu ilk hareketler homofil yani Eşcinsel Dostları Hareketi (Homophile Movement) olarak isimlendirilmiştir (Altunpolat, 2017, s. 9).

²⁵ Amerikan Psikiyatri Birliği'nin (APA) tanı kitabıdır: Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı

²⁶ DSM-3'te cinsel kimlik bozukluğu kategorisi yer almamış fakat, kişinin kendi eşcinselliğinden rahatsızlık duyması (1994'te yayımlanan DSM-4'te yer almamıştır) ya da kişinin cinsel yönelimi ile ilgili stres yaşaması (2013'te yayımlanan DSM-5'e kadar 'diğer psikoseksüel bozukluklar' başlığında yer almıştır) gibi kategoriler, eşcinselliği tedavi ettiğini öne süren 'onarım terapi'lerine meşru zemin hazırlamıştır (Göregenli vd., 2017: 34-35).

²⁷ 2013'te DSM'in güncelleneceğinin bilgisiyle 2012 yılında 'Stop Trans Pathologization' kampanyası yapılmış, uluslararası geniş bir kitleye ulaşan bu kampanya ile trans kimliklerin hastalık kategorisinden çıkarılmaları savunulmuştur. Bkz.: <https://www.stp2012.info/old/en/manifesto>

‘transvestik bozukluk’ olarak sınıflandırılmış ve bu durum da cinsiyet uyum sürecine girmek istemeyen transları patolojikleştirmeye devam etmiştir (Göregenli vd., 2017: 36). Aslında ne translar cinsiyet uyum sürecine girmeye zorlanabilir, ne de cinsiyet uyum sürecine girmeyen translar patolojikleştirilebilirler fakat uygulamada her iki duruma da rastlamak mümkündür. Bu tespitler yapılırken özellikle medikal uyum sürecinin [beden uyum operasyonu, hormon terapisi gibi] ekonomik boyutu ya da cinsiyet uyum sürecinde işini kaybetme korkusu gibi toplumsal gerçekliklerin de dikkate alınması gerekir. APA’nın yanında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de, eşcinselliği 1990 yılında ‘Uluslararası Hastalıklar Sınıflandırılması’ndan çıkarmış²⁸, trans ve gender diverse²⁹ kimlikler ise bu sınıflandırılmadan 2018 yılında çıkartılmışlardır.³⁰

Feminist yöntemin benimsendiği ve kent hakkına getirilen feminist eleştirilerden yola çıkılarak gerçekleştirilen bu araştırmada trans kimliğe ilişkin feminist çalışmalara da yer vermek anlamlı olacaktır. Peki trans kimliğin ve trans kuramın ya da ‘transseksüelliğin’ feminizmle ve toplumsal cinsiyet çalışmalarıyla ilişkisi nasıl olmuştur? Berghan bunu şöyle açıklar:

Transseksüel kimlik toplumsal cinsiyet tartışmalarına iki yorumla girmiştir: Transseksüellik bir yanda ataerkil toplumsal cinsiyet kimliklerine meydan okuyan bir kırılma noktası olarak, diğer yandan da kraldan çok kralcı duruşuyla ataerkilliği yeniden ürettiği iddiasıyla yorumlanır. (Berghan, 2007: 18)

İlk olarak Janise Raymond 1979 yılında yayımlanan **The Transsexual Empire: The Making of the She-Male** isimli kitabıyla feminizm içerisinde önemli tartışmalara yol açmıştır. Raymond, transseksüel cerrahi tekniklerinin Naziler tarafından

²⁸ 17 Mayıs 1990’da alınan bu karardan sonra, 17 Mayıs dünyanın birçok yerinde ‘Uluslararası Homofobi ve Transfobi Karşıtı Gün’ olarak kutlanmaktadır.

²⁹ Cinsiyet kimliği ya da cinsiyet ifadesi ikili cinsiyet sistemini aşan kimlikleri tanımlar. Non-binary kavramına benzetmekle birlikte yalnızca cinsiyetin ikili olmadığına değil, cinsiyet kimliğinin çok çeşitli olabileceğine vurgu yapmaktadır. Özellikle trans çocuklar için ‘trans kids’ yerine ‘gender diverse’ kavramı tercih edilmektedir. ‘Gender variant’ olarak da kullanımına rastlamak mümkündür.

³⁰ Türkiye’nin ilk trans öz örgütü olan ve 2006 yılında kurulan Pembe Hayat LGBTİ+ Derneği, 2020 yılında ‘Translarla Eşitlik Manifestosu’nu yayımlayarak 18 Haziran tarihini ‘Translarla Eşitlik Günü’ ilan etmiştir.

geliştirildiğini ve erkek doktorların yapay bir kadın ırkı yaratmaya çalıştıklarını öne sürmüş ve bunu da ‘Transseksüel İmparatorluğu’ olarak ifade etmiştir. Raymond biyolojinin cinsiyeti tanımladığını, ‘cinsiyet değiştirmeye’ çalışan erkeklerin sapkın olduğunu ve kadın olmalarının mümkün olmadığını, erkeklerin feminist alanları yıkmak amacıyla kadınların alanlarını işgal ettiğini iddia etmiştir (Stryker & Whittle, 2006: 131). Cinsiyetin biyolojik temeli olduğunu, değiştirilmesinin mümkün olmadığını ifade eden Raymond bunu kromozomla gerekçelendirmiş ve cinsiyetin belirlenmesinde kromozomun referans alınmasıyla cinsiyet değiştiren bir erkeğin yine erkek olmaya devam edeceğini ifade edilmiştir (Hines, 2007: 18). Biyolojik özcülükten beslenen Raymond’un çalışması transseksüellerin kendi yaşamlarını kuramlaştırmalarında ve feminizm içerisinde yeni bir söz üretmelerinde itici güç olmuştur.

Sandy Stone 1991 yılında Raymond’a yanıt olarak yazdığı ‘The Empire Strikes Back: A Posttranssexual Manifesto’ makalesinde post yapısalcı bir cinsiyet kimliği analizi geliştirmiş, anti-feminist bir saldırıyla değil, transseksüellerin biyografi ve otobiyografilerini ele alarak yanıtlamış ve Raymond’un kadınlık kavramını dayandığı özcü varsayımları çürütmüştür (Stone, 2006; Stryker & Whittle, 2006: 221). Stone, hem Benjamin’in tıbbileştirilmiş transseksüellik görüşüne hem de Raymond’un ileri sürdüğü feminist eleştiriye karşı üçüncü bir pozisyon geliştirmiş ve transseksüellerden bir tür ezilen azınlık olarak bahsetmiş, tam olarak üçüncü bir cinsiyet gibi konumlandırmamış fakat cinsiyetlendirilmiş söylemlerin ikili karşıtlıklarının dışında kaldıklarını iddia etmiştir (T. Bettcher, 2020). Transseksüellerin kendi hikayelerini anlatmalarını önemsemiş ve öznelerin söylemlerine alan açılması gerektiğini vurgulamıştır. Mesela trans yazar Bornstein (Bornstein, 1994) **Gender Outlaw** isimli kitabında yalnızca iki cinsiyetin olmadığını, binlerce cinsiyetin olduğunu hatta bu çeşitliliğin hayal edebildiğimiz kadar geniş olduğunu ifade etmiştir.

1980 yıllarında kullanılmaya başlanan transgender kavramı, 1992’de Leslie Feinberg’in **Transgender Liberation: A Movement Whose Time has Come** isimli kitapçığında kullanıldıktan sonra bugünkü anlamını almıştır. Transgender kavramı

doğumda erkek atanan, tıbbi uyum sürecine girmeyen ve sosyal olarak kadın gibi yaşayan kişileri tanımlayan bir kelimeyken Feinberg ona radikal bir anlam kazandırmış ve ezilen azınlıkları toplumsal adalet için devrimci bir davaya çağıran ‘pangender’³¹ hareketini ifade etmek için kullanmıştır (Feinberg, 2006; Stryker & Whittle, 2006: 205). Ayrıca, marksist olan Feinberg’e göre kapitalizm öncesi toplumlar ve tarım toplumlarında transların saygı gören ve değer verilen bir kimlik olmasına rağmen katolik kilisenin ve kapitalist üretim tarzının etkisiyle cinsiyet farklılığına ilişkin baskının ortaya çıktığı belirtilmelidir (2006). Pangender kullanımına dönülecek olursa, bu kullanımda transgender kavramı isimden ziyade sıfat halini almış, toplumsal normlardan farklı olmaları sebebiyle marjinalleştirilen, ezilen ve bu nedenle de sosyal, politik ve ekonomik adalet mücadelesinde bir araya gelmesi gereken bireyler arasında ittifak çağrısında bulunmuş ve gerçekten de bu broşürünün ardından bu başlık altında bir hareket şekillenmiş, translar adım adım medeni haklarını ve insan haklarını kazanmışlardır (Stryker, 2006: 4).

1994’te Iowa Üniversitesinde düzenlenen Uluslararası Queer Studies Konferansı, 1995’te California Üniversitesi’nde yapılan Uluslararası Cross-dressing, Sex and Gender Konferansı’ndan sonra transgender kavramının kullanımı akademide de yaygınlaşmış ve 1990’ların sonuna gelindiğinde hakemli dergilerin özel sayılarıyla, transgender kavramının disiplinler arası çalışmalarla yüksek lisans derslerine entegre edilmesiyle, Transgender Çalışmalarının kuramsal ve entelektüel birikimi oluşmuştur (Stryker, 2006: 6).

Transgender kavramı 1990’ların başından beri cinsiyet çeşitliliğini kapsayan bir şemsiye terim olarak kullanılsa da yalnızca trans erkekleri ve trans kadınları temsil ettiğini ve yeni cinsiyet kimliklerini ve ifadelerini dahi iyi kapsayabileceğini düşünenler tarafından yıldız işareti ‘*’ ile kullanılmaya başlanmıştır. Böylece trans*; sadece ‘trans’ ön ekli transgender, transseksüel, trans kadın, trans erkek gibi kimlikleri değil; genderqueer, interseks, agender, genderfluid, two-spirit, cross-dresser, non-

³¹ Yazar burada pangender kavramını transseksüelleri, travestileri, drag king ve drag queenleri, butch lezbiyenleri, efemine erkekleri, interseksleri ve diğer kimlikleri kapsayacak şekilde kullanmıştır.

binary, bigender gibi kimlikleri de kapsayacaktır (Tompkins, 2014: 27). Sam Killerman tarafından 2012’de bu kullanım, natrans erkek ve natrans kadınlar dışındaki bütün çeşitliliği kapsayan ve trans erkek ve trans kadın ikililiğini aşan bir kavram olarak ifade edilmiştir (Killerman, 2013). Trans* kavramı Oxford English Dictionary’ye de eklenmiş ve burada, başlangıçta transseksüel ve transgender kavramlarını dahil etmek için kullanılan, günümüzde ise bu kimliklerle birlikte genderfluid, agender gibi birçok kimliğin dahil edildiğini belirtmek için kullanılan bir kavram olarak tanımlanmıştır (Steinmetz, 2018). Kavram cinsiyetlerin akışkanlığına, değişebilirliğine ve beklentilerden, kısıtlamalardan azade olduğuna dikkat çekse de, bu kullanımın gereksiz olduğunu, zaten transgender kavramının kapsayıcı olduğunu savunanlar ve bu kullanımı terk edenler de vardır (Trans Student Educational Resources, t.y.).

Bu çalışmada ise, özellikle vurgulanmadığı sürece ‘trans’ kavramıyla ele alınmış ve ‘trans*’ ile aynı anlamda kullanılmıştır. Türkiye’de transgender kavramının kullanımına bazı akademik çalışmalarda rastlanmakla birlikte³² kullanımı yaygın değildir ve literatürde kullanımının yerleşmediği söylenebilir. Bununla birlikte transseksüel/ travesti kavramlarının kullanımının ardından trans kavramı günümüzde Türkiye’de şemsiye bir terim olarak kullanılmaktadır. ‘Trans*’ ise, özellikle İstanbul LGBTİ Dayanışma Derneği tarafından kullanılmış, Trans* Onur Haftasında, çeşitli etkinliklerde³³ ve metinlerde bu kullanım yer almıştır. Günümüzde ise ‘*’ işaretine nadir olsa da rastlanmakla birlikte³⁴ yaygın kullanım trans erkek, trans kadın, translar, trans bireyler/ kişiler şeklinde ifade edilmekte, bazen isim bazen sıfat şeklinde

³² Tuğba Çetintaş, “Cinsiyet kimliği ayrımcılığı ve ana akım medyada görünmezlik: Transgender ölümleri (İntiharları/cinayetleri)” (Doktora Tezi), Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Şevket Murat Dünşen, “Sınırların ihlali: Transgender kimliklere yönelik şiddetin kurumsal kaynakları” (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Berfu Şeker, **Başkaldıran bedenler: Türkiye’de transgender, aktivizm ve altkültürel pratikler**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013

³³ http://www.istanbullgbti.org/lgbtt/haber_detay.asp?haberID=170, Son Erişim Tarihi, 05.11.2022

³⁴ Son olarak Ağustos 2020’de yayımlanan Genç LGBTİ Derneği’nin “Covid-19 Salgınında LGBTİ+ Topluluğunun Durumu Araştırma Raporu”n da kullanılmış ve burada trans*; “Kişinin kendi cinsiyet kimliğini doğumda atanan cinsiyetinin dışında bir cinsiyette tanımlamasını ifade eden şemsiye terimdir.” şeklinde açıklanmıştır.(Örgen vd., 2020: 9)

olmaktadır. Bu çalışmanın konusu itibariyle cinsiyet çeşitliliğin kültürel bağlamlarına da ayrıca vurgu yapıldığı dikkate alınırsa ‘trans’ kavramının ‘trans*’ anlamında kullanıldığı hatırd tutulmalıdır. Araştırmamızın öznesini tanımlayan trans; trans kadınlar, trans erkekler, ikilik dışı [non-binary], gender variant ve genderqueer kişiler olmakla birlikte Pakistan’da tanımlandığı şekliyle Khawaja Sira, Khusra, Hicra gibi kimlikleri de içermektedir.

İkili cinsiyet düzeninden bahsederek tezin ana aktörleri olan translarla ilgili kavramsal çerçeveyi bu şekilde çizdikten sonra; izleyen kısımda literatürdeki kent hakkı tartışmaları ve bu tartışmaların transların gündelik gerçekliklerindeki yansımaları incelenecektir.

1.2. Transların Kent Hakkı

Bu bölümde kent hakkı kavramına, bu kavramın toplumsal cinsiyetle ilişkisine değinilecek ve kent hakkına yönelik feminist eleştirilere yer verilecektir. Buradan devamla, transların kent ile ilişkisi ve translar açısından kent hakkının hangi başlıklarda izlenebileceği tartışılacaktır.

1.2.1. Kent Hakkı

Bu başlıkta kent hakkı kavramını tartışabilmek ve daha sonra toplumsal cinsiyet perspektifinden bu kavramın analizini yapabilmek için öncelikle kent, kentleşme, kentlileşme kavramlarından, kentli hakları ve kentsel haklardan bahsedilecektir. Böylelikle, Yeni Marksist kent kuramcı Henri Lefebvre’in kent hakkı kavramsallaştırmasının açıklanması ve tartışılması için bir zemin sunulacaktır.

Kent, Kentleşme ve Kentlileşme Kavramları

Kenti kent yapan nedir; ticaretin gelişmesi mi, tarım dışı üretimdeki artış mı, nüfus yoğunluğu mu, kültürel ve sosyal çeşitlilik mi, yoksa işlevleri mi? Kentin tanımı Hüseyin Bal tarafından şöyle yapılmıştır;

Kent sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dahil

olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, dikey ve yatay hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin gittikçe arttığı, merkezi ve yerel yönetimi temsil eden yönetsel kurumların bulunduğu, yerel, bölgesel ya da uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen *bir toplumdur* (Bal, 2006: 30).

Bal'ın tanımında kentin bir mekan ya da yerleşim yerinden ziyade bir toplum olarak ifade edilmesi ve bu tanımda kentsel mekanda yaşayan toplumu odağına alması oldukça önemlidir. İlhan Tekeli ise kent tanımını yaparken, beş temel değişkenden hareket eder. Toplam üretim içerisindeki tarım dışı üretimi gösteren *üretim özelliği*, nüfusu gösteren *büyüklik*, nüfus ile alanın oranını gösteren *yoğunluk*, işlevselliğin çeşitliliğini gösteren *heterojenlik* ve ulaşım ve haberleşme ağının coğrafi olarak nasıl dağıldığını gösteren *bütünleşme* değişkenlerini kullanır; nihayetinde kenti tarımsal olmayan üretimin yapıldığı, bu üretimin denetlendiği ve ürünlerin dağıtıldığı, bahsi geçen beş temel değişkenin de belli bir seviyeye eriştiği yerleşim türü olarak ifade eder (Tekeli, 2011: 18-20). Bu değişkenlerin seviyelerindeki artış da bizi kentleşme sürecine götürecektir.

Kentleşme, yalnızca kentte nüfus yoğunluğunun artması, sanayinin ve tarım dışı üretimin gelişmesi, kentin dışarıdan göç alması gibi etkenlerle açıklanamamış; toplumsal değişimler, kurumların işlevlerinin artması, iş bölümünün artması, örgütlenmenin ve kültürün farklılaşması gibi etkenlerle sosyal boyutu da içerecek şekilde değerlendirilmiştir. Kısaca kentleşme; ekonomik, sosyal ve kültürel gelişme olarak tanımlanabilir ancak bu kavram yalnızca olumlu bir anlam taşımaz aynı zamanda düzensiz kentleşmenin yalnızlığa, yabancılaşmaya, gelir dağılımındaki eşitsizliğe sebep olması da mümkündür ve bu durum ancak kentte yaşayanların karar alma mekanizmalarına katılımı ile değiştirilebilir (Bal, 2006: 64).

Kentleşme ise, göçlerle kente gelenlerin kent toplumun normlarına, değer yargılarına ve davranış kurallarına uyum sağlayarak bunların içselleştirilmesi yoluyla kişinin toplumsallaştırılmasını ifade eder. Burada bir anlamda kentli insana özgü tutum ve davranışlardan bahsedilmektedir. Yani kentleşme sürecinin bir de 'kentli kültürünü'

içeren kültürel boyutu söz konusudur ve bu da kentlileşme olarak ifade edilir³⁵ (Tekeli, 2011: 27-28). Kentlileşme kavramı kişinin kent kültürünü edinmesi dolayısıyla haklarını bilmesi, hakkı olduğunu talep etmesi bakımından kent hakkının gerçekleşmesinde de önemli bir yere sahiptir.

Eleştirel Kent Kuramı

Eleştirel kent kuramı yalnızca ideolojilerin eleştirisini yapmakla kalmaz, aynı zamanda kentlerdeki iktidar ilişkilerinin, sömürünün ve eşitsizliğin eleştirisini de yapmaktadır. Yani Chicago Okulu'ndaki yaklaşımların kenti nesnel bir gerçeklik olarak ele almasından farklı olarak kentsel mekana içkin olan iktidar sistemlerine dikkat çekilmiştir. Eleştirel kuramın bir yandan modern kapitalist sisteme ilişkin tahakküm yapılarını sorgularken bir yandan da sistemin içerisinde bulunan fakat bastırılmış olan özgürleşme imkanlarını ortaya çıkarmayı görev edindiği söylenebilir (Brenner, 2014: 37). Neil Brenner bu durumu şöyle açıklar;

Eleştirel kent teorisi, kentlerin mevcut durumunu tarihistü toplumsal örgütlenme, bürokratik rasyonalite ya da ekonomik verimlilik yasalarına bağlayan anlayışı reddeder; kentsel mekanın politik ve ideolojik bir vasıta olarak kullanılabilen, toplumsal çatışma alanı olması sebebiyle de şekillendirilebilen bir karaktere sahip olduğunu vurgular. Bu teoriye göre kentsel mekan, tarihsel açıdan özgül toplumsal güç ilişkilerinin sahası, mecrası ve sonucu olarak sürekli (yeniden) inşa edilmektedir. (...) eleştirel kent teorisi daha demokratik, eşitlikçi ve sürdürülebilir kentleşme biçimlerinin mümkün olduğunda ısrarcıdır; böyle bir kentleşme olanağı egemen kurumsal düzenlemeler, pratikler ve ideolojiler tarafından bastırılabilir. (Brenner, 2014: 29)

Burada ele alacağımız eleştirel kent kuramcıları sermaye birikim süreçleri ile kentlerin ilişkisini ve bu sürecin kent mekanını nasıl dönüştürdüğünü incelemişlerdir. Yeni Marksist kent kuramcıları ile gelişen eleştirel kent çalışmaları 1960 ve sonrasında Henri Lefebvre ile kent mekanına yönelmiş, Lefebvre'in kenti toplumsal bir ürün olarak ele alması David Harvey, Manuel Castells ve Peter Marcuse'a ilham vermiştir. Bu kuramcılar kentteki gelişmeleri üretim ilişkileri, toplumsal hareketler, sermaye

³⁵ İngilizcede 'urbanization' kelimesi hem kentleşme hem de kentlileşme anlamında kullanılırken Türkçe'de ise bu kullanım farklılaşmıştır. Genellikle nüfus yoğunluğundan bahsederken kentleşme, kentli kültüründen bahsederken ise kentlileşme kavramları kullanılmaktadır (Tekeli, 2011: 28).

ilişkileri ve kapitalizm krizleri boyutlarıyla ilişkilendirerek incelemişlerdir.

İlk olarak Lefebvre, öncelikle neden Engels'in öngörüsünün gerçekleşmediğinden yani, neden işçi sınıfının kapitalizmi deviremediğinden yola çıkmış ve bunu burjuvanın kent mekanını kullanmadaki başarılı stratejileri ile açıklamış, buradan da mekanın kendisinin bir meta olarak üretildiği çıkarımını yapmıştır (Şengül, 2001: 14-15). Yani Lefebvre kapitalist sermaye birikim süreçlerinin mekanı kullanarak krizleri aştığını ifade etmiş; bu önerme kapitalist toplumlardaki kentleşme sürecinin sermaye birikim süreçleri ile ilişkisini inceleyen Harvey'in çalışmalarına da temel oluşturmuştur (20).

Toplumsal bir ürün olan mekanın nasıl üretildiği konusunu odağına alan Lefebvre bu üretim sürecinde gerçekleşen toplumsal çelişkileri incelemiş, devletin mekan üzerindeki etkisini sorgulamış, kapitalist sistemin mekanı meta haline getirerek onu kıt bir kaynağa dönüştürdüğüne ama bunun yanında mekanın aynı zamanda örgütlenmenin de bir unsuru olduğuna dikkat çekmiştir (Karakuş, 2013: 111-112; Lefebvre, 2014). Lefebvre'e göre mekanın yeniden üretimi süreci, kapitalizmin de kendini yeniden üretme süreciyle bağlantılı olduğundan kent; üretim ilişkilerinin kişilerin gündelik yaşamlarında yeniden üretildiği mekanlardır ve kapitalist sosyal ilişkiler de mekanın gündelik kullanımı sırasında yeniden üretilirler (Okan, 2013: 157). Bu tespite göre kapitalizmin yeniden üretilmesi, kent mekanının toplumsal üretimine dayanıyorsa bu durum hem mekanın toplumsal bir ürün olduğu anlamına gelir hem de gündelik yaşamdaki olası farklı üretim ilişkileriyle kent mekanının daha farklı üretilebileceği anlamına gelir.

Lefebvre, mekanın yeniden düzenlenmesini talep eden toplumsal hareketlerin ortaya çıktığını ve böylelikle kent mekanını soyut olarak ele alan, mekanın değişim değerini önceleyen kapitalizm anlayışının yerine mekanın gündelik yaşamdaki yerini vurgulayan ve kullanım değerini önceleyen bir anlayışın geliştiğini ifade eder (Şengül, 2001: 15). Kentsel toplumsal hareketleri izlemeye önem veren bir diğer eleştirel kuramcı da Castells'tir. Castells, hakları gasp edilen grupların kendi yaşam koşullarını değiştirmek için kente müdahalelerini izlemiş ve bu grupların kültürlerinin/

altkültürlerinin bulundukları bölgenin yapılanmasında etkili olduğunu öne sürerek müdahalelerinin toplumsal yaşamdaki etkisini izlemeye çalışmış, bunun için de yerel politikada etkili olan eşcinsel hareketini ele almıştır (Castells, 1983; Giddens & Sutton, 2017: 223). Bu çalışmadan daha sonra yine bahsedilecektir ancak Castells'in kentsel sosyal hareketler olarak tanımladığı ve kentsel hizmetlere erişim temelinde oluşan örgütlenmeleri sınıf hareketinin bir parçası olarak okumadığını ve radikal bir dönüşümün gerçekleşebilmesinin yolunun bu hareketlerin sınıf hareketlerine eklemlenmesinden geçtiğini ve ancak bu şekilde bir toplumsal hareket olarak tanımlanabileceğini belirttiğinden bahsetmek gerekir (Şengül, 2001: 18-19). Nihayetinde, kentsel mekanın yaratılmasının devlet, yerel yöneticiler ve sermaye sahiplerinin yanı sıra toplumsal hareketlerin de etkileşimiyle gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Okan, 2013: 159-160). Bu doğrultuda, kentsel mekanın daha kapsayıcı ve transları da dahil eden bir şekilde nasıl üretilebileceğine ve bu üretimdeki trans aktivizmin rolüne ilişkin örnekler de İstanbul ve Lahor'daki trans aktivizmin kent hakkı bağlamında ele alındığı kısımda sunulacaktır.

Son olarak Harvey, kapitalist üretim ilişkilerini kentsel mekan üzerinden açıklamış, sermaye döngüleri ile kapitalizmin artı değer üretiminde girdiği krizleri mekan aracılığıyla nasıl aştığını çözümlemiş, mekanın toplumsal adaletle olan ilişkisine vurgu yapmış (Harvey, 2019), mekanın hem kişiyi biçimlendirdiğini hem de kişi tarafından biçimlendirildiğini öne sürmüştür (Okan, 2013: 160-161).

Lefebvre, Castells ve Harvey kentsel sorunların yalnızca üretim ilişkileri bağlamında gelişen sınıf mücadelesiyle açıklanamayacağını ifade etmişse de kentsel hareketlerin sınıf mücadelesine nasıl eklemlenebileceğine dair öneri geliştirmemişlerdir; Şengül, bu durumu aşabilmek için sınıf oluşum sürecinin kişilerin yaşamlarında etkili olan sabit bir şey olarak değil, dinamik, farklı boyutlarıyla yeniden tanımlanan ve yorumlanan bir süreç olarak kavranması gerektiğini ifade etmiştir (Şengül, 2001: 23-25).

Kentli Hakları, Kentsel Haklar ve İnsan Hakları ile ilişkisi

Gündelik yaşamın akışında kentli hakları nereye düşüyor? Sonu gelmeyen altyapı

alışmaları, temizlenmeyen bir kent, yenilenmeyi bekleyen yollar, karanlık sokaklar, serbestçe dolaşılamayan bir park ya da saatlerce beklenen bir belediye otobüsü... Gündelik yaşamın içine sinen ve çoğu zaman kanıksanan bu sorunlar ve çok daha fazlası aslında bir hak ihlaline işaret eder. İşte bu hakkın ‘niteliği nedir, öznesi kimdir’ sorularına aranan yanıtlar da kentli hakkı, kentsel haklar ya da kentte insan hakları kavramlarının tanımlanmasını gerekli kılmıştır.

Öncelikle insan hakları kavramından başlanacak olursa, bu kavram insanın insan olmasından kaynaklanan ve doğuştan sahip olduğu kabul edilen haklara işaret eder. İlk kez mutlak bir g olarak kabul edilen kralın yetkisinin kısıtlandığı 1215 Magna Carta Bildirgesi’nden 1789 Fransız ‘İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne, oradan da 1948 BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’ne uzanan bu yolculuk sırasında insan haklarının kapsamının genişlemesi, insan hakları kavramının niteliğini ve birbirleriyle olan ilişkisini de tartışmayı gerekli kılmıştır. Öndöl’e göre;

Hak, genel olarak ya kişilerarası yazılı ya da sözlü sözleşmelerden ya da yasalardan doğar. İnsan haklarının temel özelliği, kaynağını sözleşme ya da yasaya dayanmaksızın açığa vurmasıdır. İnsan hakları hayatın içinde, ihtiyaçtan, ihtiyaç sahiplerinin istemlerinden kaynağını bulur. Tarihin tüm dönemlerini kapsayacak şekilde, otorite karşısında ihtiyaç sahiplerinin taleplerini şekillendirmeleridir söz konusu olan. (...) O nedenle, insan hakları evrimcidir. Sürekli gelişir. O nedenle, yaşama durumlarından kaynaklı olduğu için dinamiktir. (Öndöl, 1998)

1993 yılında gerçekleştirilen Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda kabul edilen Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı’nın 5. Madde’ sinde yer alan “Tüm insan hakları evrensel, bölünmez, birbirine bağımlı ve ilişkilidir. Uluslararası camia, insan haklarını küresel olarak adaletli ve eşit bir biçimde, eşit koşullarda ve aynı vurguyla ele almalıdır.” ifadesinde hem hakların bölünmezliği hem de hakların birbirleriyle olan ilişkilisine yapılan vurgu haklar arasında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağını da göstermektedir³⁶. O halde kentli hakları bu tartışmada nereye düşüyor, bu hakkın evrensel olduğundan bahsedilebilir mi, bahsedilemezse bir insan hakkı olarak ele alınabilir mi sorularının yanıtlanmasına ihtiyaç vardır.

³⁶Bkz.: http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/129_1.pdf, Son Erişim Tarihi, 05.10.2022

Haklar arasında hiyerarşik bir sınıflama yapılmamakla birlikte nitelikleri açısından bir tasnif yapıldığı görülür. Mesela İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin içeriği, hangi yaşam alanına denk geldiğine yönelik olarak medeni, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel haklar olarak tasnif edilmiştir. BM hukukçusu Karel Vasak'ın hakların, içinde çıktıkları döneme göre tasnif edilmesi önerisi yaygın olarak kabul edilmektedir ve buna göre haklar üç kuşağa ayrılır; siyasi ve bireysel haklar birinci kuşak hakları, sosyal ve iktisadi haklar ikinci kuşak hakları, dayanışmayı esas alan grup hakları ise üçüncü kuşak hakları oluşturmaktadır (Turhan, 2013: 359). Bununla birlikte kuşaklar arasındaki hakların önem bakımından birbirine üstünlüğünün söz konusu olmadığı ve bu hakların bütün olduğu, birbirinin tamamlayıcısı olma niteliğiyle ancak insan haklarının evrensel niteliğinin sağlanabileceği vurgulanır (Turhan, 2013: 372-6). Vasak'ın yaklaşımına çeşitli eleştiriler de getirilmiş, insan haklarının bireysel ve kolektif/ pozitif ve negatif yönleri üzerinden yeniden tanımlanmaya ihtiyaç olup olmadığı tartışılmışsa da, bu yaklaşıma göre sınıflandırılması zor olan insan haklarının ortaya çıkmasında, insan haklarının dinamik gelişimine dikkat çekilmiştir (Domaradzki vd., 2019).

Yukarıdaki alıntıda da Öndül, insan haklarının yaşamla ilgili olması ve ihtiyaçlara göre şekillenmesi, değişip dönüşmesi sebebiyle bu hakkın dinamik olduğunu vurgulamıştı. Mesela, su hakkının, yaya hakkının ya da temiz hava hakkının 21.yy'da insan hakları gündeminde kendine daha fazla alan açmaya başladığını söylemek mümkündür³⁷. Kentli hakları da kentleşmenin ve kentte yaşayan nüfusun artmasıyla kente özgü sorunların ortaya çıkması sonucu insan hakları gündemine girmiştir. Yaklaşık 200 yıl önce dünya nüfusunun %1.7'si kentlerde yaşarken bu oran 50 yıl önce %22'ye, 20 yıl önce ise %48'e ulaşmıştır (Karasu, 2008: 39). Bugün ise, dünya nüfusunun yaklaşık olarak %56'sı yani 4,4 milyar insan kentlerde yaşamakta ve 2050 yılında kentsel nüfusun mevcut durumun iki katından daha fazla artarak her 10 kişiden 7'sinin kentlerde yaşaması beklenmektedir³⁸. Bu gerçeklik ve gündem, kent mekanının ve

³⁷ Türkiye'de Temiz Hava Hakkı Platformu bu hakkın savuncululuğuna yönelik çalışmalar yapmakta, 2021 yılında yayınladığı raporda hava kirliliği ile ilgili sorunları paylaşılarak çözüm önerileri sunmaktadır; Bkz.: <https://www.temizhavahakki.com/kararapor2021/> Son Erişim Tarihi, 25.07.2022

³⁸ <https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview>, Son Erişim Tarihi, 25.07.2022

kentsel yaşamın insan hakları çerçevesinde ele alınmasını da gerekli kılmıştır.

Literatürde kentli hakları, kentsel haklar, kentte insan hakları, kenttaşlık hakları³⁹ ve yerel haklar kavramlarının hemen hemen aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanıldığı, yer yer kapsamı farklılaşsa ve farklı yorumlansa da bu kavramlar ile kabaca ‘kentlin olanaklarına herkesin eşit erişiminin ifade edildiği söylenebilir. Bahsi geçen hakların tam olarak neyi içerdiği, hak sınıflandırmasında hangi kuşağa dahil olduğu konusunda bir uzlaşma olmadığını belirten Salman (Salman, 2021), yazarlar tarafından kavramların nasıl ele alındığına yer verdiği çalışmada bu hakkın çerçevesini uluslararası metinler, normlar ve bildirgeler yoluyla çizmeye çalışmıştır. Tekeli de kentli haklarının ne olduğu konusunda uzlaşmış bir metin olmadığını, hala oluşum sürecinde olduğunu fakat, 1992’de kabul edilen ‘Avrupa Kentsel Şartı’nın bu konuya bir giriş niteliğinde olduğunu belirtmiştir (Tekeli, 2011: 186). 2.1.2. başlıkta hem bu metne hem de diğer uluslararası metinlere ve kent hakkı kavramının tarihsel olarak normlaşma sürecine yer verilecektir.

Kentli hakları, kentsel haklar ya da kenttaşlık hakları kavramları temel olarak insan haklarının kent mekânında somutlaşmasına vurgu yapar. Bu hak grubunun en önemli farkının, gerçekleşebilmesinin o toplumda yaşayanların ortak çabasıyla mümkün olduğunu, bu açıdan dayanışma hakları içerisinde ele alınması gerektiğini ifade eden Tekeli (Tekeli, 2011: 187)’ye göre;

İnsan hakları atomistik bireylerin oluşturduğu soyut bir toplumu temel almaktadır. Oysa kentli hakları kent içindeki insanı temel aldığı için daha somuttur. İnsan haklarının uygulamaya geçmesi, pratiğe yansımaları kentliler için kentli haklarıyla somutlaşmış olmaktadır. (Tekeli, 2011: 189).

Başka bir ifadeyle kentli hakkı; kişinin temel haklarını, ekonomik, sosyal, siyasal haklarını kent mekânında dilediği gibi kullanabilmesi ve bu hakkın kentte yaşayan herkes için uygulanmasıdır (Karasu, 2008: 38). Yani kent mekanında somutlaşan temel

³⁹ Kenttaş kavramı; din, dil, etnik köken, cinsiyet kimliği, cinsel yönelim, vatandaşlık durumu, siyasal görüş ya da toplumsal statü gibi farklılıklara bakılmaksızın kent hakkının öznesi olan ve o kentte yaşayan ya da kentte vakit geçiren kimseleri tanımlayacak şekilde kullanılmaktadır.

insan haklarının kentteki herkes için sağlanmasıdır.

Peki kentli hakları nasıl hayata geçirilebilir? Kentsel haklara erişim yani kentin kaynaklarına ve olanaklarına erişim, kentsel kararlara katılım ve nitelikli/ yaşanılabilir bir kentsel çevrede yaşama taleplerinin öznesi tek tek bireyler mi yoksa dayanışma hakları içerisinde yer alan bu hak grubunu gerçekleştirmek yalnızca kolektif bir arzu ve taleple mi mümkün? Kentli haklarını çevre haklarının devamı olarak açıklayan yaklaşımlar da mevcuttur ancak, çevresel nitelikli sorunların yanında ulaşımı, eğitimi, istihdamı, kültürel olanakları, sağlıklı ve güvenli bir kentsel yaşam da dahil olmak üzere içeriği oldukça geniş olan bu hak grubunu çevresel hakların bir devamı olarak ele almak onu kısıtlamak olacaktır (Karasu, 2008: 39). Öyleyse bu hakkın öznesi, sorumluları ve yararlanıcıları kimdir? Bu hakkın gerçekleştirilmesi hem birey hem de grup olarak, gerçek ya da tüzel kişi olarak kenttaşlar aracılığıyla olur ve devlet, tüzel kişiler, bireyler bu hakkın sorumlusuyken yine bireyler, tüzel kişiler, kentsel topluluklar ve gelecek kuşaklar da bu hakların yararlanıcılarıdır (Akkoyunlu Ertan, 2017: 229).

Tekeli bu hakkın gerçekleştirilmesinde üç yoldan bahsetmiştir; ilk olarak kenttaşın kentli haklarını tahrip etmesinin önlenmesi yoluyla, ikinci olarak kişilerin bu hakları geliştirebileceğinin de göz önünde bulundurularak bu haklara yönelik savunuculuk yapılmasıyla ve son olarak da kenttaşın bu hakları devletten talep etmesi yoluyla bu hakkın gerçekleştirilebileceğini belirtmiştir (Tekeli, 2011: 190). Dolayısıyla kentin sorunlarını görmezden gelmeyen, kentlilik bilincine sahip, kentin sorunlarına yönelik denetleme gücü olduğunun farkında olan kenttaşların varlığının bu hakların gerçekleşmesindeki payının ve rolünün kilit önemde olduğu görülmektedir. Toparlanacak olursa bu haklar;

[Y]alnızca yerel ya da merkezi yönetimin katkısı ile yaşama geçirilecek haklardan değildir. Kentli haklarının yaşama geçirilmesinde en az yönetimin katkısı kadar halkın katılımı da belirleyicidir. (...) Bu da kuşkusuz özerk, demokratik, katılımcı, çoğulcu, saydam bir kent yönetiminin var olmasına bağlı bulunmaktadır (Karasu, 2008: 44).

Kent Hakkı

Literatürde kent hakkı [the right to the city] kavramının kentsel haklarla aynı anlamda kullanıldığını (Arslan, 2014), kentli hakları anlamında kullanıldığını (Sadri, 2011)⁴⁰ ya da kentli haklarının kentte yaşayanların hizmetlere erişimine odaklanması yönüyle kent hakkından farklılaştığını söyleyen yaklaşımlar mevcuttur (Akkoyunlu Ertan & Ertan, 2013). Burada, kentli/ kentsel hakları [urban rights] kavramının ulusal ve uluslararası organizasyonlarda yayınlanan metinlerle geliştirildiği ve kentli haklarının liberal kuramdan, kent hakkının ise marksist kuramdan beslendiği hatırd tutulmalıdır (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 77-78). Peki kent hakkı nedir, diğer kavramsallaştırmalardan farkı nedir ve neden bizim çalışmamızda bu kavram tercih edilmiştir?

Lefebvre kent hakkı kavramını ilk kez, 1968 yılında Paris'teki protestoların hemen öncesinde yayımlanan ve o dönemin sloganlarına da ilham kaynağı olan **Le Droit a la Ville [Şehir Hakkı]** isimli kitabında kullanmış, 1970'te **Kentsel Devrim** ve 1974'te yayımlanan **Mekanın Üretimi** isimli eserlerinde bu kavramı geliştirmiştir (Uzunçarşılı Baysal, 2011a: 364). Eleştirel kent kuramı başlığında Lefebvre'in kenti, toplumsal bir ürün olarak kent mekânı üzerinden incelediğinden bahsedilmişti. Lefebvre'in asıl katkısı da o döneme kadar nesnel olarak ele alınan mekânı politik olarak okuması ve mekânın üretilip dönüştüğüne dikkat çekmesidir. Kent hakkı kavramının da anlaşılabilmesi için Lefebvre'in kentsel mekânı nasıl ele aldığına değinilmesi gerekir.

Mekanın bilimsel bir nesne olmadığını, Chicago okulunda ele alındığı gibi kendiliğinden ya da doğal değil üretilmiş olduğunu, politik süreçlerle şekillendirilen sosyal ve politik bir ürün olduğunu vurgulayan Lefebvre, mekânı anlayabilmek için

⁴⁰ “Özetle, kent hakkı kentin kaderini kentte yaşayanlara bırakmaktadır. Kentlilere var olana erişim hakkını vermenin yanı sıra, onlara var olanı değiştirme olanağı sunmaktadır ve bunlara ek olarak onlara bütün farklılıklarıyla kentte ikamet etme hakkı vermektedir.” Sadri'nin çalışmasında yer alan bu ifadede kentin kaderini kentte yaşayanlara kimin bırakacağına, erişim hakkını kimin vereceğine, değiştirme olanağının kimin sunacağına dair muğlaklık söz konusudur. Lefebvre'in kent hakkı kavrayışından ziyade reformist ve liberal bir yaklaşım olarak bu ifadeyi okumak ve bu ifadede kent hakkından ziyade kentli haklarından bahsedildiğini söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

somut ve soyut yönlerinin birlikte ele alınması gerektiğini belirtir (Elden, 2007). Çünkü somut mekân, mekanın gündelik yaşamdaki kullanım değerine işaret ederken, kapitalizmin mekanın değişim değerini öne çıkarmasıyla soyut mekan değişim değerine indirgenerek kullanım değerini önemsizleştirir (Al-Rebholz, 2017: 152). Şehir hakkı da kentteki meta alanlarını sorgulayarak kapitalizmin aksine değişim değeri yerine kullanım değerini öne çıkarır (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 80).

Kentsel mekanın üretimi yalnızca maddi yapıların değil toplumsal yaşamın ve toplumsal ilişkilerin de üretimi anlamına geldiğinden, mekana yönelik herhangi bir müdahalenin de yalnızca fiziki bir müdahale olmayacağı ve toplumsal ilişkileri de etkileyeceği göz önünde bulundurulmalı, bu yüzden de kentsel mekanın üretimine etki eden güç ilişkileri yeniden belirlenerek kent üzerindeki hak sahipliği sermaye ve devletten halka geçmelidir (Uzunçarşılı Baysal, 2011a: 365). Güç ilişkilerinin yeniden belirlenmesi kentin bir mücadele alanı olduğuna ve kenttaşların kenti kendi arzularına göre şekillendirmeye hakkı olduğuna işaret eder, ne var ki bu hakka günümüzde finansal güçler ve siyasi aktörler sahiptir (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 77). Kentsel mekanı oluşturan güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılması yani kontrolün sermaye ve devletten halka geçmesi için Lefebvre, tek tek bireylerin değil, bireylerin oluşturacağı kolektif eylemlerin potansiyeline vurgu yapmıştır (Sadri, 2013: 79).

Marx, Hegel, Nietzsche ve Heidegger'den esinlenen Lefebvre, kapitalizm ve tüketim toplumunun ötesinde mümkün olan bir toplumsal yaşama dair anlatı için önce mevcut durum eleştirisini yapmış, totaliter devlet sosyalizmini eleştirmiş, kapitalizme olduğu kadar bürokratik tahakküme karşı da bir tepki göstermiş ve mevcut toplum düzeninin ötesine işaret eden bir tahayyülle toplumun kolektif olarak kendi kendisini yönetmesi düşüncesini savunmuştur (Purcell, 2014). Yani kent hakkı bir anlamda olası bir kent tahayyülünün ve ütopyasının da önünü açmaktadır. "Talep edilen bu hak, şu anda mevcut olan kente değil, gelecekte var olacak bir kente dair bir haktır" (Lefebvre, 2018: 63) diyen Lefebvre'in kent dediği şey de zaten oluşum halinde olan bir şeydir.

Kent hakkı kavramı Türkçe literatürde yaygın olarak kullanılmakla birlikte Lefebvre şehir ve kent arasında bir ayırım yapmıştır ve Lefebvre'in kavramsallaştırmasına göre

bahsettiği şey aslında şehir hakkıdır.⁴¹ 1967’de yayımlanan **Le Droit a la Ville** isimli kitabı da Türkçeye **Şehir Hakkı** (Lefebvre, 2018) ismiyle çevrilmiştir. Lefebvre’e göre şehir sanayileşmeden önce vardır ve bilginin, yapıtların biriktiği, kullanım değerinin öne çıktığı bir yapıtken -şehrin kendisi bir yapıtken- , kent ürünlere yönelir ve kentte mübadele/ değişim değeri öne çıkar (Lefebvre, 2018: 21-22). “Dolayısıyla şehir yapıttır; basit maddi üründen ziyade sanat eserine yakındır. Şehrin üretimi ve yeniden üretimi söz konusu olsa da, bu bir nesne üretiminden ziyade, insanlar tarafından insanların üretimi ve yeniden- üretimidir.” (Lefebvre, 2018: 64)

Lefebvre toplumun bir bütün halinde kentleştiğini ve bu kentleşmeden ortaya çıkan *kent toplumu* kavramının sanayileşmeden doğan toplum olduğunu ifade eder (Lefebvre, 2019: 7-8). Kentten de ancak sanayileşme sonrası bahsetmek mümkün olmuştur ve “[i]şte kentleşmenin şehri yıkarak işlemesi ve bir oluş olması düşüncesi kullanım değerinden değişim değerine, yapıttan ürüne bir geçiş halinin tezahürüdür.” (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 79) Bu nedenle oluş halinde olan yani artık olası bir nesneden bahsederken de tanımlı ve nihai bir nesne gibi görünen şehir yerine, kent kavramının kullanılması gerekir (Lefebvre, 2019: 20). Çünkü oluşum halindeki bir gerçeklik olan ve henüz tamamlanmamış olan kentsel toplum orantısızca büyüyerek şehirleri yok etmekte, onların özgün niteliklerini parçalamakta ve sanayileşmeyle birlikte değişim değerinin genelleşmesi sonucu kullanım değeri yok edilmektedir (Lefebvre, 2022: 64-66)

Değişim değerinin öne çıkmasıyla bir yapıt olan şehirden artık bahsetmek mümkün değildir ancak Lefebvre şehir hakkının yenilenmiş bir kentsel yaşamla mümkün olacağını ifade eder; “(...) *şehir hakkı* bir çılgılık ve taleptir adeta. (...) *Şehir hakkı*, basit bir ziyaret etme ya da geleneksel şehirlere geri dönme hakkı olarak düşünülemez. Sadece dönüşmüş, yenilenmiş *kentsel yaşam hakkı* olarak formüle edilebilir.”

⁴¹ Marcuse (Marcuse, 2014b)’un gösterdiği altı farklı Lefebvre okuması gibi, kent hakkının farklı okumaları ve yorumlanmaları söz konusudur. Lefebvre’den yola çıkılarak yapılacak bir çalışmada şehir hakkı kavramının kullanılması gerekir ancak, Lefebvre’ci okuma dışında yapılacak Türkçe bir çalışmada kent hakkı kavramının kullanılması kuramsal bir sorun teşkil etmez (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017). Türkçe literatürde de yaygın olarak ‘kent hakkı’ şeklinde kullanıldığı için bu çalışmada da ‘kent hakkı’ kullanım tercih edilmiştir.

(Lefebvre, 2018: 132) Yani eski kentin [şehrin] yeniden tasarlanması imkânsız olsa da yeni bir kent yeni bir toplum inşası mümkündür ve talep “(...) ne (geleneksel kente) geri dönüş, ne de dev binalar yığına dönüşürülmüş şekilsiz gelecek kentine gidiştir; talep, “başka” bir kenttir.” (Uzunçarşılı Baysal, 2019) Tam da bu talebe yapılan vurgudan devamla kent hakkının önemli bir bileşeni olan katılım hakkından bahsedilmesi gerekir.

Lefebvre kent hakkı kavramını temel olarak iki kavramla ilişkilendirerek açıklamıştır; temellük hakkı yani kullanım [appropriate urban space: tahsis etme, el koyma, tasarruf etme anlamlarında da kullanılır] hakkı ve katılım hakkı. Kent hakkı bir tüketim hakkı, kentin olanaklarını tüketme hakkı olarak düşünülmemelidir çünkü kentin keyfini çıkarmanın yanında onu üretmeyi de kapsayan bu hak, neyin nasıl üretileceğini seçmenin yanında bu üretime dilediğince katılma hakkını da içermektedir (Marcuse, 2014a: 64). Lefebvre metinlerinde katılımı ele alırken, katılımcı demokrasiden değil otogestasyon/öz yönetimden bahsetmiş, reformist değil devrimci bir kent hakkı anlayışı geliştirerek taksiksel nedenlerle ve sınırlı bir biçimde ‘devletle birlikte’ ama çoğu zaman ‘devlete rağmen’ hatta ‘devlete karşı’ bir hak anlayışını savunmuştur (De Souza, 2010). Sonuç olarak Lefebvre, mekanın üretimindeki tüm kararlara kent sakinlerinin katılımının temsili demokrasiyi aşan niteliğiyle kent düzeyinde yeni bir vatandaşlık tanımı ortaya koymuştur (Uzunçarşılı Baysal, 2011a: 365-366).

Lefebvre’in *citadins* [kentli/ sakin/ kenttaş] olarak ifade ettiği kavramla vatandaş/ yurttaş kavramı sakin/ yerleşik kavramıyla kaynaştırılmış; kentsel hizmetlerin kullanıcısı olmanın yanında kişinin kentsel mekân üzerindeki fikirlerini açıklayabileceği ve bunun yanında gettolara itilmek yerine kent merkezinin de kullanımını talep edebileceği, oy hakkından -temsili demokrasiden- farklı olarak kent sakinlerinin tüm kararlara doğrudan katılabildiği bir hak düzlemini ifade etmiştir (Purcell, 2002). Ayrıca *citadins* olarak bahsedilen kenttaş, vatandaş bağına bakılmaksızın o kentte yaşayan ya da kente uğrayan tüm sakinlerin kentsel mekânı kullanımı ve üretimi üzerinde hak sahibi olmasını ifade etmektedir (Uzunçarşılı Baysal, 2011b: 39).

Kent hakkının niteliği açısından da diğer haklardan farklı olduğunu söylemekte fayda var. Lefebvre ve onun takipçileri olan Harvey ve Marcuse kent hakkını yaptırma bağlayan hukuki bir talepten ziyade siyasi ve felsefi boyutuyla ele almışlar, bu hakkı ahlaki ve muhalif bir talep olarak tanımlamışlardır (Mayer, 2014, s. 113; Uzunçarşılı Baysal, 2011a: 367). Çünkü bu hakkın mekanı da talebi de sokaktır ve bu yüzden hukuki bir talepten ziyade zengin ve güçlü olana karşı muhalif bir taleptir; kentin nimetlerinden mahrum bırakılanlar için yeniden bir paylaşım hakkıdır (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 80). Kent hakkının bu boyutunu Lefebvre şöyle ifade etmiştir:

Şehir hakkı kendini üstün bir hak biçimi olarak ortaya serer: özgürlük hakkı, toplumsallık içinde bireyleşme hakkı, habitat ve mesken hakkı. Yapıt hakkı, katılım ve sahiplenme hakkı da (mülkiyet hakkından belirgin bir biçimde farklıdır) şehir hakkının içinde yer alırlar (Lefebvre, 2018, s. 151).

Birçok hakkın birleşerek tek bir hakkı oluşturduğu göz önünde bulundurulursa çok kapsamlı ve katmanlı olan kent hakkı talebinin “mevcut hukuk sistemi içinde adaletin yerine getirilmesini sağlayacak hakların talebi değil, kent hayatının tüm potansiyelinin dolu dolu gerçekleşebileceği bir sistem isteyen, daha üst ahlaki düzlemde bir hak talebi” olduğu dikkat çeker (Marcuse, 2014a: 61-62). Bu sebeple kent haklarından değil kent hakkından bahsedilebileceği, kent hakkının tekil hak taleplerinden ziyade bir bütüne işaret ettiği ve bu yönüyle vatandaşlık haklarına -oy verme, katılım gibi hakları içeren- benzediği ifade edilmelidir (63).

Hakların her zaman siyasi bir mücadelenin sonucunda kazanıldığını vurgulayan Lefebvre’e göre haklar her zaman daha fazla mücadele gerektirir; bu mücadeleyle birlikte toplumun tüm kesimleri siyasi güç talep eder, vatandaşlar daha aktif olurlar, ve giderek devletten yönetim işlevini alırlar, nihayetinde de devlet ortadan kalkar (Purcell, 2014). Çünkü kenttaşların kolektif yönetiminde devlete ihtiyaç kalmaz. Yani katılım, kent sakinlerinin kentsel mekanın üretimine etkin katılmalarını ve kentsel mekanın üretiminde söz sahibi olmalarını ifade etmektedir. Bu yönüyle katılımın kullanım/ temellük hakkı ile de ilişkili olduğu görülmektedir.

Lefebvre; “[s]adece devrimci inisiyatif alabilen gruplar, sınıflar ya da toplumsal sınıf

fraksiyonları kentsel sorunlarını çözmeyi üstlenebilir ve çözümlerini tam anlamıyla hayata geçirebilir; bu toplumsal ve politik güçler sayesinde yenilenen şehir bir yapıt olur.” (Lefebvre, 2018: 127) diyerek kent hakkının yüklenicisi olarak işçi sınıfını öne çıkarmıştır. Purcell ise bu durumu eleştirerek yalnızca işçi sınıfının fail olarak belirtilmesinin kent hakkı kavramını zayıflattığını; ırkçı, ataerkil, heteronormatif kentlere meydan okumak yerine yalnızca kapitalist kente meydan okumanın sınıfı, ırkı, cinsiyeti ve cinselliğiyle yani farklı kimlikleriyle kent mekanını deneyimleyen kişileri tek bir toplumsal kategoriyle sınırlandırıldığını ifade etmiştir (Purcell, 2002). Feminist kuramcılar da kent mekanına ve kent hakkına yönelik getirdiği benzer eleştiriler sonraki başlıkta daha detaylı ele alınacaktır.

Kent hakkının kimin hakkı olduğu sorusuna yanıt olarak Marcuse bu hakkın “(...) zorunlu ihtiyaçlar için bir çığlık, daha fazlası içinse bir talep” olduğunu belirtmiş, bu hakkı yasal haklardan mahrum bırakılanların -ezilenlerin, temel ihtiyaçlarını karşılayamayan muhtaçların ve ırk, din, cinsiyet gibi ayrımcılığa uğrayanların- talebi ve yaşamından memnuniyet duymayanların da -refah düzeyinden memnun olmayan, yabancılaşmış ve yaratıcı uğraşları için fırsat bulamayanların- arzusu olduğunu ifade etmiştir (Marcuse, 2014a: 56). Yani ezilenler ve dışlananların talebi/ çığlığı, memnun ve tatmin olmayanların, yabancılaştırılanların ise değişim arzusu. Bu iki boyutuyla kent hakkı açığa çıkmaktadır. Bu tespit transların kentsel kamusal yaşam deneyimleri açısından değerlendirildiğinde kentsel mekandan dışlanan, hizmetlere erişimlerinde ayrımcılığa maruz bırakılan transların hak taleplerinin de hemen her zaman ‘zorunlu ihtiyaçlar için bir çığlık’ olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Peki kent hakkını gerçekleştirmek nasıl mümkün olabilir? Marcuse bunun için üç adımdan oluşan bir yaklaşım önermiştir. *İfşa et* yani sorunun kökenlerini çözümle ve sorunu anlaşılır kıl, *öneride bulun* yani paydaşlarla birlikte stratejiler üret ve son olarak da *politikleştir* yani sorun ortaya konulup çözüm önerileri geliştirdikten sonra bunun etrafında örgütlenmeyi sağla (65). Lefebvre’in vurgusunda olduğu gibi burada da hakkın gerçekleşebilmesinin kolektif taleple ilişkilendirilmesi söz konusudur.

Bir diğer eleştirel kent kuramcısı ve Lefebvre’den yola çıkarak kent hakkı kavramına

katkı sunan kişi de Harvey'dir. Harvey'e göre kişi kenti inşa ederken kendisini de inşa ettiğinden, kent hakkındaki tahayyülü yani nasıl bir kent istediği sorusu aynı zamanda kim olmak istediği ve neyi arzuladığıyla da yakından ilişkilidir;

“[ö]yleyse şehir hakkı, şehrin barındırdığı kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkından çok daha öte bir şeydir: şehri gönlümüze göre değiştirme ve yeniden icat etme hakkıdır bu. Dahası, bireysel değil kolektif bir haktır, çünkü şehri yeniden icat etmek kaçınılmaz olarak kentleşme süreçleri üzerinde kolektif bir gücün uygulanmasına bağlıdır. Kendimizi ve şehirlerimizi şehirlendirmek ve yeniden şekillendirmek insan hakları içinde en değerli, fakat bir o kadar da ihmal edilmiş olanıdır.” (Harvey, 2013: 44)

Harvey'e göre kent hakkı; artı değer kullanımının merkezi haline gelmiş kentte bu artı değer üzerinde demokratik bir yönetim iddia etmektir ve bu hakkın bunu elinde bulunduran elit gruptan geri kazanılması gerekir (Yalçınan & Çavuşoğlu, 2013: 105). Çünkü günümüzde kent hakkı uygulandığı biçimiyle kısıtlı bir alana sıkıştırılmış durumdadır ve kenti kendi arzusu ve ihtiyacına göre şekillendirme gücüne sahip siyasi ve ekonomik bir elitin elindedir (Harvey, 2013: 67). Böylece hem kenttaşların kentsel mekana erişimi hem de kentsel mekanın toplumsal üretkenliği sınırlandırılıyor ve nihayetinde kentsel mekanın 'beklenmedik karşılaşma ve etkileşim olanakları' gibi iki önemli özelliği ortadan kalkıyor (Schmid, 2014: 92-93). Yani kentteki hak sahipliğinin elitlerin, sermaye sahiplerinin ve devletin elinde olması toplumsal üretkenliği sınırlandırdığı için kentin yaratıcı etkinliğin mekânı olmasının da önüne geıyor. Lefebvre'in de yapıt hakkı [oeuvre hakkı] olarak ifade ettiği şey de, insanların kenti kendi ihtiyaç ve arzusuna göre tıpkı bir sanat eserini yaratır gibi tasarlaması ve dönüştürmesidir; bunun için kentsel mekân sahiplenilmeli fakat sahiplenme hakkı özel mülkiyet hakkı olarak anlaşılmamalı, mekânın sahiplenilmesiyle aktif bir katılıma yani katılım hakkına doğru bir gelişim anlaşılmalıdır (Geniş & Köse Akkırman, 2020).

Sahiplenme hakkının kullanım hakkıyla olan ilişkisi yani kentsel olanaklara ve kentsel kamusal yaşama erişimin sahiplenme ile olan ilişkisi de bizim çalışmamız açısından dikkate alındığında transların kullanım hakkından faydalanamadığında sahiplenme hakkına da ket vurulduğu, bunun ise katılım hakkını olumsuz yönde etkilediği görülecektir.

Son olarak kent hakkı ve kentli hakları/ kentsel haklar/ kentte insan hakları kavramsallaştırmaları arasındaki farklara değinecek olursak; kent hakkı kavramının literatürde kentsel hizmetlere ve kentin olanaklarına erişimle tanımlandığını (Akkoyunlu Ertan, 2008: 139), reformist olduğunu ya da kentli hakları kavramının kent hakkının devrimci yönünü göz ardı ederek onu ehlileştirdiği ve sistemle uyumlu hale getirdiğini (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 86) söyleyen yaklaşımlar mevcuttur. Sadri de, devrimci niteliğe sahip olan kent hakkına sahip olabilmek için kentte insan haklarının gerçekleşmesiyle yapılan reformların bir basamak olduğunu ancak daha fazlası için mücadele edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Sadri, 2013: 84). Purcell ise kent hakkının reform önerisi ya da parçalardan oluşan bir direniş olmadığını; Lefebvre'in kentin toplumsal, politik ve ekonomik ilişkilerinde radikal bir yeniden yapılandırma çağrısıyla kentsel mekânın üretimi üzerindeki güç ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını vurguladığına dikkat çekmiştir (Purcell, 2002). Kentli kültürünün yerleşmesi, kentlilik bilincinin kazanılması ve kenttaşların kullanım ve katılım haklarının farkında olarak aktif birer kenttaş olabilmelerinin kent hakkı açısından önemine değinilmiştir. Kent hakkı her ne kadar buradaki kuramcıların bahsettiği gibi reformist olmasa da Sadri'nin bu tespiti önemlidir. Çünkü reformlar kenttaşın kentlilik bilinci edinmesini ve aktif birer kenttaş olmalarını sağlayabilir; bu da kent hakkının gerçekleşmesinin önünü açabilir.

Kentli hakları ile kent hakkının farklılıklarına bakıldığında dikkat çeken temel husular şöyle sıralanabilir; öncelikle kentli hakları kaynağını hukuki metinlerden alırken, kent hakkının kaynağının marksizm olduğu, ikinci olarak ise kentli haklarının yürütücüsü ve güvencesi devlet iken, kent hakkının devletin karşısında konumlandığı ve son olarak da kentli hakkının faili vatandaş olan bireyken, kent hakkının failinin işçi sınıfı olduğu ifade edilmelidir (R. V. Öner & Osmanoğulları, 2017: 84). Sadri ise kentli hakları [belgelerin kentte insan hakları olarak ifade etmiştir] ile kent hakkı arasındaki farklılıklardan şöyle bahsetmiştir; kent hakkı radikal bir dönüşümü amaçlayan kolektif bir hak, kentsel mekandaki güç ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ve kentsel mekanın kontrolünü sermaye ve devletten kenttaşlara aktarmayı hedefleyen, bir haykırış ve talep olarak kenti dönüştürme hakkıyken; kentli hakları güç ilişkilerini hukuki bir

temelle sınırlayan, kentsel mekan üzerinde alınacak kararlara kentte yaşayanların da dahil olmasını amaçlayan, tüm kimlik ve hak gruplarına ayrımcılık yapılmamasını ön gören ve buna yönelik önlemler alan, mağduriyetleri ortadan kaldırmayı amaçlayan hak grubudur (Sadri, 2013: 83). Yani kentli hakları temel dayanağını hukuki metinlerden alır, kolektif bir hak mücadelesini zorunlu kılmaz ve ayrıca radikal bir dönüşüm yerine reformist bir yaklaşımı benimser.

Kent hakkı kavramının popülerleşerek slogan haline gelmesiyle yaygın olarak kentli hakları anlamında kullanılması da dikkat çekicidir. Bu kullanıma yönelik getirilen eleştiriler söz konusudur. Bu eleştiriler genellikle kent hakkının kentsel hizmetlere erişim meselesine indirgenerek kavramın radikal özünü yitirdiğine ve devrimci ve sistem karşıtı niteliklerinin göz ardı edilerek kavramın içerisinin boşaltıldığına (De Souza, 2010) yöneliktir;

Neoliberal kentin mağduriyet, ihlal ve adaletsizliklerinin aslında sistemin kendisinden kaynaklandığını göz ardı eden ve sistem değişikliği yerine reformlara yönelenlerin elinde Kent Hakkı, anti-sistem ve devrimci özünden kopartıldı. Kapitalist kenti yeniden üreten büyüme ve pazara odaklı kentsel mekân üretimine karşı çıkmak yerine sistemle kolkola, toplum temelli iyileştirme projeleri gerçekleştirerek, tam aksine, sisteme geçici birer can simidi olanlar da kavramı kullanagelir oldu. Kısaca, Kent Hakkı, neredeyse her hak, özgürlük ve demokratik değer ile yolu kesişen, herkese istediği her şeyi sunabilen, içi boş bir şemsiye slogana dönüşme tehlikesi altına girdi. (Uzunçarşılı Baysal, 2019)

Bu başlığı tamamlamadan evvel kent hakkının gündelik yaşamın dönüştürülmesindeki izlerine de dikkat çekmek gerekir. Gündelik yaşamın incelenmesine oldukça önem veren Lefebvre (Lefebvre, 1998)'in de vurguladığı gibi; “[g]ündelik hayatı değiştirmek: gerçek devrim budur! (...) Kentleşme, kentli bir toplum olanağı yaratıyor. Ama bu olanak hayata geçirilmeli. Burada kendiliğindenliğe yer yok.” (Schmid, 2014: 93) Lefebvre'den ilhamla Schmid, gündelik yaşamın dönüşümünde faillığe vurgu yapmıştır. Bu çalışma da transların gündelik yaşam deneyimine ve gündelik yaşamlarını dönüştürmelerindeki failliklerine odaklanmış ve derinlemesine görüşme sorularında gündelik yaşamın dönüştürülmesine yönelik müdahaleler/ fail olma halleri de yer almıştır.

1.2.2. Kent Hakkı ve Toplumsal Cinsiyet

Bir önceki bölümde, kent hakkının içeriğine ve buna ilişkin literatürdeki tartışmalara yer verildi. Şimdi de bu başlık altında kent hakkına getirilen feminist eleştiriler incelenecektir. Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla bu literatürün eleştirel olarak incelenmesi bir sonraki başlıkta transların kent hakkının incelenmesine yönelik de yollar açacaktır. Burada öncelikle kente ilişkin feminist araştırmalara, kadınların ve ataerkilliğin kentle olan ilişkisine yer verilecek, kent hakkının toplumsal cinsiyeti görmezden geldiği iddiası detaylandırılacak, son olarak da kent hakkının iki bileşeni olan katılım ve kullanım hakkı üzerinden kent hakkının toplumsal cinsiyetle olan ilişkisi değerlendirilecektir. Bu ilişkinin cinsiyet ikililiği içerisinde ve natrans kadın/erkek odaklı incelenmesinin, trans deneyimi içermeye ve açıklama açısından yetersiz olduğu görülmüştür. Buradan alınan birikimle bu ilişki sonraki başlıkta transların gerçekliklerine bakılarak detaylandırılacaktır.

Ataerkil, kapitalist kentte kadınlar ve cinsiyeti dikkate almayan⁴² kent hakkı

Kente ilişkin feminist araştırmalar kadınların kamusal alandan, yurttaşlık haklarından ve bununla ilişkili olarak da kadınların kentsel kamusal alanlardan dışlanmasını konu edinmişlerdir. Kente ilişkin özellikle de kent hakkına ilişkin literatürde cinsiyetin dikkate alınmamasına yönelik eleştiriler temel olarak iki açıdan ele alınmıştır. İlki, bu yaklaşımların kamusal alan odağında açıklanmasıdır. Bu tespit öncelikle özel alan ve kamusal alan ayrımının sorunsallaştırılmasını gerektirmiştir. Diğeri ise, kentsel yaşamdan dışlanan ve kentsel yaşama yabancılaştırılan kadının kentteki konumunun yalnızca kapitalizmle açıklanamayacağına, kapitalizmle birlikte işleyen ataerkilliğe ilişkindir.

Klasik kent kuramlarının ve kentsel yaklaşımların toplumsal cinsiyet bakımından yeniden okumasını yapan Alkan, geleneksel yaklaşıma eleştirinin feministlerden önce marksistlerden geldiğini ve bu yaklaşımların, mekanın üretim sürecinin iktidarla olan

⁴² Literatürde yaygın olarak ‘cinsiyet körü’ ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifadenin sağlamcı söylemleri yeniden ürettiği gerekçesiyle ve Engelsiz Erişim Derneği aktivistlerinin önerisiyle çalışmada ‘cinsiyet körü’ yerine ‘cinsiyeti dikkate almayan’ ifadesinin kullanımı tercih edilmiştir.

bağını kurarak ‘mekanın bilimsel bir nesne değil toplumsal bir ürün’ olduğunu ortaya koyduklarını ifade etmiştir (Alkan, 2005). Eleştirel kent kuramları başlığında da incelendiği gibi Henri Lefebvre, David Harvey ve Manuel Castells kentsel mekana ilişkin çalışmalarıyla mekanın toplumsal bir ürün olduğunu ifade etmişlerdi. Buna rağmen bu çalışmalar kentsel mekanın yeniden üretiminin iktidarla ve politikayla ilişkisini kurarak mekanın kavranmasına yeni bir bakış açısı getirse de; sınıf meselesini cinsiyetten, kapitalizmi de ataerkillikten azadeymişçesine ele alarak kentin cinsiyet boyutuna ilgili göstermemişlerdi (Alkan, 2011: 345-346, 2017: 13-14). Mekanı toplumsal bir ürün olarak kavramak mekanın ataerkil ilişkiler bakımından da çözümlenmesi için bir potansiyel taşıdığı halde bu kuramcılar kapitalist üretim ilişkilerine odaklanırken kapitalizme içkin olan ataerkilliği göz ardı etmiş, kentsel yaşamı sınıf çelişkileriyle analiz çabası değişim değerine dayalı olmayan kadının ev içi emeğini görünmez kılmıştı (Alkan, 2005). Yine de bu çalışmalar kentsel mekan ve kentsel hizmetlerde cinsiyet eşitsizliğini inceleyen çalışmalar için bir temel oluşturmuş; bu yaklaşımların kentsel mekanda ataerkil güç ilişkilerini ve cinsiyet ilişkilerini dikkate almaması feminist coğrafyacılar tarafından çokça analiz edilmiştir (Geniş & Köse Akkırman, 2020).

1960’ların sonundan itibaren marksist teori çerçevesinde sınıf ve kamusal alan odağında değerlendirilen kentsel eşitsizlikler, cinsiyete dayalı eşitsizlikleri göz ardı etse de 1980’lerde feminist coğrafyacılar tarafından kentsel mekandaki eşitsizliği cinsiyet temelinde inceleyen önemli çalışmalar yapılmıştır (Koskela, 1999; Mackenzie, 2002; Massey, 2001; McDowell, 2003; Mirioğlu, 2018). Cinsiyet ilişkileri ve mekanı birlikte analiz eden bu çalışmalar kadın ve erkeklerin mekan deneyimlemlerindeki farklılaşmayı vurgulayarak cinsiyet eşitsizliklerinin hem mekan kullanımını biçimlendirdiğini hem de mekanda bu eşitsizliğin yeniden üretildiğini göstermiştir. Bu tespit, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin mekan çalışmalarına eklemlenmediğini aksine mekansal süreçlerin temel bir bileşeni olduğu göstermektedir (Alkan, 2017: 14-15). Çünkü söz konusu olan tek yönlü bir ilişki değildir. Mekan, toplumsal ilişkiler ve pratikler aracılığıyla toplumsal cinsiyeti yeniden üretirken aynı zamanda toplumsal cinsiyet tarafından da düzenlenmektedir (Schick, 2016).

Oakley'in (Oakley, 1985) 1972 yılında cinsiyetle [sex] ilişkilendirerek ve aynı zamanda farklılaştırarak ilk kez toplumsal cinsiyet [gender] kavramını açıklamasıyla⁴³ biyolojik özcülüğe karşı çıkmış, cinsiyet kavramının da sabit bir şey değil, bir süreç olarak kavranması böylece mümkün olmuştu (Alkan, 2017: 12). Tıpkı 1960'ların sonlarına kadar mekanın sabit, mutlak ve toplumsal süreçlerden bağımsız bir nesne olarak kavranması gibi (13). Burada dikkat çekilmek istenen husus şudur; 1970'lere gelindiğinde hem mekanın hem de cinsiyetin kavranması hususunda önemli bir dönüm noktası yaşanır. Cinsiyetin dinamik bir süreç olarak kavranmaya başlandığı yıllarda mekan da toplumsal bir ürün olarak, dinamik bir süreç olarak kavranmaya başlanmıştır;

Bir başka deyişle, cinsiyet(ler)in açıklanmasında biyolojik indirgemeciliğin süregittiği dönem boyunca mekânsal farklılaşmalar da doğalmışçasına ele alınmış; tıpkı "kadın sorunu"ndan bahsedildiği gibi "mekânsal sorunlar"dan bahsedilmiş, "doğal cinsiyet rolleri"nin işlevselci paradigmaya rengini verdiği bir zeminde mekânsal-işlevsel denge kuramları üretilebilmiştir. Feministlerin mekânsal tartışmalara karşı büyük ancak epey gecikmeli olarak kapanmaya başlayan mesafesinin ipuçları buradadır. (Alkan, 2011: 344-345)

Alkan, belirlenimci anlayışa dayalı mekan biliminden mekanın bir süreç olarak kavranmasına giden süreç ile cinsiyetin özcülükten uzaklaşarak toplumsal ve tarihsel bir inşa olduğu kavrayışına giden yolun aynı zaman içerisinde gelişmesine rağmen her iki disiplinde de bu benzerliğe yeterince ilgi gösterilmediğine dikkat çekmektedir (347-348). Cinsiyetin özcülükle açıklanarak farklılıkların doğallaştırıldığı, mekânsal farklılaşmaların da doğalmışçasına ele alındığı bu dönemden sonra 'kadın sorunu' kavramı terk edilerek ilişkisellik öne çıkarılmış, 'toplumsal cinsiyet' kavramı da bu ilişkiselliğin zaman ve mekanda değiştiğini vurgulamıştır (Alkan, 2011, 2017). Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin zamana ve mekana göre değişebilmesi de cinsiyete

⁴³ Ann Oakley'in 1972'de yayımlanan **Sex, Gender and Society** kitabı toplumsal cinsiyet tartışmalarının ve toplumsal inşa meselesinin önünü açmış, toplumsal analizlerde toplumsal cinsiyet kavramının daha yoğun kullanılmasını sağlamıştır. Bu eserde Oakley, *sex* kavramının biyolojik ve *gender* kavramının psikolojik ve kültürel bir terim olduğunu ifade eder ve ona göre, "cinsiyet farklılıkları 'doğal' olabilir, fakat toplumsal cinsiyet farklılıklarının kaynağı doğada değil kültürdedir." (Oakley, 1985: 189)

dayalı eşitsizliğin bu ilişkilerin dönüştürülmesiyle ortadan kaldırılabilceğı düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Kente toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakıldığında mekansal yapı ve toplumsal yapının birbirinin kurucu unsuru olduğı açığa çıkar; Lefebvre'in mekanın onu kullananlar tarafından üretildiğı ifadesinden yola çıkarak mekanların yalnızca toplumsal normları yansıtmadığı, cinsiyet ilişkilerini de içinde barındırdığı çıkarımı yapılabilir (Spain, 2014). Öyleyse cinsiyet ilişkileri mekansal süreçlerin ve dolayısıyla kentsel yaşamın önemli bir unsurudur ve bu ilişkiselliğin iç içe geçtiğı yapıların incelenmesi gerekir; emek, iktidar ve mekanın örgütlenmesinden üretim, işbölümü, kamu politikalarına kadar geniş bir alan toplumsal cinsiyet ve kentselliğe dair fikir sunar (Alkan, 2011: 359).

Kentsel mekandaki gündelik pratikler, kentsel mekanın kullanımına etki eden cinsiyet ilişkilerini kavramaya yardımcı olur. Kentsel mekandaki cinsiyet eşitsizliklerinin görünür kılınması da kent hakkı ve kentsel mekan kullanımının gündelik yaşam deneyimi odağında ele alınmasıyla mümkündür. Beebejaun (2017), mekandaki toplumsal cinsiyete dayalı deneyimi görebilmek için gündelik yaşama odaklanması gerektiğini, kent hakkına yönelik feminist eleştirilerle kadınların kent hakkı konusunda bazı gelişmeler yaşandığı halde gündelik yaşamda ayrımcı pratiklerin devam ettiğini ifade etmiştir. Çünkü gündelik gerçeklikler; cinsiyete ilişkin roller ile ataerkil iktidar ilişkileri sonucu yaşanan eşitsizliğin bir ürünüdür ve mekan da bu ayrımcı pratikler yoluyla üretildiğinden, kadınların kent hakkı ancak gündelik yaşama ve gündelik yaşamın yaratılmasına katılan aktörlere toplumsal cinsiyet perspektifinden bakıldığında kavranabilir (Buckingham, 2010b). Biz de bu çalışmada bu doğrultuda ilerleyerek transların gündelik yaşamlarındaki kentsel mekan deneyimlerine odaklanacağız.

Kent hakkı kavramının ataerkil güç ilişkilerini görmezden geldiğini belirterek Lefebvre okumasından kent hakkı kavramını eleştiren Fenster, kadınların gündelik yaşam deneyimlerini ve kente ilişkin aidiyet, bağlılık hislerini incelediğı çalışmasında kentte cinsiyete dayallı kullanım hakkını sorgulayarak kamusal alan ve özel alanda

kullanım hakkını tartışmıştır (Fenster, 2005). Bu çalışmasında Lefebvre'in kent düzeyindeki vatandaşlık tanımı olan 'citadenship' kavramına atıfla gündelik yaşama ve gündelik yaşamın yerel yönetimlerin faaliyetleriyle olan ilişkisine yönünü çeviren Fenster, ataerkil güç ilişkilerinin kadınların kent hakkı kullanımını engellediği ve güvenlik meselesinin yanında cinsiyetçi pratiklerin de kadınların kent hakkından cinsiyetçi dışlanmaya sebep olduğu tespitini yapmıştır (2005). Bu başlıkta ele alınan kent hakkı ve toplumsal cinsiyet ilişkisindeki alt başlıkların oluşturulmasında Fenster'in bu tespitinden faydalanılmıştır.

Kent hakkının iki bileşeni olan katılım hakkı ve kullanım hakkına geçmeden evvel kısaca özel/ kamusal alan tartışması ele alınmıştır. Çünkü marksist feministler ataerkil kapitalist kentin merkezinde iş bölümü olduğunu; erkeklerin ürettiği, değeri olan ve kadınların yeniden ürettiği ücretsiz, görünmez olan ve bu eşitsizliği yeniden üreten ev içi emeğin olduğunu ifade etmişlerdir (Walby, 2021). Yani değişim değeri olmayan ev içi emeğin eşitsizliğin önemli bir kaynağı olması, bahsi geçen evin yani özel alanın kent hakkı bakımından değerlendirilmesini gerektirir. Bu değerlendirme yapılırken, özel alandaki yükümlülükler ve ataerkil ilişkilerin kadınların kentsel kamusal mekan kullanım deneyimlerini ve kentsel kamusal yaşama katılımlarını nasıl etkilediği de dikkate alınmalıdır.

Özel alan ve kamusal alan bakımından kent hakkı

Alkan'a (Alkan, 2000) göre kamusal alan ve özel alan kavramları toplumsal olarak yapılandırıldığı için bu kavramların ne anlama geldikleri de zamana, yere ve farklı toplumsallıklara göre farklılık gösterecektir; bu yüzden bu kavramlar keskin iki ayrım olarak düşünülmemeli, sınırlarının geçişken ve değişilebilir olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Alkan'ın burada, özel ve kamusal alan kavramlarının zamana ve mekana göre değişebileceği tespiti çok önemlidir. Bununla birlikte bahsedilen geçişkenlik ev içindeki ataerkil ilişkilerin ve bu ilişkilerin hem kentsel kamusal haklar hem de vatandaşlık hakları üzerindeki etkisinin sorgulanmasının önünü açmaktadır;

Aile içindeki şiddete ve kötü muameleye karşı kamusal müdahale, aynı zamanda, yurttaşlık hakları ile kamusal-özel alan arasındaki önemli bir bağlantıya da işaret eder.

Özel denilen alanda verilen zarar, zarar göreni yalnızca, “özel alan kişisi” olarak değil, aynı zamanda, “yurttaş / kenttaş” olarak da etkilemektedir. (Alkan, 2013: 133)

Çakır (Çakır, 2017) da, mekânı hem devletle birey hem de kadınla erkeklerin gündelik yaşam deneyimleri ilişkisinde ele aldığı ve cinsiyet rejiminin iktidarla olan ilişkisini açığa çıkardığı çalışmasında; hem cinsler arasındaki hem de devletle birey arasındaki iktidar ilişkisinin mekânsal düzenleme ile kendisini gösterdiğini, cinsiyet rollerine dayalı işbölümünün yarattığı iktidar ilişkilerinin aynı zamanda mekanın kurgulanışını da düzenleyerek kadınların kamusal alandaki varlığının denetim altına alındığını ifade eder. Kadınlar kamusal alandan dışlanır, özel alanda da söz sahibi olan erkektir zaten; mekânsal ve yasal örgütlenme hem özel hem kamusal alanda erkekler tarafından, erkeklerin avantajına olacak şekilde yapılandırılır (Çakır, 2010: 142). Elbette burada bahsi geçen ve avantajlı olan erkeklerin natrans ve heteroseksüel olduğunu belirtmekte fayda var. Trans erkeklerin kimi konularda trans kadınlarla karşılaştırıldığında avantajlı olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Bu konuya daha sonra değinilecektir, trans kadınların ise kamusal alandan dışlanmalarını çözümlemek için daha farklı sorular sormaya ihtiyaç vardır.

Feminist coğrafyacılar mekana dayalı bölünmeleri araştırırken, kapitalizm ve ataerkilliğin birbirini nasıl güçlendirdiği, bu ilişkiselliğin üretim ve yeniden üretim mekanlarını nasıl biçimlendirdiği, ortaya çıkan mekansal ayrışmanın nasıl doğallaştırıldığı sorularını sorarak kadınların yaşamını iyileştirmek için mekan bağlamında cinsiyet ilişkilerini açıklamaya çalışmışlardır (M. M. Yüceşahin, 2016). Kent çalışmalarının iş bölümünü, ev içi emeği, hane içindeki iktidar ilişkilerini göz ardı etmesinin ardından feministler ‘özel [kişisel] olan politiktir’ sloganıyla hem aileyi hem de ev içini politikleştirilmiş, özel olanın aynı zamanda ekonomik olduğunu da vurgulamışlardır (Alkan, 2013: 125-126). Bu slogan bir yanıla kamusal/ özel ayrımının yapaylığını göstermiş bir yanıla da kamusal alanda sürdürülen işlerin kadının ev içi emeğine dayandığını vurgulamıştır (Holmes, 2008).

Mekansal ayrışmanın ekonomik boyutunu biraz daha açmak gerekirse; özel/ kamusal alan ayrımının doğallaştırılmasıyla sanayileşmiş kapitalizm sonrası ev ve çalışma

yerlerinin birbirinden ayrılması sonucu kadının eve mahkum edilmesi ve değişim değeri olmayan ev içi emek sayesinde ailenin yeniden üretiminin sağlanması, mekansal farklılaşmanın toplumsal cinsiyet bakımından iktisadi boyutunu ortaya çıkarmıştır (Schick, 2016). Bu yaklaşım özel alan/ kamusal alan ayrımının özel alanın politika dışı ve ekonomi dışı ele alınmasıyla yalnızca cinsiyetçi bir ayrım olmadığını, bu tartışmaların soyutlamalardan öte kentsel mekanda karşılık bulduğunu göstermektedir (Alkan, 2000). O halde kadınların kent yaşamındaki eşitsiz konumlarının temelinde kamusal/ özel alan ayrımına dayalı cinsiyet normları ve iş bölümü varsa, kamusal alanla özdeşleştirilen kent hakkı kavramının da bu ayrımı sorunsallaştırmasına ihtiyaç vardır.

Fenster (Fenster, 2005)'e göre Lefebvre'in kent hakkı kamusal alana ve kamusal alanın kullanımına ilişkindir yani 'ouvre'ı yaratanlara ilişkindir; oysaki feministler bu alanın beyaz üst orta heteroseksüel erkek alanı olduğunu, kadınların ise özel alana ait kabul edildiğini ve ev içindeki cinsiyete dayalı ataerkil güç ilişkilerinin kadınların haklarını kısıtladığını⁴⁴ ifade etmişlerdi. Fenster tam da bu yüzden kullanım hakkının kadınlar açısından analiz edilebilmesi için hem özel hem de kamusal alana bakılması gerektiğinin, kamusal alanı kullanma ve kararlara katılım hakkının ev ölçeğinden başlaması gerektiğinin altını çizmiştir (2005). Fenster'in bu vurgusu bizim çalışmamız açısından da oldukça değerlidir. Gelecek bölümdeki barınma başlığı altında ve bulgularımızda ev içi şiddet ve barınma meselesinin transların kentsel kamusal yaşama katılımına nasıl etki ettiği incelenecektir.

Kadınların ev içinde ve dışında üstlendiği yeniden üretimin, kadınların kamusal alandaki üretken çalışma kapasitesini etkilediğine dikkat çeken Buckingham (Buckingham, 2010b), kamusal/ özel alan ikililiğinin kırıları kadınlar özgü ihtiyaçların kavranması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü kadınların ihtiyaçlarına yanıt verecek hizmet ve uygulamalar yoluyla ancak kadınların kentsel yaşama katılımının

⁴⁴ Kent hakkının yanı sıra insan hakları da erkek merkezci olduğu, kamusal alana odaklandığı, çoğunlukla kamusal alandaki ihlalleri tanımladığı ve insan hakları belgelerinde ev içi şiddet de dahil özel alana ilişkin meselelerde muğlaklıklar/ tutarsızlıklar olduğu gerekçesiyle feministlerce eleştirilmişti (Rao,1993).

dolayısıyla da kenti gönölünce dönüştürebilmesinin önünü açabilir. Aksi takdirde “ [k]adınların eğitime, ücretli emek piyasasına ve kentsel siyasete erişimde yaşadığı eşitsizlikler, kadınların hem kente eşit katılım hakkını, hem de kenti kendi ihtiyaçları temelinde dönüştürme hakkını sınırlar.” (Geniş & Köse Akkırman, 2020, s. 6)

Buraya kadar bahsedilenler, kadınların hem özel alanda hem de kamusal alanda yaşamları üzerindeki kontrol ve denetimi açıkça ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyetin başkalarıyla bir ilişki/ etkileşim olduğu ve aslında değişime açık bir hiyerarşik ilişki olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kişileri sınırlayan cinsiyetçi toplumsal yapılar ve normların karşısında her zaman direniş olanaklarının varlığı hatırdâ tutulmalıdır (Holmes, 2008). Bizim araştırma sorularımızdan biri olması sebebiyle çalışmada, bahsedilen ilişkilerin sebep olduğu gündelik yaşamdaki engellere karşı transların direniş olanakları ve bu dönüşümü sağlama amacıyla kurulan ittifaklar açığa çıkarılmaya çalışılmıştır. Bununla ilişki olan bulguların yanı sıra kısaca İstanbul ve Lahor’daki trans aktivizme de bu çalışmada yer verilmiştir.

Tam kullanım ve katılıma natrans kadın deneyiminden bakmak

Toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kadınların kentsel kamusal alandaki varoluşlarını nasıl şekillendirdiğinden bahsedildi. Purcell kent hakkını tam kullanım ve katılım odağında ele almıştı. Kent ancak kent sakinlerinin tam kullanım ve tam katılım yoluyla kentin üretiminde etkin bir rol üstlendiğinde bir ürün olmaktan çıkıyor ve bir yapıt [ouvre] oluyordu. Biz de Fenster’in yaptığı gibi bu iki eksenle toplumsal cinsiyet ve kent hakkı ilişkisini ele aldık. Kent hakkı bağlamında natrans kadın deneyimini odağına alan çalışmaların bizim çalışmamız için yol gösterici olması sebebiyle bu başlığa yer verilmiş ve burada ele alınan konular trans deneyimi içerecek şekilde bir sonraki başlıkta daha detaylı incelenmiştir.

Purcell’in (Purcell, 2003) analizine göre; kullanım hakkı [appropriate urban space] kentsel mekana sahip olmayı, kent sakinlerinin kentsel mekanı tam ve eksiksiz kullanmasını içerir ve bu hak bir kentte yaşamayı, çalışmayı, kenti biçimlendirmeyi ve kentsel mekanı işgal etmeyi de içerir. Katılım hakkı [right to participation] ise; kent sakinlerinin kentsel mekanın üretimini etkileyen karar alma süreçlerinde merkezi bir

rol üstlenmesini ifade eder. Ancak bu iki temel hak gerçekleştiğinde kent bir yapıt haline gelir. Yani değişim değeri yerine kullanım değeri öne çıkar ve kent, kent sakinlerinin yaratıcı eylemlerinin bir ürünü olur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır; kenti kullanma ve ait olma hakkının birbiriyle karıştırıldığı görülür fakat burada kullanım hakkı anlamında kentsel mekana sahip olma hakkı söz konusudur ve kente ait olma duygusunu yaratan da kentsel mekanın günlük kullanımıdır (Fenster, 2005). Öyleyse kentsel mekandan dışlanmanın ya da kentsel mekana sınırlı erişimin, kente ait olma ve hemşehrilik duygusuyla olan bağı da dikkate değerdir. Transların kent deneyiminde bu bağı nasıl gerçekleştirdiğini bulgular kısmında görmek mümkündür.

Ataerkin ilişkilerin ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın kadınların kentsel mekandaki gündelik deneyimlerini yani mekanları kullanmalarını, hizmetlere erişimlerini ya da kentsel toplumsal yaşama ve kararlara katılımlarını etkilediği, sonuç olarak tam kullanım ve tam katılım haklarını etkilediği açıktır. Ataerkin ve kapitalist kentteki mekansal ayrışma ve mekansal örgütlenme biçimleri aynı zamanda kadınların kentsel mekandaki hareketliliğini de kontrol eder, özel/ kamusal alan ayrımıyla da aile içinde konumlandırılan kadının -ev içi şiddetin de varlığı göz önünde bulundurulduğunda- kentsel toplumsal yaşama katılması önüne set çekilir. Buckingham (Buckingham, 2010b) da bunları göz önünde bulundurarak; kadınların kent hakkı meselesinde eşit kullanım ve katılım için birbiriyle bağlantılı olan ve yalnızca her biri aynı anda dahil edildiğinde bu hakkın gerçekleşeceğini vurguladığı beş başlık öne sürer; 1- kentsel ortamlarda güvenlik, 2- kamu altyapısı ve ulaşım, 3- barınma, hizmetler ve istihdam arasındaki yakın ilişki, 4- kamusal ve özel alan ikililiğini kırmak, 5- karar alma, yönetim ve planlamaya katılım. Buckingham böylece, Fenster'in tam kullanım ve katılım üzerinden kent hakkı eleştirisini detaylandırmış ve bu başlıklar üzerinden değerlendirmiştir. Bu çalışmada da literetür incelemesi yapılırken bu başlıklar dikkate alınmış, araştırma sorularıyla yani yerel yönetimlerle ilişkili olan başlıklar öne çıkarılarak daha detaylı incelenmiştir.

Araştırmada, kent hakkının tam kullanılıp kullanılmadığına ilişkin analizin

yapılabilmesi için Beebeejaun'un önerisiyle gündelik yaşam pratiklerine odaklanılmıştır çünkü bu pratikler transların kent hakkı kullanımlarına ilişkin fikir verebilir (Beebeejaun, 2017). Bu nedenle Buckingham'ın önerdiği başlıklar Beebeejaun'un önerdiği gibi gündelik yaşam pratiklerinde ele alınmıştır. Bu şekilde kentsel kamusal mekanlardaki dışlanmanın sadece sınıf meselesiyle ilişkili olmadığı ve toplumsal cinsiyetle olan ilişkisi de ortaya konulmuştur. Ayrıca ataerkil kontrol, iş bölümü, yoksulluk, kent merkezine uzaklık gibi faktörlerin de kent hakkına etki ettiği yapılan literatür incelenmesinde ortaya çıkmıştır. Bu kısımda bahsedilen deneyimler natrans kadın/ erkek deneyimlerine ilişkindir. Natrans kadınların kent deneyimine ve buna ilişkin feminist eleştirilere kısaca yer verilmiş, ardından araştırmamızın konusu olan transların deneyimleri sonraki başlıkta daha detaylı ele alınmıştır.

İlk olarak hem özel hem kamusal alanda öne çıkan, kentsel kamusal yaşama katılımı oldukça etkili olan ve zengin bir literatüre sahip olan güvenlik ve şiddet meselesi ele alınmıştır. Güvenlik meselesi, şiddet ve şiddete uğrama korkusu ile iç içedir. Feminist coğrafyacı Valentine, kadınların erkek şiddetine karşı duydukları korku ile mekân algıları ve mekan kullanımları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, kamusal alanın nasıl kontrol edildiğini analiz ederek kadınların kısıtlanmış mekân kullanımlarının ataerkilliğin mekansal bir ifadesi olduğunu tespit etmiştir (Valentine, 1989). Yani erkek şiddeti korkusu aynı zamanda mekansal bir kontrol işlevi görmektedir. Bu korkunun yalnızca fiziksel şiddet tarafından üretilmediği ve söylemlerin de bu korkunun yaratılmasında etkili olduğu belirtilmelidir. Kadının hangi saatte nerede olduğunu, nasıl giyindiğini sorgulayarak mağdur suçlayan yaklaşımlarla da söylemsel olarak kadının kentteki varlığının ve hareketliliğinin kontrol edildiğini söylemek mümkündür.

Kadınların kentsel kamusal alanları kullanmalarının önündeki en büyük engellerden birinin şiddet olgusu ve bununla ilişkili olarak korku olduğunu belirten çok sayıda çalışma mevcuttur (Koskela, 1999; Pain, 1991; Rose, 1993; Valentine, 1989, 1990). Bu çalışmalar toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin ve korkunun kadınların mekan kullanımını sınırlandırdığını, bu kullanım üzerinde toplumsal bir kontrol

oluşturulduğunu ve bunun sosyal bir mesele olduğu kadar kentsel mekanların planlanmasıyla yani kamusal alanların nasıl düzenlendiğiyle de ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Kadınların kent hakkını gerçekleştirmelerinin önünde de bu korku hissi yer alır; çıkmaz sokaklar, yetersiz aydınlatma, erkeklerin yoğun olduğu parklar bu korkuyu tetikleyebilir, bu yüzden kadınlar karar alama sürecine katılarak şiddetin önlenmesinde aktif rol almalıdır çünkü kentsel planlama doğrudan şiddet yaratmasa da saldırıya açık ya da daha güvenli alanları yaratmaya yardımcı olur (Buckingham, 2010a). Buradan da anlaşılacağı gibi güvende hissetmememe ve kentin olanaklarından faydalanamama durumunun yerel yönetimlerin hizmetleriyle ve kentsel planlamayla yakın bir ilişkisi söz konusudur.

Kadınların kamusal alanı kullanmalarının önündeki engellerden biri olan şiddet korkusu, bazı kentsel mekanların sadece erkekler tarafından kullanılmasına neden olur. Yani sistematik olarak kadınların bazı mekanlardan dışlanması, bu mekanlar üzerindeki erkek egemenliğini pekiştirir ve aslında kadınlar da farkında olmadan bu şekilde erkek egemenliğini yeniden üretmiş olurlar (Koskela, 1999). Yani kadınların gitmekten imtina ettiği mekanlar aynı zamanda erkek egemenliğinin yeniden üretildiği mekanlar olur. Kamusal alanın tarafsız olduğunu varsayan kent hakkı kavramı ise ataerkil güç ilişkilerini dikkate almadan ne kadınların kamusal alanda maruz bırakıldığı cinsel şiddeti ne de kadınların riskli olduklarını düşündükleri yerlere gitmekten kaçınmasını açıklayabilir (Buckingham, 2010b).

Korkunun yalnızca fiziksel şiddet aracıyla gerçekleşmediğinden ve söylemin de bu kontrolün araçlarından biri olduğundan bahsedilmişti. Feministlerin 1970’lerde ‘tecavüz kültürü’ olarak tanımladığı şey de bu söylemin yani cinsel saldırının sürekli tekrarlanmasıyla erkeklerin kadın bedenlerini nesneleştiren söylemler üretmesinin kadınların kentsel yaşama katılımlarını engellemesi ve eril mekanlar yaratmasıdır (Schick, 2016). Mesela Connel sokağın öncelikle erkeklere ait olduğunu ileri sürer; kadınlara yönelik cinsel şiddetin gerçekleştiği yerler olan sokaklara hava karardıktan sonra kadınların pek çıkmadığını ve aslında sokağın erkeklerin işgali altında olduğunu ifade eder (R. Connell, 1998: 181). Her yıl düzenlenen feminist gece yürüyüşü de buna

verilen bir yanıt, sokağın kolektif olarak talep edilmesi şeklinde okunabilir.

Kamusal alanda güvenlik ve şiddet korkusu meselelerinin kentsel kamusal yaşama katılma ve diğer haklara ulaşma açısından çok mühim olduğu görülmektedir.

Peki kentteki güvenliği tesis etme ve şiddetin ortadan kaldırılmasına yönelik yerel yönetimler neler yapabilir; ulaşım, kamu altyapısı, barınma, kentsel planlama gibi konularda kentsel hizmetler güvenli ve şiddetten arındırılmış bir kent tahayyülüne nasıl katkı sunabilir? Şiddet korkusunun kentsel mekanın kullanımındaki rolünden bahsedilmişti. Yetersiz aydınlatılan sokaklar, parklar, toplu taşıma araçlarının durak mesafeleri ve saatleri düşünüldüğünde güvenlik meselesi ile ulaşım ve alt yapı hizmetlerinin yakından ilişkili olduğu görülür. Güvenli, ücreti makul olan, erişimi kolay olan toplu taşıma araçlarının varlığı, acil durumlar için umumi telefonların varlığı ve yeterli aydınlatmalar kadınların kentsel mekanı kullanımları bakımından hayli önemlidir (Buckingham, 2010b).

Toplu taşıma kullanımı ise üzerinde durulması gereken bir başka konudur. Kadınların toplu taşımayı hem daha fazla hem de farklı amaçlarla kullandığı, aynı zamanda toplu taşıma kullanım deneyimlerinin de erkeklere göre oldukça farklılık gösterdiği belirtilmelidir (Kalfa vd., 2017). Kentsel hareketlilik konusunda dikkat çeken bir başka husus da zorunlu hareketlilik ve bakımın hareketliliğidir. Toplumsal cinsiyete duyarlı kavramsal çerçevelerin kullanılması ulaşım sistemlerinin analizinde önemli bir yere sahiptir; bakımın hareketliliği, boş zamanın hareketliliğinden farklı olarak ücretli istihdam hareketliliğinin karşılığı olarak ortaya çıktığı için istihdam, bakım, boş zaman hareketliliğinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir (De Madariaga, 2013). Ancak böyle bir değerlendirme ile kadınların kentsel hareketliliğinin örüntüleri anlaşılabilir. Ayrıca toplu taşıma hizmetlerinin yetersizliği, evin kent merkezine göre konumu, araba merkezli kentsel ulaşım planlaması da kadınların kentteki hareketliliklerini sınırlayan etkenlerdendir.

Barınma/ konut konusu ise çok boyutludur. Güvenli ve sağlıklı bir konutta yaşamının yanı sıra evsizliği, ev içi şiddeti ve şiddete maruz bırakılan kadınların faydalanabileceği sığınma evlerini de içeren oldukça geniş bir yelpazede ele alınmayı

gerektirir. Ayrıca kadınlara yüklenen yeniden üretim sorumluluğu düşünüldüğünde ve bu sorumluluğun yüklendiği kadınların iş gücüne de katıldığı dikkate alındığında barınma meselesinin istihdam ve kentsel hizmetlerle de yakın ilişki içerisinde olduğunu söylemek hatta konutun merkeze göre konumunun, ulaşım araçlarına yakınlığının önemli olduğunu vurgulamak gerekir (Buckingham, 2010b). Barınma konusu bir sonraki başlıkta translar açısından daha detaylı değerlendirilecektir.

Kent hakkının bir diğer bileşeni olan tam katılım ise; yerel siyasete katılımı, yerel seçimlerdeki aday oranlarını, katılımcı demokrasiyi, kent konseylerini, yereldeki karar mekanizmalarına katılımı konu edinir. Bu hak ele alınırken bu hakkın kullanımına etki eden teknik bilgi eksikliği, dışlanma, partilerin yapısı ya da yeniden üretim yükü gibi faktörlerin de dikkate alınması gerekir. Kadınların gündelik yaşamlarının özel alanda tek tek erkek kontrolü altında olmasının yanında, kamusal alanda da hayatlarını etkileyen kararların erkek grupları tarafından verildiği; politikacılardan şirket yöneticilerine, hakimlerden kent plancılarına, birçok alanda karar alıcıların çoğunlukla erkek olduğu bir gerçektir (Holmes, 2008). Böyle bir gerçeklikte kentsel planlama bir anlamda egemen ideolojinin aygıtı haline geldiğinden hem kentsel hizmetlere ve kentin olanaklarına erişim üzerinde hem de cinsiyetçi mekanların üretiminde cinsiyet rejiminin etkili olduğunu söylemek mümkündür (M. Yüceşahin & Yazgan, 2017).

Kadınların gündelik yaşamdaki kent deneyimlerinin erkeklere göre farklılaştığına ve bu deneyimin eşit koşullarda gerçekleşmediğine değinilmişti. Kent hakkı kavramının da kadınlara özgü deneyimleri içermediği ve ataerkil ilişkileri göz ardı ettiği ifade edildi. O halde kent hakkı kavramının toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kentin ataerkil yapısı dikkate alınarak yeniden açıklanmasına ve değerlendirilmesine olan ihtiyaç ortadadır. Fenster, toplumsal cinsiyete dayalı kent hakkı ihlallerinin kent planlaması ve yerel yönetimle ilgili olduğuna dikkat çekmiş ve cinsiyet, etnisite, kültür gibi farklı kesişen kimliklerle ataerkil güç ilişkilerinin tartışılmamasının kent hakkı kavramını ütöpik bir hale getirdiğini ifade etmiştir (Fenster, 2005). Öyleyse toplumsal cinsiyeti dikkate alan bir kent hakkı yaklaşımına dayanan kentsel planlamanın; kadınların ihtiyaçlarına yönelik oluşturulacak hizmetlerle kadınların kentsel mekanı

kullanımının önündeki engelleri kaldırarak bu alanlardaki varlıklarını desteklemesi, kadınların kent içi hareketlilik örüntülerini hesaba katarak kadınların güvenli hareket edebileceği kamusal mekan tasarımlarını oluşturmaları ve nihayetinde bütün bunların mümkün olabilmesi için de kent yönetiminde ve planlamasına kadınların etkin katılımının sağlanması gerekmektedir (Geniş & Köse Akkırman, 2020).

Katılım hakkı kentsel mekanın üretiminde söz sahibi olmaktır ve her kent sakinin/ kenttaşın buna hakkı vardır. Bu hakkın elbette cinsiyet boyutu dikkate alındığında kadınlarla erkeklerin bu süreçlere katılımlarının birbirinden farklı olduğu ve kentsel kamusal alanlardaki karar alıcıların çoğu zaman kadınları ve diğer dezavantajlı grupları içermediği, buna karşın bu grupların karar alıcıların aldığı kararlardan etkilendiği görülür (Fenster, 2005). Halbuki katılım, kentsel idarenin tüm seviyelerine eşit katılımı ve kent plancılarının kadın örgütleri ve yerel yönetimlerin çalışma ilişkileri geliştirerek birlikte üretmesini gerektirir (Buckingham, 2010b).

Kentsel planlama kadınların gündelik yaşamlarında kaynaklara erişim, istihdam, barınma, refah, siyasi katılım hakları üzerinde oldukça etkili olduğundan kadınların kent hakkının gerçekleşmesinde karar alma süreçlerine katılımlarının ve bilgiye erişimlerinin önemi büyüktür (Fenster, 2002). Karar alıcıların ve kent plancılarının çoğunlukla erkek olması nedeniyle kent planlamasında erkek bakış açısının hakim olduğu, bu nedenle de kentsel planlamanın erkek egemen bir yapısının olduğu söylenebilir (Mirioğlu, 2018). Yapılan çalışmalarda kadınların ihtiyaçlarının karşılanamamasının kadınların karar alma süreçlerinde yer almamalarıyla ilişkili olduğu, ataerkil yapının aynı zamanda kentsel planlamada cinsiyete dayalı hakların açığa çıkmasını tehlikeye attığı görülmektedir (Fenster, 2002: 171-172). Yani kadınların karar alma sürecine katılamaması kadınlara özgü ihtiyaçlara yönelik planlamanın yapılmamasına neden olur. Bu durum da kadınların kentsel kamusal yaşama katılımlarının önündeki önemli engellerden biri olarak karşımıza çıkar.

Kadınların hem kentsel planlamaya katılımlarını hem de kentsel mekanı kullanımlarını güçlendirecek mekanizmaların geliştirilmesi, karar alma süreçlerine eşit erişimlerinin sağlanması gerekir (Kılınç, 2016). Kadınların kentsel yaşama katılımlarını

güçlendirmek için gündelik yaşam deneyimlerini, şiddet korkusunun zamansal ve mekansal boyutlarını dikkate alan kentsel planlamaya ihtiyaç vardır (Beebeejaun, 2017). Aynı zamanda kadınları dışlayan eril mekanların ortadan kaldırılarak kadınların bir araya gelip güçlenebileceği olumlu [affirmative space] mekanların inşa edilmesine de ihtiyaç vardır (Sadri, 2011).

Cinsiyet eşitliği politikaları üzerine yapılan tartışmalarda kadınların yasalar karşısındaki eşitsiz konumu, parlamentodaki temsil oranları (Çakır, 2013) istihdama, eğitime ve toplumsal yaşama düşük katılımı ele alınsa da bunların kadınların gündelik yaşamlarına olan etkisi dikkatten kaçmıştır; halbuki kadınların eşitsiz konumda olan yurttaşlık haklarının güçlenmesi kenttaşlık konumlarının iyileşmesiyle de ilişkilidir (Alkan, 2013: 145). Yani kent düzeyinde, yerel yaşamda ve kadınların gündelik yaşamlarındaki dönüşümler merkezi düzeyde de değişimde etkili olacaktır. Bu yüzden değişimin kadınların gündelik yaşamından başlaması anlamlı olacaktır. Kadınların gündelik yaşamını dönüştürmeye çalışan bir kentsel planlama ve kent yönetimi ise feminist yaklaşımın benimsenmesini gerektirir. Çünkü kentin cinsiyetçi yapısını yeniden üreten kentsel planlama disiplininin tek başına dönüşümü de yeterli olmaz, kent planlamasına feminist yaklaşımla önerilerin getirilmesi önemlidir ancak bunun yanında ataerkilliğe karşı bütünleşik bir politika yürütülmesi gerekir (Alkan, 1999). Yani yalnızca karar alma süreçlerindeki niceliksel bir artış değil, kadın deneyimini merkeze alan, öteki olanın deneyimine duyarlılık geliştiren, aşağıdan yukarı bir planlamayla kimseyi dışarda bırakmayan feminist bir perspektifin benimsenmesi gerekir (Mirioğlu, 2018). Bununla birlikte bu dönüşümün gerçekleşmesi, kentsel planlamayı da kapsayan ancak ataerkilliğin çok daha boyutlu ele alınması ve buna karşı bütünleşik mücadele verilmesiyle mümkündür. Yani kentsel planlama mekan politikalarını dönüştürmek için ideolojik bir müdahale alanı olarak kavranmalıdır, bunun yanında eşitlik için bütünleşik bir mücadelenin verilmesi gerekir (M. Yücesahin & Yazgan, 2017).

1.2.3. Transların Gündelik Yaşamlarında Kent Hakkını Aramak

Buraya kadar toplumsal cinsiyet ve kent hakkı ilişkisi incelendi ancak transların

deneyimleri açısından bu ilişkinin farklılaştığını söylemek mümkün. Trans olmayan [cis/ natrans] kadın ve erkeklerin kent deneyimleri ile trans erkeklerin, trans kadınların, trans non-binary'lerin [naikili/ ikilik dışı], cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerin [gender variant] kent deneyimleri farklılık gösteriyor. Bu başlıkta, feminist eleştirilerden de yola çıkarak yine tam kullanım ve tam katılım bileşenleri ve Beebeejaun'un öne çıkardığı başlıklar üzerinden bu deneyimler ele alınacaktır. İlk başlıkta (1.1.) tartışılan toplumsal cinsiyetle ilgili literatürdeki bilgiler de bu başlıkta kentle ilişkisi bağlamında yer alacaktır. Gündelik yaşamda kişilerin kenti nasıl deneyimledikleri, cinsiyetinin ne olduğunun yanı sıra nasıl algılandığı ve kişinin heteronormatif cinsiyet normlarını ihlal edip etmediğiyle de ilişkili olarak değişmektedir. Buradan yola çıkarak etnometodolojik yaklaşımın transların kent deneyimine dair önemli fikirler sunduğu söylenebilir.

Bu başlıkta ele alınan çalışmalardan ve transların bu hak alanlarında maruz bırakıldıkları ayrımcılıklardan yola çıkarak transların kent hakkını çıkarım olarak hangi başlıklarda izleyebileceğimizi ortaya koyacağız. Transların kent hakkının hangi göstergelerle ele alınacağı ise çerçeve metinlerin ardından bir sonraki bölümde belirlenecektir. Bu başlıkta öncelikle transların kentle ilişkisi ve kent çalışmalarında nasıl değerlendirildiği ele alınmış, trans coğrafya çalışmalarından bahsedilmiş ardından da tam kullanım ve katılım bakımından transların kentsel hak alanlarına ilişkin deneyimlerini içeren literatür incelenecektir.

Kente ilişkin trans perspektifli çalışmalar ve cinselliğin coğrafyaları

Eşcinsel hareketin, daha geniş anlamda LGBTT hareketin, kadın hareketinin tarihinden farklı olarak, yurttaşlık mücadelesiyle yerel-mekansal mücadeleyi bir arada yürütüyor olması, üzerine eğilmeye değer bir özellik. Bir yandan anayasal talepler devam ederken, mekânsal dışlanmaya karşı, mekanlar edinip koruma ve mekan dolayımıyla güç kazanma mücadeleleri de paralellik gösteriyor. Kadınların bir evi vardı ve mesele orada kalıp kalmayacakları, evden ne kadar uzaklaşıp şehrin kamusallığında ne kadar ve nasıl pay alacaklarıydı, ama sürekli eve dönmek şartıyla; mesele asıl olarak LGBTT'nin bir yandan yeniden gönderilebilecekleri evlerinin olmaması, bir yandan o 'son kale'yi de tehdit etmelerinde sanki...(Alkan, 2017: 25-26)

LGBTİ+'ların kentsel kamusal alanlarla ilişkilennmeleri natrans-heteroseksüel kişilere göre farklılık gösterir. Hatta bu kimlikler içerisinde dahi deneyimler farklılaşmaktadır. Eşcinsellerin kent deneyimlerinin de transların deneyimlerine göre farklılık gösterdiği söylenebilir. Kent/ mekan ve cinsel kimlik üzerine yapılan ilk çalışmalar eşcinsel deneyimi odağa almıştır. Bu bir yanıyla eşcinsel kavramının yaygın olarak 90'lı yılların sonlarına kadar LGBTİ+'ları ifade eden şemsiye bir kavram olmasıyla, bir yanıyla da 60'ların sonlarında görünür hale gelen ve bir toplumsal hareket olarak ortaya çıkan eşcinsel harekette eşcinsel erkeklerin baskın olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Kentsel kamusal mekanı şekillendirmede cinsiyet kimliğinin ve cinsel yönelimin rolünü kavrayabilmek için trans coğrafyalarının ve onun öncülü olan gey ve lezbiyen coğrafyalarının incelenmesi gerekir. 90'lı yıllara kadar lezbiyen ve gey kimliğin coğrafyaları farklı marjinalleştirilmiş kimliklere nazaran aynı derinlikte akademide incelenmemiş, toplumsal cinsiyet ve mekanın kullanımı üzerine yapılan çalışmalarda (McDowell, 2003) cinsel kimlik görmezden gelinmiştir (Bell, 1991). Bu denklemlere cinselliğin ve cinsiyet kimliğinin eklenmesi, kadınların korku coğrafyası üzerine yapılan çalışmalara da (Valentine, 1989, 1990) gaybashing'in [eşcinsellere yönelik zorbalık] mekansal dağılımının dahil edilmesi ve bunun lezbiyen ve geylerin kentlere erişimini nasıl sınırlandırdığının ortaya konulması ihtiyacı doğmuştur (Bell, 1991). Eşcinsellerin kamusal mekanları kullanımının heteroseksüel kişilerden nasıl farklılaştığı düşünüldüğünde öncelikle hamamlar, barlar, parklar, umumi tuvaletler gibi mekanların buluşma [dating] rolü üstlendiği dikkat çeker. Gündelik pratikler mekanın önceden belirlenmiş kullanımlarını/ işlevlerini alt üst ederek görünmeyen yönlerini ortaya çıkarabilir, heteronormatif yapının dışında kalan kişiler de mekan kurgusunu bu şekilde altüst edebilirler (Baydar, 2012). Yani mekanların tasarlanan işlevlerinin yanı sıra cinsel azınlık kimliklerinin gündelik yaşamında nereye oturduğunu, nasıl anlamlandırıldığını ve kullanıldığını da incelemeye ihtiyaç vardır.⁴⁵

⁴⁵ Burada Lefebvre'in mekan teorisine yaptığı önemli bir katkı olan 'yaşanan mekan' kavramından bahsetmek gerekir. Mekânı; algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân olarak üç şekilde ele almayı öneren ve bunların arasında bir birlik olduğunu ifade eden Lefebvre'e göre; algılanan mekan insanların gündelik yaşamlarındaki kentsel pratiklerini/ çevrelerinde karşılaştıkları somut alanları ifade ederken tasarlanan mekan, mekanın zihinsel yapısını/ mekanın temsillerini, yaşanan mekan ise algılanan mekan

Etik açıdan tartışılmakla birlikte bu konuda yapılan ilk araştırmalardan olan Humphrey'in çalışması, eşcinsel erkeklerin umumi tuvalet kullanımlarını, bu mekanların eşcinseller için işlevini [cinsel birliktelik] incelemiş ve bu eşcinsellerin mekanla duygusal bağ geliştirdiklerini -hatta partnerlerine olandan daha fazla bağ geliştirdiklerini- tespit etmiştir (Humphreys, 1975). Castells ise eşcinsel altkültürler ve mekan arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk kişidir ve San Francisco'da eşcinsel altkültürlerin mekanlarını haritalandırarak gey kimliğinin gelişimi ve yoğunlaştığı bölgeler ile mekan arasında bağ kurmuştur (Castells, 1983). Cinsel azınlık gruplarının kentsel gelişimi nasıl etkilediği üzerine yapılan çalışmalar eşcinsellerin geleneksel yaşamın cinsel ve sosyal kısıtlamalarından kaçarak kentlere taşınmalarının kenti dönüştürmede önemli bir rol üstlendiğine dikkat çekmiştir (Aldrich, 2004).

Kentler cinsiyet ikililiğini aşan kimliklere ve bu kimliklere dayanan özgürleştirici hareketlere gerekli mekânsal koşulları sağladığı, kişiler cinsel kimliklerini kentlerde gerçekleştirebildiği, topluluk olarak organize olabildiği için 60'lı yıllardan itibaren yalnızca batıda değil, Asya, Avrupa, Afrika, Latin Amerika da dahil hemen her yerde LGBTİ+ kültürü metropollerde gelişmiştir (Doderer, 2011). LGBTİ+ kimliğin gelişimini sağlayan şeyin kentsel yaşam olduğunu iddia eden Doderer'e benzer bir yaklaşımla Aldrich de kentin, gey ve lezbiyen kültürünün inşa edildiği yer olduğunu belirtmiştir. Ona göre (Aldrich, 2004) eşcinsel kimlik kentin yarattığı bir kimliktir ve altkültür oluşumunda önemli olan eşcinsel gettoların oluşması ile bu kültür kentin kültürüne karışır. Aldrich, eşcinsel mekanların sahiplenilmesinin, bu mekanların ekonomik, politik ve kültürel etkilerinin ortaya konulmasının bu kimliğin kentle ilişkisinin anlaşılması açısından önemli olduğunu ifade etmiştir. 69'daki eşcinsel hareketin ardından ortaya çıkan gey mahalleler [gayborhoods] bu doğrultuda, birçok akademik çalışmaya konu olmuş, lezbiyen mahalleler benzer ilgiyi görmezken trans coğrafyalara ise çok daha sınırlı yer verilmiş; çalışmalarda bu mahallelerin marjinalleştirilen LGBTİ+'lar için hem bir sığınak hem de sosyal bir alan rolü

ile tasarlanan mekanın bileşimini yani gündelik yaşamdaki gerçek mekan deneyimini temsil eder. Mekanı bu üçlü diyalektik içerisinde ele almak mekanın üretiminde hem iktidarın hem de öznenin etkisini görmeye yardımcı olur (Purcell, 2002: 102; Yurdadön Aslan & Yavan, 2018).

üstlendiği ifade edilmiştir (Doan & Atalay, 2021).

Castells gay barlar, toplanma yerleri, eşcinsel işletmeler, Harvey Milk'e oy verenler, birden fazla erkeğin ikamet ettiği haneler gibi farklı göstergelerden elde ettiği bilgilerden faydalanarak geylerin kentteki mekansal dağılımını gösteren haritalar hazırlamış, bu haritaların benzer yoğunlaşmalar gösterdiğini tespit etmiştir. (Castells, 1983). Ayrıca bu mahallelerin ekonomik yükselişinde ve kalkınmasında da varlıklı gey erkeklerin etkili olduğu, ev sahibi olan geylerin diğer geylerin daha rahat kiralayabileceği ev sayısını arttırdığı ve bir yanıyla da bu alanların -ekonomik gücü olan geyler tarafından- soylulaştırıldığı belirtilmelidir (Lauria & Knopp, 1985). Lezbiyen mahallelerin ise görünür olmaması ya da bu mahallelerin varlığından bahsetmenin pek de mümkün olmamasının; kadınların sermayeye erişimi ve bakım emeği sorumlulukları ile -gey erkeklere nazaran çocukların birincil bakıcısı konumunda olmaları- ilişkilendirilebilir, ayrıca cinsel şiddet ve kamusal alanlardaki risk olgusunun lezbiyenlerin sokak kültürünü/ alt kültür oluşumunu sınırlandırdığı da dikkate alınmalıdır (Adler & Brenner, 1992).

Kentteki alt kültür mekanları “[g]eylerin bir dereceye kadar hoşgörüsüz bir heteroseksüel toplumun sürekli baskılarından kaçabilecekleri yerler haline geldiler” (Lauria & Knopp, 1985: 158). Castells de bu savı destekler nitelikte, kentlerdeki kültürel hoşgörünün farklı cinsel kimliklere izin verdiğini belirtmiştir. Lezbiyen ve gey mahallelerdeki farklılıkların sosyal değil doğal olduğunu öne süren Castells; erkeklerin içgüdüsel olarak bölgeyi ele geçirmeye çalıştığını, kadınların ise sosyal ağlara yönelmesi sebebiyle kentte lezbiyen yoğunlaşmaların fiziksel belirtisi olmadığı söylemiştir (Castells, 1983). Bu çıkarım biyolojik özcü bir yaklaşıma dayandığı için Castells'in çalışmalarını geliştirenler tarafından da eleştirilmiştir (Adler & Brenner, 1992; Lauria & Knopp, 1985). Bununla birlikte alt kültürleşmenin izlerine rastlamak kolay olmasa da lezbiyen yoğunlaşmasından bahsetmek mümkündür ve Adler ve Brenner, Castells'in farklı bilgi kaynaklarından bilgi topladığı yöntemi kullanarak bunu ortaya koymuşlardır (Adler & Brenner, 1992). Bunun yanında sadece translara yönelik mekanların sadece gey ve lezbiyenlere yönelik/ hitap eden mekanlardan daha

az olduğunun, LGBTİ+ sosyal mekanlarının daha çok eşcinsel yoğunlukta olduğunun belirtilmesi gerekir (Spain, 2014).

Cinsel kimliğin coğrafyalarını ele alan çalışmalar daha çok gey ve lezbiyen odağında cinselliğin coğrafyaları olarak literatürde yer almış, feminist coğrafyanın bu alanı destekleyen ve sınırlandıran yönleri tartışılmış (Binnie & Valentine, 1999), toplumsal cinsiyete dayalı mekansal iş bölümünün aynı zamanda kişilerin cinsel yaşamlarını da şekillendirdiğine ve heteroseksüelliğin bu mekansal iş bölümünü desteklediğine dikkat çekilmiştir (Knopp, 2003). Yani iş bölümü ve mekansal farklılaşma ile natrans kadını özel alanda konumlandırarak hem toplumsal hem de ekonomik yaşama katılımına set çeken cinsiyetçi sistem aynı zamanda heteroseksisttir. Heteroseksizmin çeperinde kalan translar ise hem kamusal yaşamın dışına itilir hem de özel alanın. Alkan'ın girişteki alıntısında belirttiği gibi söz konusu olan şey, dönebilecekleri bir evlerinin de olmamasıdır bazen.

Çalışmalar kamusal alanda transların, gey ve lezbiyenlere göre daha farklı sorunlarla karşılaştıklarını ve özellikle cinsiyetlendirilmiş mekanlarda (hastanelerde üroloji ve jinekoloji bölümleri, umumi tuvalet, kıyafet kabini ya da bizim çalışmamızda Lahor'daki belediye toplu taşıma araçları vs.) trans kimliğe özgü ayrımcılıklara maruz bırakıldıklarını göstermiştir (Browne, 2004; Doan, 2006, 2007, 2016a; K. Namaste, 1996; V. Namaste, 2000). Doan, cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerin [gender variant]⁴⁶ cinsiyetlendirilmiş mekanları yani cinsiyete göre ayrılmış alanları özel bir tahakküm biçimiyle deneyimlediğini belirtmiş, bu tahakkümün toplumsal cinsiyet normlarına karşı çıkıldığında kendini gösterdiğini ve ikili cinsiyet sistemi tarafından üretilen beklentilerin cinsiyet çeşitliliğine sahip kişiler için zorluk çıkardığını hatta onlara müdahale ederek davranışlarını kısıtladığını vurgulamıştır (Doan, 2016a). Doan'ın bu tespiti, etnometodolojik yaklaşımın savlarını doğrular niteliktedir. İkili cinsiyet

⁴⁶ *Gender variant*: Doan, ikili cinsiyet normlarına uymayan kişileri bu şekilde tanımlamış ve çalışmada bu kavramı kullanmıştır. Variant kavramını trans, crossdress, drag queen, interseks, drag king, travesti, ikililiğe karşı çıkan gender queer ve natrans [cisgender] olup muğlak pratikler sergileyen [gender non-conforming], cinsiyetlerinin gündelik yaşamda karıştırıldığı kişilerin deneyimlerini içerecek şekilde kullanmıştır. Yani gündelik yaşamda cinsiyet normlarını ihlal eden kişilerin deneyimlerine odaklanırken bu deneyimi 'trans' kavramıyla değil 'gender variant' kavramıyla ele almıştır.

sistemine dayalı toplumsal normlar, kişinin cinsiyet ifadesinin bu normlara uygunluğunu denetler ve bu normlar üzerinden kişiyi mesul tutar (West & Zimmerman, 1987). Norma uygun olmayan cinsiyet ifadelerine ise müdahale ederek kişiyi cinsiyet normlarına uygun bir şekilde cinsiyet sunuşuna zorlar. Aslında cinsiyeti ikili, sabit, doğal ve sürekli gösteren şey de bu müdahalenin ve normlara uyma beklentisinin etkisindeki cinsiyet sunuşunun gündelik yaşamdaki etkileşimlerde tekrar edilmesidir. Butler ise bu durumu *heteroseksüel matris* kavramıyla ifade etmiştir. Heteroseksüel matris, doğallaştırılan zorunlu heteroseksüelliğe uymayan cinsiyet ifadesinin kişiyi istikrarsız kılarak kültürel idrak çerçevesinin dışına itmesi yani marjinalleştirmesidir (Butler, 2018: 49-66). Bu marjinalleştirme, cinsiyet ifadesinin toplumsal cinsiyet normlarını ihlal etmesiyle toplumsal yaşamda sosyal damgalanma ile karşılığını bulur (Doan, 2007).

Trans coğrafyalara geçmeden evvel bu bahsedilen çerçevede, gündelik yaşamda cinsiyetin inşasından ve bunun mekanla olan ilişkisinden de kısaca bahsetmeye ihtiyaç vardır. Cinsiyetin gündelik yaşam içerisinde etkileşimlerle yapıldığından ya da performatif olduğundan daha önce bahsedilmişti⁴⁷. Bu kavrayış, biyolojik belirlenimci yaklaşımın terk edilmesiyle cinsiyet mefhumunun bedenle olan ilişkisini de sarsmıştı. Holmes (Holmes, 2008:13-14) cinsiyeti bedende yaşanan ve deneyimlenen bir şey olarak ele almış, iktidar ve eşitsizlikleri de içeren sosyal ilişkiler içerisinde bu deneyim gerçekleşse de cinsiyet normlarına direnmenin mümkün olduğuna dikkat çekerek cinsiyetin pasif üstlenilen bir şey olmadığını vurgulamıştır. O halde heteronormatif cinsiyet normlarına da bu normların etkisinde olan ve bu normların yeniden üretilmesini pekiştiren mekanların heteronormatif yapısına da direnmek mümkündür. Yani heteropatriyarkal söylem ve pratikler kadınların ve LGBTİ+’ların failliğini azaltsa da bu öznel normatif mekansal pratikleri alt üst edebilir; çünkü Alkan’ın da belirttiği gibi heteropatriyarkal yapılar da mekansal düzenlemeler de hep oluş

⁴⁷ Butler’ın cinsiyetin performatif yapısını açıklarken trans kimliği cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin kültürel ve toplumsal bir inşa olduğunun sembolü ve cinsiyet olasılıklarını genişleten bir deneyim olarak öne çıkarmasının trans deneyimin özgünlüğünü dikkate almaması sebebiyle eleştirildiği ve sorunlu kabul edildiği burada hatırlatılmalıdır (Hines, 2010). Ne transların cinsiyet normlarını yeniden ürettiği iddiası ne de transların bedenleri üzerinden cinsiyetin akışkanlığının açıklanması trans deneyimin özgünlüğünü açıklamakta yeterli değildir.

halindedir (Baydar, 2012). Doan bu ilişkiyi şöyle açıklar:

Mekanda cinsiyetin icra edilmesi sadece performanstan performansa değişmez, aynı zamanda her bir performans icra edildiği alanı da gerçek anlamda değiştirir. (...) [H]er bir performans performe edene, gözlemleyene ve performansın gerçekleştiği mekana bağlıdır. Bu mekan aynı zamanda akışkansa elimizde sonsuz sayıda olası cinsiyetler dizisi olur (Doan, 2016a: 153).

Toplumsal cinsiyet ve mekanın birbirini nasıl şekillendirdiğinden önceki başlıklarda bahsedildiği gibi burada da cinsiyetlendirilmiş beden -cinsiyet ifadesi/ cinsiyet sunumu aracılığıyla- mekanı şekillendirdiğinden ve mekan tarafından biçimlendirildiğinden bahsetmek mümkündür (Doan, 2016a; Longhurst, 1995; Rose, 1993).

Trans Coğrafyalar

Trans coğrafyalar transların mekan deneyimlerini odağa alır, trans deneyimin mekanla ilişkisini ve bu deneyimin hem natrans kadın ve erkeklerden hem de gey ve lezbiyenlerden nasıl farklılaştığını inceler. Literatürde toplumsal cinsiyet bakımından mekana yönelik ilk önemli eleştirilerin getirildiği feminist coğrafya, gey ve lezbiyen deneyimleri ele alan cinselliğin coğrafyaları, bu deneyimlerden farklılaşan transların deneyimlerini odağa alan trans coğrafya ve trans deneyimdeki farklılıkları odağa alan cinsiyet çeşitliliğinin coğrafyaları ve son olarak da cinsellik ve mekan arasındaki bağlantılarla ilgilenen kuir coğrafya gibi bir çeşitlenme söz konusudur. Cinsiyet coğrafyaları [gender geographies] ve feminist coğrafya normatif olarak cinsiyetlendirilmiş kadın ve erkeklere odaklandığı için cinsiyet ikiliklerinin yarattığı sorunları ihmal etmişti ancak translar cinsiyetlendirilmiş bedenleri, cinsiyet rollerini ve hegemonik gelenekleri sorgulayarak trans çalışmaları, kuir çalışmaları, feminist coğrafyaları, cinsiyet coğrafyalarını, cinsellik coğrafyalarını da sorunsallaştırmış ve coğrafyanın natrans kadın/ erkek varsayımlarını sorgulamışlardır (Browne vd., 2010).

Trans coğrafyalarını konu edinen çalışmalar transların gündelik yaşamlarında cinsiyete göre ayrılmış mekanları nasıl deneyimlediklerini, bu ikiliklerle nasıl yaşadıklarını, ikiliklere nasıl tepki verdiklerini, cinsiyet normları sonucu maruz

bırakıldıkları şiddeti, doğal kabul edilen ikili cinsiyet kalıp yargılarının bu alanları yeniden nasıl yapılandırıldığını, trans bedenlerin mekansal dışlanmasını ve cinsiyet ikililiğinin mekan aracılığıyla pekiştirilmesini ele almışlardır (Bonner-Thompson vd., 2020; Browne vd., 2010; Browne & Lim, 2010; Crawford, 2014; Doan, 2007, 2016a; Hines, 2010; Johnston, 2016, 2019; V. Namaste, 2000; Nash, 2010). Normatif ikilikleri sorgulayarak transların deneyimlerini ele alan ve transların coğrafyalarına odaklanan çalışmaların 2000’li yıllardan sonra ortaya çıktığı görülmektedir (Browne, 2004; Doan, 2007, 2016a; V. Namaste, 2000; Nash, 2010).

Coğrafyacılar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, mekansal ayrışmayı bahsedildiği gibi natrans kadın erkek ikililiği bakımından ele alıyordu ancak son yıllardaki çalışmalar transların LGBTİ+ topluluklarında da nasıl var olduğunu ve aslında buralarda da marjinalleştirildiğini, buraların da translar bakımından bir dışlanma alanı olabileceğini tartışmışlardır (Doan, 2007; Nash, 2010). ‘Gey ve lezbiyen mahalleleri [gayborhood] heteronormatif kısıtlamalardan ne kadar muaf, translar burada onaylanma korkusu olmadan yaşayabiliyorlar mı’ diye sorgulayan Doan (Doan, 2007), eşcinsel gettolarda dahi cinsiyet çeşitliliğinin hoş görüldüğüne dair bir belirti olduğundan bahsetmenin zor olduğunu belirtmiştir. Transların LGBTİ+ alanları ve aktivizm de dahil olmak üzere İngiltere’nin ‘eşcinsel başkenti’nde⁴⁸ dahi dışlandığını ama aynı zamanda buranın ayrılmaz bir şekilde parçası da olduğunu öne süren Browne ve Lim (Browne & Lim, 2010) hem bir dayanışmanın olduğuna hem de marjinalleşme deneyimi olduğuna dikkat çekerek bu alanlarda var olan umut ve dayanışma paradoksuna vurgu yapmışlardır.

Doan 2010 yılında yayımlanan “Cinsiyetlendirilmiş Alanların Tahakkümü: İkili Cinsiyet Sisteminin Ötesinden Yansımalar” isimli makalesinde cinsiyet normlarının toplumsal cinsiyet tahakkümü [tyranny] ürettiğini vurgulayarak feminist coğrafyacıların mekanın nasıl cinsiyetlendirildiği analizini genişletmiştir. Bu çalışmada, ikili cinsiyet sınıflandırmalarının trans ve interseksleri içermediğine

⁴⁸ İngiltere’nin güneydoğu kıyısında yer alan Brighton & Hove’den bahsedilmektedir. Bu kentin cinsel çeşitlilik geçmişinin 1800’lere dayandığı ve kentin toplan nüfusunun %20’ye yakınının LGBTİ+ olduğu ayrıca İngiltere’nin gey tatil beldesi olarak bilindiği dikkate alınmalıdır.

dikkat çekerek otoetnografik yöntemle cinsiyet normlarını ihlal eden kişinin özel ve kamusal alanları düzenleyen toplumsal cinsiyet tahakkümünü sokaklar, parklar, avm, ulaşım araçları, umumi tuvaletler, asansörler, işyeri ve ev örneklerinde nasıl deneyimlediğini göstermiştir (Doan, 2016a). Kendi deneyiminden yola çıkarak yaptığı mekan analizleri, mekandaki cinsiyet tahakkümünün yanı sıra mekan dolayımında cinsiyet inşasına dair de önemli bilgiler sunmaktadır. Doan çalışmasında etnometodolojik yaklaşımı destekler nitelikte, cinsiyetin gündelik yaşamdaki etkileşimler yoluyla karşılıklı olarak -hem onu icra eden hem de izleyenler tarafından- yapıldığını/ gerçekleştiğini ifade etmiştir.

2019 yılında yayımlanan **Transforming gender, sex, and place: Gender variant geographies** [Toplumsal cinsiyet, cinsiyet ve mekanı dönüştürmek: Cinsiyet çeşitliliğinin coğrafyaları] isimli kitap yer, mekan ve iktidarla ilişkili cinsiyet çeşitliliğini içeren deneyimlerin çeşitliliği ve karmaşıklığını açıklamaya, toplumsal cinsiyet ve mekanın birlikte inşası hakkında yeni düşünme yolları sunmaya çalışmıştır. Johnston bu çalışmada özellikle transları dışlayan mekanlara ve natrans [cisgender] ayrıcalığına dikkat çekmiştir (Johnston, 2019). Bir başka çalışma da transların kullandıkları, oluşturdukları ya da dışlandıkları mekanlarda yaşadıkları zorlukları ve direnişleri, trans yaşamlarına dayanan ve ampirik olarak temellendirilen makaleler üzerinden incelemiştir (Browne vd., 2010). Bu çalışma bir yanıyla da trans coğrafya alanının genişliğini göstermesi açısından önemlidir.

Son olarak dışlanma coğrafyaları ele alınırsa; mekansal farklılaşmanın aynı zamanda etnik kimlik, cinsiyet, cinsellik, engellilik durumu gibi farklı kimlikler üzerinden bu gruplar için dışlanma coğrafyaları yarattığını söylemek mümkündür. Bu grupları ve kişileri toplumdan dışlayan, onları sapkın kılan mekansal ve sosyal süreçleri açığa çıkarmaya çalışan Sibley (Sibley, 2002)'e göre öz ve öteki [self and other] yarattıkları ve yabancılaştıkları mekanlar aracılığıyla tanımlanır, çevrenin homojen/ düzenli olması arındırılmış alanlar oluşturur ve buralarda farklılıklar kolayca fark edildiğinden denetleme kolaylaşır; yani toplumsal farklılaşma sonucu mekansal farklılaşma gerçekleşir ancak mekansal farklılaşma da toplumsal farklılaşmayı ürettiğinden

marjinalleştirilen, denetime uymayan kişiler dışlanır ve ötekenden duyulan korku mekansal korku halini alır. Bizim çalışmamızın bulguları arasında da bu mekansal korkunun yoğunlaştığı yerleri görmek mümkündür. Bir yandan katılımcıların gitmeye çekindiği ya da korktuğu kentsel mekanlarda benzerlikler söz konusudur diğer yandan da bu mekanlardaki marjinalleştirilme deneyimleri benzerlik göstermektedir.

Tam kullanım ve katılıma trans deneyiminden bakmak

Kent hakkı bağlamında transların ayrımcılık deneyimlerinin nereye denk düştüğü ve transların kent hakkının nasıl gerçekleştirilebileceği Sadri'nin açıklamasının satır aralarında mevcuttur;

Lefebvre'in ortaya koyduğu kent hakkı düşüncesi yaşam alanlarımızı iktidar, sermaye ve kurumsal bilgi üçlüsünün elinden kurtarıp, tüm farklılıklarımızla onlarda barınabilme ve değişen ihtiyaçlarımıza göre onları değiştirebilme hakkımızdan bahsetmektedir. Ancak bu düşünce çerçevesinde toplum içinde ve gündelik yaşam pratiklerinde mikro ve görünmez iktidarların etkisiyle oluşan dışlanmalar ve ayrımcılıklar göz ardı edilmektedir. Bu nedenle de genel çerçevesiyle kent hakkı tüm kent sakinlerinin kolektif hakkı olarak bilinse de, etnik azınlıklar, farklı cinsel yönelimlere sahip insanlar ve kadınlar gibi kimlik gruplarının kent hakkını tamamen kapsamamaktadır. Bu nedenle de kimlik gruplarının gündelik yaşamın tüm alanlarında kent hakkına erişimini sağlama amacıyla bu hakkın yeniden gözden geçirilmesi ve detaylandırılması gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi de ancak kimlik gruplarının kolektif talepleri ve katılımlarıyla mümkündür. (Sadri, 2011)

Transların kent hakkı bakımından tam kullanım ve tam katılıma ilişkin deneyimleri incelendiğinde karşı karşıya bırakıldıkları dışlanma ve ayrımcılığın ne yerel ve ulusal siyasette ne basında ne de insan hakları gündeminde yeterince yer edemediğini hem Pakistan hem de Türkiye için söylemek mümkündür. Oysaki çocuk yaşlarda başlayan akran zorbalığı, ev içi şiddet, onu takip eden eğitimden ve istihdamdan dışlanma hatta sokakta, parkta, otobüste, hastanede, adalet sarayında ya da karakolda ayrımcılığa maruz bırakılan veya ev sahipleri, komşular tarafından dışlanmayla karşı karşıya kalan bir kimliğin eşitlik talebindeki ısrarından, adalet arayışından ve 'çığlık' olarak ifadesini bulan kent hakkı talebinden bahsetmek gerekir. Bu başlıkta kent hakkının tam kullanım ve tam katılım bileşenleri transların deneyimleri açısından değerlendirilerek

öne çıkan güvenlik, hareketlilik, barınma, kamu hizmetlerine erişim ve kentsel kararlara katılım konularında yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Bu başlıklandırma kadınların tam kullanım ve katılım haklarının incelendiği başlıktaki gibi Buckingham'ın (Buckingham, 2010b) önerdiği ve birbirinin tamamlayıcısı olduğunu belirttiği, kent hakkının gerçekleşmesi için bunların aynı anda gerçekleşmesi gerektiğini vurguladığı güvenlik, ulaşım, barınma, kentsel hizmetlere erişim, karar alma ve planlamaya katılım başlıklarında incelenmiştir⁴⁹ ayrıca bu haklardan transların faydalanıp faydalanmadıklarının ortaya konulabilmesi için de yanıtlar Beebeejaun'un önerdiği gibi (Beebeejaun, 2017) transların gündelik yaşam pratiklerinde aranmıştır.

Kentteki hak alanlarının ele alınacağı başlıklara geçmeden evvel transların kent deneyimine dair genel bir fikir oluşturması açısından üç önemli araştırma raporundan bahsedilecektir. İlk olarak **National Transgender Discrimination Survey** [Ulusal Trans Ayrımcılık Anketi] raporu transların maruz bırakıldıkları ayrımcılığa ilişkin önemli bir giriş sunacaktır. 2008 yılında ayrımcılığın derinliğini ortaya koyan çalışma, trans ve GNC [gender non-conforming/ cinsiyet uyumsuzluğu]⁵⁰ kişiler hakkında o zamana kadar yapılmış en geniş kapsamlı ve katılımlı çalışma olan NTDS [National Transgender Discrimination Survey], ABD'de ve bölgelerini içerecek şekilde 800 trans örgütünün desteği ve 6.450 trans ve GNC kişinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu araştırmanın örnekleminde genel nüfusa oranla dört kat daha fazla aşırı yoksulluk olduğu ve katılımcıların %55'inin ön yargı nedeniyle işini kaybettiği, %51'inin okulda taciz ve zorbalığa maruz bırakıldığı, %61'inin fiziksel saldırıya uğradığı, %64'ünün cinsel saldırıya uğradığı, % 41'inin ise intihar girişiminde bulunduğu -genel nüfusun %1,6'sı intihar girişiminde bulunurken bu oran anket katılımcılarında %41'dir- görülmüştür (Grant vd., 2011).

NTDS 2008 araştırmasının dikkat çeken bir başka yanı da katılımcıların cinsiyet

⁴⁹ Transların kent hakkı ele alınırken natrans kadınların kent hakkının analizi için önerilen bu başlıkların yanı sıra 'görünürlük/ saygınlık ve itibar görme' haklarının da incelenmesi, transların kentsel kamusal yaşamına dair önemli bilgiler sunacaktır (Akduran, 2022). Bizim çalışmamızda araştırma soruları içerisinde bulunmadığından buna ilişkin literatür incelenmemiştir. Bununla birlikte kentteki hak alanlarına ilişkin normlar ve standartların incelendiği başlıkta bu hakka değinilmiştir.

⁵⁰ Gender non-conforming; cinsiyet ifadesi heteronormatif beklentilere uymayan, bu beklentilerden farklı bir şekilde cinsiyetini sunan/ ifade eden kişileri tanımlamak için kullanılır.

kimliklerinin çeşitliliği ile ayrımcılık ve şiddet arasında kurduğu ilişkidir. Ankette kişilere ‘erkek’, ‘kadın’, ‘bazen erkek bazen kadın’ [crossdress kastediliyor] ve ‘burada belirtilmeyen başka bir cinsiyet kimliği’ [gender not listed here] seçenekleri sunulmuştur. Katılımcıların %13’ü yani 860 kişi GNL [gender not listed here] seçeneğini işaretlemiş ve bu seçeneği işaretleyenlerin eğitim, sağlık, istihdam, polis tacizi gibi kilit konularda ayrımcılık ve şiddet açısından diğer kimliklere göre yüksek risk altında oldukları görülmüş hatta genel nüfusa kıyasla üniversiteye gitme oranlarının 1,74 kat daha fazla olmasına rağmen genel nüfusa oranla iki kat daha fazla işsizlik yaşadıkları dikkat çekmiştir (Harrison vd., 2012). Yani bu araştırma aynı zamanda kendisini kadın erkek ikililiği dışında tanımlayan, cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerin trans erkek ve trans kadınlara göre daha yüksek risk tehditi altında olduklarını ve daha fazla ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını da göstermiştir.

Araştırmanın gösterdiği gibi transların deneyimlerinin natransların deneyimlerinden farklı olmasının yanında, trans deneyimler de birbirinden oldukça farklıdır. Trans erkeğin gündelik yaşam deneyimi ile trans kadının deneyimi, trans bir kişinin deneyimi ve cinsiyet çeşitliliğine sahip birinin deneyimi farklılık göstermektedir. Bu farklılığın kişinin cinsiyet ifadesiyle ilgisi olduğu gibi kişinin cinsiyetinin başkaları tarafından nasıl algılandığıyla da ilgisi vardır. Bu deneyim farklılığının bir yönü de sosyal/ tıbbi/ hukuki cinsiyet uyum sürecidir. Lombardi buna ilişkin şu tespiti yapar; “[s]onuç olarak, bir kişi geçiş yaptıktan [transition] sonra ne kadar uzun yaşarsa, o kadar fazla ayrımcılık yaşayacaktır. Transgender veya transseksüel olduğu için yapılan ayrımcılık, geçiş yapan insanlar için muhtemelen sürekli bir deneyim olacaktır.” (Lombardi, 2009: 988) Burada cinsiyet uyum sürecinin kişiye özgü bir süreç olduğu, bunun tamamlanmaya doğru ilerleyen bir süreç gibi anlaşılmaması gerektiği belirtilmelidir. Ayrıca, hukuki cinsiyet uyum süreci sonrası yasal belgelerdeki cinsiyet bilgisinin değiştirilmesinin bazı ayrımcılıkların önüne geçtiği, sosyal/ tıbbi uyum süreciyle de kişinin cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesinin heteronormatif normlara uygun bir şekilde gerçekleşmesi durumunda yine bazı ayrımcılıkların önüne geçilebileceği söylenebilir. Bununla birlikte sosyal, tıbbi ya da hukuki uyum süreçlerinin kendisinin de ayrımcılık üreten boyutları göz önünde bulundurulmalıdır; sosyal uyum sürecinde

umumi tuvaletlerde/ kıyafet kabinlerinde, hormon terapi sürecinde hastanede/ eczanede ya da hukuki uyum sürecinde adliye saraylarında vs.

2007 yılında yayımlanan ve o zamana kadar translar ve yaşamları hakkında yapılmış en kapsamlı araştırmanın raporundan da kısaca bahsedilecektir. Bu araştırma Birleşik Krallık'ta cinsiyet uyum süreci konusunda tavsiye ve bilgi almak için transların iletişime geçtiği iki veri tabanına 1998-2005 yılları arasında gönderilen 102.000 e-postanın niteliksel analizini ve 873 transla yapılan nicel anketi içerir. Araştırma, kişinin kamusal alanda 'karşı cins' kıyafetlerini giymesinin veya beden uyum sürecinin, ev içinde ise 'karşı cins' giyinmesinin veya geçiş niyetinin [transition] ortaya çıkması durumunda ayrımcılığın ve şiddetin tetiklendiğini göstermiştir (Whittle vd., 2007). Bu durumun, kişilerin istedikleri halde cinsiyet uyum sürecinden kaçınmalarına⁵¹ sebep olduğu hatta araştırma katılımcılarının %42'sinin istihdam statülerinin tehdit edileceği korkusuyla bundan kaçındığı görülmüştür. Bununla birlikte ankete katılanların kamusal alanlarda %73'ünün tacize %10'unun saldırıya maruz bırakıldığı, %47'sinin ise ayrımcı muamele ya da hizmetin reddedilmesi/ hizmete erişimin sınırlandırılması korkusuyla kamusal sosyal ve eğlence tesislerini kullanmadığı, evde ise %45'inin kimliği sebebiyle ailesi tarafından dışlandığı, %20'sinin de uyum sürecinden itibaren yerel topluluklardan ve mahallelerinden gayri resmi dışlanma hissettiği tespit edilmiştir.

Sonraki başlığa geçmeden önce NTDS 2015 raporunun önerilerine yer verilmiştir. 2008-2009 yılında yapılan NTDS'nin devamı niteliğinde olan ve 2015 yılında yapılan araştırma o tarihe kadar yapılan en geniş katılımlı ve kapsamlı çalışma olmuş, aynı bölgelerde bu kez 27.715 transın katılımıyla gerçekleşen araştırmanın bulguları transların gündelik yaşamda karşılaştıkları zorluklar ve engellerin devam ettiğini göstermiştir. Eşitsizliğin bertaraf edilmesine yönelik getirdikleri önerilere göre; kapsayıcı bir toplumda translar için tatmin edici bir yaşam mümkün kılınmalı, sağlık hizmetlerinin önündeki engeller kaldırılmalı, okullar iş yerleri ve kamusal alanın

⁵¹ Raporda bu kişiler şu şekilde ifade edilmişlerdir: 'tercih ettikleri cinsiyet rolünde kalıcı olarak yaşayamayanlar'.

tamamında ayrımcılığa son verilmeli, belediyeler transların ihtiyaçlarını karşılamalı, yerel ve ulusal düzeyde destek sistemleri oluşturulmalı, toplumsal kabul için halka yönelik farkındalık çalışmaları yapılmalı, intihar girişimleri, yoksulluk, işsizlik ve şiddet oranları meselelerinde acil bir eylem çağrısı olarak hizmet verilmelidir (James vd., 2016). Bu çalışmanın bulgularına ilgili başlıklar içerisinde yer verilmiştir.

Güvenlik ve cinsiyet kimliğine yönelik şiddet

Cinsiyet normlarını ihlal eden kişiler dışlanma, şiddet ve ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadır. Peki cinsiyet ikililiğinin dışına taşanlar, heteronormatif normları ihlal edenler için güvenli alanlardan bahsedilebilir mi? Hemen her trans, toplumsal yaşamda cinsiyet normlarını ihlal etmesinin onu savunmasız bir hale getirdiğinin ve en az korunan topluluk haline getirdiğinin farkındadır (Doan, 2007). Çünkü translar -ya da Doan'ın ifadesiyle cinsiyet çeşitliliğine sahip kişiler- toplumsal cinsiyet normlarıyla mücadele etmelerinin karşılığında bir bedel öderler ve bazı şeylerden fedakarlık etmek zorunda bırakılırlar (Doan, 2016a). Aynı zamanda cinsiyet normlarına meydan okudukları için de toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin hedefi haline gelirler (K. Namaste, 1996).

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet gündelik yaşamda cinsiyet kimliğine bakılmaksızın kişinin cinsiyet ifadesi sebebiyle kişiye yönelir. Yani cinsiyet ifadesi heteronormatif normlara uymayan kişiye onun cinsel yöneliminden ve cinsiyet kimliğinden bağımsız olarak norm dışı tavırlarından tetiklenen nefret suçu yönelir ve bu tehdit kişileri toplum tarafından kabul edilebilir bir şekilde giyinmeye ve davranmaya zorlar (Doan, 2007). Abelson bununla ilişkili olarak, trans erkeklerin erkeklik inşası üzerine yaptığı çalışmasında özellikle de diğer erkeklerden gelen şiddet tehdidi nedeniyle kişilerin savunmacı pratiklere yöneldiğinden ve bu yönelmenin dönüştürücü erkeklik pratiklerini kısıtladığından bahsetmiştir (Abelson, 2014).

Şiddet tehdidinin cinsiyet ifadesiyle ve görünür olmakla kurduğu bu ilişki translar için görünür olmanın riskler barındırdığına işaret eder ve bu durum bazı transları cinsiyet normlarıyla uyumlu olacak şekilde erkek/ kadın olarak algılanmaya koşullandırabilir; kişi ikili cinsiyet normları üzerinden kimliğini anlamlandırabilir (C. Connell, 2010;

Davidmann, 2010; Hird, 2000; Kessler & McKenna, 2000; V. Namaste, 2000; Wilson, 2002). Çünkü daha önce de belirtildiği gibi şiddet korkusu hem normatif beklentilere uyumu teşvik eder hem de dönüştürücü pratikleri engeller (Abelson, 2014).

Namaste (1996) kamusal alanın kültürel olarak onaylanan cinsiyet kimlikleriyle tanımlanması sebebiyle normatif cinsiyet kalıplarının dışında olanların herhangi bir kamusal alanda ya da eşcinsel gettolarında saldırıya uğrama riskinin yüksek olduğunu ifade etmiş; özellikle efemine erkeklerin, butch kadınların ve transların saldırı riski altında olduğunu, bu saldırı aracılığıyla kişinin cinsiyet ifadesinin denetlediğini belirtmiştir. Namaste'nin bir diğer önemli tespiti de saldırıya uğrayan kişinin eşcinsel olup olmadığının bilinemeyeceğini, saldırıya uğramasının nedeninin cinsiyet norm beklentisine uymaması yani kişinin cinsel yönelimi sebebiyle değil cinsiyet ifadesi nedeniyle bu saldırıya maruz kaldığını ifade etmesidir (K. Namaste, 1996). Yani şiddet daha çok, kişiler toplumsal cinsiyet normlarını gözle görülür bir şekilde ihlal ettiğinde gerçekleşir (Jauk, 2013). Bu tespit bizim araştırmamızın bulgularıyla da örtüşmektedir. Gündelik yaşamda transların sıklıkla cinsiyet kimliğinin ne olduğuna değil cinsiyet ifadelerinin nasıl olduğuna göre ayrımcılığa maruz bırakıldıkları görülmüştür.

Cinsiyet ifadesine bağlı olarak kişinin ayrımcılığa ya da şiddete maruz kaldığına yapılan vurgu aynı zamanda, kişi natrans olsa bile heteronormatif cinsiyet ifadesi sebebiyle ayrımcı pratiklerin hedefi haline geleceği anlamını taşır. 396 LGB (lezbiyen, gey, biseksüel) ile NYC'de yapılan çalışma, eşcinsel karşıtı ön yargı ile cinsiyet uyumsuzluğuna [gender non-conformity] yönelik ön yargının iç içe geçtiğini tespit etmiş, katılımcılardan %19'u cinsiyet uyumsuzluğuyla yani heteronormatif olmayan cinsiyet ifadesiyle ilgili olarak günlük rutin ayrımcılık vakası yaşadığını belirtmiştir (Gordon & Meyer, 2007). Bu nedenle cinsiyet normlarına ilişkin ön yargının cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine yönelik ön yargıdan ayrıştırılarak değerlendirilmesine ihtiyaç olduğu görülür.

Translara yönelik şiddetin kavramsallaştırılmasına olan ihtiyaca Hill (Hill, 2002) yanıt verir ve translara yönelik şiddeti anlamak ve yorumlamak için *cinsiyetçilik*

[genderism], *transfobi*⁵² ve *genderbashing* [toplumsal cinsiyete dayalı zorbalık/aşağılama]'den oluşan üçlü bir kavramsal çerçeve sunar. Ayrıca şiddetin kişiler arası [interpersonal violence] gerçekleşebileceği gibi kurumsallaşmış [institutionalized violence] da olabileceğini ve trans yaşamları değersizleştiren bir kültürde modern devlet, hukuk, ataerkil güç ve dini söylemlerin ya da psikiyatrik söylemlerin de kurumsallaşmış şiddeti pekiştireceğini ve meşrulaştıracağını ifade eder. Beyaz İngiliz trans kadın olan ve kendi deneyiminden de yola çıkarak translara yönelik şiddeti açıklayan Bettcher (T. M. Bettcher, 2007) ise, transfobik şiddet mağdurlarının aldatma suçlamalarına maruz kaldığını, 'aldatıcı/ hilekar' [deceivers] klişesinin şiddeti daha kabuledilebilir kıldığını belirtmiştir. Bu klişeyle Türkiye'de özellikle transfobik şiddet davalarında karşılamak mümkündür. Faillerin 'kadın sandım erkek çıktım' savunmasıyla⁵³ çoğu zaman beraat etmesini ya da gereken cezayı almamasını da hem kurumsal şiddete hem de hilekar klişesine örnek olarak göstermek mümkündür.

NTDS 2008 raporu translara yönelik kurumsal şiddetin boyutlarını gözler önüne sermiştir. Bu raporda transların %53'ü otel, restoran, otobüs, havalimanı, devlet kurumları gibi kamusal alanlarda sözlü taciz veya saygısızlığa maruz bırakıldığını, %22'si resmi devlet kurumları tarafından eşit muamele görmediğini, %29'u polis tacizine maruz kaldığını, %12'si yargıçlar ve mahkeme tarafından eşit muamele görmediğini, %46'sı polisten yardım istemeye çekindiğini bildirmiştir. Gündelik yaşamdaki translara yönelik şiddet ve ayrımcılığın yüksek olması transların kentsel kamusal yaşam deneyimlerini ve kamusal mekana erişimlerini de etkilemektedir (Doan, 2007). O halde translara yönelik şiddetin, transların gündelik yaşam kalitesini etkilemesi sebebiyle bir halk sağlığı sorunu olarak ele alınması gerekir (Jauk, 2013). Transların kent hakkının gerçekleşmesi de kentsel mekanda güvenliğin sağlanması ve cinsiyet kimliğine yönelik şiddetin önüne geçilmesiyle yakından ilişkilidir.

⁵² Transfobi: Kişinin trans olması yani cinsiyet kimliği sebebiyle ya da heteronormatif cinsiyet normlarına uymayan cinsiyet ifadesi nedeniyle ayrımcılığa ve tacize maruz kalmasıdır. 'Cissexism' olarak da kullanımı yaygındır.

⁵³ "İstanbul'da Asel Oktay'a cinsel saldırıda bulunan Harun S. serbest bırakıldı."

Bkz.:<https://kaosgl.org/haber/trans-kadina-cinsel-saldirida-bulunan-erkek-serbest-birakildi-eril-siddet-cesaretlendiriliyor> , Son Erişim Tarihi, 08.11.2022

Son olarak NTDS 2015'in kötü muamele ve şiddetle ilgili bulgularından bahsetmek gerekirse; anket katılımcılarının (27.715 kişi) yaşamın her alanında yüksek düzeyde kötü muamele, taciz ve şiddet bildiriminde bulunduğu, son bir yılda %46'sının sözlü tacize, %9'unun fiziksel, %10'unun cinsel saldırıya maruz kaldığı, %47'sinin yaşamlarının bir noktasında cinsel saldırıya uğradığı, trans olarak algılanan ya da açık kimlikli olan trans ergenlerin (K-12 okullarında öğrenci olan)⁵⁴ %54'ünün sözlü tacize, %24'ünün fiziksel saldırıya, %13'ünün ise cinsel şiddete maruz bırakıldığı araştırmanın bulguları arasındadır. Ayrıca TGEU'nun en son yayınladığı rapora göre⁵⁵ 1 Ekim 2021- 30 Eylül 2022 tarihleri arasında 327 trans nefret cinayeti sonucu hayatını kaybettiği, öldürülenlerin %95'inin trans kadın olduğu ve mesleği belli olanların da %58'inin seks işçisi olduğu ve %24'ünün de kendi evlerinde öldürüldüğü görülmüştür.

Tüm bu bahsedilen yüksek düzeydeki şiddete karşı transların; istifa, depresyon, kentsel hareketlilikte kısıtlama gibi tepkiler verdikleri bilinmektedir (Jauk, 2013). Bu tepkiler de kişinin iş yaşamından dışlanmasına, fiziksel ve ruhsal sağlığının olumsuz etkilenmesine, kentsel kamusal yaşama katılamamasına ve kentin olanaklarından faydalanamamasına neden olmaktadır.

Hareketlilik ve trans hareketliliği

Bahsedildiği gibi şiddet olgusu transların kentsel hareketlilik örüntülerini etkileyen önemli faktörlerden biridir. O halde transların kentsel hareketlilik örüntülerini incelerken hareketliliğin toplumsal cinsiyeti nasıl etkilediği ve toplumsal cinsiyetin hareketliliği nasıl şekillendirildiğinden bahsetmeye ihtiyaç vardır. Ulaşım güvenliğini konu edinen akademik literatür en çok izole edilen mekanların şiddet barındırdığını belirtse de, translar nereye gittiklerinden bağımsız olarak tüm seyahatlerinde risk altındadırlar (Doan, 2016a).

⁵⁴ NTDS 2008 araştırmasında ise trans olarak algılanan ya da açık kimlikli olan ve K-12 okullarında [12 yıllık ilk ve orta öğretimi içerir] öğrenci olan transların %78'inin tacize, %35'inin fiziksel saldırıya, %12'sinin ise cinsel şiddete maruz bırakıldığı görülmüş ve %15'i, bu şiddetin okullarını bırakmalarına neden olacak kadar yüksek olduğunu ifade etmişlerdi. İki rapor karşılaştırıldığında şiddet oranında azalma olduğu görülse de hala oranların çok yüksek olduğu belirtilmelidir.

⁵⁵ <https://tgeu.org/tdor/> , Son Erişim Tarihi: 09.10.2022

Toplumsal cinsiyet ve kent hakkı başlığında kadınların ulaşım araçlarını kullanma amaçlarının ve buralardaki deneyimlerinin erkeklerden farklı olduğundan, erkeklere kıyasla daha kısa mesafe katettiğinden bahsedilmişti. Bizim çalışmamızda transların deneyimlerine bakıldığında ise genellikle kişilerin toplu taşıma kullanımından olabildiğince kaçındığını söylemek mümkün. Dolayısıyla transların, kentsel hareketliliklerinin kısıtlanması sebebiyle kentin olanaklarından yeterince faydalanamadığını hatta çalışma yaşamı ve eğitim gibi zorunlu seyahatlerinde dahi çeşitli ayrımcılık türleriyle karşı karşıya kaldıklarını söylemek mümkün. İstihdam olanaklarından dışlanan transların (C. Connell, 2010; Doan, 2016a; Schilt, 2011) özel arabasının olmadığı ve ekonomik nedenlerle toplu taşımaya bağımlı oldukları da dikkate alındığında hareketlilikteki güvenliğin sağlanmasının aciliyeti kendini göstermektedir.

Lubitow (2017) trans ve GNC kişilerin⁵⁶ toplu taşıma araçlarındaki hareketlilik, taciz ve şiddet deneyimlerini incelemiş, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin transların hareketlilik deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini araştırarak kamusal alan ve kentsel hareketlilik literatüründeki boşluğu dolduran önemli bir nitel çalışma (25 kişi) yapmıştır. Translara yönelik şiddetin normleştirilmesinin hareketliliklerini nasıl etkilediğini sorgulayan Lubitow, ‘translara yönelik şiddet ve tacizi normleştirilen kültürel sistem tarafından şekillendirilen hareketlilik biçimini deneyimleme’ anlamında; ‘*trans hareketliliği*’ [transmobility] kavramını kullanmayı önermiştir.

Lubitow’un çalışması, toplu taşımaya bağımlı olduklarını ve iş/ okul ve diğer sosyal yükümlülükler için toplu taşıma kullandığını belirten katılımcıların toplu taşımada sık sık tacize uğradığını, hemen her katılımcının cinsiyet kimliği sebebiyle en az bir kez taciz ya da ayrımcılığa maruz kaldığını göstermiş, katılımcılar ayrımcılık ve şiddet deneyimlerini trans kimliklerinin görünür olmasıyla, olumsuz deneyimlerden kaçınabilen katılımcılar ise bunu normatif cinsiyet ifadeleriyle ilişkilendirmişlerdir (Lubitow vd., 2017). Yani önceki başlıklarda bahsedildiği gibi heteronormatif cinsiyet

⁵⁶ Yazar, makalesinde trans ve GNC kimliklerini içerecek şekilde ‘cinsiyet azınlığı’ kavramını kullanmayı tercih ediyor. Bu çalışmada her iki kimliği içerecek şekilde yani ‘trans*’ anlamına gelecek şekilde ‘trans’ kullanımı tercih edilmiştir.

normlarına uymayan kişilerin şiddete maruz kalma olasılığı daha yüksek olduğundan kişiler ayrımcılıktan kaçınmak için normatif cinsiyet ifadelerine uymuşlar, bunu bir baş etme stratejisi olarak tercih etmişlerdir. Çalışmadaki cinsiyet ifadesiyle ilişkili olarak dikkat çeken bir başka bulgu da trans erkeklerin beyaz erkek ayrıcalığı deneyimlerinden dolayı⁵⁷ kadın olarak algılandıkları dönemden sonra toplu taşımada sorun yaşamadıklarının görülmesidir, buna karşılık trans kadınlar hem trans hem de kadın oldukları için aşağılandıklarını [trans mizojini] ifade etmişlerdir. Sonuç olarak; translara yönelik tacizin normalleştirildiği ve yaygınlaştığı kentsel toplu taşımada ayrımcılığı yasaklayan politikaların olmaması ya da uygulanmaması nedeniyle transların güvenli ve erişilebilir toplu taşımaya erişimlerinin olmadığı, taciz ve şiddete karşı kişilerin belirli toplu taşıma rotalarından kaçındığı, belirli saatlerde seyahat etmekten kaçındığı, cinsiyet sunumlarını değiştirdiği, taciz gerçekleştiğinde ise tacizciyi görmezden geldiği ya da oradan ayrıldığı bazen de tacizciyi personele bildirdiği görülmüştür (Lubitow vd., 2017).

Kentsel hareketlilikte translara yönelen şiddet ve ayrımcılık bazen toplu taşıma araçlarının duraklarında, bazen toplu taşıma araçlarının içinde, bazen diğer yolcular tarafından bazen ise görevli personeller ve şoför tarafından gerçekleşir. NTDS 2008 anketinde translara otobüs, tren ve taksi kullanımlarındaki ayrımcılık deneyimleri sorulduğunda %22'si taciz veya saygısızlığa %4'ü fiziksel saldırıya uğradığını, %9'u ise eşit muamele görmediğini ifade etmiştir (Grant vd., 2011). NTDS 2015'te ise katılımcıların %34'ü son bir yıl içerisinde toplu taşıma araçlarında eşit muamele görmediğini, hizmetten mahrum bırakıldığını, sözlü taciz ya da fiziksel saldırıya maruz bırakıldıklarını ifade etmişlerdir (James vd., 2016). Bu ayrımcılıklarla ilişkili olarak Lubitow (Lubitow vd., 2020) bir başka çalışmada transların deneyimlerini hareketlilik adaleti odağında incelemiş; hareketlilik adaleti üzerine yapılan çalışmaların marjinal grupların hareketsizliğini gösterdiğini ve toplu taşıma gibi kamusal alanların toplumsal cinsiyet hiyerarşilerini yeniden üretmeye hizmet edecek

⁵⁷ Schilt de beyazlığın özellikle trans erkeklerin ayrımcılık deneyimlerini azalttığını belirtmiştir (Schilt 2010).

şekilde yapılandırıldığını belirtmiştir.

Oswin (Oswin, 2015) ise hareketlilik yaklaşımlarına kuiri dahil etmeye çalışmış, heteronormatif yapılara karşı çıkmakla hareketlilik arasında bir bağ olduğunu, hareketliliğin haritalanabilir olduğu kadar anlamla da ilgili ve pratik olduğu kadar politik de olduğunu vurgulamış ve hareketliliği eşit olmayan bir şekilde dağıtan güç ilişkilerine dikkat çekmiştir. Heteronormatif yapılara karşı çıkmak ile hareketlilik arasında kurulan bağ, hareketliliğin toplumsal dönüşüm için de bir araç olabileceğine işaret eder. Öyleyse kentsel hareketliliğin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada ve sürdürülebilir bir hareketliliğin inşasında bir değişim aracı olabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (Hanson, 2010). Yerel yönetimlerin kentsel hareketliliğe ilişkin oluşturacağı politikaların uygulanması toplumsal dönüşümün sağlanmasında da etkili olacaktır.

Barınma ve kentsel hizmetler

Toplumsal damgalama ve ayrımcılığın neden olduğu barınma problemi ve evsizlik, translar açısından önemli sorunların başında geliyor. Evin kiralınması, ev bulma gibi ekonomik sıkıntıların yanında emlakçı ve ev sahiplerinin yaklaşımları da bu ayrımcılığı pekiştiriyor. Sığınma evleri ve geçici barınma hizmetlerinden de translar bu ayrımcılık sebebiyle faydalanmaları konusunda sorunlarla karşı karşıya kalıyorlar. Kimlikleri sebebiyle aileleriyle çatışmalar yaşayan LGBTİ+'lar erken yaşlarda evlerini terk etmek zorunda kalabiliyor. Bu durum eğitim ve istihdamın da sekteye uğramasına, kişilerin evsizlik durumuyla karşı karşıya kalmasına sebep oluyor. Ayrımcılık ve damgalanmanın sığınma evlerinde, misafirhanelerde ya da sosyal hizmet kurumlarında da devam etmesiyle diğer toplumsal gruplarla karşılaştırıldığında evsizliğin translar için daha tehlikeli bir hale geldiği, kişilerin zorunlu seks işçiliğine yöneldiği, LGBTİ+ olmayanlara kıyasla cinsel yolla bulaşan hastalıkların, intiharların, madde kullanımının ve psikiyatrik sorunların bu grupta çok daha fazla yaşandığı görülmüştür (Yu, 2010). Yani barınma meselesinin hem istihdamla hem de sağlıkla yakın ilişkisi söz konusudur.

NTDS 2008 raporuna göre barınma konusunda transların %19'u bir ev ya da apartman

dairesinin cinsiyet kimlikleri sebebiyle kendilerine verilmesinin reddedildiğini, %11'i ise yine cinsiyet kimlikleri sebebiyle evden tahliye edildiklerini bildirmişlerdir. Aynı zamanda %19'unun daha önce evsizlikle karşı karşıya kaldığı, sığınma evlerine girmek istediklerinde %55'inin sığınma evi görevlileri ya da sakinleri tarafından taciz edildiği, %22'sinin personel ve sakinler tarafından cinsel saldırıya uğradığını belirtilmiştir. Ankete katılanların %2'si anketin yapıldığı sırada evsiz olduğunu bildirmiştir ve bu oran genel nüfusa kıyasla iki kat daha fazladır. Ayrıca transların genel nüfusun %62'sine oranla %32'sinin kendi evine sahip olduğu da bulgular arasındadır. Birleşik Krallık'ta yapılan araştırma da barınma olanakları konusunda transların savunmasız olduğunu ortaya koymuş ve her dört transtan birinin -Birleşik Krallık genel nüfusuna kıyasla iki katı- kiralık konutta yaşadığı belirtilmiştir (Whittle vd., 2007). Son olarak NTDS 2015 raporunda ise ABD nüfusunun %63'üne kıyasla, transların yalnızca %16'sının ev sahibi olduğu, daha da çarpıcı olan, ankete katılanların yaklaşık üçte birinin (%30) hayatlarının bir noktasında evsizlik yaşadığı ve %12'sinin trans oldukları için anketi tamamlamadan önceki yıl içinde evsizlik yaşadığı görülmüştür.

Bu araştırmalar transların barınma sorununu çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Genel nüfusa oranla daha fazla işsizlik yaşadıkları, ev sahibi olamadıkları, evden atıldıkları, evsizlik yaşadıkları bunun yanı sıra evsiz kaldıklarında sosyal hizmetlerden de faydalanamadıkları, sığınma evlerinde ayrımcılığa maruz bırakıldıkları dikkat çekmektedir. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda yerel yönetimlerin ve belediye hizmetlerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamada etkin bir rol üstlenmesine ihtiyaç vardır. Yerel yönetimler, uygun ve ucuz konut sağlanmasından sığınma evleri ve misafirhanelerin kapsayıcı politikalar geliştirmesine kadar çok çeşitli görevler alabilirler. Mesela transların sığınma evlerine yönelik güvenlik endişelerinin giderilmesi için sığınma evlerinde translara özgü barınma ihtiyacını dikkate alarak oluşturulan bir barınma politikası modelinden bahseden Yu (2010), temel sorunların güvenlik, yatak ve banyo kullanımı ile ilgili olduğunu belirtmiş ve oluşturulan modeldeki politikalara göre yatak konusunda kişinin cinsiyet beyanının esas alındığını, banyo ve yatakların kullanımının bu beyana dayandığını ayrıca tek kişilik

banyo ve tuvaletlerin de yapılabilceğini ancak bunların transları izole edecek şekilde kullanılmaması gerektiğini ifade etmiştir.

Kadınların kent hakkı başlığında sokak lambaları, toplu taşıma duraklarının mesafesi gibi kentsel hizmetlerin kadınların kentsel kamusal yaşama katılımları üzerindeki etkisinden bahsedilmişti. Kentsel hizmetler düşünüldüğünde, belediyelerin oldukça geniş bir hizmet alanı olduğu söylenebilir. Kentin ışıklandırılması -alt geçitler de dahil- kaldırımlar, temizlik ve alt yapı hizmetleri, sosyal yardım desteği -nakdi/ gıda gibi-, parklar, umumi tuvaletler, kültürel aktiviteler, kütüphaneler, gönüllü test merkezleri, psikolojik destek hizmetleri, hobi kursları gibi oldukça çeşitli bir hizmet alanı vardır. Translar açısından bakıldığında kişilerin birçok hizmetten bihaber olduğu ya da eşit muamele görmeme ya da ayrımcılığa uğrama endişesiyle bu hizmetlere erişemediğini söylememiz mümkün. Bahsedilen hizmetlerden barınma hakkından sonra sağlık hakkının öne çıktığı görülmektedir. Beden uyum operasyonlarının hangi koşullarda nasıl yapıldığı, kamu çalışanı doktorların bu operasyonlar için yeterli bilgi ve deneyime sahip olup olmaması, merdiven altı operasyonların ve doktor kontrolü olmaksızın hormon terapi sürecinin varlığı gibi bu alanda birçok sorun söz konusudur ancak sağlık sorunu bu haliyle yerel değil merkezi yönetimin sorumluluk alanına girmektedir. Bu yüzden bizim araştırmamızda da bu sorun belediye hizmetleri ölçeğinde ele alınmış, belediyelerin psiko-sosyal desteği, gönüllü test ve danışmanlık merkezleri gibi hizmet alanına giren meselelere yer verilmiştir. Ayrıca bizim araştırmamızda bu hizmetlerden barınma, hareketlilik ve güvenliğin yanında umumi tuvaletlerin ve park kullanımlarının öne çıkan hususlar olduğu söylenebilir.

Transların sağlık hizmetlerine erişimde karşılaştığı önemli sorunlardan biri sağlık çalışanları tarafından eşit muamele görmeme ya da ayrımcılığa maruz kalma endişesidir. Sağlık çalışanları arasında transfobinin yaygın olması, hem sağlık çalışanlarının translara diğer hastalardan daha özensiz yaklaşımları hem de transların kimliklerinin ifşa olacağı endişesi kişilerin bu hizmeti almayı sürekli ertelemelerine hatta sağlık sorunlarını internetten ve çevrelerinden edindikleri bilgilerle gidermeye çalıştıkları yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur (Karataş & Buzlu, 2018).

Bedenler iki cinsiyet üzerinden, üreme organlarının varlığına göre, kadın ve erkek olarak tarifleniyor. Bir kişi kendini ve/veya bedenini tariflere sığdıramazsa, farklı tariflerse toplumsal tepkiden dolayı, hem bedeniyle kurduğu ilişki, hem de toplumla kurduğu ilişki kesintiye uğruyor. Kişinin beyanı hiç dikkate alınmadığı için bireyin ihtiyacına, isteğine göre hukuksal, tıbbi, sosyal destek de mümkün olmuyor. Kendini var olan tanımlara ve tariflere uydurman bekleniyor. (Arıkan, 2013)

Ali Arıkan'ın (trans erkek aktivist) bu ifadesi transların kentsel kamusal alanı kullanmaları, hizmetlere erişimleri önündeki en temel sorunun 'tanınmama' olduğuna dikkat çekiyor. Sivil toplum çalışmalarına uzun yıllar emek vermiş, Türkiye'deki ilk trans erkek örgütü olan Voltrans'a öncülük etmiş Arıkan, ağırları olduğu halde jinekoloğa gitmeye çekindiği/ gitmek istemediği için kansere yakalandığının farkına geç varmış ve 2013 yılında hayatını kaybetmiştir. Doan'ın cinsiyetlendirilmiş alanların tahakkümü dediği şey de tam burada kendini göstermektedir. Trans bir erkeğin cinsiyet ifadesi heteronormatif cinsiyet beklentisine uymadığı için 'jinekoloji' bölümünde maruz bırakılacağı cinsiyet polisliği/ tahakkümü endişesiyle sağlık hizmetinden faydalanamamıştır. Bu hizmete erişememenin bir de ekonomik boyutu vardır. NTDS 2008'e göre genel nüfusa oranla sağlık sigortasından yoksun olan transların sayısı oldukça fazladır ve aynı zamanda bu kişiler temel bir insan hakkı olan sağlık hizmetine eriştiklerinde de -hizmet reddi ile karşılaşmazlarsa- ayrımcılık ve aşağılanmaya maruz bırakılmaktadırlar (Grant vd., 2011). Birleşik Krallık'ta yapılan çalışma sağlık konusunda pratisyen hekimlerin %21'inin yardım etmek/ hizmet vermek istemediği, vakaların %6'sında ise açıkça hizmet vermeyi reddettiği görülmüştür (Whittle vd., 2007).

Araştırmalar transların yüksek düzeyde ayrımcılığa maruz bırakılmalarının sağlıkları açısından riskli olduğunu göstermektedir. Cinsiyet ifadesi normatif cinsiyet beklentisine uymayan transların, cinsiyet ifadesinin normatif cinsiyet beklentisine uyan translara göre daha fazla ayrımcılığa maruz kaldığı ve alkol, intihar, uyuşturucu sigara gibi daha fazla sağlığa zarar verici davranışlarda bulundukları ya da bulunma olasılığının yüksek olduğu görülmüştür (Miller & Grollman, 2015). Translar üzerine

yapılan bir çalışmada intihar düşüncesinin %35 olduğu, intihar düşüncesi olanların %64'ünün bu düşüncesini cinsiyet kimliği sorunlarına bağladığı, %47'sinin kendisini öldürmeye teşebbüs ettiği görülmüştür (Xavier, 2000). NTDS 2008 (Grant vd., 2011) raporu da bu bilgileri destekler niteliktedir. Buna göre translarda genel nüfusa oranla daha yüksek HIV, sigara, uyuşturucu, alkol, intihar girişimi gibi sosyal ve ekonomik marjinalleşmenin korkunç etkileri görülmüş; transların %19'unun kimlikleri sebebiyle tıbbi bakım hizmetlerinin reddedildiği, HIV oranının genel nüfusun dört katı olduğu, hastalandıklarında ve ihtiyaç duyduklarında ise %28'inin ayrımcılık sebebiyle, %48'inin ise bunu ekonomik olarak karşılayamaması sebebiyle tedaviyi erteledikleri belirtilmiştir. NTDS 2015'te (James vd., 2016) ise, katılımcıların %23'ü ihtiyaç duyduğu halde kötü muamele görme korkusu nedeniyle sağlık hizmetine başvurmadığını %33'ü ise ekonomik olarak karşılayamadığı için bir sağlık kuruluşuna gitmediğini bildirmiştir. Buradaki oranlarda da azalma olduğunu söylemek mümkündür ancak hala üç ya da dört transtan birinin buna maruz kalmasının yüksek bir oran olduğu ifade edilmelidir. Yani translar zorunlu hallerde dahi ya ayrımcılık sebebiyle ya da -yine istihdamdan dışlanmayla ilişkili olarak- ekonomik koşullar nedeniyle bu hizmetten faydalanamamaktadırlar.

NTDS 2015 raporu da damgalama ve ayrımcılığın birçok transın sağlığı üzerinde olumsuz etki yarattığını ve diğer çalışmaların da gösterdiği gibi sağlık hizmeti ararken yüksek düzeyde kötü muamele ile karşılaştığını, anketin doldurulmasından önceki bir yıl içinde bir sağlık hizmetine başvuranların üçte birinin (%33) cinsiyet kimliği nedeniyle sözlü tacize uğrama veya tedaviyi reddetme ile ilgili en az bir olumsuz deneyim yaşadığını göstermiştir. Rapordaki en çarpıcı bulgulardan biri genel nüfusta bu oran %5 iken trans katılımcıların %40'ının intihar girişiminde bulunmuş olmalarıdır.

Tüm bu bahsedilen hususlardan dolayı sağlık çalışanlarına cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği hakkında farkındalık kazandırılması ve bu kişilerin çalışma yaşamlarına başlamadan evvel bu eğitimleri almaları gerektiği açıktır (Karataş & Buzlu, 2018). Yerel yönetimler de kendi sağlık çalışanlarına destekleyici eğitimler vererek transların

özgün ihtiyaçlarına yanıt verecek politikalar ve hizmetler oluşturmalıdır. İntihar girişimleri ve diğer sağlık sorunları dikkate alındığında transların psikososyal destek ihtiyacı mühim bir mesele olarak kendini göstermektedir ve yerel yönetimler bu ihtiyaca yönelik hizmet sunumu gerçekleştirebilirler. Bununla birlikte sağlık, istihdam ve barınma sorunlarının iç içe geçmiş olması sebebiyle yerel yönetimlerin translara istihdam olanağı yaratmada da etkin rol üstlenmesi gerekir.

Araştırma sorularımız kapsamında olmadığı için istihdam sorunu detaylandırılmamıştır. Bununla birlikte diğer sorunlarla kesiştiği için kısaca şu bilgiler verilebilir; NTDS 2008 bulgularına göre ankete katılanların %90'ı iş yerinde taciz ve ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını, %47'si trans kimlikleri sebebiyle işe alınmadıklarını veya terfilerinin reddedildiğini, %26'sı ise trans olduğu için işini kaybettiğini, %71'i kimliklerini gizleyerek %57'si ise uyum süreçlerini geciktirerek bu ayrımcılıktan kaçınmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Grant vd., 2011). NTDS 2015 verilerine göre ise; ankete katılanların yaklaşık üçte biri (%29) yoksulluk içinde yaşamaktadır -genel nüfusun %12'si yoksulluk içinde yaşarken- ve ankete katılanların işsizlik oranı %15'tir -genel nüfusun işsizlik oranından (%5) üç kat daha yüksektir (James vd., 2016). Doan (Doan, 2007) cinsiyet ifadesi cinsiyet norm beklentisine uymayan kişilerin iş bulamadığını ya da bulsalar bile bu işlerin sürdürülebilir olmadığını, kurumlarda ayrımcılık karşıtı politika metinleri olmadığı için de yüksek pozisyonda olan kişilerin bile işlerinden kovulabildiklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte ayrımcılık ile sosyodemografik farklılıklar arasında da yakın bir ilişki olduğu ve trans erkeklerin iş yeri dışındaki bir çok alanda daha az ayrımcılığa maruz kaldığı söylenebilir (Miller & Grollman, 2015).

Translar açısından kamusal hizmetlere erişimde ortaya çıkan bir mesele de umumi tuvaletlerin kullanımıdır. Özellikle cinsiyet uyum sürecinde olan kişiler için en güvensiz alanlardan biri olan umumi tuvaletlerde kişi bir seçim yapmak zorunda bırakılır. Normlara uymayan cinsiyet ifadesi nedeniyle kişi buralarda nefret saldırısına maruz kalabilir. Uygulamada transların tek kişilik tuvaletleri kullanmaya zorlandığı da görülmektedir, Doan kendi deneyiminden bahsederken uyum sürecinde iş yerinde tek

kişilik engelli tuvaletini kullanmak zorunda kaldığını söylemiş, aynı zamanda cinsel şiddete maruz bırakılan kadınların güvenli alan olarak kabul ettikleri tuvaletlerde daha yavaş ve kibar yürüdüğünü, başkaları tarafından şiddete maruz bırakılan kadınların tekrar incinmemesine dikkat ettiğini de belirtmiştir (Doan, 2016). Translar için riskler barındıran cinsiyete göre ayrılmış yapılardaki mimarinin trans dostu hale getirilmesi de mümkündür; karanlık koridorlar ve umumi tuvaletler normatif toplumsal cinsiyet kültürü nedeniyle şiddet riski barındırsa da tarafsız olduğu varsayılan mimarideki dönüşümlerle kişilerde oluşan korku ve aşağılanma duygusu ortadan kaldırılabilir (Crawford, 2010).

Tam katılım: karar alma ve planlamaya katılım

Kadınların tam katılımı başlığında planlama disiplininde hakim olan erkek bakış açısından ve bu bakış açısının kadınların özgün ihtiyaçlarına yanıt veremediğinden ve kadınların karar alma mekanizmalarına etkin katılımının kentin ataerkil yapısını dönüştürmede etkili olduğundan bahsedilmişti. Bu başlıkta ise, planlama disiplininde ve farklı alanlardaki karar alma mekanizmalarında hakim olan erkek bakış açısının aynı zamanda heteronormatif varsayımlarla toplumsal yaşamı düzenlediği ve gerçekleşen bu düzenlemelerle toplumsal yaşamda heteronormatif yapıları yeniden ürettiği, karar alma mekanizmalarındaki transların ‘yokluğu’nun da toplumsal dönüşümün önüne set çektiği ortaya çıkar. Bununla birlikte transların çeşitli aktivizm pratikleriyle kentsel politikaların dönüşüme etki etme uğraşı verdikleri de belirtilmelidir. Araştırma sorularımızdan biri olan, transların ‘kentsel mekandaki ayrımcılıklarla hangi yöntemlerle ve ne tür ittifaklar kurarak mücadele ettiği ve kenti dönüştürdüğü’ sorusu bu başlıkta irdelenmiştir. Araştırmamızda tam katılıma dair bulguların zayıf olduğundan bahsedilebilir ancak mevcut durumun ortaya konulmasının yanı sıra direniş imkanlarının sorgulanması ve direniş pratiklerinin ortaya çıkarılması hem kent hakkı açısından hem de bu çalışmanın hedeflerinden biri olan Lahor ve İstanbul’daki trans aktivizmlerin konuşmasını sağlayarak birbirinden beslenebileceği bilgiyi açığa çıkarmak açısından oldukça kıymetlidir. Dolayısıyla bu başlıkta kent hakkı talebine, yereldeki kararlarda söz sahibi olmaya, transların kentsel

kamusal yaşama katılımlarında örgütlenmelerinin etkisine ve kentsel planlamanın transların kentsel yaşama katılımlarına olan etkisine kısaca yer verilmiştir. İstanbul ve Lahor yerelinde transların durumundan bahsedilen başlıkta trans aktivizmin içeriği ve boyutları daha detaylı değerlendirilecektir.

Kentsel kamusal alanlar farklı kimlikleri ve çeşitliliği içinde barındırdığı için kentsel kamusal alanların kuirleştirilmesi baskın olan ikili cinsiyet rejimini sorgular yani kentsel kamusal alanın kuirleştirilmesi heteronormatif olana bir karşı çıkış anlamına geldiğinden direniş aşamasını da içinde barındırır (Doderer, 2011). Kamusal alandaki erkek egemenliğinin taciz, şiddet ve başka ayrımcılıklar üretmesine karşı feministler kentsel kamusal yapıyı dönüştürmeye yönelik eylemler yapmış, şiddet mağduru kadınlara destek mekanizmalarının oluşturulması gibi taleplerle kentin fiziksel yapısını değiştirmeye çalışmış, bu dönüşümün gerçekleşmesi için de toplumsal kurumların yapısının değişmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Doan, 2007) Translar da benzer taleplerle sokağa çıkmış; trans onur yürüyüşlerinde, nefret suçu mağduru transları anma günü yürüyüşlerinde ve farklı talep ve eylemlerle mücadelelerini sokağa taşımışlardır. Kamusal alanda tacize maruz bırakılan LGBTİ+'lar için LGBTİ+ aktivistler kamusal alanları güvenli hale getirme uğraşı vermiş (Spain, 2014), yerel düzeyde ayrımcılık karşıtı ve güvenliği sağlamaya yönelik trans örgütleri çeşitli çalışmalar yapmıştır (Doan, 2007). Aktivizmin, bir anlamda örgütlenme ve örgütlerle ilişkilenenin diğer bir boyutu da cinsiyet kimliğinin desteklenmesi ve olumlanmasıdır. Genellikle açılma sürecinin başlarında translar, LGBTİ+ toplulukları ve STK'lar aracılığıyla kendi gibi olanlarla/ benzer deneyimi yaşayanlarla bir araya gelir ve ardından da daha geniş bir toplulukla ilişkilene başlar; Doan'ın çalışmasında transların %62'sinin bir LGBTİ+ kurumunu en az bir kez ziyaret ettiğini belirtmiştir (2007).

Kentsel planlama kentin hem heteronormatif yapılarının yeniden üretilmesinde hem de heteronormatif yapıların bertaraf edilmesinde aracı olabilir. Translara yönelik şiddetin heteronormatif yapıları pekiştirdiğinden ve bu şiddetin kişilerin cinsiyet ifadesini baskı altına aldığından çokça bahsedilmiştir. Mevcut planlama uygulamalarını

LGBTİ+ topluluğu açısından izleyen Doan (Doan, 2016b), bu grubun planlamada görünmez olduğunu ve güvenli kentsel alanlara olan ihtiyacının göz ardı edildiğini, transların kuir dostu alanlar inşa etmeye yönelik homonormatif çabaların dışında kaldığını bu yüzden planlamanın yerelin ihtiyaçlarının farklı doğasını içerecek şekilde mahalle ölçeğinde kapsayıcı bir planlama pratiğiyle ve kuir topluluğunu statik ele almadan yapılması gerektiğini belirtmiştir. Kentsel güvenliğin herkes için sağlanması gerekirken kamusal alanların, sokakların, alışveriş merkezlerinin, parkların translar için güvenli olmadığı aşikar olduğu halde bazen LGBTİ+ topluluğu özel muamele talep eden bir azınlık grubu gibi algılanmaktadır (Doan, 2006). Halbuki kentsel planlama ile kentsel mekanlarda oluşturulan güvenlik duygusu kişilerin açılma sürecini destekleyebilir, kişinin kentsel kamusal alanda desteklenen kimliği bu kişilerin evlerine döndüklerinde de cinsiyet kimlikleri hakkında daha açık olmalarını teşvik edebilir (Doan, 2007). Kentsel mekan ve toplumsal cinsiyet coğrafyaları alanında oldukça fazla akademik yayın olmasına rağmen planlamada bunun göz ardı edildiğinden bahseden Doan (Doan, 2015), kuir alanların korunmasında kent planlamacıların rolünü gündeme getirmiş, marjinalleştirilen LGBTİ+ topluluğunun planlamada ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulayarak kent planlamacılarına LGBTİ+'ların yaşamlarının nasıl iyileştirilebileceğine dair perspektif sağlamıştır.

Kent hakkının kent mekanında somutlaştığından ve gündelik yaşamda izlerinin aranması gerektiğinden bahsedilmişti. Gündelik yaşamda hem kentin ataerkil yapısı hem de kent sakinlerinin failliği görülebilir bu yüzden planlama pratikleri mekanı gündelik yaşamın içinden değerlendirmeli; kent planlamacıları yürümek, toplu taşıma kullanımı, erişilebilirlik gibi gündelik yaşamdaki sıradan eylemleri ve sıradan yaşam deneyimlerini dikkate almalıdır (Beebejaun, 2017). Kentsel planlamacıların yerel örgütlerle ve aktivistlerle iletişim ağı ne kadar güçlüyse ve yereldeki örgütlenmeler bulundukları yerlerde alınan kararlarda ne kadar etkinse kentsel planlamanın da benzer oranda kimseyi dışarda bırakmadan, farklılıkları içerecek ve özgün ihtiyaçlarını görecektir şekilde yapıldığından bahsedilebilir. Uzun vadeli dönüşümlerin sağlanabilmesi için hem transların söylemsel alanlarda görünürliğünün artırılması hem de kentsel mekanda fiziksel düzenlemelerin yapılması aynı zamanda kentsel doku

içerisindeki kuir alanların tanıyarak vurgulaması gerekir (Doan, 2007).

Buraya kadar, transların kentsel yaşamla ilişkisini kesintiye uğratan, kentsel mekanı kullanımlarını ve kentsel yaşama katılımlarını engelleyen etkenler tespit edilmiş ve bu tespitler kent hakkı ve toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmiştir. Böylece transların kent hakkının hangi başlıklarda izlenebileceğine dair bir çıkarım yapmamız mümkün olmuştur. Şimdi de belirlenen başlıklarla ilgili uluslararası mevzuat, normlar ve standartlar incelenecek, araştırmada kullanılan göstergeler paylaşılacaktır. Ardından da İstanbul ve Lahor örneğinde translara ilişkin ulusal mevzuatlara ve transların kentsel yaşam deneyimlerine yer verilecek, sonrasında araştırmanın bulguları paylaşılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI HUKUKİ ÇERÇEVE VE YEREL POLİTİKALAR

2.1. Uluslararası Normlar ve Standartlar

Trans cinsiyet kimliği ve kent hakkı literatürü ele alındıktan sonra kent hakkı bağlamında transların yaşam deneyiminin nasıl ele alınabileceğine ve bir çıkarım olarak hangi başlıklarda izlenebileceğine yukarıda yer verildi. Peki transların kent hakkı insan hakları söylemi ve mevzuatında nereye denk düşüyor?

Transların birçok ülkede hala insan haklarına erişemediğini, Türkiye ve Pakistan’da transların haklarını korumaya yönelik ulusal mevzuatın ve hükümet politikalarının yetersiz olduğunu söylemek mümkün. Daha önce bahsedildiği gibi kentsel kamusal yaşamda translara yönelik nefret, şiddet ve ayrımcılık oldukça yaygın. Bunun yanında kişilerin birçok ülkede ulusal düzeyde yasal olarak cinsiyetlerinin tanınması için sterilizasyon uygulamalarına, beden uyum operasyonlarına, patolojik bozukluk gibi tanı almaya zorlandıkları da bilinmektedir. Kimi ülkelerde ise resmi belgelerde cinsiyet bilgisinin değişiminin yasal mevzuatta yer almaması yani kimliklerin açıkça tanınmaması bu yüzden de hiçbir koşulda yasal belgelerde cinsiyet bilgisinin değiştirilmesi söz konusu değildir. Kişinin cinsiyet kimliğinin tanınmasının, şiddet ve ayrımcılıktan korunmasının kentsel kamusal yaşama katılımındaki etkisi göz önünde bulundurulduğunda bu konuya ilişkin mevzuatın da incelenmesi ihtiyacı doğmuştur.

Bu bölümde öncelikle ayrımcılığı yasaklayan, eşitlik, özgürlük gibi temel insan haklarına temel oluşturan uluslararası ve bölgesel insan hakları sözleşmeleri ele alınmış ardından bu belgelerdeki transların haklarına yönelik tavsiye kararlarına, yorumlara ve gelişmelere yer verilmiş, son olarak da bağlayıcılığı olmayan ancak yaygın olarak kabul gören belgeler değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme transların

kent hakkının izleneceği başlıklarda öne çıkan konular odağında yapılmıştır.

Araştırmada hak temelli yaklaşım benimsendiğinden bu belgelerden araştırma konumuzla ilişkili olan ‘eşitlik, ayrımcılık yasağı, insan onuruna saygı ve tanınma’ya ilişkin normlar odağa alınmış ve bu normlara dayanan standartlar ortaya konulmuş ardından da transların kent hakkını izlemede araç olarak kullanılacak olan göstergelere yer verilmiştir.

Uluslararası ve bölgesel insan hakları belgeleri, uluslararası insan hakları izleme mekanizmaları, AIHM kararları ve Yogyakarta İlkeleri bu doğrultuda incelenmiştir. Göstergelerin belirlenmesinin ardından Pakistan ve Türkiye özelinde yasal mevzuat ve politikalar transların kent hakkı bağlamında incelenmiş, Türkiye ve Pakistan’daki trans aktivizm de söylem ve talepler kent hakkını içerecek şekilde değerlendirilmiştir.

2.1.1. Trans Haklarına İlişkin Uluslararası Mevzuat

Bu başlıkta öncelikle Birleşmiş Milletler sistemi ardından da Avrupa Konseyi sistemi içerisinde transların haklarına ilişkin mevzuat incelenmiş sonrasında ise bağlayıcılığı olmayan fakat genel kabul gören belgelere yer verilmiştir. Araştırma konusuna ilişkin hem Türkiye’nin hem de Pakistan’ın taraf olduğu sözleşmeler ve sözleşmelerle uyumluluğu denetleyen ilgili Komitelerin bu ülkelere yönelik Genel Yorum ve Tavsiye Kararları değerlendirilmiştir.

Birleşmiş Milletler Sistemi

Birleşmiş Milletler, 20. yy’ın ilk yarısında yaşanan savaşların tekrarını önlemek ve uluslararası barışı temin etmek için İkinci Dünya Savaşı sonrası 1945 yılında barışa yönelik tehditleri önlemek, ülkeler arası dostane ilişkiler kurmak ve uluslararası ekonomik ve sosyal iş birliğini sağlamak amacıyla kurulmuştur. BM’nin kurucu antlaşması olan BM Şartı 26 Haziran 1945 tarihinde aralarında Türkiye’nin de olduğu 51 kurucu üye tarafından imzalanmış, 1945 Ekim ayında resmen faaliyete geçmiştir ve BM’ye şu anda 193 üye ülke bulunmaktadır¹. Pakistan ise 14 Ağustos 1947

¹ <https://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

tarahinde bağımsızlığını kazanmasının ardından 30 Eylül 1947 tarihinde BM'ye katılmıştır².

BM Şartı'nın 2. maddesinde 'insan hak ve temel hürriyetlerine saygının geliştirilmesi' bu örgütün amaçları içerisinde sayılmıştır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik insan hakları sözleşmelerinin, bildirgelerinin ve çeşitli belgelerin oluşturulması ve bunlara Taraf Devletlerce uyulup uyulmadığının denetlenmesi için de mekanizmalar oluşturulması, BM'nin sürekli gelişen, dinamik bir yapı olmasını sağlamıştır.³

BM sözleşmelerine geçmeden evvel bağlayıcı nitelikte olmasa da insan hakları hukukunun gelişimine katkı sunduğu ve devletlerin uygulamalarına yol gösterici olduğu için öncelikle İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (UDHR)'ne yer verilmiştir⁴. 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından ilan edilen Bildirge 1949 Nisan ayında Türkiye tarafından onaylanmasının ardından Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.⁵ Pakistan ise 1948 yılında Bildirgeyi imzalamıştır (MHR, 2022: 1). 30 maddeden oluşan, hem bireysel hem de kolektif temel hak ve özgürlükleri kapsayan Bildirge'nin ilk iki maddesi özgürlük, adalet ve barışı insanın doğuştan kaynaklanan onur, eşitlik ve kardeşliği olarak tanımakta, ayrım gözetmeksizin herkesin Bildiride belirtilen haklar ve özgürlüklerin yararlanıcısı olduğu ifade edilmektedir (Aybay, 2006: 13). Madde 1'de yer alan "[b]ütün insanlar özgür, onur ve hakları bakımından eşit doğarlar" ifadesi hem insan hakları hukukunun hem de BM'nin misyonunun temelini oluşturmaktadır. Bu maddede açıkça cinsel yönelim/ cinsiyet kimliği/ cinsiyet ifadesi/ cinsiyet özellikleri yer almasa da ilerleyen kısımlarda bahsedileceği üzere, LGBTİ+'ların hakları bakımından muğlak olarak yorumlanamayacağına⁶, bu maddenin bu farklılıkları da kapsadığına yönelik içtihat gelişmiştir ve bu şekilde yorumlanması gerektiği BM komiteleri Genel Yorumlarıyla ve Tavsiye Kararlarıyla

² <https://pakun.org/Pakistan%20at%20the%20UN/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

³ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/25-birlesmis-milletler-genel-bilgi/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁴ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/27-birlesmis-milletler-diger-belgeler/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁵ Age.

⁶ Medeni, Siyasi Haklar Sözleşmesi Madde 2 (1) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi Madde 2, Çocuk Hakları Sözleşmesi Madde 2'de de benzer bir durum söz konusudur.

doğrulanmıştır.⁷

İHEB’de yer alan haklar daha sonra iki ayrı sözleşme ile detaylandırılmış ve bağlayıcı hale getirilmiştir. İHEB, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Sözleşme (ICESCR) ile birlikte ‘İnsan Hakları Yasası’ [International Bill of Rights] olarak tanımlanmıştır.

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICCPR): BM Genel Kurulu’nda 1966 yılında kabul edilmiş, 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. Sözleşme’nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi’ne ilişkin 41. madde ise 1979’da yürürlüğe girmiş, Türkiye de 2000 yılında sözleşmeyi imzalamış⁸ ve 2003 yılında Resmi Gazete’de yayımlanmasının ardından Türkiye bakımından hüküm doğurmaya başlamıştır⁹. Pakistan ise 2010 yılında Sözleşme’yi onaylamıştır (MHR, 2022: 7).

ICCPR, 174 ülke tarafından onaylanması nedeniyle uluslararası en önemli sözleşmelerden biridir. Keyfi tutuklanmama ve ifade özgürlüğü, yaşam hakkının korunması, din özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, seçim özgürlüğü, adil yargılanma hakkı dahil birçok hakkı içeren ve kişilerin bütün bu siyasi ve medeni haklarının gerçekleştirilmesini ve bunlara saygı gösterilmesini taahhüt eden Sözleşme, Taraf Devletlere hakların uygulanması konusunda iç hukuk yollarının düzenlenmesi de dahil yükümlülükler getirmektedir. Daha sonra bahsedilecek olan Pakistan’daki ‘Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası, 2018’ isimli yasa da ICCPR mevzuat ve tedbirleri kapsamında gerçekleşmiştir (MHR, 2022: 10).

Sözleşmede ayrıca iki isteğe bağlı protokol söz konusudur. İlk İhtiyari Protokol kişilerin, Sözleşme ihlali gerçekleştiğinde İnsan Hakları Komitesi’ne bireysel şikayette bulunmalarının önünü açan bir mekanizma kurarken ikinci protokol ise ölüm cezasını kaldırmakta, bununla birlikte ülkelere savaş sırasında işlenen askeri

⁷ İnsan Hakları Komitesi, Başvuru No. 499/1992 (CCPR/50/D/1992), parag. 8.7, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorumlar No. 20 (E/C.12/GC/20), parag.27, ve No. 22 (E/C.12/22), 2016, parag.9 (OHCHR, 2019: 9)

⁸ Türkiye tarafından Sözleşme’nin etnik, dil ve dini azınlıkların haklarına ilişkin 27. Maddeye çekince konulmuştur.

⁹<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesme/> , Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

nitelikteki ciddi suçlarda ölüm cezasının kullanılmasına izin veren bir çekince koymalarına izin vermektedir. Pakistan bu protokollerden ikisini de imzalamamış ve onaylamamıştır (MHR, 2022: 10-11). Türkiye ise Ek İhtiyari Protokol'ü 2004 yılında imzalamış, 2006 yılında Resmi Gazete'de yayımlanmasının ardından Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. Protokole taraf olurken Türkiye, Sözleşme'nin ayrımcılık yasağına ilişkin 26. Maddesine çekince koymuş, bu maddenin ihlali iddiasına yönelik şikayetlerde Sözleşme'de garanti altına alınan haklar dışındaki haklara atıfla yapılan şikayetlerde Komite'ye inceleme yetkisi tanımamıştır¹⁰.

Diğer protokol ise; Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni, Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İkinci İhtiyari Protokol'dür. 2004 yılında Türkiye tarafından imzalanmış, 2005 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla onaylanmasının ardından 2006 yılında BM'ye onay belgeleri tevdi edilmiştir¹¹.

Madde 2 (1). “Bu sözleşme'ye Taraf her Devlet kendi ülkesinde yaşayan ve yetkisi altında bulunan bütün bireylere ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum ya da başka bir statü bakımından hiçbir ayırım gözetmeksizin bu Sözleşme'de tanınan hakları sağlamak ve bu haklara saygı göstermekle yükümlüdür.”¹²

Sözleşme'nin yukarıda verilen ayrımcılık yasağına ilişkin maddesinde açıkça cinsiyet kimliği ifadesi yer almasa da İnsan Hakları Komitesi birçok sonuç gözlem raporunda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine bakılmaksızın herkesin eşit haklardan faydalanmalarının teminat altına alınması için Taraf Devletlere çağrıda bulunmuş ve LGBTİ+’lara yönelik ayrımcılıkla mücadele etmeleri için Taraf Devletleri teşvik etmiştir.¹³ Sonuç Gözlem Raporlarının yanı sıra BM uzmanları Taraf Devletlerin bu

¹⁰<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/118-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesmeye-ek-ihiyari-protokol/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹¹<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/119-olum-cezasnn-kaldrlmasn-amaclayan-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesmeye-ek-ikinci-ihiyari-protokol/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹²<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹³ Bkz.: İnsan Hakları Komitesinin Ekvator Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/ECU/CO/6) 2016, parag. 11-12; Venezuela Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/VEN/CO/4), 2015, parag. 8; Avusturya Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/AUT/CO/5), 2015, parag. 11-12; Kore Cumhuriyeti Hakkında

alandaki yükümlülüklerini gerçekleştirmeleri için LGBTİ+'ların haklarının ihlal edilmesine dikkat çeken birçok tavsiyede bulunmuşlardır.¹⁴

Madde 26: Herkes yasalar önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin yasalarca eşit derecede korunur. Bu bakımdan, yasalar her türlü ayırımı yasaklayacak ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka fikir, ulusal ya da toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi, her bağlamda ayrımcılığa karşı eşit ve etkili korumayı temin edecektir.¹⁵

ICCPR'nın eşitliği ve ayrımcılık yasağını düzenleyen 2. ve 26. Maddelerinde görüleceği üzere Taraf olan Devletler kendi ülkesinde yaşayan herkese ayırım gözetmeksizin Sözleşme'de tanınan hakları sağlamakla ve bu haklara saygı göstermekle yükümlü kılınmaktadır. Sözleşme'nin 3. maddesi de cinsiyet eşitliğine vurgu yaparak Sözleşme'de yer alan bütün medeni ve siyasi haklardan erkeklerle kadınların eşit yararlanmasının Taraf Devletlerin yükümlülüğü olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte gelişen içtihatla bu maddenin de trans erkekleri ve trans kadınları hatta trans non-binary kişileri de kapsadığını söylemek mümkündür.

İnsan Hakları Komitesi 2012 yılında Türkiye hakkındaki Sonuç Gözlem Raporunda LGBTİ+'lara yönelik şiddet ve ayrımcılığa dikkat çekmiş, buna ilişkin mevzuatın yetersiz olduğunu ifade etmiş, 2. ve 26. Maddelere referans vererek cinsiyet kimliği temelinde ayrımcılığın yasaklanmasını da içeren mevzuatın yürürlüğe konulmasını, gerekli önlemlerin alınmasını, kişilerin toplumsal olarak damgalanmasının önüne geçilmesini ve kişilerin cinsiyet kimliği sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılmasına tolerans gösterilmeyeceğinin açıkça belirtilmesini tavsiye etmiştir.¹⁶ Türkiye ise bu

Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/KOR/CO/4), 2015, parag. 13 (OHCHR, 2019: 10).

¹⁴ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 20 (E/C.12/GC/20), 2009, parag. 32; Young -Avustralya davası, İnsan Hakları Komitesi, Başvuru No. 941/2000 (CCPR/C/78/D/941/2000), parag. 10.4; Çocuk Hakları Komitesi, Genel Yorum No. 13 (CRC/C/GC/13), 2011, parag. 60 ve 72(g); Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesi, Genel Tavsiye No. 33 (CEDAW/C/GC/33), 2015, parag. 8 (OHCHR, 2019: 10).

¹⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹⁶ İnsan Hakları Komitesi'nin Türkiye Başlangıç Raporu'na ilişkin Sonuç Gözlemleri 8. ve 10. Madde, 13 Kasım 2012, CCPR/C/TUR/CO/1: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/CCPR:C:TUR>

Sonuç Gözlem Raporuna ilişkin 2014 yılında sunduğu Ek bilgide¹⁷ bu konuyla ilişkili olarak; Türkiye'nin anayasal sisteminin kanun önünde ayrımcılık olmaksızın herkesin eşitliğine dayandığını, bunun TCK 3/2 ile korunduğunu¹⁸, LGBT kişilerin toplumsal damgalanma ve dışlanmasının tolere edilmediğini, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli insan hakları ihlallerinin nefret suçu da dahil olmak üzere hızlı bir şekilde araştırılıp faillerin adalet önüne çıkarıldığını belirtmiştir.

İnsan Hakları Komitesi 2017 yılında Pakistan'a yönelik Sonuç Gözlem Raporunda ise mevcut yasal hükümlerin ayrımcılığa karşı koruma sağlamada yetersiz olması ve eşcinsel birlikteliklerin suç kabul edilmesi konusunda endişelerini dile getirerek 2, 3 ve 26. maddelere referansla ayrımcılığın önlenmesi ve cezalandırılmasının güvence altına alınmasını, ayrımcılık karşıtı mevzuatın kabul edilmesini, rızaya dayalı yetişkinler arası eşcinsel ilişkinin suç olmaktan çıkarılmasını tavsiye etmiştir.¹⁹

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (ICESCR): 1966 yılında BM Genel Kurulu'nda imzaya açılmış, 1976 yılında yürürlüğe girmiş, Türkiye Sözleşmeyi 2000 yılında ICCPR ile aynı tarihte imzalamış ve yine ICCPR gibi 2003 yılında Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir.²⁰ Pakistan ise 2004 yılında Sözleşmeyi imzalamış, 2008 yılında da onaylamıştır.²¹ İnsan Hakları Yasası'nın bir parçası olan Sözleşme, temel ekonomik, sosyal ve kültürel hakların korunması

[:CO:1.pdf](#) Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹⁷ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2020/12/08/INT_CCPR_AFR_TUR_18277_E.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁸ “Ceza Kanununun uygulamasında kişiler arasında ırk, dil, din, mezhep, milliyet, renk, cinsiyet, siyasal veya diğer fikir yahut düşünceleri, felsefi inanç, milli veya sosyal köken, doğum, ekonomik ve diğer toplumsal konumları yönünden ayırım yapılamaz ve hiçbir kimseye ayrıcalık tanınmaz.” Bkz.: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁹ CCPR/C/PAK/CO/1: Human Rights Committee: Concluding observations on the initial report of Pakistan (11 ve 12. madde):

<https://www.ohchr.org/en/documents/concluding-observations/ccprpakco1-human-rights-committee-concluding-observations> , Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

²⁰ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/120-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklara-iliskin-uluslarar-as-sozlesme/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

Ayrıca Türkiye; Sözleşme'nin ‘velilerin çocuklarına kendi inançlarına uygun dinsel ve ahlaki eğitim serbestisine ve eğitim kurumları kurma özgürlüklerine’ ilişkin 13. maddenin 3. ve 4. paragraflarına çekince koymuştur.

²¹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Treaty.aspx?CountryID=131&Lang=en Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

konusunda yasal çerçeve sunarak devletlere hem bu hakların gerçekleştirilmesine yönelik yükümlülükler getirmekte hem de hakların yerine getirilmesi için olumlu adımlar atması gerektiğini vurgulamaktadır. Pakistan'da Sözleşmenin ulusal uygulamasında [Domestic Implementation] gerçekleştirilen politikalar ve alınan önlemlerden bazıları şunlardır; İnsan Hakları Ulusal Eylem Planı ve İş Dünyası ve İnsan Hakları Ulusal Eylem Planı (2021) hazırlanmış, İnsan Hakları Ulusal Komisyonu, Ulusal Azınlıklar Komisyonu, Kadının Statüsü Ulusal Komisyonu kurulmuştur (MHR, 2022: 13-14). Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol BM Genel Kurulu tarafından 2008 yılında kabul edilmiş ve 2013 yılında yürürlüğe girmiştir.²² Taraf Devletler Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol'ü onaylayarak Komite'ye bireysel başvuruları inceleme yetkisi verebilmektedir. Türkiye, İhtiyari Protokolü onaylamadığı için Türkiye bakımından Komite'ye bireysel başvuru yapılamaz, yani Türkiye Protokole taraf değildir. Pakistan da bu Protokole taraf değildir.

Sözleşmenin 9. Maddesine göre Taraf Devletler herkesin sosyal güvenlik hakkını tanımakta, 11. Maddeye göre ise Devletler herkesin yeterli beslenme, giyim, konut da dahil kendisi ve ailesi için yeterli yaşam düzeyine sahip olma hakkı olduğunu belirtmektedir (Köylü, 2016: 20)

Sözleşmede ayrımcılık yasağına ilişkin 2 (2) maddesinde cinsiyet kimliği ifadesi geçmese de bunu içerdiğine ilişkin Genel Yorumdan daha önce bahsedilmişti. Ayrıca Sözleşmeye uyumu izleyen Komite de Sözleşme'nin ayrımcılık yasağına ilişkin bu maddenin cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, cinsiyet özellikleri/ interseks statüsünü de kapsadığını doğrulamış; cinsel sağlık ve üreme sağlığı, sosyal güvenlik ve sağlık haklarına ilişkin genel yorumlarında da bunu teyit etmiştir.²³ Ayrıca 11. Maddede konut hakkından bahsedilmesi bizim araştırmamız açısından da dikkate değerdir.²⁴

²² <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/121-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesmeye-ek-ihiyari-protokol/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

²³ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorumlar No. 23 (E/C.12/GC/23), 2016, parag. 11, 48, 65(a); No. 22 (E/C.12/GC/22), 2016, parag. 23; No. 20 (E/C.12/GC/20), 2009, parag. 32; No. 15 (E/C.12/2002/11), 2003, parag. 13; No. 14 (E/C.12/2000/4), 2000, parag. 18. (OHCHR, 2019, s. 10).

²⁴ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

Sözleşmenin denetim organı Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'dir. Komite, Taraf Devletler'in Komiteye sundukları raporları inceler; Taraf Devletler taraf olduktan sonra iki yıl içinde ve sonrasında her beş yılda bir rapor sunmakla yükümlüdürler.²⁵ Komite hem raporları değerlendirerek tavsiyelerde bulunur hem de Sözleşme şartlarının uygulanmasına yönelik atılması gereken adımlara dair fikir veren genel yorumlarda bulunur. Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi istihdama erişim konusunda da cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ayrımcılığının Sözleşme tarafından yasaklandığına dikkat çekmiştir (Köylü, 2016)

Komitenin 2011 yılındaki Türkiye'ye yönelik Sonuç Gözleminde toplumsal cinsiyete ilişkin ifadeler yer almış; Komite, Sözleşmenin 3. maddesini ve eşit haklara ilişkin 16 No'lu Genel Yorumu (2005) hatırlatarak toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda toplumu bilinçlendirme ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin ön yargıları ve algıyı değiştirmek amacıyla yasal ve farklı gerekli önlemleri alması konusunda çağrıda bulunmuştur.²⁶ Raporda trans ya da cinsiyet kimliği kavramlarına doğrudan yer verilme de burada belirtilen toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algının değiştirilmesi vurgusu transların gündelik yaşamlarında da kolaylık sağlaması açısından önemlidir. 2017 yılında Komitenin Pakistan hakkındaki Sonuç Gözlem Raporunda ise cinsiyet kimliğine ilişkin ayrımcılıklara dikkat çekilmiş ve ayrımcılık karşıtı mevzuatın hazırlanması tavsiye edilmiştir.²⁷

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW); BM Genel Kurulu'nda 1979 tarihinde kabul edilmiş ve 1981'de yürürlüğe girmiş, 1985 yılında Resmi Gazete'de yayımlanmasının ardından 1986 yılında da Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir.²⁸ Pakistan ise CEDAW'ı 1996 yılında onaylamıştır

²⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/139-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklar-komitesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

²⁶ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Sonuç Gözlemleri: Türkiye, 12 Temmuz 2011, E/C.12/TUR/CO/1: <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/E:C.12:TUR:C O:1.pdf> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

²⁷ Concluding observations on the initial report of Pakistan : Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C.12/PAK/CO/1 (Madde 20 ve 21): <https://digitallibrary.un.org/record/1318562#record-files-collapse-header>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

²⁸ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/122-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmlgn-onlenmesi->

(MHR, 2022: 19). İhtiyari Protokol ise BM’de 2000 tarihinde, Türkiye bakımından ise 2003’te yürürlüğe girmiştir.²⁹ Pakistan ise İhtiyari Protokolü onaylamamıştır.³⁰

Sözleşme bakımından Taraf devletler, kadınlara yönelik yaygın olan ayrımcılığı göz önünde bulundurarak toplumsal cinsiyet yaklaşımıyla kadınlara yönelik ayrımcılıklar hususunda önlem almayı, kadın erkek eşitliğini hukuk sistemlerine dahil etmeyi, ayrımcılığı yasaklayan yasaları, kadınlara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması amacıyla kuruluşlar/ kamu kurumları kurmayı taahhüt etmektedir. CEDAW özel alanda olduğu gibi kamusal alanda da kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını şart koşmakta ve ayrımcılığın temelinde geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin olduğunu kabul etmektedir. CEDAW ayrıca liberal eşitlikten ziyade maddi eşitliğin ya da ‘sonuçlarda eşitliğin’ sağlanmasını amaçlayarak kadınlar ve kız çocukları için eşit erişim, eşit fırsatlar ve eşit sonuçlar olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Sözleşme’nin denetim organı, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesidir. Komite, Taraf Devletlerin kendilerine sundukları raporları inceler.³¹

Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi kesişimsel ayrımcılığa vurgu yaparak lezbiyen, biseksüel, trans ya da interseks kadınlara yönelik insan hakları ihlallerini de gündemine almış, Genel Tavsiyelerinde ve Sonuç Gözlemlerinde buna yer vermiştir.³² Mesela CEDAW 28 sayılı genel tavsiye kararında çoklu ayrımcılığa vurgu yaparak kadınların maruz bırakıldığı ayrımcılığın diğer faktörlerle birlikte ‘cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği’ ile de bağlantılı olduğuna dikkat çekmiştir (Köylü, 2016). Komite, bu Tavsiyelerde ve Gözlemlerde Taraf devletlerin ayrımcılığın çoklu/

[sozlesmesi/](#) Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

Mevcut durumda Türkiye’nin 29. maddenin 1. fıkrasına ilişkin çekincesi söz konusudur.

²⁹ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/123-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmclgn-onlenmesi-sozlesmesine-iliskin-ihityari-protokol/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

³⁰ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Treaty.aspx?CountryID=131&Lang=en Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

³¹ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/140-kadnlara-kars-ayrmclgn-onlenmesi-komitesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

³² Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Genel Tavsiyeler No. 28 (CEDAW/C/ GC/28), 2010, parag. 18, ve No. 33 (CEDAW/C/GC/33), 2015, parag. 8.; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesinin Kırgızistan Hakkında Sonuç Gözlemleri (CEDAW/C/ KGZ/CO/4), 2015; Hindistan Hakkında Sonuç Gözlemleri (CEDAW/C/IND/CO/4-5), 2014 (OHCHR, 2019: 11).

kesişimsel türlerinin farkına vararak yasaklaması gerektiği ve bu ayrımcılıkların ortaya çıkmasının önlenmesi için de politikalar oluşturmalarının gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Komite'nin Türkiye'ye ilişkin 2010 yılındaki Sonuç Gözlemleri'nde trans ya da cinsel kimliğe ilişkin bilgiye rastlanılmamış, 2016 yılındaki Sonuç Gözlemleri'nde (CEDAW/C/TUR/CO/7)³³ ise; kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddet başlığı 32 ve 33. paragrafta trans kadınlara yönelik nefret suçlarıdaki cezasızlığı tespit eden Komite, iç hukukta (6701 sayılı yasa) yasaklanmış ayrımcılık temellerine cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin de dahil edilmesi gerektiğini belirtmekte ve cezasızlık uygulamalarının yanı sıra Ceza Kanunu'nun cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli şiddet davalarında faile 'haksız tahrik' indirimi uygulamasına dikkat çekerek gerekli düzenlemelerin yapılmasını tavsiye etmektedir. Burada dikkat çeken bir husus da Komite'nin 6701 sayılı Kanun'un ve mahkemelerin İstanbul Sözleşmesi'nin 4 (3) maddesini ihlal ettiğini tespit etmesidir. İstanbul Sözleşmesi'nin fesh edilmesi sürecinde de Hükümet yetkilileri ayrımcılığa ve eşitliğe ilişkin olan bu maddenin eşcinselliği meşrulaştırdığı gerekçesiyle Sözleşmeden çekilme kararının alındığını belirtmişlerdir.³⁴

Daha önce de bahsedildiği gibi 'kadın sandım erkek çıktı' transpanik savunmalarla faillerin haksız tahrik indiriminden yararlandığı bilinmektedir. Bununla birlikte cezada indirim sağlamanın bir yolunun da uygulamada 'namus cinayeti'nin çocuk yaştaki erkek kardeşe yüklenmesi olduğuna da rastlanılmaktadır.³⁵ 2020 yılında Komitenin

³³ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2021/09/27/N1623344.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

³⁴ 20 Mart 2021'deki fesih kararının ardından 21 Mart 2021 tarihinde T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada şöyle ifade edilmiştir: "Başlangıçta kadın haklarının güçlendirilmesini teşvik etmeyi amaçlayan İstanbul Sözleşmesi, Türkiye'nin **toplumsal ve ailevi değerleriyle bağdaşmayan eşcinselliği normalleştirmeye çalışan bir kesim** tarafından manipüle edilmiştir. Türkiye'nin sözleşmeden çekilme kararı alması bu nedene dayanmaktadır." Kültür, ahlak, değer gibi ulusal farklılıkların insan hakları evrenselliğine ve ayrımcılık yasağı ilkelerine tabi olduğunu belirten farklı Komitelerin farklı Gözlem Raporlarına ve Tavsiye Kararlarına rağmen hükümet yetkilileri hem toplumsal değerlere ve aile değerlerine referans vererek hem de 'eşcinselliğin normalleştirilmesi' ifadesiyle bir anlamda LGBTİ+'lara yönelik bireysel/ kurumsal şiddet ve nefreti pekiştirerek İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmişlerdir. Alıntı için Bkz.: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/turkiyenin-istanbul-sozlesmesinden-cekilmesine-iliskin-aciklama>, Son Erişim Tarihi, 26.11.2022

³⁵ 2020 yılında Pakistan Khyber Pakhtunkhwa eyaletinde bir trans, 13 yaşındaki erkek kardeşi tarafından partilerde sahne aldığı ve dans ettiği gerekçesiyle silahla öldürmüştür. Haber içeriğinde

Pakistan’a ilişkin Sonuç Gözlem Raporunda (43e ve 44e paragrafları) Komite, kişilerin cinsiyet kimliklerini seçme hakkını tanıyan ve trans ve interseks kişilere yönelik ayrımcılık ve tacizi yasaklayan 2018 tarihli Trans Kişiler (Hakların Korunması) Yasasının olumlu bir gelişme olduğundan ancak özellikle interseks kişilerin karşı karşıya kaldığı zorla kısırlaştırma ameliyatlarının önüne geçilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.³⁶

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (CRPD); 2006’da BM Genel Kurulu’nda kabul edilmiş 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye 2007’de Sözleşme’yi imzalamış ve 2009 tarihinde Türkiye bakımından çekince olmaksızın yürürlüğe girmiştir.³⁷ Pakistan ise CRPD’i 2008 yılında imzalamış ve 2011 yılında onaylamıştır (MHR, 2022: 31). Sözleşme, Taraf Devletlerin insan hakları ve temel özgürlüklerin tüm engelli bireyler tarafından kullanılmasını ve doğuştan sahip oldukları onura saygı gösterilmesini, tam ve eşit haklardan yararlanmalarının teşvik edilmesini ve güvence altına alınmasını amaçlamaktadır. CRPD’nin engelliliğe yaklaşımı, engelliliğin "sosyal modeli" olarak adlandırılır ve bu model engelli bir kişinin toplumdan dışlanması bir engelin sonucu olmaktan ziyade, bireyin tam katılım yeteneğine engel teşkil edildiğini kabul eder. Sakat/ engelli LGBTİ+’ların çoklu ayrımcılığa maruz bırakıldığı, cinsel yönelim/ cinsiyet kimliği ve engelliliğin Devletler tarafından farklı çerçevelerde ele alınmasının bu kişileri görünmez kıldığı da belirtilmelidir (Göncü, 2018). Sözleşmeye Ek ihtiyari protokol Sözleşmede güvence altına alınan hakların ihlali durumunda kişiye bireysel başvuru olanağı tanır, Protokol 2015’te Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir fakat Komite Türkiye’ye karşı henüz bir denetim

kişinin aldığı cezadan ya da ‘aile meclisi’ kararı olup olmadığından bahsedilmese de transların gerçekliklerinde bakıldığında soruşturmalarda bu ihtimallerin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmelidir. Bkz.: <https://www.pinknews.co.uk/2020/09/14/pakistan-transgender-woman-shot-dead-brother-swabi-third-gender/>, Son Erişim Tarihi, 26.11.2022

³⁶ Concluding observations on the 5th periodic report of Pakistan : Committee on the Elimination of Discrimination against Women: <https://digitallibrary.un.org/record/3856608#record-files-collapse-header>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

³⁷ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

yürütmemiştir.³⁸ Pakistan ise Protokolü onaylamamıştır.³⁹

Sözleşme'nin denetim organı Engelli Hakları Komitesi'dir. Komite, Taraf Devletler'in sunmakla yükümlü olduğu raporları değerlendirir, raporu incelemesinin ardından Genel Tavsiyelerde ya da yorumlarda bulunabilir.⁴⁰ Engelli Hakları Komitesi farklı Sonuç Gözlemlerinde engelli LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılığa ilişkin endişesini dile getirmiştir.⁴¹ Komite'nin Türkiye'nin ilk raporuna ilişkin 2019 yılında yayımlanan Sonuç Gözlemlerinde (CRPD/C/TUR/CO/1)⁴² cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ya da trans kimliğe ilişkin herhangi bir görüş belirtilmemiştir. Pakistan'a yönelik ise Pakistan'ın 2019 yılında Komiteyle paylaştığı rapora ilişkin henüz bir Sonuç Gözlemi yayımlanmamış, bu raporda da cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ya da trans kimliğe yer verilmemiştir.⁴³

Kahire Bildirgesi

Buraya kadar hem Türkiye hem de Pakistan bakımından BM sisteminde dört sözleşmeden ve İHEB'den bahsedildi. **Pakistan Tarafından Onaylanan Temel İnsan Hakları Sözleşmeleri Hakkında Bilgi ve Öğrenme Materyali** (MHR, 2022) içerisinde burada bahsedilenler dışında ama BM sisteminde yer alan; Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, İşkenceye ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi de yer almaktadır. Bizim araştırma konumuzu yani transların kentteki gündelik yaşam deneyimlerini

³⁸ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/133-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesmeye-ek-ihiyari-protokol/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

³⁹ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Treaty.aspx?CountryID=131&Lang=en, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁴⁰ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/146-engelli-haklar-komitesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁴¹ Bkz.: Engelli Hakları Komitesinin Kanada hakkında Sonuç Gözlemleri, (CRPD/C/CAN/ CO/1), 2017, parag. 19, Litvanya Hakkında Sonuç Gözlemleri (CRPD/C/LTU/CO/1), 2016, parag. 15-16, Uganda Hakkında Sonuç Gözlemleri (CRPD/C/UGA/CO/1), 2016, parag. 8-9, Şili Hakkında Sonuç Gözlemleri (CRPD/C/CHL/CO/1), 2016, parag. 42 (OHCHR, 2019: 11).

⁴² https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2021/01/18/CRPD_C_TUR_CO_1_eng_.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁴³ <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=CRPD%2FC%2FPAK%2F1&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

kapsamadığı için bu sözleşmelere dair bilgiye bu çalışmada yer verilmemiştir. Bununla birlikte Öğrenme Materyali içerisinde bunlara ek olarak bir de ‘İslam’da İnsan Hakları Hakkında Kahire Bildirgesi’ yer almaktadır. Kahire Bildirgesi’ne Pakistan’ın yanı sıra Türkiye de taraf olduğu için ve her iki hükümetin de söylem ve politikalarında bu bildirgenin etkisinin olduğu düşünülerek kısaca buna da yer verme ihtiyacı hissedilmiştir⁴⁴.

İslam’da İnsan Hakları Hakkında Kahire Bildirgesi (CDHR) ya da İslam İşbirliği Teşkilatının İnsan Hakları Bildirgesi (Kahire Bildirgesi); İslam İşbirliği Teşkilatı tarafından 1990 yılından kabul edilmiştir. İslam İşbirliği Teşkilatı; üye devletler arasındaki dayanışmayı ve işbirliğini güçlendirmek ve İslam Dünyasının haklarını ve çıkarlarını korumak amacıyla 1969 yılında kurulmuştur.⁴⁵ Teşkilatın 57 üyesi vardır, Türkiye Teşkilatın kuruluşundan bu yana üyesidir ve Bakanlar Kurulu kararıyla 2015 yılında Teşkilatın merkezi olan Cidde’de daimi temsilcilik açmıştır.⁴⁶ Kahire Bildirgesi, 1990 yılında kabul edilmiş Pakistan da dahil 45 ülke tarafından imzalanmıştır (MHR, 2022: 4). İHEB’e islami eleştiri getiren İİT üyeleri; onun seküler/ laik olduğu, kültürel farklılıkları gözardı ettiği, kültürel olarak batıya özgü olacak şekilde tasarlandığı, İslam ülkelerinin İHEB’e katılsalar dahi seslerinin ‘resmi sömürgeciler’ tarafından gölgede bırakıldığı, aynı zamanda batılı bir anlayışla tasarlanan BM sisteminin müslümanların Filistin, Arap-İsrail ve Keşmir gibi sistematik çatışmalarda sorunları çözmekte başarısız olduğu gerekçesiyle Soğuk Savaş sonrası, kökleri Kur’an, hadis ve İslami öğretilere dayanan kendi insan hakları sistemlerini kurmaya karar vermişlerdir. Bununla birlikte bildiride, bildirinin

⁴⁴Türkiye’deki politikaların bahsedildiği başlıkta da görülebileceği gibi Türkiye’de son aylarda gerçekleştirilen anti-LGBTİ+ yürüyüşlerinin, aile merkezli söylemlerin ve buna ilişkin yapılmak istenen anayasa değişikliğinin temellerinin bu metinde yer aldığı araştırmacı tarafından düşünülmektedir.

⁴⁵ <https://www.mfa.gov.tr/islam-isbirligi-teskilati.tr.mfa> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁴⁶ Ayrıca Teşkilatın en üst düzey karar alma organının üye ülkelerin hükümet başkanlarından oluşan İslam Zirvesi olduğu, 2017 ve 2018 yıllarında Kudüs ve Filistin’de yaşananlar üzerine R. T. Erdoğan’ın çağrısıyla Olağanüstü zirvenin iki kez İstanbul’da düzenlendiği ifade edilmelidir (age). Teşkilatın Genel Sekreteri’nin Zirve ve toplantılarda alınan karar ve tavsiyelerin uygulanmasını izlemek, teşkilatın çalışmalarını koordine etmek ve yıllık rapor sunmak gibi görevleri olduğu ve 2014 yılında Türkiye Cumhurbaşkanlığı seçiminde çatı aday olan Ekmeleddin İhsanoğlu’nun 2005-2013 yılları arasında bu görevi yürüttüğünün hatırlatılması, Teşkilatın Türkiye siyasetindeki konumuna dair de fikir verebilir (age).

müslüman devletlerin alternatif ve bağımsız bir insan hakları sistemine sahip olma niyetini göstermediği, müslümanlar için İslamda yer alan hakların korunmasının ve güvence altına alınmasının amaçlandığı da belirtilmektedir (MHR, 2022: 4-7).

Bildirinin 2. maddesinde ölüm cezasının uygulanması düzenlenmekte, 4. maddesinde “[a]ile toplumun doğal ve temel ögesidir. Aile, kadın ve erkek arasındaki evliliğe dayanır” ifadesi yer almakta, fikir ve ifade özgürlüğüne ilişkin 19. maddesinde ise bu özgürlük toplum sağlığı ve ahlakının korunması, dini sembollerin ve etik değerlerin sarsılmaması gibi nedenlerle kısıtlanması ön görülmüş, son olarak 24. maddesinde bildirinin üye devletlerin mevzuatına ve uluslararası ve bölgesel insan hakları mekanizmalarına aykırı yorumlanamayacağı ifade edilmiştir.⁴⁷ Avrupa Parlamentosuna Komisyon tarafından yanıtlanması için 2005 yılında yazılı olarak şu sorular sorulmuştur⁴⁸; ‘ Türkiye’nin kurucu üyesi olduğu Teşkilatın 1990 yılında İslam ülkelerindeki hukuk sistemlerinin şeriatı göre tanımlanmasını iddia eden Kahire Bildirgesini imzaladığını komisyon biliyor mu? 2004 yılında İstanbul’da düzenlenen Bakanlar Toplantısında (4/31-LEG) AB’nin şeriat hukuku uygulama sürecindeki recm ve diğer insanlıkdışı cezaları kınayan kararını kınayan İİT, AİHM şeriatın demokrasiyle uyumlu olmadığına karar verdiği halde⁴⁹, Türkiye’nin İTT’yi kınamaması ve bu teşkilata üye olması AB’ye katılımına sorun çıkarır mı?’ Komisyon adına verilen yanıtta; TC Anayasasının 2. maddesi TC’nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğunu kaydettiği, Türkiye İİT Şartına katılırken şartın hükümlerini Anayasa çerçevesinde uygulayacağına yönelik çekince koyduğu, 2004’teki toplantıda da her toplantıda olduğu gibi İİT Genel Sekreterine Türkiye’nin kararların Anayasal sistemi açısından uygulanabilir olduğu ölçüde kabul edeceğini beyan ettiği ve AB katılım müzakerelerindeki ilerlemenin Kopenhag siyasi kriterlerine uyma gerekliliğine göre ölçüldüğü ifade edilmiştir.⁵⁰

⁴⁷ https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551392957.pdf Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁴⁸ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-6-2005-3724_EN.html Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁴⁹ (Refah Partisi ve Diğerleri/ Türkiye Davası); “123. Mahkeme Dairenin, şeriatın Sözleşmede öngörülen temel demokrasi ilkeleriyle bağdaşmadığı yönündeki görüşüne katılmaktadır” ; <https://www.kararara.com/aihm/turkce3/aihm11860.htm> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁵⁰ https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-6-2005-3724-ASW_EN.html Son Erişim Tarihi,

2019 yılında ise insan haklarının şeriatla uyumlu olmasını savunan Kahire Bildirisine imza atan Türkiye'nin bu durumu Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde gündeme gelmiştir.⁵¹ AİHS'ne taraf Türkiye, Azerbaycan ve Arnavutluk'un Bildiriye imza atmasının uygun olmadığı AKPM'nin kabul ettiği raporda dile getirilmiş, bununla birlikte Bildirgenin yasal bağlayıcılığının olmadığı, sembolik bir değeri olduğu bununla birlikte şeriat hukukunun temel alındığı belgede bazı haklar tanınmadığı için de endişe duyulduğu belirtilmiştir.⁵²

BM sisteminde LGBTİ+ Haklarına İlişkin Tespit ve Tavsiyeler

Avrupa Konseyi sistemine geçmeden önce BM sistemindeki translara ilişkin gelişmeler ele alınmıştır. LGBTİ+ hakları ile mevcut insan hakları arasındaki bağlantıyı inceleyen, 2003- 2014 yılları arasındaki BM sistemi içerisindeki değişimi BM'deki LGBTİ+ aktivistleriyle ilişkili olarak değerlendiren Karsay'ın bu birikimi bir araya getirdiği çalışma ilk önemli girişimlerdenidir. (Karsay, 2014). Bahsedilecek olan BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin hazırladığı raporun dışında BM LGBTİ+ hakları konusunda sıkça sorulan sorular, eşitlik ve ayrımcılık yasağı, kriminalize edilme, şiddet, mülteci ve sığınma, interseks, trans, evsizlik gibi konularda da bilgi notları yayımlamıştır.⁵³

BM sistemi içerisinde BM tarafından hazırlanan ilk kapsamlı rapor ise, BM İnsan Hakları Konseyi'nin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin şiddet ve ayrımcılığa dikkat çekmesiyle 2016 yılında bağımsız bir uzmanı bu konuda rapor hazırlaması için görevlendirmesinin ardından ortaya çıkmıştır. BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR) tarafından 2012 yılında uluslararası insan hakları standartlarına ve yetkili organların yönlendirmelerine dayanarak BM'ye üye ülkelerin LGBTİ+ haklarına dair yasal yükümlülüklerinin kapsamını ve tavsiyelerini içeren bir rapor hazırlanmış, bu rapor 2019 yılında güncellenmiştir (OHCHR, 2019). **Herkes Özgür ve Eşit Doğar:**

11.11.2022

⁵¹ <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=25353> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁵² <https://tr.euronews.com/2019/01/22/turkiyenin-hem-serita-uyumlu-kahire-bildirisine-hem-de-aihse-imza-atmasi-sorun-yaratir> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁵³ <https://www.unfe.org/learn-more/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Cinsel Yönelim, Cinsiyet Kimliği ve Cinsiyet Özellikleri isimli raporun hazırlanmasında BM sisteminde Komitelerin Sonuç Gözlemlerinden, Özel Raportörlerin raporlarından, OHCHR'ın ve BM'nin tematik raporlarından faydalanılmıştır. Rapordaki tavsiyeler şu başlıklarda ele alınmıştır; 1- LGBTİ kişilerin şiddetten korunması, 2-LGBTİ kişilerin işkence ve kötü muamele görmesinin engellenmesi, 3-LGBTİ kişileri suçlu sayan kanunların iptali, 4- Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve cinsiyet özelliklerine dayalı ayrımcılığın yasaklanması ve ele alınması, 5- LGBTİ kişilerin ifade, barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakkının teminat altına alınması. Bu raporun, araştırmamızın kapsamında olan ve 'eşitlik, ayrımcılık yasağı, insan onuruna saygı, tanınma' normlarıyla ilişkili olan tespitlerine ve tavsiyelerine yer verilmiştir.

Raporda şiddetten korunmaya ilişkin dayanaklar İHEB madde 3, madde 14(1), ICCPR madde 6 ve 9 olarak belirtilmiştir.⁵⁴ Şiddete uğrama riski altında olan translar fiziksel, psikolojik, cinsel saldırı, cinayet gibi şiddet biçimlerine maruz bırakılmakta, hem kamusal alanda hem de ev içinde [bazen aile fertleri tarafından⁵⁵] gerçekleşen bu saldırı ve şiddet kültür, din, gelenek motivasyonu da yapılmakta [namus cinayeti gibi] ve heteronormatif cinsiyet beklentilerine uymayanların cezalandırılması arzusuyla gerçekleşmektedir. Hizmet alımlarında kötü muameleye maruz bırakılma da dahil olmak üzere bu bahsedilenlerin hepsi toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimidir (OHCHR, 2019: 14) ve bunlara ilişkin OHCHR'ın raporları mevcuttur. Kadınlara Karşı Şiddete ilişkin Özel Raportör'ün de belirttiği gibi LGBTİ+'lar hem ev içinde hem de kamuya açık alanlarda şiddet ve cinayetlere karşı özellikle savunmasız

⁵⁴Diğer başlıklarda da dayanaklar sadece bunlarla sınırlı değil; Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı BM Sözleşmesi, Engelli Hakları Sözleşmesi gibi BM Sözleşmelerine referanslar verilmiştir ancak araştırmamızın kapsamında olmadığı için burada yer verilmemiştir.

⁵⁵ Daha önce Pakistan'da 13 yaşındaki kardeşi tarafından öldürülen kişiden bahsedilmişti. Türkiye'de ise 2008 yılında babası tarafından öldürülen Ahmet Yıldız ve 2012 yılında babası ve iki amcası tarafından 17 yaşındayken öldürülen Roşin Çiçek hatırlanmalıdır. Ahmet Yıldız davasında tek sanık olarak yargılanan baba bulunamadığı için 13 yıldır dava devam etmektedir. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/lgbti/259864-ahmet-yildiz-davasinda-beklenen-adalet-yine-gelmedi>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

oldukları için kasti öldürmeler konusunda Devletin, kişilerin yaşam haklarından yoksun bırakılmalarını önlemesi, failleri cezalandırması ve kovuşturmada gerekli özeni göstermesi gerekmektedir (15). Cinsel şiddet dahil diğer şiddet biçimlerine karşı ev içinde ve genel olarak toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin özellikle lezbiyen ve translara yönelik risk barındırdığına (18), LGBTİ+ kimliğin hastalık olarak nitelendirilmesinin ve ayrımcı uygulamaların bu şiddeti pekiştirdiğine, meşrulaştırdığına ve cezasızlığa yol açtığına dikkat çeken raportörler (20), Devletlerin LGBTİ+'lara yönelik şiddeti izleyen, kayıt altına alan ve ihbar eden sistemlerinin olmadığına, varsa da mağdurların tehditlerden, polislerden ve kimliğinin ifşa olmasından çekindiği durumlarda sistemin etkili olmadığına, cezasızlık ile Devletlerin kovuşturma sürecini etkin yürütmediğine vurgu yapmışlardır (21). Ayrıca kişilerin marjinalleştirilmesini, transfobiyi ve eşitsizliği pekiştiren söylemlere ilişkin Devletlerin yasa yapmakla yükümlü oldukları da belirtilmiştir (22-23).

İşkence ve zalimane, insanlık dışı ve onur kırıcı muamele veya cezanın önlenmesi konusu transların gündelik yaşamlarındaki kent deneyimlerini aştığı için detaylandırılmamış ancak bu cezalandırma biçimi hem kentsel kamusal yaşama katılımı etkilediğinden hem de araştırma sorularımızdan olan kentteki asayiş düzeninden memnun olma göstergesiyle ilişkili olduğundan kısaca yer verilmiştir. Ayrıca burada bahsedilen onur kırıcı muamelenin konumuz açısından transların kimliklerinin tanınması için şart koşulan zorlayıcı tıbbi müdahalelerle de ilgili olduğu belirtilmelidir. Bu konunun mutlak bir biçimde yasak olması uluslararası hukukun hem üstün bir normudur hem de bütün devletler için bu norm İHEB madde 5, ICCPR madde 7, İşkenceye Karşı Sözleşme madde 1(1) ve madde 2(2) dayanaklarıyla bağlayıcıdır (28). İşkenceye Karşı Özel raportörler, İşkenceye Karşı Komite ve diğer mekanizmalar LGBTİ+'ların karakollarda, hapisanelerde, alıkonulma merkezlerinde, hastanelerde istismar ve kötü muameleyle maruz bırakıldıklarını belgelemişlerdir (29-30). Gözaltı ve alıkonulmaları, LGBTİ+ aktivizmin ve transların kent hakkı talebinin bastırılması açısından değerlendirilmesi de mümkündür.⁵⁶ Ayrıca raporda bahsedilen, mahpus

⁵⁶ 2022 İstanbul Onur Yürüyüşü'nde 361 kişinin 'cinsel ve fiziksel şiddet uygulanarak gözaltına alınması' medyada geniş yankı uyandırmıştır. Bkz.: <https://www.diken.com.tr/20nci-istanbul-onur->

translara yönelik ‘bir güvenlik önlemi olarak’ tecrit uygulaması da Türkiye’de sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Berghan, 2017).

Tıbbi ortamlarda ise OHCHR, BM ortak açıklamaları aracılığıyla sözde ‘onarım terapisi’, kısırlaştırma/ sterilizasyon, istem dışı uygulanan tedavilere ve bu ortamlardaki LGBTİ+’lara yönelik muameleye dikkat çekmiş (37), transların cinsiyet kimliklerinin tanınması için sterilizasyon, sağlık raporu, beden uyum ameliyatları gibi istismar edici şartların talep edilmesinin uluslararası insan hakları standartlarını ihlal ettiğinden⁵⁷ ve zorla yapılan ameliyatların aile ve üreme yaşamının yanında kişinin fiziksel bütünlüğüne de müdahale ettiğinden bahsederek; BM’nin herhangi bir psikolojik değerlendirme, teşhis ya da ameliyat olmaksızın yasal/resmi belgelerde cinsiyet hanesinin değiştirilmesinin ve yasal olarak cinsiyet kimliğinin tanınmasının bir hak olarak onaylandığını vurgulamıştır.⁵⁸

Ayrımcı kanunların feshedilmesi konusu ise Pakistan’da eşcinsel erkekler için söz konusudur. Bu konu cinsel yönelimle ilgili olduğundan translar bakımından çalışmamız kapsamında değildir ancak uygulamada transların cinsiyet ifadesi sebebiyle eşcinsel olarak değerlendirilmesi ve suçlu kabul edilmesi de olasıdır. 2019 itibarıyla 69 ülkede aynı cinsiyetten kişiler arasında rızaya dayalı cinsle ilişkiyi suç

[yuruyusune-polis-mudahalesi-361-gozalti/](#), Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁵⁷ Bkz.: “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, Genel Yorum No. 22 (E/C.12/GC/22), 2016, parag. 58; Birleşmiş Milletler cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık ve şiddete karşı korunmaya ilişkin Bağımsız Uzmanının Raporu (A/73/152), parag. 28; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserinin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık ve şiddete ilişkin Raporu (A/HRC/29/23), 2015, parag. 70; İnsan Hakları Komitesinin Ukrayna Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/UKR/CO/7), parag. 10; İşkenceye Karşı Özel Raportörün Raporu (A/HRC/22/53), 2013, parag. 88; ve OHCHR, UN-Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA, UNICEF ve WHO ortak açıklaması, “Eliminating forced, coercive and otherwise involuntary sterilization”, 2014.” (OHCHR, 2019, s. 39)7.06.2023 12:14:00

⁵⁸ Bkz.: “İnsan Hakları Komitesinin İrlanda Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/IRL/CO/3), 2008, parag. 8, Ukrayna Hakkında Sonuç Gözlemleri (CCPR/C/UKR/CO/7), 2013, parag. 10; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Komitesinin Hollanda Hakkında Sonuç Gözlemleri (CEDAW/C/NLD/CO/5), 2010, parag. 46-47, ve Belçika Hakkında Sonuç Gözlemleri (CEDAW/C/BEL/CO/7), 2014, parag. 45; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin Almanya Hakkında Sonuç Gözlemleri (E/C.12/DEU/CO/5), 2011, parag. 26.” (OHCHR, 2019, s. 39)7.06.2023 12:14:00

kabul eden kanunlar yürürlükte (45). Bu kanunun ilgiye değer yanı ise cinsel faaliyeti yasaklıyor gibi görünse de cinsel yönelimine bakılmaksızın transları cezalandırmak için de kullanılmasıdır. Ayrıca bu kanunlar Pakistan’da olduğu gibi ‘doğa düzenine karşı suçlar’ olarak muğlak bir şekilde ifade edilen ve birçok ülkede sömürge dönemine ait kanunlardır. 1994 yılında İnsan Hakları Komitesi’nin Toonen Avusturalya davasında rızaya dayalı cinselliğin mahremiyetle ilişkili olduğu kararının ardından birçok ülke rızaya dayalı ilişkileri suç olmaktan çıkarmıştır⁵⁹(45-47). Türkiye ve Pakistan’da translara yönelik ayrımcı mevzuat söz konusu değildir [de jure] ancak uygulamada [de facto] farklı kanunların hem Pakistan’da hem de Türkiye’de translara yönelik ayrımcılık için kullanıldığı görülmektedir.

Translara yönelik ayrımcılığın yasaklanması İHEB madde 7, CEDAW madde 2(f) de dahil kanun önünde eşitlik ve bu eşitliğin korunmasına yönelik hükümlerle korunmaktadır.⁶⁰ Cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığı yasaklayan uluslararası insan hakları hukuku; uluslararası hukukla teminat altına alınan hakları engelleyen ayrımı Devletin muamele farkı olarak değerlendirmekte ve muameledeki farkın yasaklanmış gerekçelere dayandığı durumda bunu ayrımcılık olarak kabul etmektedir(58). Daha önce de bahsedildiği gibi Sözleşmelerde yer alan yasaklanmış ayrımcılık gerekçelerinde yer alan ‘gibi’ ya da ‘diğer durumlar’ ifadeleri bu kavramların belirtilenlerle sınırlı olmadığını ve örnek gösterme amaçlı verildiklerini göstermektedir⁶¹. Ayrımcılığa karşı korunma hakkı ICCPR ve ICESCR’ın tamamında geçerli olduğundan Sözleşmelerin denetleme organları Devletlere cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve cinsiyet özelliklerinin açıkça belirtildiği ayrımcılıkla mücadele mevzuatının kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur (59). Komitelerin raporlarında hem Pakistan’a hem de Türkiye’ye yönelik buna ilişkin tavsiyelerden bahsedilmiştir.

⁵⁹ Raporda ayrıca Hindistan Yüksek Mahkemesi’nin sömürge döneminden kalma yasayı kaldırmasının hem en kalabalık ikinci ülke olması hem de diğer İngiliz sömürge zamanında konulan benzer kanunun o ülkeler tarafından da kaldırılmasının önünü açacağı için bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekilmiştir. Hindistan’da kaldırılan ‘Section 377’ isimli yasa aynı isimle Pakistan’da hala yürürlükte.

⁶⁰ İHEB madde 2, ICCPR madde 2 (1) ve 26, ICESCR madde 2(2) de bu dayanaklar arasındadır ancak daha önce bahsedildiği için burada tekrarlanmamıştır.

⁶¹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi bunu Genel Yorumunda (E/C.12/20, 2009, parag. 27), ayrımcılığın doğasının bağlama göre değişmesi ve zamanla gelişmesi ile açıklamıştır.

Transların ayrımcılığa maruz bırakıldığı birçok hak alanı söz konusu. Burada kent hakkıyla ilişkili olan ve literatür kısmında da öne çıkan başlıklar ele alınmıştır. Öncelikle çoklu ayırım kavramının açıklanması gerekir. Raporda cinsel yönelim, cinsiyet kimliği, etnik kimlik, yaş, dini inanç, engellilik, mülteci olma gibi etkenlerin kesişen ayrımcılıklar olduğu ifade edilmiştir. Biz de daha önce kesişimsellik olarak bu duruma yer vermiştik. Kesişimsel yaklaşım, araştırma örneklemimizin değerlendirilmesinde de öne çıkmakta ve kişinin maruz bırakıldığı ayrımcılıkla bazen hem kadın olduğu hem trans olduğu hem yoksul olduğu hem de işitme engelli olduğu için farklı düzeylerde karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

Transların ayrımcı uygulamalarla karşılaştığı bir alan olan sağlık hakkı da uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmıştır. ICESCR'nin 12. maddesi şöyle başlar; “1. Bu sözleşme’ye Taraf Devletler, herkesin, ulaşılabilir en yüksek fiziksel ve zihinsel sağlık standartlarına sahip olma hakkını kabul ederler.”⁶² Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi Genel Yorumunda (No.14 E/C.12/2000/4, 2000, parag. 8.) rıza alınmadan gerçekleştirilen medikal müdahalelere de değinmiş, bu haktan faydalanmada fırsat eşitliğine vurgu yapmıştır (61). Yani Komite burada Sözleşmenin sağlık hizmetlerine erişimde cinsiyet kimliğine yönelik ayrımcılığı yasakladığını ifade etmiştir. Yine aynı Yorumun 43. paragrafında da özellikle savunmasız ve marjinalleştirilmiş grupların ayrımcılığa maruz bırakılmadan sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanmasının Devletlerin aciliyetle gerçekleştirmesi gereken yükümlülüğü olduğu belirtilmiştir. Burada medikal uyum sürecinde yaşanan sorunlardan, hormon terapi sürecinde hormona erişim sorunlarından ve uyum süreci dışında da önceki bölümde bahsedildiği gibi jinekoloji ve üroloji gibi cinsiyet tahakkümünün olduğu alanlarda transların ayrımcılığa uğramayacağını Devletler tarafından taahhüt edilmeli ve translar bu hizmeti almaya teşvik edilmelidir.

BM Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 2013 yılında yayımlanan ve sağlık hakkına, yasal tanınmaya, şiddet ve ayrımcılığın son bulmasına odaklanan **Trans**

⁶²<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

Sağlığı ve İnsan Hakları isimli tartışma belgesinde de transların genel sağlık hizmetlerine erişmeye çalışırken aşağılanma ve bakımın reddedilmesi, sağlık kayıtlarının transların kimliklerini ifşa etmesi, sağlık çalışanlarının gizliliği ihlal etmesi sebebiyle kişide oluşan şiddet korkusu da dahil olmak üzere sistematik olarak ayrımcılıkla karşılaştıkları belirtilmiştir (Byrne, 2013). Tıbbi uyum sürecinin aynı zamanda ekonomik boyutu da vardır. Birçok trans tıbbi uyum sürecini karşılayamamaktadır. Bununla birlikte sağlık çalışanlarının da transların özel sağlık ihtiyaçlarına ilişkin mesleki eğitimden yoksun olmaları söz konusudur. Daha önce de değinildiği gibi birçok trans ikili cinsiyet kategorilerine göre ayrılmış sağlık koşullarına uymamaktadır; bazı trans kadınlar prostat muayenesine bazı trans erkekler ise smear testine ihtiyaç duymakta, bu hizmetlere erişimleri engellendiği için kimi translar sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmakta hatta hayatlarını kaybetmektedirler. Mesela ABD’de bir trans erkek yumurtalık kanseri sebebiyle hayatını kaybetmiş, bunun ardından Atlanta’daki feminist Kadın Sağlığı Merkezi hizmetlerini trans erkekleri de kapsayacak şekilde genişletmiştir (Byrne, 2013, s. 17). Ayrıca cinsiyet uyum sürecine ilişkin sağlık hizmetlerinin birçok ülkede mevcut olmadığı ya da mevcut olduğu durumlarda da çok pahalı olduğu ve genellikle sigorta kapsamında olmadığı bu nedenle transların güvencesiz sağlık hizmetlerine yöneldikleri de belirtilmelidir (Byrne, 2013: 21).

Transların umumi tuvaletlere erişimlerinde de bu kimliğe özgü sorunlarla karşılaştıklarına çalışmanın hem literatür kısmında hem de bulgular kısmında rastlamak mümkün. Güvenli İçme Suyu ve Sanitasyona Erişim ile ilgili İnsan Hakkı Özel Raportörü (A/HRC/21/42, 2012, parag. 40; A/HRC/33/49, 2016, parag. 30) umumi tuvaletlerde translara yönelik dışlanmanın, erişim reddinin, sözlü tacizin, fiziksel istismarın olduğunu belgelemiş, Devletlerin bu engellerin kaldırılmasını ve ayrımcılık yapılmadan kişilerin cinsiyet kimliklerine karşılık gelen tuvaletleri kullanmalarını sağlamak için önlemler alması gerektiğini belirtmiştir (OHCHR, 2019: 63-64).

Bizim araştırmamızda önce çıkan ve güvence altına alınan bir hak da barınmadır.

ICESCR madde 11(1) ayrımcılık yapılmaksızın herkesin konut hakkının korunduğunu ve Taraf Devletlerin bu hakkın gerçekleşmesini güvence altına aldığını göstermektedir.⁶³ Konutlara erişimde ayrımcılık yaşayan translar, kendilerine ev kiralanmaması ya da komşular tarafından maruz bırakıldıkları şiddet ve tacizle karşı karşıya kalabilmektedir. Evlerden zorla çıkarmaların olduğundan da önceki bölümde araştırma raporlarına atıfla bahsedilmişti. Barınma hakkı Özel Raportörü de transların cinsiyet kimliği üzerinden maruz bırakıldıkları ayrımcılık sebebiyle evsizlik riskinin daha yüksek olduğuna, sığınma evleri başvurularında da kabul edilmeme riskiyle karşı karşıya kaldıklarına, aile tarafından reddedilmenin özellikle genç translarda evsizliğe sebep olduğuna dikkat çekilmiştir (71).

Ayrımcılığın yasaklandığı bir başka konu da cinsiyet kimliğinin tanınmasıdır. Transların da herkes gibi kanun önünde tanınma hakkı vardır. Yasal tanınma konusundaki dayanaklardan biri İHEB Madde 6'dır; "Herkes, nerede olursa olsun hukuk kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir." (Aybay, 2006: 14) Diğer bir dayanak da ICCPR Madde 16'dır; "Herkes, her yerde, kanun önünde kişi olarak tanınma hakkına sahip olacaktır."⁶⁴ OHCHR'in raporuna göre (A/HRC/29/23, 2015, parag. 69-70) transların şiddet ve ayrımcılıklardan korunmasının, sağlık, barınma, istihdam, eğitim ve siyasal katılım gibi haklardan faydalanmasının kimliklerinin yasal olarak tanınmasıyla ilişkisi söz konusudur (OHCHR, 2019: 71). Cinsiyetin yasal olarak tanınması [Legal Gender Recognition] resmi kayıtlarda ve belgelerde isim değişikliğini, cinsiyet hanesindeki belirteç değişikliğini içermektedir. Bu değişikliğin gerçekleşmesi de birçok ülkede tanı almayı, mahkeme açmayı, bekar olmayı ve kısırlaştırma/ tıbbi uyum süreci gibi çeşitli uygulamaları zorunu kılmaktadır (Chiam vd., 2017, 2020; UNDP & APTN, 2017). Daha önce de bahsedildiği gibi bu uygulamalar hem uluslararası insan hakları standartlarını ihlal etmekte hem de istihdam, sağlık, barınma gibi farklı hak ihlallerine de yol açmaktadır. BM

⁶³<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁶⁴<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

mekanizmaları Devletlerin transların fiziksel ve psikolojik bütünlüğüne saygı duyarak kişinin haklarının ihlaline neden olacak hiçbir koşul öne sürmeden kişinin belirttiği cinsiyetini ikili olmayan cinsiyet kimlikleri de dahil olmak üzere yasal olarak tanınması gerektiğini ifade etmiştir (OHCHR, 2019: 73).

Ayrımcılık yasağının güvence altına alındığı bir alan da adalet ve çözüm yollarına erişimdir. Asayiş hizmetlerinden memnuniyet göstergesiyle ilgili olan bu konuda transların, kolluk kuvvetleri tarafından yapılan ayrımcılığa ve adil olmayan muameleye maruz bırakıldıklarında istismarı kolluk kuvvetlerine bildirmediikleri bilinmektedir. OHCHR 2015 yılında Türkiye'ye ilişkin notunda transların hakları üzerine çalışan bir hak savunucusunun maruz bırakıldığı saldırı sonrası polis memurlarının saldırıyı önemsizleştirdiğini, ayrımcı dil kullandığını hatta kişiyi dava açmaktan vazgeçirmeye çalıştığını üstelik saldıran kişilerin tehditlerine yönelik de herhangi bir koruma sağlanmadığını belirtmiştir (74). Dolayısıyla şiddetin, ayrımcılığın ve adil olmayan muamelenin ulusal düzeyde de hem Pakistan hem de Türkiye bakımından yasalar aracılığıyla yasaklanmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir.

İnsan haklarının dinamik yapısında ve ilerlemesinde de etkili olan ve kent hakkının da bir bileşeni olan kamusal yaşama ve siyasi yaşama eşit katılma hakkının dayanakları ise herkesin kamu hizmetlerine girme hakkına sahip olduğunu belirten İHEB madde 21 (Aybay, 2006: 18) ve yine aynı hakkı vurgulayan ICCPR madde 25'tir.⁶⁵ OHCHR eşit siyasi katılımın sağlanmasına ilişkin raporunda (A/HRC/27/29, 2014, parag. 2.) translar da dahil ayrımcılığa maruz bırakılan ve marjinalleştirilen grupların hem güçlendirilmesi hem de marjinalleştirilme ve ayrımcılığın ortadan kaldırılması için kamusal ve siyasal yaşama katılımın insan haklarına dayalı yaklaşımların temel unsurlarından biri olduğu belirtilmektedir (OHCHR, 2019: 80). Kamusal ve siyasal yaşama katılımın bir boyutu da ifade ve örgütlenme özgürlüğüdür. İfade özgürlüğüne yönelik kısıtlamalar hem dolaylı hem de doğrudan gerçekleşebilir. Yani onur yürüyüşlerinin yasaklanması, LGBTİ+ haklarına yönelik savunucuk yapan derneklerin

⁶⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

ve çeşitli örgütlerin kapatılması ya da ‘anti-propaganda yasaları’ aracılığıyla örgütlerin ve hak savunucularının seslerinin susturulması şeklinde doğrudan da gerçekleşebilir ya da LGBTİ+’ların kriminalize edilmesi, damgalanması, olumsuz yargıların yaygınlaştırılması ve hak savunucularının itibarlarının zedelenmesi şeklinde dolaylı olarak da gerçekleşmesi mümkündür (80). İfade, barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğü hakları; kolektif bir hak olan kent hakkının gerçekleşebilmesi için ve kent hakkı talebinin sokağa yansıyabilmesi için oldukça önemlidir.

Cinsiyet kimliğine dayalı olarak ihlal edilen bu haklar da uluslararası sözleşmeler ve insan hakları normları temelinde korunmakta, Devletlerin bu hakların sağlanmasına ilişkin yükümlülükleri vurgulanmaktadır. İHEB madde 19 ve 20 ifade ve örgütlenme özgürlüğüne dayanaklarından biridir (Aybay, 2006: 17-18). Bir başka dayanak da ICCPR madde 19(2) ve madde 21’dir.⁶⁶ Bu maddede genel ahlak, halk sağlığı, kamu düzeni ve ulusal güvenlik gibi gerekçelerle bu hakkın kısıtlanabileceği ancak bu kısıtlamanın yasalara uygun olması ve demokratik bir toplumda gerekli olması koşulu belirtilmektedir. İnsan Hakları Komitesi bu hakkın kısıtlanması konusundaki belirtilen hükümlerin yorumlanması hakkında yayınladığı Genel Yorumlarda (CCPR/C/GC/34, 2011, parag. 26; CCPR/C/GC/22; 1994, parag.8) bu kısıtlamaların hem Sözleşmenin amaçları ve hükümleriyle hem de ayrımcılık yasağına ilişkin hükümleriyle uyumlu olması gerektiğine vurgu yapmıştır (OHCHR, 2019, s. 83). Ayrıca 1998 yılında yılında BM Genel Kurulunda kabul edilen ‘Evrensel Olarak Tanınan İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması ve Geliştirilmesinde Bireylerin, Grupların ve Toplumsal Kuruluşların Hakları ve Sorumlulukları Üzerine Bildirge’ kısaca ‘İnsan Hakları Savunucuları Bildirgesi’ olarak anılan bildirge de herkesin insan haklarını savunma, geliştirme hakkı ve sorumluluğu olduğuna madde 1, 7 ve 18 ile dikkat çekmektedir.⁶⁷ Madde 7 insan haklarının gelişmesini, dinamik boyutunu ve yeni hak gündemlerinin ortaya çıkmasını da bir hak olarak ele almaktadır. Bu bağlamda hem

⁶⁶<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁶⁷<https://www.ihd.org.tr/ble-mletler-san-haklari-savunucularinin-korunmasi-bdges/> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

kent hakkı hem de cinsiyet kimliğinin çeşitliliğinin tanınması bu kapsamda değerlendirilebilir. Ayrıca daha önce kent hakkının gerçekleşmesinde kent sakinlerinin sorumluluk ve ödevlerinden bahsedildiği gibi madde 18’de de kişilerin kendini gerçekleştirme imkanı bulduğu topluma karşı ödevleri olduğundan bahsedildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu bildirge devletlerin görev ve yükümlülüklerine de yer vermiş, Devletlerin insan haklarının korunması, hayata geçirilmesi, herkesçe bilinmesinin sağlanması, kendi yargı alanında bulunan herkesin insan haklarından yararlanmasının sağlanması ve bunun için yasal tedbirlerin alınması, ihlal edildiğinde etkin hukuki başvuru olanağının sağlanması, ihlal iddialarının makul sürede ve tarafsız yürütülmesi, insan hakları savunucularının korunmasının sağlanması için tedbir alınması, bağımsız insan hakları kurumlarının oluşturulmasının desteklemesi gibi yükümlülükleri olduğu belirtilmiştir.⁶⁸

Son yıllarda LGBTİ+ hak savunucularının ve örgütlerinin kısıtlanması ve yasaklanması amacıyla çeşitli ülkelerde bu amaçla genellikle ‘ailenin ya da çocukların korunması’ bahanesiyle kanunlar yürürlüğe konulduğuna ya da konulmaya çalışıldığına dikkat çeken OHCHR, bu kanunlarda muğlak ifadeler kullanılarak ifade, barışçıl toplanma ve örgütlenme özgürlüğünün yanında bilgi edinme hakkının da ihlal edildiğini, meşru savunuculuk çalışmalarının kriminalize edilmesiyle sivil toplum alanının daraltıldığını belirtmiş, anti-propaganda ve eşcinsel kişilerin ilişkisini ya da evlenmesini yasaklayan kanunların savunucular ve kişiler üzerindeki olumsuz etkisi konusunda bu hükümlere ilişkin endişelerini dile getirmiştir (OHCHR, 2019: 83-84). Yasal sınırlamaların yanı sıra daha önce de değinildiği gibi devletlerin genel ahlakın korunması, çocukların ve ailenin korunması kamu düzeni gibi gerekçelerle LGBTİ+’ların haklarını gündeme getirmek isteyenlerin ya da yürüyüş yapmak isteyenlerin bir araya gelmesini engellediği görülmektedir. BM insan hakları uzmanları, Inter-American Bölgesel İnsan Hakları Komisyonu ve İnsan Hakları konusunda Afrika Komisyonu Özel Raportörü 2014 yılı IDAHOT kapsamında yaptıkları ortak

⁶⁸<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Defenders/Declaration/summaries/turkish.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

açıklamada cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin bilginin yayılmasını yasaklayan, damgalama ve şiddeti teşvik eden, örgütlenme ve barışçıl toplanma özgürlüğünü keyfi olarak kısıtlayan yasaların varlığından ve yakın zamanda bazı ülkeler tarafından benzer yasaların kabul edilmesinden endişe duyduklarını belirtmişlerdir.⁶⁹ Uygulamada kültürel etkinliklerin, çalıştayların iptal edildiği ya da bu etkinliklere izin verilmediği, polislerin örgüt ofislerine baskın yaparak gözaltı, taciz, belgelere el koyma gibi durumlarla karşılaştığı⁷⁰, ofislere yönelik saldırıların ve tehditlerin de olduğu⁷¹ ve hızlı bir soruşturmanın da yürütülmediği belirtilmelidir (OHCHR, 2019: 86-88).

Örgütlerin ve örgütlenmenin kısıtlanmasının bir yolu da devletlerin ‘yabancı ajanlar’ etkisinde olan sivil toplum örgütleri algısını oluşturarak fon alma üzerinden bu örgütlere kısıtlamalar ve yasaklar getirmesidir. Örgütlenme özgürlüğüyle yakından ilişkili olan fon sağlama, örgütlerin sürdürülebilirliği ve kaynak sağlama açısından oldukça önemlidir. Türkiye’de de İç İşleri Bakanı Soylu dahil olmak üzere LGBTİ+ derneklerinin fon aldığı⁷² ya da ‘Soros ajanı’ olduğu şeklinde açıklamalar yapıldığı bilinmektedir. Türkiye’de LGBTİ+ alanında faaliyet gösteren derneklerin şu an için kapatılması söz konusu değildir ancak yapılan denetimlerin sıklaştığını ve ‘Kitle İmha

⁶⁹<https://www.ohchr.org/en/press-releases/2014/05/international-day-against-homophobia-and-transphobia-idaho-t-saturday-17-may>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁷⁰2018 yılında Kaos GL kurucularından Ali Erol evine düzenlenen baskınla gözaltına alınmış, daha sonra yaptığı bir açıklamada gözaltı sırasında bazı belgelerin de kaybolduğunu ifade etmiştir. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/lgbti/193941-kaos-gl-ali-erol-derhal-serbest-birakilsin>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁷¹ 2008 yılında Lambdaistanbul Derneği’nin ofisine girip çıkan transların ‘fuhuş yapıldığı’ iddiasına gerekçe olarak gösterilmesiyle dernek ofisine baskın yapılmış, çeşitli belgelere el konulmuştur. Daha sonra belgeler iade edilse de yaşanan bu olay dernek ofisine transların gitmeye çekinmesine neden olmuştur. Buna ilişkin AİHM’e başvuran Lambdaistanbul’un AİHM kararı 2021 yılında açıklanmış, başvurunun kabul edilemez olduğuna karar verilmiştir. Bkz.: <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/SayfaDetay/basvuran-dernegin-hukuki-bir-gerekce-bulunmaksizin-bir-arama-islemine-tabi-tutulmasinin-ve-belgelerine-el-konulmasinin-sozlesme-nin-8-11-ve-14-maddelerini-ihlal-ettigi-iddiasina-iliskin-basvuru13042021105916>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁷²Eylül 2019: “Soylu: ABD, Ankara’da LGBT derneklerine 22 milyon dolar yardım yapıyor” Bkz.: <https://www.indyturk.com/node/67366/haber/soylu-abd-ankara%E2%80%99da-lgbt-derneklerine-22-milyon-dolar-yard%C4%B1m-yap%C4%B1yor>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

Şubat 2021: “Soylu: LGBT derneklerine ABD ve Avrupa 12 milyon dolar fon sağlıyor. ...Türkiye’yi parçalamak için dış güçler destekliyor.” <https://m.bianet.org/kurdi/yasam/238687-suleyman-soylu-lgbt-ve-milli-degerlerimiz>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

Kanunu'⁷³ gibi yasalarla sivil toplum alanının daraltıldığını söylemek mümkündür. Halbuki Taraf Devletlerin kamu görevlileri de dahil olmak üzere kişilerin ifade ve örgütlenme özgürlüğünü sağlaması, kişileri ayrımcılığa karşı koruması gerekmektedir.

Avrupa Konseyi sistemine geçmeden evvel son olarak LGBTİ+ haklarına ilişkin BM Kurumlarının yaptığı ortak açıklamadan bahsedilmesi gerekir. 2015 yılında 12 BM kurumunun; BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (OHCHR), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), BM HIV/AIDS Programı (UNAIDS), BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), BM Çocuklar için Acil Yardım Fonu (UNICEF), BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), BM Nüfus Fonu (UNFPA), BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi (UNODC), BM Kadın Birimi (UN Women), Dünya Gıda Programı (WFP) ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nun birlikte yaptığı eylem çağrısı BM kurumlarının bu konudaki kararlılığını ve LGBTİ haklarını savunma konusundaki ortaklaşmalarını göstererek Devletlere önemli bir mesaj vermiştir. İnsan hakları ihlalleri ile hastalık, sosyal ekonomik dışlanma ve kalkınma fırsatları arasındaki bağlantının vurgulandığı Bildiride, Devletlerin şiddeti engellemek ve kişileri ayrımcılıktan korumak için atması gereken adımlar/ pratik öneriler sunulmuş, ayrımcılığın ayrıca *toplumların refahı* ile ilişkili olduğundan bahsedilerek hak ihlallerinin toplumları yoksullaştırdığı belirtilmiştir.⁷⁴ Yani sağlık sorunları, ekonomik ve sosyal dışlanmanın aynı zamanda ekonomik büyümeyi de olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi Sistemi

Avrupa Konseyi İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan, 1949'da 'Avrupa Konseyi Statüsü' ismiyle kurucu antlaşması imzalanan ve yürürlüğe giren bölgesel bir örgüttür. Amacı üyeleri arasında ortak mirasları olan ilkelerin korunması ve ekonomik siyasi ilerlemelerin sağlanması amacıyla birlik yaratılmasıdır ve bu amacın gerçekleşmesi için de Statünün 3. maddesine uygun olarak Taraf Devletlerin hukukun üstünlüğünü

⁷³<https://www.sivilsayfalar.org/2021/10/22/7262-sayili-kanun-sivil-toplum-uzerinde-caydirici-etki-yaratiyor/>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁷⁴<https://www.ohchr.org/en/press-releases/2015/09/twelve-un-agencies-issue-unprecedented-joint-statement-rights-lesbian-gay> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

ve kendi yetkisi altında olan herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerinden faydalanmasını sağlama yükümlülüğünü vurgulamaktadır.⁷⁵ Katılım, bu hükümlere uymaya istekli olan Avrupa devletlerini Bakanlar Komitesinin davet etmesi yoluyla gerçekleşir; Türkiye'ye de davette bulunulmuş, 1949'da Statü onaylanmış 1950 yılında da Avrupa Konseyi'ne üye olunmuştur. Şu anda Avrupa Konseyi'ne üye 46⁷⁶ devlet vardır ve bunların 27'si AB üyesidir.⁷⁷

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS); 1950 yılında imzalanmış, 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden biri olan Türkiye ise Sözleşmeyi 1950 yılında imzalamış ve Sözleşme Türkiye bakımından 1954 yılında yürürlüğe girmiştir.⁷⁸ Sözleşmede İHEB'in güvence altına aldığı medeni ve siyasi haklar sınırlı ele alınmış fakat daha sonra yürürlüğe giren 16 Protokolle Sözleşmenin kapsamı genişletilmiştir.⁷⁹ Bununla birlikte Sözleşmenin kapsamının genişlediğini ancak bu Protokolleri onaylayan Devletler bakımından söylemek mümkün olabilir. AİHS'nin ayrımcılık yasağına ilişkin 14. maddesine göre Taraf Devletlerin hak ve özgürlükleri ayrımcılık gözetmeksizin sağlanması gerekmektedir.⁸⁰ Ek 12 No'lu Protokol ile Avrupa Konseyi AİHS'ne ayrımcılığın önlenmesine ilişkin önemli yenilikler getirmiş, AİHM'nin görev alanını genişletmiştir. Bu Protokolden önce 14. Maddede belirtilen ayrımcılık yasağının Sözleşmedeki bir başka madde ile birlikte ihlal yaratması beklenirken yani Sözleşme tarafından koruma altında olan ifade özgürlüğü ile bu ayrımcılığın birlikte ihlal yaratması değerlendirilirken bu Protokolle birlikte başka bir hakkın ihlal edilip edilmediğine bakılmaksızın ihlal iddiasını AİHM'e taşımanın önü açılmıştır. 2000 yılında imzaya açılan ve 2005 yılında yürürlüğe giren 12 Numaralı Protokol'ü Türkiye 2001 yılında imzalamıştır ancak hala

⁷⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/29-avrupa-konseyi-genel-bilgi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁷⁶ Rusya'nın Avrupa Konseyi üyeliği Ukrayna'ya yönelik askeri saldırıları nedeniyle 16.03.2022 tarihinde sona ermiştir.

⁷⁷ Age.

⁷⁸ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/49-avrupa-insan-haklar-sozlesmesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁷⁹ Age.

⁸⁰ https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

onaylamamıştır.⁸¹ Protokolün ilk maddesinin ikinci fıkrasında, ayrımcılığın kamu otoritesi tarafından gerçekleştirilemeyeceğine yapılan vurgu oldukça önemlidir. Sözleşmedeki hak tanımının da bu anlamda genişlediğinden bahsetmek mümkündür. Ayrıca Sözleşmenin 14. maddesinde ve 12 no'lu Protokolde açıkça cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ifadeleri yer almasa da bunun açık bir liste olduğu ve ayrımcılığa ilişkin olarak buraya cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin dahil edilmesini engelleyecek hiçbir hususun söz konusu olmadığı da belirtilmelidir (Avrupa Konseyi, 2018: 19).⁸² Mahkeme yapılan muamelenin meşru bir amacı hedeflemediği yani 14. maddenin amaçları dikkate alındığında yapılan muamelenin nesnel ve makul bir gerekçe barındırmadığı durumda muameledeki farklılığın ayrımcı olduğunu ifade etmiştir (20).

AİHS'nin denetim organı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'dir. Sözleşmede bireysel ve devletlerarası başvuru düzenlenmiş, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi mahkeme kararlarının Taraf Devletlerce uygulanıp uygulanmadığını denetleyecek mekanizma olarak oluşturulmuştur. Mahkemede Taraf Devletlerin sayısı kadar yargıç bulunmakta ve Mahkemeler Sözleşme ve Ek Protokoller üzerinden ihlalleri değerlendirmektedir; ihlal iddiasının AİHM'e başvurabilmesi için iç hukuk yollarının tüketilmesi gerekmekte yani Devletlerin ihlali gidermek için tedbir almadığı durumda Mahkemenin devreye girmesi söz konusudur ve mahkemenin kararları bağlayıcı niteliktedir.⁸³

LGBTİ+'ların karşı karşıya kaldığı hak ihlalleri davalarına ilişkin Avrupa Konseyi/AİHM tarafından rehber yayımlanmakta ve Ağustos 2022 tarihinde güncellenen LGBTİ+'ların haklarına ilişkin AİHS içtihatı hakkındaki rehberde kötü muamele, özel hayat, ifade ve örgütlenme özgürlüğü ve ayrımcılıklar hakkındaki davalara ve gelişmelere yer verilmektedir. İçtihat aynı zamanda Sözleşme'nin güncel koşullara

⁸¹ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/62-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-12-numaral-protokol/> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁸² AİHS 14. Maddenin cinsel yönelimi kapsadığını *Karner v. Avusturya* 2003 kararında kabul etmiştir.

⁸³ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/43-avrupa-insan-haklar-mahkemesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

göre yorumlanması gereken yaşayan bir araç olduğunu göstermektedir. Bu kısımda konumuzla ilişkili olarak translara ilişkin AİHS içtihatına ve Türkiye kararlarına yer verilmiştir. Kötü muameleye ilişkin yükümlülükler Sözleşme’de madde 3, 5 ve 14’te yer almaktadır (AİHM, t.y.: 7-13). Ayrımcılık yasağına ilişkin olan 14. maddeye referansla Türkiye’ye hakkında verilmiş bir ihlal kararı söz konusudur. Daha önce bahsedildiği üzere mahpus LGBTİ+’ların tecrit koşullarında kalması hakkında X v. Türkiye, 2012 kararında mahkeme 3. ve 14. maddelerin ihlal edildiğini belirtmiş ve kişiyi korumak için dahi olsa tamamen izole edilmesinin haklı çıkarılamayacağı sonucuna varmıştır (AİHM, 2022: 9).

Özel hayata ve aile hayatına ilişkin yükümlülükler ise Sözleşme’de madde 6, 8 ve 12 ile korunmakta (AİHM, t.y.), adil yargılanma hakkı madde 6, özel ve aile hayatına saygı hakkı madde 8, evlenme hakkı ise madde 12 ile korunmaktadır. Özel hayatın, kişinin cinsel hayatı da dahil olmak üzere fiziksel ve psikolojik bütünlüğünü kapsadığını belirten mahkeme, Y.Y. v. Türkiye, 2015 kararında cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ve kişinin isminin de 8. madde ile korunan kişilik haklarına dahil olduğunu belirtmiştir (AİHM, 2022, s. 16). Bu kararla mahkeme, beden uyum ameliyatı için üreme yetisinden yoksun olmanın ön koşul olarak kabul edilmesinin⁸⁴ ve bu nedenle kişinin beden uyum ameliyatının yıllarca reddedilmesinin 8. maddenin ihlali olduğu tespitini yapmıştır. Mahkeme ayrıca A.P., Garçon ve Nicot- Fransa, 2017 davasında da cinsiyet kimliğinin tanınmasının zorunlu sterilizasyona tabii tutulmasının da Sözleşmenin 3. maddesiyle korunan kişinin fiziksel bütünlüğüne saygı hakkının ihlali olduğuna ve Devletin özel hayatın güvence altına almasına yönelik pozitif yükümlülüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir (AİHM, 2022, ss. 21-22).

Avrupa Sosyal Şartı; Türkiye 1961’de imzalamış, 1989’da Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir, Taraf Devletler yükümlü olmak istedikleri hükümleri seçebilmektedirler.⁸⁵ Denetim organı Avrupa Sosyal Haklar Komitesidir. Ek protokolü

⁸⁴ Daha sonra açıklanacağı üzere, ‘cinsiyet değiştirme’nin düzenlendiği Medeni Kanun madde 40, bir ön koşul olarak üreme yetisinden yoksun olmayı gerektirmekteydi.

⁸⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/67-avrupa-sosyal-sarti/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

1988’de imzalamasına rağmen şu anda Türkiye Protokole taraf değildir.⁸⁶ Avrupa Sosyal Şartına taraf olan devletler iki yılda bir komiteye rapor sunmakla yükümlüdür, incelemenin ardından olumlu olumsuz tespitler yapan Komite kararını yayınlar ve Bakanlar Komitesi de bu kararlara ilişkin tavsiye kararlarında bulunabilir.

Avrupa Sosyal Şartı da kapsamı giderek genişleyen, yaşayan bir belgedir. Avrupa Sosyal Şartı hem AİHS’e atıflarda bulunarak sosyal dışlanma ve yoksulluğa karşı korumayı odağına almakta hem de dezavantajlı birey ve grupların toplumsal iyileşmesinin sağlanmasını amaçlamaktadır (Köylü, 2016). Avrupa Sosyal Haklar Komitesi Türkiye’ye ilişkin 2013 yılında verdiği kararda hem İş Kanunu’nu ve Anayasa’da yer alan ayrımcılık yasağının cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğini içermediğini belirtmiş hem de transların sağlık haklarına erişimlerinde zorunlu koşulların olduğu ve sağlık sigortasının gerekli tedaviyi karşılamadığı iddalarının yanıtlanmasını talep etmiştir.⁸⁷ Türkiye’nin buna ilişkin sunduğu raporda ikna edici bir yanıt verilmemiş, raporda cinsiyet kimliğine ya da translara ilişkin bir ifade yer almamıştır.⁸⁸ Komitenin 2014 yılında Türkiye’ye yönelik verdiği kararda ise cinsiyet kimliği veya transların haklarına ilişkin bir bilgi yer almamıştır.⁸⁹ Ataman, Avrupa Sosyal Şartını LGBTİ+’ların ekonomik ve sosyal haklar alanında maruz bırakıldığı ayrımcılıklar açısından incelediği çalışmasında Komitenin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ayrımcılıklarına ilişkin kararlarını incelemiş ve bu kararlar üzerindeki sivil toplumun ve gölge raporların etkisine dikkat çekmiştir (Ataman, 2015). Komitenin Türkiye’ye ilişkin verdiği kararda da Pembe Hayat ve Kaos GL’nin Komiteye verdiği rapora atıfla Türkiye’ye yanıtlanması için sorular sorulmuştur.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi / İstanbul Sözleşmesi; 2011 yılında İstanbul’da

⁸⁶ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/68-avrupa-sosyal-sartna-ek-protokol/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁸⁷ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/05/06/Turkey5_en.pdf, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁸⁸ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/05/06/Turkey6_en.pdf Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁸⁹ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/05/08/Turkey2014_en.pdf, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

imzaya açılmış, Türkiye çekince koymaksızın imzalamış ve 2012 yılında Sözleşmeyi onaylayan ilk ülke olmuş, Sözleşme 2014 yılında Türkiye bakımından yürürlüğe girmiştir. Amacı kadınlara yönelik her türlü şiddetten kadınların korunması, şiddetin önlenmesi, kovuşturulması, ortadan kaldırılmasıdır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için Sözleşmeye göre, eşitliğin ve kadınların güçlendirilmesinin teşvik edilmesi, şiddet mağduru kadınların korunması için kapsamlı politikalar geliştirilmesi ve bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.⁹⁰ Sözleşme ayrıca kadına yönelik şiddet ve ev içi şiddeti ele alan uluslararası düzeyde en kapsamlı Sözleşme olma özelliği taşımaktadır. 2021 yılında Resmi Gazete’de Sözleşmenin feshedilmesine ilişkin Cumhurbaşkanı Kararı yayımlanmış⁹¹ ve ardından Türkiye bakımından sona erme kararı verilmiştir.⁹² Cumhurbaşkanı kararının iptali ve yürütmenin durdurulması talebiyle Danıştay’da birçok dava açılmış, Danıştay 10. Dairesi 2021 yılında yürütmenin durdurulması talebinin reddi kararını vermiş, Sözleşmeden çıkış işleminin iptaline ilişkin davalarda ise esasa ilişkin karar vermemiştir.⁹³

Sözleşmenin amacı 1. maddede kadınların her türlü şiddetten korunması, kadınlara yönelik şiddetin önlenmesi, kovuşturulması ve ortadan kaldırılması, kadınların güçlendirilerek eşitliğin teşvik edilmesi ve şiddetin ortadan kaldırılması için bütüncül yaklaşımların benimsenmesi olarak belirtilmiştir.⁹⁴ Maddede yer alan ve metnin aslında ‘ev içi şiddet’ [domestic violence] olarak belirtilen ifade Türkçeye aile içi şiddet olarak çevrilmiştir. Sözleşme aslında partnerler arası ya da ebeveyn çocuk bakımından şiddeti de kapsamaktadır. Bu niteliği ile translar bakımından hayli önemli olan Sözleşme metninin aslı imzalandığı için Türkçe çevirisinin farklı olması da bu

⁹⁰<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/158-kadnlara-yonelik-siddet-ve-ev-ici-siddetin-onlenmesi-ve-bunlarla-mucadeleye-iliskin-avrupa-konseyi-sozlesmesi-istanbul-sozlesmesi/>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁹¹<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210320-49.pdf> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁹²<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210430-13.pdf> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁹³<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/158-kadnlara-yonelik-siddet-ve-ev-ici-siddetin-onlenmesi-ve-bunlarla-mucadeleye-iliskin-avrupa-konseyi-sozlesmesi-istanbul-sozlesmesi/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁹⁴https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/03/30/Istanbul_Sozlesmesi.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

konuda farklı bir hüküm doğurmamaktaydı.

Sözleşmenin etkileyici yanlarından biri de kadına yönelik şiddetin erkeklerin kadınlar üzerinde kurduğu tahakküme dayandığını, bunun da kadınların ilerlemesine engel olduğunu, kadınların ikincil konuma zorlayan bu durumun tarihsel bir güç eşitsizliğinin sonucu olduğunu tespit etmesidir. Bununla birlikte tanımlar kısmında toplumsal cinsiyetin de tanımı yapılmıştır. Sözleşme, toplumsal cinsiyetin tanımının yapıldığı da ilk belgedir. Tanımda toplumsal cinsiyetin, toplum tarafından kadınlar ve erkekler için uygun görülen toplumsal olarak inşa edilen roller ve davranışlar olduğu belirtilmiştir. Yani Sözleşme, kadına yönelik şiddetin ardında yatan nedenlerin; kadınların toplumsal eşitsiz konumunu devam ettiren geleneklerin, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının ele alınması gerektiğini ifade etmektedir. Kadına yönelik şiddeti de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Sözleşme tüm şiddet biçimlerine vurgu yapmakta; fiziksel, psikolojik, cinsel veya ekonomik şiddet de dahil olmak üzere tüm şiddet biçimlerinin önlenmesi için Devletin yükümlü olduğunu, iç hukukun da buna göre düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bununla ilişkili olarak 2012 yılında 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleye Dair Kanun düzenlenmiş, böylece Türkiye İstanbul Sözleşmesi'ne uygun iç hukuk düzenlemesi yapan ilk ülke olmuştur (Kaplan, 2020). Sözleşmenin daha önce bahsedildiği gibi eşcinselliği normalleştirdiği iddiasıyla feshedilmesine gerekçe olarak gösterilen 4. maddesinde temel haklar, eşitlik ve ayırım gözetmeme hakkı ifade edilmektedir;

3- Özellikle mağdurların haklarını korumaya yönelik önlemler almak üzere, işbu Sözleşme hükümlerinin **cinsiyet, toplumsal cinsiyet**, ırk, renk, dil, din, siyasi veya başka görüşe sahip olma, ulusal veya sosyal menşe, bir ulusal azınlıkla bağ, mülkiyet, doğum, **cinsel yönelim, cinsel kimlik**, yaş, sağlık durumu, engellilik, medeni hal, **göçmen ya da mülteci olma** durumu veya başka statüler temelinde herhangi bir ayrımcılık olmaksızın Taraflarca uygulanması güvence altına alınmıştır.⁹⁵

Burada da metnin aslında “sexual orientation, gender identity” olarak yer alan

⁹⁵ Bu ve devam eden alıntılarda kalın puntıyla öne çıkarılan vurgular yazara aittir.

ifadenin⁹⁶ yani ‘cinsiyet kimliği’ ifadesinin Türkçeye ‘cinsel kimlik’ olarak çevrildiği görülmektedir. Sözleşme, açıkça cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık yasağını içermesi açısından oldukça önemlidir. T.C. Anayasası 90. maddeye göre⁹⁷ Sözleşme iç hukuktan üstün olduğu için cinsiyet kimliği de böylece taraf olan T.C. Devleti tarafından tanınmıştır.

Sözleşmenin Denetim organı ise iki bileşenden oluşmaktadır; biri Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddete Karşı Eylem Uzman Grubu (GREVIO)’dur. GREVIO bağımsız uzmanlardan oluşmaktadır⁹⁸, diğeri ise Taraflar Komitesi’dir ve Taraf Devletlerin resmi temsilcilerinden oluşmaktadır. Sözleşme hükümlerinin Taraf Devletlerce uygulanmasını izleyen ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamaya çalışan GREVIO’nun hazırladığı raporların ulusal parlamentoya sunulma yükümlülüğü (Madde 70, 2. fıkra) de vardır.⁹⁹ Kadına Yönelik Şiddet ve Ev içi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)’nin hükümlerinin hayata geçirilmesini sağlayan yasal ve diğer tedbirlere ilişkin Türkiye’ye yönelik GREVIO ilk değerlendirme raporu¹⁰⁰ Ekim 2018 tarihinde yayımlanmıştır. Raporda trans kimlik iki paragrafta ele alınmıştır. İlk kesişimsel ayrımcılık başlığındadır ve trans kadınların yüksek düzeyde önyargı ve ayrımcılıkla karşılaştığı, zorla evlendirme ve ‘düzeltici tecavüz’ dahil farklı şiddet biçimlerine maruz bırakıldığı ayrıca konukevlerine erişimde de ayrımcılık yaşadığı ifade edilmiştir. GREVIO bununla ilgili olarak Türk yetkilileri şiddete ilişkin veri toplanırken kesişimsel ayrımcılığı da içeren göstergeler belirlenmesi konusunda teşvik etmiştir.¹⁰¹ Raporda translardan bahsedilen diğeri bir paragraf da Türk Ceza Kanunu

⁹⁶ <https://rm.coe.int/168008482e> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁹⁷ https://www5.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa_2018.pdf, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

⁹⁸ GREVIO Başkanlığını, 2003-2005 yıllarında BM CEDAW Komitesi Başkanlığı da yapmış olan ve İstanbul Sözleşmesi’nin yazılması sürecinde etkin sorumluluk alan Feride Acar yürütmüş, 2019 yılında ise GREVIO’ya aday gösterilmemesi uluslararası kamuoyunca şaşkınlık yaratmıştır. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/204937-turkiye-nin-aday-gostermedigi-grevio-baskani-feride-acar-in-yorumu-karar-siyasi>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

⁹⁹ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/159-kadnlara-yonelik-siddet-ve-ev-ici-siddete-kars-eylem-uzman-grubu/> Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

¹⁰⁰ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/11/13/grevio-rapor-turkce.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁰¹ Age: 17

hakkındadır. TCK'daki boşlukla ilgili olarak kasten öldürmenin ağırlaştırılmış şeklinin (madde 82/1e) veya kasten yaralamanın (madde 86/3b) kanunda 'beden veya ruh bakımından kendisini savunamayacak durumda bulunan kişiye karşı' olarak ifade edilmesinin Sözleşmenin ağırlaştırıcı sebeplere ilişkin madde 46c'de belirtilen "suçun; özel durumlar nedeniyle savunmasız hale gelmiş bir bireye karşı işlenmesi"¹⁰² tanımından daha kısıtlayıcı olduğu ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak 'savunmasız kişiler' ifadesinin translar, HIV'le yaşayanlar, gey erkekler de dahil olmak üzere içerilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Avrupa Konseyi Sisteminde LGBTİ+ Haklarına İlişkin Tespit ve Tavsiyeler

Avrupa Konseyi'nin ilk olarak 2011 yılında yayımladığı ve daha sonra genişletilerek tekrar yayımladığı, 2018 yılından Kaos GL tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanan **Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılıkla Mücadele: Avrupa Konseyi Standartları** isimli rapor; Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, Parlamenterler Meclisi, Yerel ve Bölgesel Yetkililer Kongresi tarafından kabul edilen metinleri içermektedir (Avrupa Konseyi, 2018). Bakanlar Komitesinin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine ilişkin ayrımcılıkla mücadele konusunda Avrupa Konseyine üye devletlere yönelik kabul ettiği CM/REC(2010)5 no.lu tavsiye kararı cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkla mücadelede önemli bir adım olmuştur. Bunun dışında Avrupa İnsan Hakları Komiserinin 2009¹⁰³, 2011¹⁰⁴ ve 2015¹⁰⁵ yıllarında yayımladığı LGBTİ+'ların insan haklarına ilişkin tematik raporlar da mevcuttur.

Cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği temelli ayrımcılıkla mücadele etmek için alınacak önlemler üzerine Bakanlar Komitesi'nin üye devletlere yönelik CM/REC(2010)5 sayılı Tavsiye Kararı; Bakanlar Komitesi tarafından cinsel yönelim

¹⁰² https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/03/30/Istanbul_Sozlesmesi.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁰³ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/31/CinsiyetKimligi_TR.pdf, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁰⁴ https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2020/12/02/AIHK_LGBTStudy2011_Tr.pdf, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹⁰⁵ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/31/Intersex.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığa odaklanan ilk belgedir. Bakanlar Komitesi alınacak önlemlere işaret eden Tavsiye Kararı hazırlaması için İnsan Hakları Yürütme Komitesi'ni (CDDH) görevlendirmiş, sadece standartlara ilişkin bir belge değil aynı zamanda uygulanabilir bir hedef amaçlanmış, CDDH'nin yetkisiyle cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığa ilişkin uzmanlar komitesi görevlendirilmiştir. Bu komite de AİHM içtihadı üzerinden AİHS'i vurgulayarak ve mevcut uluslararası belgelerden de yararlanarak CM/REC(2010)5 sayılı Tavsiye Kararını hazırlamış ve Bakanlar Komitesine göndermiştir (Avrupa Konseyi, 2018). Bu belge esasen AİHS ve Avrupa Sosyal Şartı'na dayanmakta bununla birlikte ICCPR, ICESCR, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ve ilgili konulardaki mahkeme kararlarına da referanslar vermektedir. Tavsiye Kararında yer alan ilkelerin dayanakları olan bu Sözleşmelere Taraf olan Devletler için bu Sözleşmelerden doğan yükümlülükler ve burada yer alan içtihatlar de bağlayıcı nitelik taşımaktadır (Avrupa Konseyi, 2018: 24-25).

Tavsiye kararında cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın izlenmesi için veriler toplanması ve analiz edilmesi, ayrımcılıkla mücadele konusunda yasal önlemlerin alınması ve hoşgörünün teşvik edilmesi, tavsiye kararının yaygınlaşmasının sağlanması önerilmektedir (Avrupa Konseyi, 2018: 9). Bunlara ek olarak şu başlıklarda tavsiyelerde bulunulmuştur; 1-Yaşam, güvenlik ve şiddetten korunma hakkı, 2- Örgütlenme özgürlüğü, 3- İfade özgürlüğü ve barışçıl toplanma, 4- Özel hayata ve aile hayatına saygı gösterilmesi hakkı, 5- İstihdam, 6- Eğitim, 7- Sağlık, 8- Barınma, 9- Spor, 10- Sığınma hakkı, 11- Ulusal insan hakları yapıları, 12- Çoklu temelde ayrımcılık. Bu tavsiye kararları BM sisteminde ele alınan tavsiye kararları ile uyumludur. Tekrar edilmemesi açısından konumuzla ilişkili olan tavsiye kararlarından kısaca bahsedilmiştir.

Kararda güvenlik ve şiddetten korunma hakkı içerisinde nefret suçları davalarının etkili, hızlı ve bağımsız soruşturulmalarının güvence altına alınması, kolluk kuvvetleri ve resmi yetkililer tarafından bu suç işleniyorsa özel ilgi gösterilmesi ve cezasızlığa yer verilmemesi, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli önyargı saikinin ağırlaştırıcı neden olarak dikkate alınması ve mağdurların suçları ihbar etmeye teşvik

edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (Avrupa Konseyi, 2018: 10). Ayrıca nefret söylemi hakkında kamu görevlilerine söylemsel alanda saygı ve hoşgörünün sağlanması için de sorumluluklar yüklenmektedir (11). Örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma hakkında ise Sözleşmenin 10 ve 11. maddelerine referansla, Üye devletlerin örgütlenme özgürlüğünü cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelinde ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için gerekli önlemlerin alması, ‘kamu sağlığı, kamu ahlakı ve kamu düzenine’ dayalı kısıtlamaların kötüye kullanılmaması gerektiği belirtilmiştir (12-14). Ayrıca Resmi makamların, ifade özgürlüğü ve barışçıl toplanma hakkına yapılan kanunsuz müdahaleleri de tüm düzeylerde kınamasını önermiştir.¹⁰⁶

Tavsiyelerden bir diğeri de tanınma hakkına ilişkindir. Bu hakka yönelik olarak da BM sisteminde bahsedildiği gibi cinsiyetin yasal olarak tanınması için ön şartların ve tüm koşulların kaldırılması, resmi belgelerdeki cinsiyet bilgisinin değiştirilmesinin hızlı, şeffaf ve erişilebilir olması ve kişinin hukuken tanınmasının güvence altına alınması için gerekli önlemlerin alınması vurgulanmıştır (13-14). Translar açısından öne çıkan hak alanlarından biri olan sağlık hakkına ilişkin olarak da kişinin bu hakka erişimde cinsiyet kimliğine ilişkin ayrımcılık yapılmaması için önlemlerin alınmasına, tıbbi müfredatın ve sağlık hizmeti kalitesinin transların özgün ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde geliştirilmesine, tıbbi uyum sürecinde kişinin makul olmayan zorunluluklara tabii tutulmamasına ve tüm bu hizmetlerin sağlık sigortası tarafından karşılanmasına vurgu yapılmıştır (16-17). Barınma konusunda ise hem kişinin kimliği sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılmadan barınma hakkına erişimi hem de toplumsal dışlanma ve aile tarafından da dışlanma sebebiyle transların karşı karşıya kaldığı evsizlik riskinin göz önünde bulundurularak buna ilişkin sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (17). Tavsiye Kararının önemli bir yanı da çoklu ayrımcılıklara

¹⁰⁶ 18 Eylül 2022 tarihinde İstanbul’da ‘Büyük Aile Buluşması’ ismiyle gerçekleşen LGBTİ+ karşıtı mitinge RTÜK tarafından kamu spotu olarak hazırlanan ve televizyon kanallarında yayınlanana çağrı bu Tavsiye Kararının tam aksi yönünde gerçekleşmiştir. Kaos GL videoda gökkuşağı bayrağının ve LGBTİ+ kimliklerin hedef gösterilmesi ve videonun RTÜK tarafından yaygınlaştırılarak ‘insan hakları karşıtlığının bir devlet politikası’ mesajı vermesi sebebiyle dava açtığını duyurmuştur. Bkz.: <https://bianet.org/kadin/lgbti/269391-kaos-gl-rtuk-un-nefret-mitingi-kamu-spotuna-dava-acti>, Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

vurgu yapmasıdır. Kararda Üye devletler çoklu ayrımcılığa karşı korunma sağlanması için önlemler alınmasına teşvik edilmişlerdir (18-19). Daha önce bahsedildiği gibi transların farklılaşan ayrımcılık deneyimlerinin anlaşılabilmesi için kesişimsel ayrımcılığın gözetilerek ele alınması gerekmektedir.

Birleşmiş Milletler sistemi ve Avrupa Konseyi sistemi incelendikten sonra bağlayıcı olmamakla birlikte rehber olan ve yaygın kabul gören ve konumuzla ilişkili olarak öne Yogyakarta ilkelerinden bahsedilmiştir.

Yogyakarta İlkeleri

Cinsel Yönelim, Cinsiyet Kimliği, Cinsiyet İfadesi ve Cinsiyet Özellikleri ile İlişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri; 25 farklı ülkeden 29 saygın insan hakları uzmanı 2006 yılında Endonezya Yogyakarta’da bir araya gelerek oybirliği ile bu ilkeleri kabul etmiştir. İnsan hakları standartlarının cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği odağındaki uygulamalarına odaklanan İlkeler, Devletlerin insan hakları hukukunun uygulaması konusundaki yükümlülüklerine vurgu yapmış ve yalnızca Devletlere yönelik değil hükümet dışı aktörlere ve BM insan hakları sistemine de bu ilkelerin uygulanmasına yönelik tavsiyelerde bulunmuşlardır; “Yogyakarta İlkeleri, tüm Devletlerin uyması gereken uluslararası bağlayıcı hukuki standartları teyit etmektedir” (Yogyakarta, 2020: 6-7).

İlkelere başlarken uzmanlar, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği de dahil olmak üzere hiçbir ayırım gözetmeksizin herkesin haklardan faydalanma hakkı olduğunu, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli şiddet, önyargı, taciz, damgalamanın din, engellilik, ırk, yaş, cinsiyet, ekonomik statü gibi farklılıklarla kesiştiğinde şiddetinin de arttığını ve bütün bunların kişinin hem toplumsal aidiyetini zayıflattığını hem de kişiyi kimliğini bastırarak görünmezlik içinde yaşamaya ittiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bu kimliklere saygının kadın erkek eşitliğinin de ayrılmaz bir parçası olduğuna, normatif rollere dayanan gelenek ve önyargının ortadan kaldırılması için Devletlerin önlem alması gerektiğine, uluslararası insan hakları hukukunda açıkça bu kimliklerin sistematik olarak yer alması gerektiğine ve olası değişimler sebebiyle bu ilkelerin de düzenli olarak güncellenmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır (8-9). Bu son

yapılan vurgudan da yola çıkarak, kişilerin yaşamlarındaki değişim ve ihtiyaçlardaki farklılaşmayla ilgili olarak yeni gelişmelere ve ihtiyaçlara yanıt vermesi için 2017 yılında İlkelere 10 Ek ilke ve tavsiyeler eklenmiştir ve “Devletler, bu ilkelere hem yasal bir yükümlülük hem de evrensel insan haklarına olan bağlılıklarının bir boyutu olarak uymak zorundadır.” (Yogyakarta, 2020: 11)

Bizim çalışmamızda belirlenen barınma, güvenlik, hareketlilik, kentsel kamu hizmetlerine erişim, katılım hakları ve bunlarla bağlantılı olan tanınma hakkıyla ilişkili olan ilkeler şunlardır; Evrensel İnsan Haklarından Yararlanma Hakkı, Eşitlik ve Ayrımcılığa Uğramama Hakkı, Kanun Önünde Tanınma Hakkı, Kişinin Güvenlik Hakkı, Mahremiyet Hakkı, Yeterli Barınma İmkanlarına Sahip Olma Hakkı, Tıbbi İstismardan Korunma Hakkı, Düşünce ve İfade özgürlüğü Hakkı, Barışçıl toplanma ve Örgütlenme Hakkı, Dolaşım Serbestisi Hakkı, Kamu Yaşamına Katılma Hakkı, Kültürel Yaşama Katılma Hakkı, Yasal Tanınma Hakkı.

Bu başlıkta transların kent hakkının izlenebileceği kentsel hak alanlarına ilişkin uluslararası mevzuat değerlendirilmiş, göstergelerin belirlenmesinde faydalanan normlara ve standartlara değinilmiştir. Çalışmada kullanılan göstergelere geçmeden evvel 1968’de Lefebvre’in ortaya attığı kent hakkı kavramının normlaşma ve hukuki metinlere girme sürecine, kent ölçeğinde insan haklarına yani kentli haklarına odaklanan uluslararası ve bölgesel belgelere yer verilmiştir.

2.1.2. Kent Hakkına İlişkin Uluslararası Mevzuat

Bu başlıkta önce kent hakkının normlaşma süreci ve hukuki metinlerde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Daha önce kentli hakları ve kentsel haklar arasında bir ayırım yapılmış, farklılıkları açıklanmıştı. Lefebvre ve onu takip edenlerin kent hakkını daha felsefi ve etik düzeyde ele aldığından ve bunun hukuki değil ahlaki bir talep olarak vücut bulduğundan bahsedilmişti. Bununla birlikte kent hakkının hizmetlere erişim temelinde barınma, sağlık, hareketlilik gibi konular üzerinden hukuki bir zemine oturtulmasının da bu hakkın radikal yanını törpüleyeceği ve iyileştirmelerin

mağduriyetleri azaltsa da sistemin sürdürülmesinde bir aracı hale geleceği şeklinde eleştirilere de yer verilmişti. Bizim araştırmamızda hak temelli bir yaklaşım benimsendiğinden ve gösterge temelli bir izleme yapıldığından öne çıkan kentsel hak alanlarının hukuki dayanakları incelenmiş bununla birlikte hizmetlere erişimin ötesi yani hizmetleri ve kenti dönüştürme sorgulanarak burada kent hakkının izleri aranmıştır.

Kent hakkı kavramı 1968’de öğrenci hareketlerinin, kentin banliyöleşmesinin ve fordizmin yarattığı krizlerin söz konusu olduğu bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını gerçekleştirmek amacıyla kentsel toplumsal hareketlerin çabalarını yani kent/ kentli haklarının tarihsel temellerini kenti özerk bir yapıya dönüştürme çabasındaki yurttaş hareketi olan 1871 Paris Komünü’ne kadar götürmek mümkündür (Akkoyunlu Ertan & Ertan, 2013). Kırdan kente göçün sonucunda artan kira fiyatlarının sebep olduğu konut krizine çözüm aranmasının yanında bireysel özgürlük ve belediye özgürlüğü de güvence altına alınmış karar alma süreçlerinde yurttaş katılımı öne çıkmıştır. 1933 yılında Atina’da gerçekleşen Milletlerarası Modern Mimari Kongresi’nde İlkeleri kabul edilen Atina Sözleşmesi de 1941 yılında yayımlanmıştır. Bu sözleşmenin önemli yanı; insan merkezli kentsel planlamayı öne çıkarması ve yaşanabilir barınma ihtiyacı olarak tanımlanan konut hakkının ilk kez burada bahsedilmiş olmasıdır (2013). Daha önce bahsettiğimiz İHEB 25. Maddesinde yer alan konut hakkı da Atina Sözleşmesinden sonra bu hakkın yer aldığı ikinci hukuki metin olmuştur (2013). Kent hakkının hukuki metinlere girmesinde Dünya Kent Hakkı Şartının, Avrupa Kentsel Şartının ve Yerel Yönetimler Özerklik Şartının temel çerçeveyi oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Dünya Kent Hakkı Şartı; 2001 yılında yapılan ilk Dünya Sosyal Forumu’nda dayanışma, özgürlük, sosyal adalet ilkelerine dayanan sürdürülebilir bir kent yaşamı modelinin inşasının tartışmalarıyla ilk adımı atılmış 2005 yılında Porto Alegre’de yapılan Dünya Sosyal Forumu’nda kabul edilmiştir. “Günümüz kentleri, sakinlerine adil koşullar ve fırsatlar sunmaktan uzaktır.” tespitiyle ekonomik, sosyal, kültürel, etnik, cinsiyet ya da yaş nedeniyle kentte yaşayanların temel ihtiyaç ve haklarından

mahrum kaldığı ve bu nedenle toplumsal birlikteliğin bozulduğu, bu durumun kentsel mücadelelerin ortaya çıkmasına neden olduğu belirtilmiştir (Grahl, 2005). 2001 yılında yapılan forumda da kentsel örgütler ve hareketler bir araya gelmiş, farklı meslek örgütleri, sivil toplum örgütleri ve uluslararası sivil toplum ağlarından oluşan bir grup Şartı oluşturmak için taslak hazırlamaya başlamıştır. Şartın amacı ve hedefi şöyle ifade edilmiştir;

[T]üm insanların kentlerimizde onurlu bir şekilde yaşayabilmesi için sivil toplum, yerel ve ulusal hükümetler, parlamento üyeleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından üstlenilmesi gereken taahhüt ve tedbirleri bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. ... Dünya Kent Hakkı Şartı, kökeni ve toplumsal anlamı itibarıyla, her şeyden önce kentsel süreçleri, hak arayışlarını ve **mücadeleleri güçlendirmeye yönelik bir araçtır**. Şartın, bu **yeni insan hakkının** tanıtımı, yasal olarak **tanınması**, uygulanması, düzenlenmesi ve pratiğe yerleştirilmesi yoluyla tam geçerlilik ve etkinlik kazanmasıyla ilgilenen tüm aktörlerin - kamusal, sosyal ve özel - çabalarını birbirine bağlayabilecek bir platform olarak oluşturulması çağrısında bulunuyoruz (Grahl, 2005).

Bu ifade de hem kent hakkının yeni bir hak olduğundan hem de bu Şartın kentsel mücadeleleri güçlendireceğinden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Şart uluslararası sözleşmelerde yer alan ama kent hakkı bakımından dağınık olan hakları bir araya toplamış ve bunu hukuki bir temelde tanımlama çabasıyla kent hakkına ilişkin uluslararası bir sözleşme için de adım olmuştur.

Kent hakkı Şartı'nda ayrımcılık yasağı 1. madde belirtilmiştir: “Herkesin cinsiyet, yaş, sağlık durumu, ... dini veya **cinsel yönelime** dayalı ayrımcılığa uğramadan kentte yaşama ve bu Şartta belirlenen ilke ve normlara uygun olarak kültürel belleğini ve kimliğini koruma hakkı vardır.” (Grahl, 2005: 2) Bu şarta göre kent hakkı; sürdürülebilirlik, demokrasi, hakkaniyet ve adalet ilkelerinin temel alınarak kentin adil kullanımı olarak tanımlanmıştır. Özellikle savunmasız ve marjinal grupların yeterli bir yaşam kalitesine sahip olmaları için eylem ve örgütlenme meşruiyetinin sağlandığı kolektif bir hak olduğu ifade edilmiş, bu hakkın uluslararası tanınan insan haklarına bağlı olduğu, adil koşullarda çalışma, sendika kurma, sosyal güvenlik, kamu sağlığı, sosyal hizmetler, toplu taşıma, giyecek, yeterli barınma, siyasi katılım ve bilgi edinme gibi sözleşmelerle düzenlenen hakları da içerdiği ayrıca etnik, cinsel azınlıklara ve

kültürel çoğulculuğa saygı duymayı da gerektirdiği ifade edilmiştir (Grahl, 2005: 2). Cinsel azınlık, cinsel yönelim gibi kavramlarla aslında trans kimliğe dair de söylem ürettiği görülmektedir.

“Bu Şartın etkileri bakımından, bir kentte sürekli ya da geçici olarak yaşayan herkes o kentin vatandaşı sayılır.” (Grahl, 2005: 3) ifadesiyle Lefebvre’in kent düzeyindeki vatandaşlık tanımının da bu metinde yer aldığı görülmektedir. Kent düzeyindeki vatandaşlığın tam olarak uygulanmasının yerel yönetimlerin kamu politikalarının ve bütçelerinin hazırlanmasına, yönetime, planlamaya ve karar alma süreçlerine katılımı mümkün olduğu da ifade edilmelidir. Şartta ayrıca şiddet mağdurları, engelliler, kentin özgün gerçekliğinde diğer sakinlere göre dezavantajlı durumda yaşayan tüm gruplar, hassas gruplar olarak belirtilmiş ve bu grupların özel olarak korunması ve lehine olumlu eylem politikaları gerçekleştirerek kentsel siyasi, sosyal, ekonomik katılımlarına set çeken engellerin ortadan kaldırılması vurgulanmıştır (Grahl, 2005: 4). Hassas gruplar tanımının oldukça geniş ve yerel bağlamları da dikkate alan bir yaklaşımla yapıldığı görülmektedir. Şartta belirtilen haklardan bazıları ise şunlardır; kentin planlanmasına ve yönetime katılım, yaşam alanlarının toplumsal üretimi, eşitlikçi ve sürdürülebilir kentsel gelişim, kamuyu bilgilendirme hakkı, özgürlük ve bütünlük, siyasi katılım, örgütlenme ve kentsel kamusal alanın demokratik kullanımı, adalet, kamu güvenliği ve dayanışmacı bir arada yaşama, kamu hizmetlerine erişim, kentsel hareketlilik, barınma, çalışma, sağlıklı sürdürülebilir bir çevrede yaşama.

Kentsel hareketlilik hakkı ve barınma hakkına ilişkin Şartta hareketliliğin makul bir maliyette olması ve herkes için toplu taşımanın erişilebilir kılınması ayrıca barınma konusunda da hassas gruplara öncelik verilmesi belirtilmiştir. Şartta ayrıca kent hakkının korunması, geliştirilmesi ve uygulanmasında devletin yükümlülüklerine de yer verilmiş, izlenmesi için alınacak tedbirlerden bahsedilmiştir. Elbette izlemenin toplumsal cinsiyet boyutunun dikkate alınması, cinsiyet kırılımının da olduğu kent hakkı göstergelerinin kullanılmasını ve bununla ilişkili olarak değerlendirme mekanizmalarının kurulmasını gerektirmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde kent temelinde yapılan vatandaşlık tanımıyla, kentteki kararlara katılımı ve kentin

olanaklarına erişimle temellendirilen bu şartın Lefebvre'in yaklaşımıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Lefebvre'in aksine kurumsallaşan bu hakların radikal bir dönüşümü ve muhalefeti içermediği ve sisteme uyum sağlamaya indirgendiği, eşitlik amaçlanırken eşitsizliği üreten sistemin sorgulanmadığı şeklinde de eleştiriler getirilmiştir (Mayer, 2014) Bununla birlikte adil, demokratik ve insani, sürdürülebilir kentler için kentsel toplumsal hareketleri, sivil toplum örgütlerini, uluslararası ağların katılımını içeren bu Şartın hazırlanma süreci tüm insanların kentlerde onurlu bir şekilde yaşaması için sivil toplum örgütlerine, parlamenterlere, devletlere ve uluslararası kuruluşlara üstlenmeleri gereken taahhütleri içerdiği için de önemli bir metindir. Sonuç olarak Dünya Kent Hakkı Şartı önerisini üç temel eksenle temellendirdiğini söylemek mümkündür; kent sakinlerinin refahının/ toplu yaşam alanlarının üretimi ve yönetimi için tüm insan haklarının gerçekleşmesi, toplumun planlama ve yönetişime doğrudan katılımı yoluyla kentin demokratik yönetimi, kentsel alanın toplumsal olarak adil ve sürdürülebilir kullanımını içeren kişisel mülkiyet haklarından üstün olan kolektif iyilik ve kentsel mülkiyetin toplumsal işlevi (Mathivet, 2010). Burada bahsedilen yaşam alanlarının yeniden üretimi ve yönetimi, kentsel mülkiyetin toplumsal işlevi tartışmaları nihayetinde eşitsizliğin kaynağı olan sistemin de sorgulanmasını gerektirecektir.

Kent hakkı gibi anti-kapitalist bir dönüşüme değil uluslararası insan haklarının yerelde uygulanmasına odaklanan 'İnsan Hakları Kentleri' yaklaşımı da ilk kez 'İnsan Hakları Eğitimi için Halk Hareketi' isimli uluslararası bir sivil toplum örgütü tarafından kullanılmış, Arjantin'de Rosario kenti meclis kararıyla İHEB'i belediye meclisinden geçirerek ilk insan hakları kenti olmuş, bunu 2001'de Graz, 2006'da Montreal¹⁰⁷, 2010'da Mexico City ve Barcelona, 2011'de Gwangju ve Utrecht, 2014'te Viyana, 2017'de York City, 2018'de Lund izlemiştir (Günlük Şenesen vd., 2021: 13). Ayrıca 1997 yılında Kolombiya'da, 2001 yılında Brezilya'da kabul edilen ve kent hakkını

¹⁰⁷ 2002 yılında Montreal Zirvesinin ardından ortaya çıkan Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartına göre kent vatandaşlarına hizmet eder ancak vatandaşların da kent yaşamında etkin olması gerekir yani Şart haklar ve sorumlulukları karşılıklı olarak düzenlemesi nedeniyle önemlidir ama yine de hakları sıralamaktan öteye gidemediği için kent hakkı yönünden yetersiz olduğu konusunda eleştirilmiştir (Uzunçarşılı Baysal, 2011a).

yeni ve kolektif bir hak olarak kabul eden kent yasasının da Dünya Kent Hakkı Şart'ının oluşum sürecinde olumlu etkisi olmuş, kent hakkının siyasi ve felsefi bir talepten ziyade hukuken tanınan bir hak olmasını sağlamış, 2008'de Ekvator yeni Anayasası'na kent hakkını ekleyerek bu hakkı anayasal düzeyde kabul eden ilk ülke olmuştur (Uzunçarşılı Baysal, 2011a).

Avrupa Kentsel Şartı I¹⁰⁸ [European Urban Charter]; Avrupa Konseyi tarafından Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı'nda 1992 yılında kabul edilmiş, sürdürülebilir kentsel politikalara odaklanarak yerel yönetimlerin kentsel gelişimdeki yükümlülüklerine vurgu yapılmıştır. Bu Şart hükümetlerin değil yerel yönetimlerin imzasına açılmıştır ve sözleşme statüsünde değildir. Avrupa Kentli Hakları Bildirgesi'nde belirtilen hakların gerçekleşmesinin kent sakinlerinin dayanışma ve hemşehriliğe ilişkin eşit yükümlülüklerinin kabul edilmesine bağlı olduğu belirtilmiştir. Kent sakinlerinin sahip olduğu haklar şunlardır; 1-Güvenlik, 2- Kirlenmemiş, sağlıklı bir çevre, 3- İstihdam, 4- Konut, 5- Dolaşım, 6- Sağlık, 7- Spor ve dinlenme, 8- Kùltürler arası kaynaşma, 9- Kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre, 10- İşlevlerin uyumu, 11- Katılım, 12- Ekonomik kalkınma, 13- Sürdürülebilir kalkınma, 14- Mal ve hizmetler, 15- Doğal zenginlikler ve kaynaklar, 16- Kişisel bütünlük, 17- Belediyeler arası iş birliği, 18- Finansal yapı ve mekanizmalar, 19- Eşitlik.

Şart, iş birliği ve dayanışma olan iki temel ilke üzerine kurulmuştur. Hem üye ülkelerin yerel yönetimleri arasında, hem merkezi ve yerel yönetimler arasında hem de yerel yönetimler ile kent sakinleri arasında işbirliği ve dayanışmayı esas almakta ve yukarıda bahsedilen hakların yaş, cinsiyet, ırk, inanç, milliyet, sosyoekonomik statü, politik düşünce, engellilik gözetmeksizin tüm insanlara eşit koşulda uygulanmasını, yerel yönetimlerin de kentli haklarını korumasını savunmaktadır. Bu Şart'ta kentli haklarının o zamana kadarki en net ve somut çerçevesi çizilmiş, kentsel yaşamın geliştirilmesinde dört ana tema öne çıkmıştır; kentsel çevrenin geliştirilmesi, mevcut konut hacminin yenilenmesi, yerleşimlerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması,

¹⁰⁸ <http://www.migm.gov.tr/kurumlar/migm.gov.tr/AVRUPA-KONSEYI/KentSart-1.pdf> Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

toplumsal kalkınma ve katılımın teşvik edilmesi (Karasu, 2008). Bu şarttan da görülebileceği gibi daha önce de insan hakları ilişkisinde bahsedildiği üzere kentli haklarının ikinci ve üçüncü kuşak haklar ilişkisinde değerlendirildiği, uluslararası sözleşmelerde ise bahsi geçen hakların birinci ve ikinci kuşak haklarda düzenlendiği görülmektedir. Yani bir kentin yaratılması/ inşa edilmesi talebi insan hakları çerçevesi içerisinde ICESCRE’ye dayanmakla birlikte kent hakkı bunlara ek bir insan hakkı olarak tahayyül edilmemelidir. Daha önce de belirtildiği gibi bu hak, zaten var olan hakların uygulama ve gerçekleşme alanı olan, insan haklarının somutlaştığı mekan olan kentte uygulanması ve gerçekleştirilmesi hakkıdır. Bu hakkın gerçekleştirilmesinde de toplumsal hareketler itici bir güç oluşturmaktadır.

Avrupa Kentsel Şartı II¹⁰⁹; Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Konferansı’nda 2008 yılında kabul edilen Şart kentlerin güncel sorunlarla mücadelesi konusunda ilkeler belirlemiş, kentsel politika önerileri sunmuş ve bu politikaların toplumsal ve mekansal uyumun göz önünde bulundurularak yapılması vurgulanmıştır. ‘Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto’ temasıyla kabul edilen Şart, aradan geçen 15 yıl süresince gerçekleşen değişiklikleri ve küresel sorunları da dikkate alarak ilkelerin yeniden tanımlanması ve güncellenmesi ihtiyacından doğmuştur. Alternatif ulaşım, yeni siyasi katılım araçları, küreselleşen dünyada kent kültürü ve mimarinin korunması konularına önem verilmiştir. Şart’ta o tarihe kadar kabul edilen belgelerin, Tavsiye Kararlarının yani farklı kuruluşlardan çıkan ve farklı isimlendirilen belgelerin ‘kent hakkı’nı kabul ettiği ve kentteki vatandaşların kentsel politikada merkezi bir rol üstlenmesine vurgu yaptığı belirtilmiştir.

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı¹¹⁰; Avrupa Konseyi tarafından 1985 yılında imzaya açılmış, 1988 yılında yürürlüğe girmiş, Türkiye ise Şartı 1988 tarihinde imzalamış ve Şart Türkiye bakımından 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Taraf Devletlere hükümleri arasında seçim yapma olanağı tanıyan Şartın 2. ve 5. maddelerini, 3., 7. ve 8. maddelerinin 1. ve 2. fıkralarını, 4. maddenin 1 ilâ 5.

¹⁰⁹ http://ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/125_1.pdf Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹¹⁰ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/12/16/AvrupaYerelYonetimlerOzerklikSarti.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

fıkralarını, 6. maddenin 2. fıkrasını, 9. maddenin 1., 2., 3., 5. ve 8. fıkralarını ve 10. maddenin 1. fıkrasını onaylamıştır.¹¹¹ Avrupa’da özerk yerel yönetimlerin oluşmasını amaçlayan bu şart, kentli haklarının uygulanması ve geliştirilmesi açısından da önemlidir; buna göre demokrasi yurttaşın en yakın yönetim birimi olan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve özerk hale getirilmesiyle, kentsel kamu hizmetlerine de bütün yurttaşların etkin katılımının sağlanmasıyla, bunun hayata geçirilebilmesi için yerel yönetimlerin hem hukuksal ve yönetsel hem de bütçe açısından bu olanakları oluşturmalarıyla mümkün olabilir (Karasu, 2008).

1994 yılında yayınlanan Avrupa Kentte Kadınlar Şartı ise; kentlere toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinden bir yaklaşım geliştirmiş ve on iki meseleye dikkat çekmiştir. Bunlardan konumuzla ilişkili olanları şöyledir; kadınların aktif vatandaşlığı, karar verme ve demokraside tam eşitlik, kadınların tüm mesleklerde/ kentsel mekanda/ hareketlilikte/ güvenlik konusunda eşit fırsatlara sahip olması, bilgiye erişimleri, kadınların gündelik yaşamlarının politik bir mesele olarak ele alınması gerekliliği, kadınların toplumsal bağlarını güçlendirecek araçlara erişimlerinin sağlanması, toplumun tüm alanlarında toplumsal cinsiyet perspektifinin geliştirilmesi, son olarak da kalıp yargıların değiştirilmesinde medyanın rolüdür (Sadri, 2011).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini dikkate alan bir başka belge de 2006 yılında CEMR (Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi) Genel Kuruluna sunulan Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı’dır.¹¹² Şart, eşitsizliğin mevcut toplumsal kurguların bir sonucu olduğunu belirterek eşitliğin sağlanması için imzalayan ve taahhütlerde bulunan yerel yönetimlerin Eşitlik Eylem Planı hazırlamasını ön görmektedir. Şartın önemli bir yanı da temel ilkelerinde çoklu ayrımcılığa, yerel yönetimlerin tüm faaliyetlerine toplumsal cinsiyet perspektifinin yerleştirilmesi gerekliliğine, eşitliğin sağlanmasında toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının tasfiyesinin önemine ve karar alma süreçlerindeki katılımın niceliksel dengesine dikkat

¹¹¹ <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/155-avrupa-yerel-yonetimler-ozerklik-sarti/>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹¹² https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charte_egalite_tr.pdf, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

çekmesidir. Sözleşmenin çoklu ayrımcılığa ilişkin 10. maddesinde cinsiyetin yanısıra cinsel yönelime dayalı ayrımcılığın yasaklandığı da belirtilmiş, cinsiyet kimliği ifadesi yer almamıştır. Barınma konusunu ele alan 19. madde ise kadınların erkeklere kıyasla daha az gelire sahip olduğu için düşük maliyetli barınma hizmetinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Bulgular kısmında görülebileceği gibi transların ev kiralama süreçlerinde karşılaştığı zorluklar hatta kira bedelinin üzerinde bir ödeme yapılması koşuluyla translara ev kiralanması bu hizmetin translar açısından da önemini ortaya koymaktadır. 2021 Ağustos ayı itibarıyla Türkiye’de 35 belediye bu Şartı imzalamıştır; İstanbul’da Büyükçekmece Belediyesi, Beylikdüzü Belediyesi, Şişli Belediyesi, Kadıköy Belediyesi, Avcılar Belediyesi Şartın imzacılarından¹¹³ Bununla birlikte Şartı imzalayan belediyelerin stratejik planlarını kadınlara yönelik şiddet açısından inceleyen bir çalışma, Şartın maddi bir yaptırımı olmadığı için şiddetle mücadele konusunda arzu edilen bir aşamaya gelinemediğini ve Şartın uygulanmasının somut göstergelerle izlenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Kaşıkırık, 2021). İstanbul Büyükşehir Belediyesi de 2019 yılında Şartı imzalama kararını İBB Meclis onayıyla almış, Şart henüz imzalanmasa da bu konudaki yaklaşımının bir göstergesi olarak 2021-2024 Yerel Eşitlik Eylem Planı’nı hazırlamıştır.¹¹⁴ Bu planda toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadeleye konusunda cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğinin de gözetileceği açıkça ifade edilmiştir.

Kent hakkının normlaşma sürecinde önemli olan HABITAT Konferanslarına bakıldığında; 1976 yılında Vancouver’de gerçekleştirilen BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat-I)’nda kentsel hakların gerçekleştirilmesinde devletlerin sorumlu olduğu belirtilmesi dikkate değerdir. Küresel ölçekte kentleşme sorunlarını odağına alan bu konferans bir yandan insani yerleşimlerin niteliğinin arttırılmasına bir yandan da konut sektörünün gelişimi konusunda uluslararası işbirliğine vurgu yapmaktaydı (Akkoyunlu Ertan & Ertan, 2013). Konut hakkı, kentsel yaşam kalitesi ve yerleşim

¹¹³ https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_cemr-avrupa-yerel-yasamda-kadin-erkek-esitligi-sarti_304, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

¹¹⁴ <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2021/3/Yerel-Esitlik-Eylem-Plani.pdf>, Son Erişim Tarihi, 21.11.2022

özgürlüğüne vurgu yapan Habitat-II ise 1996 yılında İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Ne var ki HABITAT-II, Beyoğlu’nda yaşayan transların barınma hakkının, güvenli bir çevrede yaşama hakkının ihlaline sebep olmuş, Habitat öncesi Beyoğlu’nu ‘güzelleştirmek’ isteyen yetkililer aracılığıyla Ülker Sokak’ta transların evlerine baskınlar düzenlenmiş, sokağı terketmeleri için türlü zorbalıklar gerçekleştirilmiştir (Selek, 2001). HABITAT-III Konferansı’nda kabul edilen ‘Herkes için Sürdürülebilir Kentler ve Yerleşimlere İlişkin KİTO Bildirgesi’ ise kent hakkına ilişkin son ve önemli belgedir. 2016 yılında ‘Yeni Kentsel Gündem’ temasıyla kabul edilen bildirge kentleşme ve kentli haklarını sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve insan hakları ilişkisi içinde değerlendirmektedir.¹¹⁵ Cinsiyet eşitliğine yönelik bütünsel politikaların benimsenmesinin, hayata geçirilmesinin ve izlenmesinin taahhüt edildiği belgede açıkça cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ifadesi yer almamakta ancak translarının kent hakkıyla ilişkili olarak değerlendirilebilecek ‘marjinal ve hassas grupların’ ihtiyaçlarına yönelik güvenli ve erişilebilir konut arzının sağlanması, çoğulculuğun ve bir arada yaşamının yerel kurumsal yapılar tarafından teşvik edilmesi, şiddet korkusu olmaksızın herkesin kent yaşamına katılabilmesi taahhüt edilmektedir.

Toparlayacak olursak; Zeybekoğlu Sadri (Zeybekoğlu Sadri, 2013) kentte insan haklarını konu edinen ve farklı ölçeklerde hazırlanan altı farklı belgeyi (Dünya Kent Hakkı Şartı, Avrupa Kent Hakları Bildirgesi, Avrupa Kentte Kadınlar Şartı, Avrupa Kentte İnsan Haklarını Koruma Şartı, Brezilya Kent Yasası ve Montreal Haklar ve Sorumluluklar Şartı) incelemiş ve bu belgelerde ortak olan, kent düzeyinde tanımlanan ve gerçekleşmesi talep edilen hakları on dört başlıkta sıralamıştır; 1-Eşitlik ve Ayrımcılığa Uğramama Hakkı, 2-Barınma Hakkı, 3-Sağlık Hakkı, 4-Eğitim Hakkı, 5-Çalışma Hakkı, 6-Güvenlik Hakkı, 7-Katılım ve Demokratik Temsil Hakkı, 8-Uyumlu Gelişme Hakkı, 9-Çevre Hakkı, 10-Alt Yapı ve Kamusal Hizmetler Hakkı, 11-Ulaşım Hakkı, 12-Kültür Hakkı, 13-Dinlence ve Spor Hakkı, 14-Bilgi Edinme Hakkı.

Bu hak alanlarının tamamı tezin kapasitesini aşacağı için bu çalışmada transların kent

¹¹⁵ <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Turkish.pdf?v=2>

hakkı bakımından en acil ve elzem olduğu düşünölen barınma, güvenlik, katılım, ulaşım/ hareketlilik ve kamusal hizmetler haklarına odaklanılmıştır. Bir sonraki başlıkta bu hak alanlarının hangi göstergelerle izleneceğine Türkiye ve Pakistan'daki yerel politikalara ilişkin bilgiler sunulmuştur.

2.1.3. Transların Kent Hakkını İzlemek: Sınırlar, İhlaller ve İmkanlar

İlk bölümde transların kent hakkının çıkarım olarak hangi başlıklarda izlenebileceğine yer verilmişti. Önceki başlıkta da uluslararası belgelere dayanarak bu hak alanlarına ilişkin normlar ve standartlara yer verildi. Bu başlıkta ise normlar ve standartlardan yola çıkılarak transların kent hakkının izleneceği göstergeler belirlenmiş ve yapılacak derinlemesine görüşmelerde hangi soruların sorulacağı tespit edilmiştir. Ardından da Türkiye ve Pakistan'nın translara ilişkin politikalarından bahsedilmiştir.

Kentsel kamusal mekanın ve özel alanların toplumsal cinsiyet ilişkileri bakımından tarafsız olmadığı, kentsel mekanda ve özel olanda hakim olan ataerkil ilişkilerin planlama ve heteronormatif yapılar tarafından pekiştirildiği hatırlandığında kentsel mekanın kullanımında ve kentsel kamusal yaşama katılımında transların deneyiminin incelenebilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliğini dikkate alan göstergelerin belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli yaklaşımın benimsendiği 'Türkiye'de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi' kapsamında Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği'nin 2018 yılında yayımlamış olduğu tematik alanlardan biri olan **Kentsel Haklar ve Hizmetlere Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği: Haritalama ve İzleme Raporu** bu araştırmanın göstergelerinin oluşturulmasında ve kentteki hak alanlarının belirlenmesinde temel kaynak olmuştur. Raporda kentteki hak alanları ve tanımları şu şekilde ifade edilmiştir;

Barınma: Tüm vatandaşların makul, güvenli, sağlıklı koşullarda barınma olanaklarına sahip olması,

Güvenlik: Kentteki park, bahçe, site, mahalle, sokak, şehir merkezi gibi kamusal ve yarı kamusal alanların tüm vatandaşlar için günün her saati güvenli kılınması,

Hareketlilik: Kentte yaşayanların günün her saatinde şehir içi ve şehirlerarası hareketlilik serbestliğine sahip olması, bunun için herkesin erişimine açık, karşılanabilir düşük maliyetli, "engelsiz" toplu ulaşım olanaklarının varlığı ve bisiklet yolu, yaya yolları, kaldırımlar gibi kent sel altyapısının da farklı bireylerin hareketlilik ihtiyaçlarını gözetir şekilde düzenlenmesi,

Kentsel kamu hizmetlerine erişim: Kentlerdeki fiziksel ve sosyal altyapıya eşitlikçi erişim, başka bir deyişle yerel kamusal hizmetlerin herkesin ihtiyaçlarına cevap verecek ve kolay erişimi sağlayacak şekilde sunulması,

Kentsel demokrasi: Kentlerin planlanması ve yönetiminde kentte yaşayanların görüşlerinin alınması, onların talep, öncelik ve ihtiyaçlarını iletebilecekleri katılımcı mekanizmaların varlığı, şeklinde özetlemek mümkündür (Akduran vd., 2018: 15-16).

Önceki başlıkta bahsedildiği gibi bu çalışmada normlar eşitlik, ayrımcılık yasağı, insan onuruna saygı ve tanınma kapsamında incelenmiştir. Belirtilen kentteki beş hak alanına ilişkin göstergeler de uluslararası standartlara referansla oluşturulmuş, görüşme soruları da göstergeler doğrultusunda hazırlanmıştır. Haritalama ve izleme raporunda uluslararası belgelerde öne çıkan ve bizim sorularımızla ilişkili olan standartlar şunlardır;

Kentsel barınma hakkına ilişkin standartlar;

Güvenli, sağlıklı, uygun evler; Evsizler ve şiddet mağduru kadınlar ve LGBTİ'ler için güvenceli yapılar; Düşük maliyetli barınma imkânı; Çeşitli kiracılık türlerinin yasalarla bağlanması, Kadınların kiracı konumlarının güvenliği; Kadınların konut mülkiyet edinmede eşit haklarla donatılması, kullanım güvencesi; En yoksul kadınların farklılaşan ihtiyaçlarının tespiti (Akduran vd., 2018: 16)

Kentsel hareketlilik hakkına ilişkin standartlar;

Kentsel ulaşımında fiziksel güvenliğin tesis edilmesi; Farklı bireylerin hareketlilik ihtiyaçlarının ayrı ayrı tespiti; Farklı bireylerin kentsel ulaşım kullanım alışkanlıklarının tespiti; Kentsel hizmetlere erişimin önündeki engelleri, duvarları kaldırmak (16)

Kentsel güvenlik hakkına ilişkin standartlar;

Sokak ve park yerleri aydınlatmaları; Toplu taşımada aktarım merkezlerinin güvenliği ve aydınlatması; Kadınların ve erkeklerin kentte ayrı ayrı güvensizlik ve emniyetsizlik algısının tespiti; Kadına yönelik şiddetle ilgili kampanyalar (17)

Kentsel demokrasi hakkına ilişkin belirlenen standartlar;

Katılımı kolaylaştırıcı mekanizmalar; Kadınların ve feminist örgütlerin kentin fizikî planlamasında muhatap alınması; Kadınların ve erkeklerin farklı ihtiyaçlarına cevap veren danışmanlık ve katılım yapısı; Mahalle konseyleri/meclisleri; e-katılım; Katılımcı planlama süreçleri; Etkin hesap verme mekanizmaları; (17)

Kentsel kamu hizmetlerine erişim hakkına ilişkin standartlar;

Çocuk, yaşlı ve engellilerin ihtiyaçlarını dikkate alan altyapı, hizmet ve olanaklarını geliştirmek, Akçeli hizmetlerin sunumunda kadınlara transfer veya indirim uygulaması, Belediyenin eşitlikçi hizmet sunumunu kamuoyunda taahhüt etmesi; Çalışanların uyması gereken [insan hakları normlarına saygılı ve kent hakkı prensiplerini kapsayan] davranış standartları; Mevcut politika, usul, uygulama, kullanım örüntülerine dair toplumsal cinsiyet değerlendirmesi yapmak (17-18)

Ek-2’de yer alan araştırmanın görüşme soruları da bu hak alanlarından yola çıkılarak beş temada oluşturulmuş, öncelikle sosyo-demografik sorulara yer verilmiştir. Cinsiyet kimliği, eğitim durumu, istihdam durumu, sosyal güvence, engellilik, vatandaşlık durumu ve dini inanç hakkındaki sorular kesişimsellik/ çoklu ayrımcılık bakımından değerlendirme yapılabilmesini mümkün kılmıştır.

Haritalama ve izleme çalışmasında hem farklı indekslerin ve uluslararası kabul gören göstergelerin hem de yazarların geliştirdiği özgün göstergelerin oluşturduğu gösterge havuzundan alınan göstergeler ve bu göstergelerden yola çıkılarak oluşturulan sorular şunlardır (129- 148);

Tablo 2 1 Barınma hak alanına ilişkin göstergeler

Hak alanı	İlgili norm	Gösterge	Araştırmada kullanılan soru
Barınma ^{*116}	İnsan Onuruna Saygı	Fert başına düşen oda sayısı	Kişisel odanız var mı? Sizinle birlikte kaç kişi yaşıyor?
Barınma*	İnsan Onuruna Saygı	Konutun kalitesinde problem yaşayanların oranı	Evin fiziksel koşullarından bahseder misiniz? Yetersiz olduğunu düşündüğünüz fiziksel koşullar var mı?
Barınma	Toplumsal cinsiyet	Kadın Sığınma evi kapasitesi	Barınma ihtiyacınıza yönelik olarak herhangi bir kurumla

¹¹⁶Tabloda (*) işaretiyle gösterilen göstergelerin verisi TÜİK tarafından toplanmaktadır. Diğer göstergeler yazarların özgün katkısıdır. Yazarların göstergelere getirdiği cinsiyet kırımları dikkate alınarak sorular translar açısından hazırlanmıştır. Ayrıca gösterge havusunda yer almayan ancak transların özgün ihtiyaçlarına ve gündelik deneyimlerine gelen sorular da eklenmiştir.

	eşitliği, İnsan onuruna saygı		iletişime geçtiniz mi?
Barınma	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı	Kadın yararlanıcılardan gelen barınma ile ilgili dilekçe ve taleplerin oranı	Geçmişte barınmayla ilgili sorun yaşadınız mı? Hangi kurumla iletişime geçtiniz? İhtiyacınız karşılandı mı?

Barınma konusunda burada verilen göstergelerden oluşturulan sorulara ek olarak transların özgün koşullarını sorgulayan sorular sorulması ihtiyacı doğmuştur. Transların ev kiralama süreçlerinde karşılaştıkları ayrımcılıktan daha önce bahsedilmişti. Buna yönelik kişinin ev sahibi mi yoksa kiracı mı olduğu, kiracıysa evi emlakçıdan mı yoksa ev sahibinden mi kiraladığı, kiralama sürecinde nelerle karşılaştığı ve kiraladığı kişilerin yaklaşımlarının nasıl olduğu sorulmuştur. Ayrıca geçmişte evsiz kalıp kalmadığı, kaldıysa bunun nedeni (sıcak şiddetten kaçma, maddi imkansızlık vs.) ve bu ihtiyaca yönelik kurumlarla iletişime geçip geçmediği de sorgulanmıştır. Son olarak barınma konusu apartman ve sokak sakinleriyle olan komşuluk ilişkilerini de kapsayacak şekilde ele alınmış, bu ilişkilerin olumlu/ olumsuz yanlarına yer verilmiştir.

Tablo 2 2 Güvenlik hak alanına ilişkin göstergeler

Hak alanı	İlgili norm	Gösterge	Soru
Hareketlilik- Güvenlik*	İnsan Onuruna Saygı	Gece yalnız yürürken kendini güvende hissedenlerin oranı	Yaşadığınız mahallede günün her saati kendinizi güvende hissediyor musunuz?
Güvenlik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Kadın kullanıcılardan gelen güvenlikle ilgili dilekçe ve şikayetlerin	Güvende hissetmemenizin eksik kentsel hizmetlerle bir ilişkisi var mı? Bu

		oranı	eksikliklerle ilgili herhangi bir bildirimde ya da başvuruda bulundunuz mu?
Güvenlik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Toplu ulaşımda güvenlikle ilgili sorun yaşadığını bildiren kadınların oranı	Daha önce hiç güvenlik sorunu yaşadınız mı? (Kentteki otobüs duraklarında, metro-tren istasyonlarında, sokak/ cadde/ meydanlarda, toplu ulaşımda)
Güvenlik- Kentsel Kamu Hizmetlerine Erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Ayrımcılık yasağı	Güvenlik kameralı parkların oranı	Belediyenin parklarını kullanıyor musunuz? Kendinizi rahat ve güvende hissediyor musunuz? Sizce belediyenin parklarında kendinizi rahat ve güvende hissetmeniz için neler yapılabilir?
Güvenlik- Kentsel Kamu Hizmetlerine Erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Ayrımcılık yasağı	Kentteki parklarda güvenlikle ilgili sorun yaşadığını bildiren kadınların oranı	Belediyenin parklarını kullanıyor musunuz? Kendinizi rahat ve güvende hissediyor musunuz? Sizce belediyenin parklarında kendinizi rahat ve güvende hissetmeniz için neler yapılabilir?
Güvenlik	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Ayrımcılık yasağı	Kentteki sokak- cadde- meydanlarda güvenlikle ilgili sorun yaşadığını bildiren kadınların oranı	Daha önce hiç güvenlik sorunu yaşadınız mı? (Kentteki otobüs duraklarında, metro-tren istasyonlarında, sokak/ cadde/ meydanlarda, toplu ulaşımda)
Güvenlik	Toplumsal cinsiyet	Kentteki otobüs duraklarında güvenlikle	Daha önce hiç güvenlik sorunu yaşadınız mı? (Kentteki

	eşitliği, Ayrımcılık yasağı	ilgili sorun yaşadığını bildiren kadınların oranı	otobüs duraklarında, metro- tren istasyonlarında, sokak/ cadde/ meydanlarda, toplu ulaşımda)
Güvenlik	Toplumsal cinsiyet eşitliği, Ayrımcılık yasağı	Kentteki metro- tren istasyonlarında güvenlikle ilgili sorun yaşadığını bildiren kadınların oranı	Daha önce hiç güvenlik sorunu yaşadınız mı? (Kentteki otobüs duraklarında, metro- tren istasyonlarında, sokak/ cadde/ meydanlarda, toplu ulaşımda)
Güvenlik *	İnsan onuruna saygı	Kamunun asayiş hizmetlerinden memnuniyet oranı	Kamunun asayiş hizmetlerinden memnun musunuz?

Kişiye ilk olarak evden çıktığı/ kapının önüne adımını attığı anda kendisini güvende hissedip hissetmediği sorulmuş daha sonra ölçek genişletilerek mahalle, ilçe ve kent düzeyinde güvenlik hissi sorgulanmıştır. Ayrıca şiddetten korunmak için herhangi bir stratejisinin olup olmadığı, gitmeye çekindiği yerlerin olup olmadığı, çekindiği halde gitmek zorunda olduğu bir yerin varlığı da sorulmuştur. Gitmeye çekindiği ya da korktuğu yerler varsa bunun nedeni sorgulanmış, bununla ilişkili olarak herhangi bir kurumla iletişime geçip geçmediği de sorulmuştur. Burada göstergeler üzerinden oluşturulan sorularda yer alan park, çalışmamızda kentsel hizmetler başlığında değerlendirilmiştir. Güvenlik sorunu parkta gerçekleşiyse bu kısma dahil edilmiştir. Burada hak alanları arasındaki geçişkenliğin dikkat alınması gerekmektedir.

Tablo 2 3 Hareketlilik hak alanına ilişkin göstergeler

Hak alanı	İlgili norm	Gösterge	Soru
Hareketlilik*	İnsan Onuruna Saygı	Belediyenin toplu taşıma hizmetlerinden memnuniyet	Gündelik yaşamınızda hangi ulaşım türlerini kullanıyorsunuz? Toplu ulaşımı günün her saati aynı

			rahatlıkta kullanabiliyor musunuz?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı, Ayrımcılık yasağı	Kentte kaldırım genişliği açısından yaya dostu olan kaldırımların oranı Kentte kaldırım yüksekliği açısından yaya dostu olan kaldırımların oranı	Yaşadığınız yerde [ilçede] kaldırım genişliği ve yüksekliği açısından yaya dostu kaldırımlar olduğunu düşünüyor musunuz?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Toplu taşımada TSE duraklar arası mesafe standardına uyan durak oranı	Oturduğunuz ev, kent içi ulaşım araçlarına ne kadar uzaklıkta? Duraklar arası mesafe sizce yeterli mi?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Yeterli aydınlatma ve kamera donanımına sahip altgeçitlerin oranı	Altgeçitlerde yeterli aydınlatma ve kamera sistemi olduğunu düşünüyor musunuz?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Cinsel saldırı ve taciz eğitimi verilen toplu ulaşımında görevli personele oranı	Hangi toplu taşıma aracında kendinizi diğerlerine göre daha rahat hissediyorsunuz ve hangisini kullanmaktan çekiniyorsunuz, neden?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilen görevli personel oranı	Hangi toplu taşıma aracında kendinizi diğerlerine göre daha rahat hissediyorsunuz ve hangisini kullanmaktan çekiniyorsunuz, neden?
Hareketlilik	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Eşitlikçi hizmet sunumu eğitimi verilen toplu ulaşımında görevli personel oranı	Hangi toplu taşıma aracında kendinizi diğerlerine göre daha rahat hissediyorsunuz ve hangisini kullanmaktan çekiniyorsunuz, neden?

Literatürün incelendiği kısımda kişilerin toplu taşıma araçlarını kullanım amaçlarının da deneyimlerinin de farklılaştığından bahsedilmişti. Buna yönelik olarak katılımcılara hangi amaçlarla kullandıkları, ne sıklıkta kullandıkları ve seyahat süreleri, ulaşım araçlarının ücretinin makul olup olmadığı, evlerinin yakınından ulaşım araçlarının ne sıklıkta geçtiği, yaşadıkları yerde günün her saati rahatça dolaşp dolaşmadıkları ve kentteki hareketliliklerini kısıtlayan bir etken olup olmadığı sorulmuştur. Doğrudan kentsel hizmetlere ilişkin olmamakla birlikte kişiye kendisine ait bir araç olup olmadığı da sorulmuştur. Transların toplu taşıma kullanımı yerine şahsi araçlarını kullanmalarının kent içi hareketliliklerine olan etkisi sorgulanmıştır.

Tablo 2 4 Kentsel kamu hizmetlerine erişim hak alanına ilişkin göstergeler

Hak alanı	İlgili norm	Gösterge	Soru
Kentsel kamu hizmetlerine erişim*	İnsan Onuruna Saygı	Belediyenin temizlik hizmetlerinden memnuniyet	Belediyenin temizlik ve altyapı hizmetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı	Belediyenin kuru gıda yardımı hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin kuru gıda, sıcak yemek ya da giyecek yardımından faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı	Belediyenin sıcak yemek hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin kuru gıda, sıcak yemek ya da giyecek yardımından faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan	Belediyenin giyim hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin kuru gıda, sıcak yemek ya da giyecek yardımından faydalandınız mı?

	onuruna saygı		
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı	Belediyenin sağlık hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenizin sağlık hizmetlerinden haberdar mısınız? Hiç sağlık hizmetlerinden faydalandınız mı? Gönüllü test danışmanlık merkezi'nden [varsa] haberdar mısınız? [Pakistan'da merkez olmadığı için soru şöyle; HIV testi ne sıklıkta yaptırıyorsunuz, erişiminiz kolay mı?]
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Belediyenin mesleki eğitim kurs hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin hobi kurslarından ve meslek edindirme kurslarından haberdar mısınız? Hiç faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Belediyenin hobi kurs hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin hobi kurslarından ve meslek edindirme kurslarından haberdar mısınız? Hiç faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Belediyenin kütüphane hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin kütüphane hizmetinden haberdar mısınız? Daha önce hiç kütüphaneden faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Belediyenin kültürel etkinlik hizmetlerinden yararlanan kadınların oranı	Belediyenin kültürel etkinliklerinden haberdar mısınız? Daha önce faydalandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet	Belediyenin spor okulu hizmetinden yararlanan	Belediyenin spor etkinlik olanaklarından ve spor salonu varlığından haberdar mısınız?

erişim	eşitliği	kadınların oranı Belediyenin spor kursları hizmetinden yararlanan kadınların oranı	Hiç kullandınız mı?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	Toplumsal cinsiyet eşitliği, İnsan onuruna saygı, Ayrımcılık yasağı	Kamu binalarında engelli tuvaleti oranı Kamu binalarında kadın tuvaleti oranı	Kamusal/ umumi tuvaletleri kullanıyor musunuz? Kendinizi rahat ve güvende hissediyor musunuz?
Kentsel kamu hizmetlerine erişim	İnsan onuruna saygı	Kent içindeki parklardan, elverişli koşullarda yürüyüş parkuru mevcut olanların oranı	Belediyenin parklarını kullanıyor musunuz? Ne sıklıkta kullanıyorsunuz? Nasıl vakit geçiriyorsunuz.

Bu sorulara ek olarak kişinin daha önce sosyal yardım başvurusunda bulunup bulunmadığı, yardım başvurusunda bulunduysa bu deneyiminin nasıl olduğu da sorulmuştur. Ayrıca yukarıdaki tabloda yer alan sorularla ilişkili olarak kişi bu hizmetlerden faydalandıysa deneyiminin nasıl olduğu, ihtiyaç duyduğu halde faydalanamadığı bir hizmet olup olmadığı, bu hizmetlere ilişkin bir sorunla karşılaştığında herhangi bir kurumla ya da belediyeyle iletişime geçip geçmediği ve geçtiyse de iletişime geçtiği kişinin kendisine yaklaşımının nasıl olduğu sorgulanmıştır. Burada yer alan umumi tuvalet hizmeti aynı zamanda güvenlik hakkıyla da oldukça ilişkilidir. Belediyenin sokak aydınlatmaları ve kamera sistemleri de güvenlik hakkıyla yakından ilişkilidir. Bununla birlikte belediyenin sokak aydınlatması çalışmaları güvenlik başlığında değil bu başlık altında değerlendirilmiştir. Son olarak kişiden belediye hizmetlerini genel olarak değerlendirmesi istenmiş, hangi hizmetlerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğu ve bu hizmetlerin nasıl herkes için erişilebilir kılınabileceği, talep ve önerileri sorulmuştur.

Tablo 2 5 Kentsel demokrasiye katılım hak alanına ilişkin göstergeler

Hak alanı	İlgili norm	Gösterge	Soru
Kentsel demokrasi	Toplumsal cinsiyet eşitliği	Kent Konseyi Genel Kurulunda kadın oranı	Belediyenin katılım mekanizmalarından haberdar mısınız? Yaşadığınız ilçede Kent Konseyi var mı?

Kentsel demokrasiye katılım konusunda referans alınabilecek göstergeler oldukça sınırlıdır. Belediyenin karar alma mekanizmalarına katılım, stratejik planın hazırlanması sürecine katılım ya da belediye meclis üyelerinin cinsiyet kırımlı bilgisi de dahil olmak üzere bazı göstergeler mevcuttur ancak transların gündelik yaşam deneyimleri dikkate alındığında farklı soruların sorulması ihtiyacı hissedilmiştir.

Kentsel demokrasi ve kent hakkı talebi olarak isimlendirilen bu başlıkta öncelikle kişilere ilişkilendiği ya da yaşamları üzerinde etkili olan kurum ve kuruluşlar sorulmuştur. Literatür kısmından hatırlanacağı üzere özellikle açılma sürecinde ve sonrasında da transların ilk olarak deneyim ortaklığını paylaştığı gruplarla bir araya gelmesi dikkate alındığında bu kurumların kişinin kentsel kamusal yaşama katılımlarında etkili olabileceği varsayımıyla bu soru sorulmuştur.

Hatırlanacağı üzere kent hakkı aynı zamanda kişinin kentte söz sahibi olması ve kenti dönüştürmesidir. Bu yüzden kişiye yaşadığı yerde alınan kararlarda kendisini söz sahibi hissedip hissetmediği sorulmuş, ayrıca muhtarla ya da belediyeyle daha önce hiç iletişime geçip geçmediği ya da daha önce belediye binasında bulunup bulunmadığı sorgulanmıştır. Kent hakkının hem talebi hem de mekan sokak olduğu için daha önce transpride [trans onur yürüyüşü] da dahil hak talebi için herhangi bir eyleme ya da protesto yürüyüşüne katılıp katılmadığı da sorular arasında yer almıştır. Son olarak ise kişiye, kentsel hizmetler konusunda söz sahibi bir pozisyonda olsa ele alacağı ilk üç meselenin ne olduğu ve kimlerle işbirliği yaparak ne tür hizmetler geliştireceği sorulmuş ve tamamlanmıştır.

Buraya kadar kentlere ilişkin göstergeler paylaşıldı fakat sonraki başlığa geçmeden

önce bir de translara yönelik ve trans kimliğe özgün uluslararası kabul gören indekslerde yer alan göstergelere de yer verilmesine ihtiyaç vardır. Bu göstergelere, kişilerin kentsel kamusal yaşama katılımları ve hizmetlere erişimleri üzerinde etkili olduğu için yer verilmiştir. Bu konuda ILGA (Uluslararası Lezbiyen, Gey, Biseksüeli Trans ve İnterseks Birliği) ve TGEU (Trans Avrupa/ Transgender Europe)’nın indeksleri en çok bilinenlerdendir. Çalışmamız trans odağında olduğu için burada TGEU 2022 indeksine yer verilerek Türkiye ve Pakistan karşılaştırması yapılmıştır.

Tablo 2 6 TGEU indeksinde yer alan göstergeler

Konu	İçerik	Pakistan	Türkiye
LGR ¹¹⁷	Yasal tedbirlerin varlığı	var	var
LGR	İdari tedbirlerin varlığı	yok	yok
LGR	İsim değiştirme	var	var
LGR	İsim değiştirme (yaş sınırı olmaksızın)	yok	yok
LGR	Öz belirlenim [self- determination]	var	yok
LGR	Tanı veya psikolojik görüşün gerekmemesi	var	yok
LGR	Zorunlu tıbbi müdahalenin gerekmemesi	var	yok
LGR	Zorunlu cerrahi müdahalenin gerekmemesi	var	yok
LGR	Zorunlu kısırlaştırmanın gerekmemesi	var	yok
LGR	Zorunlu boşanmanın gerekmemesi	yok	yok
LGR	Reşit olmayanlar için LGR’ın mevcut olması	yok	yok
LGR	Yaş sınırlaması olmaksızın LGR’nin mevcut olması	yok	yok
LGR	İkili olmayan kimliklerin tanınması	var	yok
Nefret Söylemi ve Nefret Suçu	Nefret suçu yasası	yok	yok

¹¹⁷ LGR: Legal Gender Recognition; cinsiyetin yasal olarak tanınması anlamına gelmektedir.

Nefret Söylemi ve Nefret Suçu	Nefret söylemi yasası	yok	yok
Nefret Söylemi ve Nefret Suçu	Nefretle mücadele yasası	yok	yok
Ayrımcılık Yasağı	Sağlık	var* ¹¹⁸	yok
Ayrımcılık Yasağı	Eğitim	var*	yok
Ayrımcılık Yasağı	Mal ve hizmetler	var*	yok
Ayrımcılık Yasağı	Barınma	var*	yok
Ayrımcılık Yasağı	Yetkili eşitlik kurumu	yok ¹¹⁹	yok
Ayrımcılık Yasağı	Eşitlik eylem planı	yok ¹²⁰	yok
Ayrımcılık Yasağı	Yasa (cinsiyet ifadesine ilişkin)	var	yok

¹¹⁸ (*) ile belirtilen kısımlara ilişkin 2018 Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasasında ayrımcılık yapılmayacağı belirtilmişse de buna ilişkin ceza kanunu düzenlenmediğinden ayrımcılık gerçekleştiğinde failerin nasıl cezalandırılacağı belirsizliğini korumaktadır.

¹¹⁹ Transların hak ihlallerine yönelik yetkilendirilmiş bir kurum yoktur ancak 2018 Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasasında yaptırım mekanizması olarak mağdur olan transların Federal Ombudsmana, Kadının Statüsü Ulusal Komisyonu'na ve İnsan Hakları Ulusal Komisyonuna şikayette bulunma hakkı olduğu belirtilmiştir. Yasanın ilgili kısmı için Bkz.: Ek-2

¹²⁰ Translara özgü eşitlik eylem planı hazırlanmamıştır ancak Pakistan Hükümeti İnsan Hakları Bakanlığı tarafından 2016 yılında İnsan Hakları Eylem Planı hazırlanmış, 2020 yılında yayımlanan 'İnsan Hakları Eylem Planının Uygulanmasına İlişkin Kısa Değerlendirme'de 2018 yılında kabul edilen Trans Kişiler (Hakların Korunması) Yasasının translar hakkında çıkarılan ilk yasa olduğu ve bu yasa ile transların hem ev içinde hem de ev dışında taciz edilmelerinin yasaklandığı belirtilmiştir. Bkz.: <https://mohr.gov.pk/Detail/ZjllYWQ5ZWtODU3MS00NzgwLWFjYjEtMWE3Zjc0NmNiMTIw>, Son Erişim Tarihi: 10.12.2022

Ayrıca Pakistan BM desteğiyle hazırlanan 'İlk Beş Yıl İş Dünyası ve İnsan Hakları Ulusal Eylem Planı (2021-2026)'nı 2021 yılında kabul etmiştir. Bu planın kabul edilmesiyle Pakistan Güney Asya'da ticari faaliyetlerden kaynaklanan insan hakları ihlallerini önlemeyi amaçlayan bir Ulusal Eylem Planına sahip ilk ülke olmuştur (Bkz.: <https://fairfinanceguide.org/ff-international/news/2021/opinion-pakistan-s-national-action-plan-on-business-human-rights-a-story-of-how-governments-companies-and-nonprofits-can-create-social-change/>, Son Erişim Tarihi: 10.12.2022). İzleme yapılabilmesi için performans göstergelerinin de yer aldığı Eylem Planı'nda iş yerleri de dahil translara yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması için daha fazla eyleme ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş, taraf olunan uluslararası sözleşmelerin yükümlülüğü olarak translara eşit korumanın sağlanmasında hükümetin kararlı olduğu ifade edilmiş, tüm eyaletlerde 'Kadın ve Translara Yönelik İş Kuluçka Merkezleri' oluşturulması, translar tarafından yönetilen işletmelere eşit finansman fırsatları sağlanması hedefi ve buna ilişkin göstergeler yer almıştır. Bkz.: https://globalnaps.org/wp-content/uploads/2018/04/pakistan-1st-national-action-plan-on-business-and-human-rights_september-2021.pdf, Son Erişim Tarihi: 10.12.2022

Sağlık	Depatolojizasyon/ Hastalık olarak görülmemesi	var ¹²¹	yok
Sağlık	Sözde ‘onarım’ terapisi yasağı	yok	yok
Aile	Ebeveynliğin tanınması	yok	yok
Aile	İkili olmayan [non-binary] ebeveynliğin tanınması	yok	yok

TGEU 2022¹²² indeksine göre Türkiye yukarıda verilen göstergelerin yalnızca ikisini sağlamaktadır. Türkiye’de yasal tedbirler vardır yani resmi belgelerde cinsiyet bilgisinin değiştirilmesi için yasal bir düzenleme söz konusudur ve isim de değiştirilebilmektedir. Pakistan’da ise 2018 yılında kabul edilen Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası birçok göstergeyi yasal olarak sağlamakta ancak translar yasanın uygulanmasında sorunlarla karşılaşmaktadır.

ILGA-Europe da 2022 yılı Gökkuşuğu İndeksinde 49 Avrupa ülkesini TGEU göstergeleriyle hemen hemen aynı fakat LGB kişilere yönelik göstergeleri de içeren indeksle değerlendirmiş, Türkiye bu değerlendirmede 48. Sırada yer almıştır.¹²³

Küresel ölçekte hem eşcinsel haklarını hem de trans haklarını yine benzer göstergelerle değerlendiren ama bu değerlendirmeyi de jure ve de facto yani hem yasal hem de uygulamadaki korumalar açısından değerlendiren, LGBTİ+ hak savunuculuğunu da dahil eden F&M Global Barometer 2022’de yayımlamış olduğu 2019 yılına dair verileri içeren raporunda 204 ülkenin verilerini değerlendirmiştir. Uluslararası insan hakları hukukundan alınan eşcinsel hakları barometresinde 27, trans hakları

¹²¹ Her ne kadar 2018’de kabul edilen yasada açıkça trans kimliğin hastalık olarak kabul edilip edilmediğinden bahsedilmese de bu yasanın ilk adımlarını oluşturan 2009 yılından itibaren Pakistan Yüksek Mahkemesi tarafından verilen kararlarda mahkeme bu kimliğin engellilik veya cinsiyet bozukluğu sonucu oluştuğunu kabul etmiştir (Rashid&Rashid, 2022). Bununla birlikte, kişinin trans kimliğinin yasal olarak tanınması için Türkiye’de olduğu gibi ‘cinsiyet bozukluğu’ gibi bir tanı alınması söz konusu değildir. Lakin, Pakistan’da resmi kayıtlardaki cinsiyet bilgisinin kadından erkeğe ya da erkekten kadına değişmesi yasada belirlenmediği için buna yönelik yapılan başvurularda bu belgenin talep edildiği bilinmektedir.

¹²² <https://transrightsmap.tgeu.org/index>, Son Erişim Tarihi: 15.11.2022

¹²³ <https://rainbow-europe.org/country-ranking> Son Erişim Tarihi: 15.11.2022

barometresinde 17 gösterge kullanılmış, ülkelerin LGBTİ+'lara yönelik muamelelerinin uluslararası insan haklarına ne ölçüde uygun olduklarını tespit etmişlerdir (F&M Barometre 2022). 2019 Eşcinsel barometre puanına göre; Türkiye 22,2 puanla 153. Ülke, Pakistan ise 7,4 puanla 194. ülke olmuştur. 2019 trans hakları barometresi puanına bakıldığında ise; 29,4 puanla Türkiye 133., Pakistan ise 47,1 puanla 83. Sırada yer almıştır.

Pakistan'da Translara Yönelik Politikalar

Trans Kişiler (Hakların Korunması) Yasası¹²⁴ 18 Mayıs 2018 tarihinde Pakistan Parlamentosu tarafından kabul edilip Cumhurbaşkanı tarafından onaylandıktan sonra 24 Mayıs 2018 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.¹²⁵ Bu yasanın oluşum sürecinde Pakistan'daki Khawajasira topluluğunun yereldeki mücadelesi de dikkate değerdir. Bu topluluk cinsiyet çeşitliliğine sahip kişilerden oluşan tarihsel, toplumsal ve politik bir topluluktur. Genellikle trans kadınlar olarak anlaşılsa da bu kimliğin deneyimlerini, karmaşıklığını, çeşitliliğini ve tarihselliğini sadece trans kavramıyla açıklamak yetersiz olacaktır. Hukuki düzenlemelere geçmeden önce bu kimliğin tarihsel bağlamından bahsedilmiş, Pakistan'da transların marjinalleştirilmesinin tarihsel arka planı açıklanmıştır.

Bulgular ve analiz kısmının anlaşılabilmesi için öncelikle bu kimliğin çeşitliliğini gösteren bazı kavramların tanımlarına yer verilmesi gerekmektedir. Khawajasira, Khusra, hadım [Eunuch] ve Zenana gibi kavramların genel olarak Pakistan'daki natrans olmayan kişileri ifade ederken kullanıldığı söylenebilir. Son yıllarda bu kavramlar ve üçüncü cinsiyet kavramının yanında trans kavramı da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. İnceleyeceğimiz yasanın adında 'transgender' kavramının geçmesi de bu kavramın sahiplenildiğini ve yerleştiğini göstermektedir. *Hicra*; Güney Asya'da doğumda atanan cinsiyeti erkek olan ancak kendisini üçüncü cinsiyet, iki cinsiyetli, iki ruhlu ya da trans kadın olarak tanımlayan, Hicra kültürünün üyesi, bu

¹²⁴ Yasanın araştırmacı tarafından yapılan çevirisi EK-1'de yer almaktadır.

¹²⁵ <https://translaw.clpr.org.in/wp-content/uploads/2018/12/Transgender-Persons-Protection-of-Rights-Act-2018.pdf> , Son Erişim Tarihi, 20.11.2022

kültürün bir parçası olan kişidir. Bu kültür ‘Faarsi kalam’ ya da ‘Khawajasira farsi’ olarak da adlandırılan bir altkültür dilini¹²⁶, kendine özgü ritüelleri, gelenekleri ve normları içerir¹²⁷. *Khawajasira* ise trans kadınlar ve hadımların kullanmayı tercih ettiği saygın olan Urduca bir kavramdır. *Khusra*, genellikle toplum tarafından aşağılayıcı anlamda kullanılan bir kavramdır. Doğumdaki farklı cinsiyet özelliklerine dayanan interseks kişileri tanımlasa da daha geniş anlamda hadımları, trans kadınları, Hicraları, eşcinsel ve efemine erkekleri de ifade edecek şekilde kullanımı yaygındır. Translar İngiliz sömürge döneminde sömürge hükümeti tarafından bu şekilde isimlendirilip yasal metinlerde de suçlayıcı ve aşağılayıcı nitelikte bu kavramla ifade edilmişlerdir. Bu sebeple günümüzde topluluk üyeleri *Khusra* kavramını tercih etmezken hem toplumda hem de 2018 Trans Kişiler Yasasında bu kavramın yer aldığı görülmektedir. *Moorat* ise Hicra ve Khawajasiralar için oldukça kibar bir nitelikte kullanılan kavramdır. Khawajasiraların, Mooratların, Hicraların bir topluluk içerisinde birlikte yaşadığı ev de ‘*Hicra dera*’ olarak isimlendirilmektedir. *Zenanalar* da Hicra kültürü içinde yer alırlar ve Zenana cros-dresser’a yakın bir anlamı olan Urduca bir kelimedir. Türkçe’deki ‘Zenne’ kavramıyla hem etimolojik hem de anlam olarak oldukça yakın oldukları görülmektedir.

Bu topluluğun anlaşılabilmesi için bir de Guru/ Chela ilişkisinden bahsedilmesi gerekmektedir. *Guru*, Hicra sisteminde Chela’nın öğretmenidir. *Chela*, Hicra kültürünü öğrenen, Gurusunun aracılığıyla tanımlanan, onun himayesinde olan kişidir. Guru ve Chelaları arasında hiyerarşik bir ilişki söz konusudur, bu ilişki usta/ çırak ilişkisi olarak da isimlendirilebilir. Bu ilişki farklı bir aile biçimi olarak da okunabilir, Guru yalnızca bir öğretmen değil aynı zamanda Chelalarını koruyan, onların giyim, yemek, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılayan, kendi varoluşunu yaşamasına yani

¹²⁶ Türkiye’de de LGBTİ+’ların ama daha yaygın olarak transların kullandığı bir altkültür dili mevcuttur. Bu dil ‘lubunca’ olarak isimlendirilir. Altkültür dilinin güvenli iletişimin bir aracı olarak kullanıldığını bulgular kısmında görmek mümkündür.

¹²⁷ Hicra kavramının kültürel ve yerel anlamda interseksi de kapsadığı için batıda gelişen ‘trans’ kavramından daha kapsayıcı olduğunu ve Güney Asya’nın ortaçağ dönemine kadar uzandığından da daha eski bir soy ağacına sahip olduğunu söylemek mümkündür (F. A. Khan, 2016).

cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesini gerçekleştirebilmesine olanak sağlayan karşılığında da Chelalarından hem saygı gören hem de onlardan ‘Hicra dera’nın ekonomik olarak da sürdürülebilmesi için gelir getirmesini bekleyen kişidir. Yani Guru/ Chela ilişkisinde yapılandırılmış finansal ilişkilerin olduğunu, bu finansal ilişkinin karşılıklı fayda sağlayabildiği kadar sömürücü de olabildiğini ve bu finansal bağların hemen hemen transların yaşamları boyunca devam ettiğini söylemek mümkündür (Sameena Azhar vd., 2002).

Kavramların kullanımındaki farklılıklarda ise İngiliz sömürge döneminin etkisi söz konusudur. Hindistan üzerindeki İngiliz egemenliği pekiştikçe Viktoryen ahlak anlayışını¹²⁸ sarsan ya da bu anlayışa uymayan düzenlemeler ortadan kaldırılmaya çalışılmış böylece trans kimlik ve beden hapsedilmiş, tıbbileştirilmiş ve kontrol altına alınmıştır (S. Khan, 2016). Yani Transların Pakistan da dahil Güney Asya’da ötekileştirilmesi İngiliz sömürgesi olduğu dönemde yeni bir kamu düzeni yaratma arzusuyla doğrudan ilişkilidir.¹²⁹ Bütün bu kısıtlamalara rağmen translar kimliklerini ve kültürlerini bugüne taşımayı başarmışlardır ancak bu kimliğin marjinalleştirilmesinin önüne geçememişlerdir. Khawajasira kavramının kullanımı da 21.yy’ın ilk on yılında özellikle toplumun Hicra terimini aşağılayıcı anlamda kullanmasına karşı yeni bir düzenleme olarak topluluğun gündemine yeniden girmiştir.

Sömürge yasalarının silmeye çalıştığı Hicra kimliği ve topluluğu bağımsızlıktan neredeyse 60 yıl sonra 2009 yılında Pakistan Yüksek Mahkeme’inde haklarını elde etmeye başlamışlardır. 2009 yılında Pencap eyaletinin¹³⁰ Rawalpindi bölgesinde bir grup Khawajasiraya yönelik polis şiddeti medyada geniş yankı uyandırmış¹³¹, bununla

¹²⁸ 1837-1901 yılları arasında Büyük Britanya’da iktidar olan kraliçe Viktoria döneminde cinselliğe ve erkek/ kadın toplumsal rollerine ilişkin oldukça katı bir anlayış ve eşitsizlik söz konusuydu.

¹²⁹ İngiliz sömürgeciler 1850’lerde ‘hadım’ [eunuchs] ya da ‘hijra’ olarak isimlendirilen topluluğu keşfettiklerinde, yaratmaya çalıştıkları erkeklik hiyerarşisini altüst eden bu grubu denetlemek, kriminalize ederek kontrol altına almak için 1871 tarihli Suçlu Kabileler Yasası’nı uygulamaya koymuşlardır ve aslında bu kontrol düzeninin etkileri de günümüze kadar uzanmıştır.

¹³⁰ Araştırmada İstanbul’la karşılaştırılan Lahor kenti de Pencap eyaletinin başkentidir.

¹³¹ Pakistan’ın en ikonik ve öne çıkan trans aktivistlerinden biri olan Neeli Rana 2013 yılında yayınlanan **Hide and Seek** [Chuppan Chupai] isimli belgeselde bir transın da hayatını kaybettiği bu şiddet olayının ardından bir gecede 400 transı organize edip eylem gerçekleştirdiklerinden bahsetmektedir. Medyada geniş yankı uyandırmasında ve dilekçenin hazırlanmasında Rana’nın etkisi büyüktür. Hatta daha sonra, Ağustos 2012’de transların hakları alanında çalışan ve resmi olarak tanınan ilk sivil toplum örgütünü

ilgili olarak Pakistan Yüksek Mahkemesine sunulan dilekçe sonrası Mahkeme, temel hakları ebeveynleri, toplum ve hükümet tarafından ihlal edilen ve aşağılanan transların haysiyet haklarının Kur'an-ı Kerim¹³² ve Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 14. Maddesince¹³³ ihlal edildiğini belirtmiş, polis teşkilatının transları korumak için çalışma yapması gerektiğini belirterek federal ve eyalet hükümetlerinin transları 'yaşamın anaakımına' çekmek için temel haklarının iade edilmesini ve korunmasını talep etmiştir (Redding, 2020: 3-4). Bu davanın birkaç yıl süren duruşmaları sırasında mahkeme tarafından transların hakları ve refahlarının korunması için yaptırım kararları çıkmış, 3. cinsiyet tanınmış¹³⁴, bu kararlar da hem eyalet ve federal hükümetten temsilcilerin hem trans aktivistlerin hem de farklı sivil toplum bileşenlerinin geniş katılımıyla tartışılarak transların siyasi, ekonomik ve sosyal haklarının iyileştirilmesine yönelik kararların alınmasında güçlü bir diyalog ortamının

kurduğu ve 2018 seçimlerinde de aday olduğu bilgisi belgeselde yer almıştır.

¹³² Hem İslami gelenekte hem de Hindu geleneğinde varlığı görünür olan bu topluluk ve kimliğin mistisizmle de yakın bir bağı söz konusudur ve meşruiyetini hem Kur'an ayetlerinden hem de Hinduizm'den almaktadır (S. Khan, 2016: 219-220). Iqbal, Pakistan'da transların İslamla ilişkisini şöyle ifade etmiştir; "Türkiye'de, Orta Doğu'da, Malezya ve Endonezya'da translar haram olarak kabul ediliyor, dindar sayılmıyorlar. Ancak Pakistan'da, trans kişileri Allah'ın yarattığı ve bu kişilerin özellikle Allah tarafından seçilmiş insanlar olduğu ve onlara her iki cinsiyet de verildiği için özel oldukları kabul ediliyor. Bu yüzden Pakistan'da, translara saygı duyulması İslami öğretiler aracılığıyla aktarılıyor" (Uslu, 2021: 55).

¹³³ "İnsan onurunun dokunulmazlığı, vs.: 14. (1) İnsan onuru ve yasalara tabi olarak, kişinin mahremiyeti dokunulmaz olacaktır.(2) Delil elde etmek amacıyla hiç kimseye işkence yapılamaz." Bkz.: https://na.gov.pk/uploads/documents/1549886415_632.pdf Son Erişim Tarihi: 20.11.2022

¹³⁴Pakistan Yüksek Mahkemesi 2009 yılında kişinin hadım/ trans olduğunu tespit etmek için hormonlara dayalı tıbbi testlere tabii tutulması gerektiğinden bahsetse de khawajasira topluluğu bu şartı protesto etmiş ve daha sonra tıbbi muayene olmaksızın ulusal kimlik kartı olan CNIC'de üçüncü cinsiyet belirtecini alabilmişlerdir (UNDP, 2017:21). Yüksek Mahkemenin hormon testi ve genital organların kontrolü gibi koşullara bağladığı kimlik başvurusuna karşı Interactive Alliance başkanı trans aktivist Bindia Rana 2011 yılında Karaçi'de protestolara öncülük etmiş, bu şarta meydan okuyarak 'erkek ve kadınlardan gerçekten erkek ve kadın olduklarını doğrulamaları için test yaptırmaları istenmiyorsa bizden neden isteniyor?' diye sormuştur (S. Khan, 2016: 229). 2009 yılında Yüksek Mahkeme ulusal kimlik kartlarında üçüncü cinsiyetin bir seçenek olarak yer almasına ilişkin karar vermiş olsa da NADRA tarafından 'X' işaretli ilk pasaport 2017 yılında düzenlenmiştir. Ulusal kimlik kartı (CNIC) alınması ebeveyn katılımı gerektirdiği için translar bakımından bu durum sorun oluşturmaktaydı. Nüfus cüzdanı başvurusunda trans olan kişinin babasının yerine gurusunun adının kullanılabileceği kararı mahkeme tarafından verilmiştir. Böylece kişi CNIC'de beş cinsiyet seçeneğinden birine sahip olabilir; erkek, kadın, khawajasira (mard/erkek), khawajasira (aorat/kadın) ve khunsa-e-mushkil (belirsiz), bu son üç kavram CNIC üzerinde 'X' ile işaretlenmektedir (Chiam vd., 2017: 38).

Ayrıca Bkz.: <http://archive.pakistantoday.com.pk/2017/09/27/lhc-allows-transgenders-to-use-gurus-name-in-cnics/> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

oluşmasını zorunlu kılmış¹³⁵ ve sağlamıştır (Redding, 2020). Bunun sonucunda 2018’de transların haklarının korunmasında oldukça önemli olan yasa ortaya çıkmışsa da Pakistan’daki siyasi istikrarsızlık ve transların haklarının korunması konusunda gösterilemeyen hükümet ve eyalet düzeyindeki irade bu yasanın uygulanmasında sorunlar oluşturmuştur¹³⁶.

2018 Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası; taslağın hazırlanması sürecinde Khawajasira ve trans aktivistler UNDP de dahil olmak üzere BM kuruluşları, Ulusal İnsan Hakları Komisyonu (NCHR), Federal Ombudsman, toplumsal cinsiyet ve cinsel sağlık alanında çalışan sivil toplum örgütleri, İslami İdeoloji Konseyi (CII) farklı partilerden parlamenterler, feminist gruplar ve farklı sivil toplum müttefikleri ile yaklaşık bir yıl boyunca bir araya gelerek bu topluluğun endişelerinin giderilmesi için bir yasa taslağı hazırlamış ve bu yasa da Mayıs 2018’de yürürlüğe girmiştir (ICJ, 2020: 4). Yasa taslağının hazırlanması süreci karar alma mekanizmalarına transların dahil edildiğini ve kolektif bir emeğin ürünü olduğunu göstermektedir. Yasanın merkezinde olan ve en önemli önermesi olan kavram ‘*toplumsal cinsiyet egemenliği*’ [gender sovereignty] kavramıdır. Bu kavram, “resmi, devlet/ tıbbi aygıtlarının sadece doğumda cinsiyet ataması yapması yerine, cinsiyetlerini sosyal, psikolojik, duygusal ve ruhsal olarak deneyimleyen ve ifade eden kişilerin cinsiyetlerini belirleme yetkisine sahip olmalarıdır”¹³⁷, böylelikle Pakistan Anayasası cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesine

¹³⁵ Mart 2011’deki kararda Mahkeme hakların uygulanmasında eksiklikler olduğunu hatırlatarak ‘idare ile hadımlar arasındaki iletişim kopukluğu’na dikkat çekerek ilgili yetkililere idare ile etkileşime girebilecek en az bir ‘**odak hadım**’ atanması için strateji belirlemelerini emretmişse de STK’lar ile irtibat kurma sorumluluğunun dilekçe sahibinin görevi olduğunu vurgulamış, bu da Redding tarafından 2009’daki geniş çaplı toplumsal dönüşüm hedefinden geri adım atıldığı yönünde değerlendirilmiştir.

¹³⁶ Siyasi istikrarsızlıklardan etkilenmekle birlikte transların temsili açısından da atılan önemli bir adımdan burada bahsedilmesi gerekir. İnsan Hakları Bakanlığı’nda uzman olarak çalışan açık kimlikli trans kadın Aisha Mughal, 2020 yılında Cenevre’de düzenlenen CEDAW toplantısına hükümet temsilcisi olarak katılmış ve hükümet temsilcisi olarak CEDAW’a katılan ilk açık kimlikli trans kadın olmuştur. Bkz.: <https://kaosgl.org/haber/pakistan-i-birlesmis-milletler-de-temsil-eden-trans-kadin-tarihe-gecti> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹³⁷ Halihazırda Pakistan’da ikili trans kimliklerin tanınması için genel bir olanak bulunduğunu söylemek zordur. Bununla birlikte yakın zamanda görülen ve dilekçe sahibinin ‘Cinsiyet Kimliği Bozukluğu’ tıbbi teşhisini takiben beden uyum ameliyatlarına devam etme talebinde bulunduğu ve buna izin verildiği iki davada daha sonra bu dilekçe sahiplerinin kimlik belgelerini doğru, ikili olarak tanımlanmış cinsiyet işaretleriyle değiştirmelerine izin vermiştir (UNDP & APTN, 2017).

yönelik ayrımcılık karşıtı hükümler içerir hale gelmiştir (ICJ, 2020: 4).

2018 Yasasına genel olarak bakıldığında; yasanın yedi bölüme ayrıldığı, ilk bölümde tanımların, ikinci bölümde yasal olarak tanınmanın ve transların kendilerini algıladıkları cinsiyetlerinin Devlet kayıtlarında düzenlenmesi hakkının, üçüncü bölümde ayrımcılık yasağının ve tacize karşı yasağın, dördüncü bölümde Devlete getirilen yükümlülüklerin yer aldığı, beşinci bölümde transların haklarının korunmasına yer verildiği, altıncı bölümde de transları zorla çalıştıranlara yönelik suçların ele alındığı görülmektedir. Altıncı bölümde aynı zamanda yasanın uygulama mekanizmaları düzenlenmiş, son bölümde ise yasanın yürürlükte olan diğer yasalardan üstün bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Yasada yer alan cinsiyet kimliği ve cinsiyet ifadesi tanımları Yogyakarta İlkelerinde belirtilen tanımlarla da uyumludur. Yasada cinsiyetin yasal olarak tanınması için herhangi bir tıbbi müdahale veya tanı koşulu belirtilmemiştir yani kişinin kendisini algıladığı cinsiyeti özbelirlenim ile/ beyan ile resmi kayıtlarda değiştirebilmesi ve kadın erkek dışında üçüncü bir cinsiyet belirtecini tercih edebilmesi bu yasaı transların tanınması konusunda dünyanın en ilerici yasalarından biri yapmaktadır. Ayrımcılık yasağı ve ayrımcılığa karşı koruma kısmına bakıldığında ise; yasanın eğitim kurumlarında, istihdamda, sağlık hizmetlerinde, mal ve hizmetlere erişimde, barınma konusunda, dolaşımda/ hareketlilikte, kamu görevinde bulunma konusunda transların ayrımcılığa maruz bırakılamayacağını belirttiği görülmektedir. Sağlık hakkında literatür incelemesinde de öne çıkan konular olan, kişilerin hizmet alımında ayrımcılığa uğramasının yanı sıra hizmet veren personellerin translara özgü konularda yeterli tıbbi bilgiye sahip olmamaları meselesine yasada da yer verilmiştir. Ayrıca kent hakkı bakımından önemli olan toplanma, ifade özgürlüğü, kamusal alanlara erişim, kentsel kamusal yaşama katılım hakları da yasada yer almaktadır. Barınma konusunda ise kişinin ev kiralama hakkından mahrum bırakılamayacağına değinilmesi önemlidir.

Kent hakkı bakımından önemli olan güvenlik hakkına ilişkin olarak da Yasada taciz yasağına yer verilmiştir. Burada taciz tanımı yapılsa ve taciz yasaklansa da neleri kapsadığı ve maruz kalan kişiye nasıl bir çözüm sunulacağı muğlak kalmıştır. Bu

yasada tanımlandığı şekliyle taciz, Pakistan’da cezai bir suç değildir. Ceza Kanunu cinsel tacizi suç saysa da translara yönelik taciz Ceza Kanununda yer almamaktadır. Son olarak yasanın yaptırım mekanizmalarına bakıldığında etkili olabilmesinin eyalet yasalarıyla desteklenmesinden geçtiği görülmektedir. Yasa Pakistan’ın tamamı için geçerli olan federal düzeyde bir yasadır ancak yasanın sağlık, eğitim gibi bazı hükümleri eyalete ilişkin konular olduğundan bu uygulamaların eyalet meclisleri tarafından yasal düzenleme yapılmasını gerektirmektedir. Yalnızca Pencap Sosyal Koruma Kurumu Pencap’taki transların ihtiyaçlarının korunmasına yönelik olarak 2018 yılında ‘Transların Refah Politika’sını¹³⁸ oluşturmuştur. Politikanın etkisini değerlendirmek için yeterli veri olmasa da başka eyaletler tarafından geliştirilen benzer politikalar olmaması sebebiyle dikkate değerdir (Rashid & Rashid, 2022, s. 100).

Yasanın ilk olumlu etkilerinden biri 2018 seçimlerinde 13 transın aday olmasıdır. Kazanan aday olmasa da bu önemli bir adımdır.¹³⁹ Pakistan’da hükümet yetkililerinin oy kullanmak için gerekli olan ulusal kimlik kartını vermemeleri¹⁴⁰ ya da kimlik kartlarında kayıtlı olan cinsiyetin kişinin cinsiyet ifadesi ile uyuşmaması sebebiyle translar oy kullanmakta oldukça zorluklarla karşılaşmışlar 2018 yasası ile yeniden düzenleme çabaları olsa da yetkililerin ‘gerçek’ kimlik şüphesi sebebiyle¹⁴¹ yine zorluk yaşayanlar olmuş hatta erkek ya da kadın seçeneğini seçmek istemeyen translar seçimi boykot¹⁴² etmişlerdir (Redding, 2020: 16). Bu durum hem 2018 yasasındaki kamu görevi seçiminde ayrımcılık yapılamaz hükmünün ihlal edildiğini hem de transların katılım hakkı taleplerindeki ısrarını göstermektedir.

2018 yılı ayrıca Pakistan’da ilk Trans Onur Yürüyüşü’nün de yapıldığı yıl olmuş, yürüyüş Lahor’da gerçekleştirilmiştir.¹⁴³ Pakistan’daki trans aktivizmin güncel

¹³⁸ <http://lajp.gov.pk/tg/report.pdf> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹³⁹ <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/23/pakistani-transgender-people-office-election> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹⁴⁰ <https://www.dawn.com/news/1026648/transvestites-in-kp-cant-cast-vote> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹⁴¹ <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-lgbt-transgender-idUSKBN1KG2OT> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹⁴² <https://tribune.com.pk/story/1732970/transgender-community-boycotts-elections> Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹⁴³ <https://en.dailypakistan.com.pk/31-Dec-2018/pakistan-s-first-ever-trans-pride-parade-held-in->

taleplerini gösterdiği için trans aktivizme ilişkin son olarak 2022 yılı Kasım ayında Sindh Moorat March ismiyle Karaçi’de gerçekleştirilen Trans Onur Yürüyüşü öncesi Komitenin paylaştığı taleplerden bahsedilmiştir.¹⁴⁴ Bu taleplerde transfobik nefret söyleminin suç sayılması ve uygulanması, kişinin kendi kimliğini algılama hakkının korunması, barınma konusunda yüksek ücret talep eden veya ayrımcılık uygulayanların cezalandırılması, sığınma evlerinin inşa edilmesi, istihdam ve eğitimdeki %0,02’lik kotanın uygulanması, 2018’de kabul edilen yasanın eyalet hükümeti tarafından uygulanması, tüm federal ve eyalet meclislerinde translar için 1 koltuk tahsis edilmesi ve kamu/ özel kuruluşların toplumu translar konusunda duyarlı hale getirmek için kampanyalar düzenlemesi dile getirilmiştir. Burada hem hizmetlere erişim hem de karar alma mekanizmalarına katılım konusunda taleplerin yer alması, transların kent hakkı talebini de ortaya koymaktadır.

2018’de kabul edilen yasa yaklaşık dört yıl sonra muhalefetle karşılaşmış, 2022 yılının son çeyreğinde bazı yasa koyucular ve din görevlileri yasanın İslami öğretilerle çeliştiği gerekçesiyle yasa aleyhine açıklamalar yapmışlardır. Trans aktivistler ise yasanın çarpıtıldığını ve bu durumun transları hedef gösterdiğini ifade etmişlerdir. Karşı propagandanın temel söylemi hem cinsiyetini seçmenin İslami olmadığı¹⁴⁵ hem de halihazırda yasak olan eşcinselliğin¹⁴⁶ meşrulaştırılarak evlilik eşitliğinin önünün açılacağı üzerinedir. Muhafazakar bir parti olan Jamat-e-Islami üyesi Senatör Mustaq Ahmad Khan yasaya karşı muhalefetin öncülüğünü yapmakta ve yasanın aile ve miras sistemini tehlikeye attığını, transların cinsiyet değiştirmek yerine psikolojik destek almaları gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁷ Yaklaşık %30 oy oranına sahip, oldukça popüler bir

[lahore](#), Son Erişim Tarihi, 10.12.2022

¹⁴⁴ <https://twitter.com/MooratMarch/status/1588376946626338816>, Son Erişim Tarihi, 10.12.2022

¹⁴⁵ Birçok müslüman akademisyen Şariat Hukuku’nun transların tıbbi uyum ameliyatlarına izin verdiğini, İran, Mısır, Suriye gibi birçok müslüman ülkede de bu ameliyatlara izin verildiğini ifade etmektedirler (Kugle, 2010).

¹⁴⁶ Pakistan’da ‘Section 377’ isimli yasa erkekler arası eşcinsel ilişkiyi suç saymakta ve cezalandırmaktadır. 2018 Trans Kişiler Yasasında eşcinselliğe ya da cinsel yönelime ilişkin atıf yer almamaktadır. Daha önce bahsedildiği gibi İstanbul Sözleşmesi’nin de aynı gerekçeyle feshedilmesi farklı ülkelerdeki toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin ortaklaştığı retorik de incelenmesini gerektirmektedir.

¹⁴⁷ Bu bilginin yer aldığı 28.09.2022 tarihinde yayımlanan haberde ayrıca Pakistan’da son iki haftada dört transın ve 2021 yılında da en az 20 transın öldürüldüğü belirtilmiştir. Bkz.:

parti olan Pakistan Tehreek-e-Insaaf'ın (PTI)¹⁴⁸ senatörlerinden Fawzia Arshad da 2018 mevzuatının yerine geçecek bir yasa tasarısı sunmuş, Khan gibi yalnızca interseks kişilerin bu yasadaki faydalanması gerektiğini söylemiştir. Nihayetinde Federal Şariat Mahkemesi yasa aleyhine olan argümanları gözden geçireceğini açıklamış, Adalet Bakanı'na buna ilişkin olarak yasanın İslami olmadığı eleştirisinin temelsiz propaganda olduğunu, nihai kararın dini mahkeme tarafından verileceğini söylemiştir.¹⁴⁹

Türkiye’de Translara Yönelik Politikalar

Öncelikle Türkiye’de translara ilişkin yasal çerçeve ele alındığında Medeni Kanun madde 40 dışında açıkça translara ilişkin bir madde olmadığı, eşitlik ve ayrımcılık yasağı konusunda Anayasa’nın 10. maddesinin transların haklara erişimlerinde referans gösterildiği ancak bu maddede ‘cinsiyet kimliği’ ifadesinin açıkça yer almadığı belirtilmelidir. Translara ilişkin yasal düzenlemelere bakıldığında 1988 öncesi herhangi bir düzenlemenin olmadığı, 1988 yılında Türk Medeni Kanunu’nda yapılan bazı değişikliklerle ‘cinsiyet değiştirme’ ameliyatı geçiren kişilerin resmi kayıtlarda cinsiyet bilgisini değiştirmesine olanak sağlandığı, 2002 yılında ise yeni Türk Medeni Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle madde 40’ta ‘cinsiyet geçiş’ için hem ön koşulların belirlendiği hem de resmi kayıtlarda cinsiyet bilgisinin değişmesi sürecinin nasıl gerçekleşeceğinin düzenlendiği görülmektedir (Atamer, 2005). Bu kanun, içerdiği yaş, tanı, bekar olma ve tıbbi ameliyat zorunlulukları sebebiyle transların cinsiyet kimliklerinin hukuken tanınması konusunda uluslararası norm ve standartlarla uyumlu değildir.

Translar kamusal alandaki ilk eylemlerini polis şiddetine tepki olarak 1987 yılında Taksim Gezi Parkı’nda açlık grevi yaparak gerçekleştirmişlerdir. Pakistan’daki trans haklarının kazanımında dönüm noktası olan 2009 yılındaki dava da polis şiddetine

<https://www.voanews.com/a/pakistan-s-progressive-transgender-law-faces-opposition-4-years-later-/6768168.html>, Son Erişim Tarihi, 22.11.2022

¹⁴⁸ Yasa 2018 yılında tüm büyük partilerin desteğiyle kabul edilmiş, Jamat-e-Islami gibi dini partiler tarafından reddedilmişti. Khan 2021 yılında yasanın değiştirilmesini ilk kez gündeme getirdiğinde o dönemde iktidarda olan PTI insan hakları bakanı buna karşı çıkmıştı. Bkz. Age.

¹⁴⁹ Age.

dayanmaktaydı. Translar, 12 Eylül 1980 darbesinin ardından zorla trenlere bindirilerek İstanbul'un dışına gönderilmeye çalışılmış, sahne yasakları ile temel geçim kaynaklarına darbe vurulmuş, Polis Vazife ve Selahiyetleri kanunu aracılığıyla keyfi ve adil olmayan muamelelere maruz bırakılmışlardı (Gürsu, 2013). Bu yıllarda gerçekleşen bir başka önemli olay da Radikal Demokrat Yeşiller Partisi girişimidir. Parti girişimi olumlu sonuçlanmasa da transların, eşcinsellerin, feministlerin, anti-militaristlerin, Kürtlerin, hayvan hakları savunucularının bir araya gelerek kentsel politika ürettiği önemli bir girişim olmuştur. Kentsel hareketin partileşme çabası olan bu girişim merkeziyetçi yönetim yerine geniş otonomileri öngörmekte, dinsel, cinsel, etnik de dahil tüm azınlıkların haklarını çoğunluğun tahakkümüne karşı savunmakta, siyasi çizgisini kapitalizm ve otoriter sosyalizme karşı muhalefet olarak tanımlamaktaydı (Baykan, 2020). Transların da bir bileşeni olduğu bu girişim Türkiye'deki kentsel toplumsal hareketlerin tarihinde de önemli bir yer tutmakta, siyasi çizgisi de Lefebvre'in kent hakkı tarifiyle uyushmaktadır. 80'li yıllarda dikkat çeken bir başka şey de Arslan Yüzgün'ün 1986 yılında yayımlanan kitabıdır. Medyada da geniş yer bulan bu kitap hem içerisinde LGBTİ+'ların deneyimlerine yer vermiş hem de bu konuya ilişkin o zamana kadar yazılan en kapsamlı eser olmuştur (Yüzgün, 1986).

90'lı yıllara gelindiğinde ise 1993 yılında ilk kez İstanbul'da 'Cinsel Özgürlük Etkinlikleri' ismiyle söyleşi ve panellerin yapılacağı yani ismi farklı olsa da Onur Haftası olarak düşünülen uluslararası bir buluşma planlanmış ancak Valilik tarafından yasaklanmıştır. Bu buluşmanın ardından Lambdaistanbul ve 1994 yılında Ankara'da KaosGL'nin kurulmasıyla bu yıllar LGBTİ+'ların bir toplumsal hareket olarak ortaya çıktığı yıllar olmuştur. 1996 yılında ise İstanbul'da gerçekleştirilen HABITAT-II'nin hemen öncesinde birçok transın yaşadığı Ülker Sokak'ta polis şiddeti 'mahalleli'nin de desteğini alarak artmış, translar evlerinden zorla çıkarılmışlardır. Bir alt kültürün barındığı, yaşadığı, çalıştığı yer olan Ülker Sokağın, transların dışlandığı hatta sürüldüğü bir mekan haline getirilmesi yalnızca barınma hakkı ihlali yaratmamış, translar bu sokakta evlerinde seks işçiliği yaparken otobanlarda çalışmak zorunda bırakılmış ve bu süreçte birçok trans kadın öldürülmüştür (Selek, 2001).

Lambdaistanbul şiddete maruz bırakılan transları savunmak için sokak eylemleri düzenlemiş (Cingöz&Gürsu, 2013: 16), KaosGL Dergisi aynı yıl Haziran sayısında “Eşcinsel Gettolar Değil ‘Kent’in Tamamını İstiyoruz” ifadesiyle kent hakkı talebini kapağına taşımıştır.¹⁵⁰ Yine aynı yıl dergide yayımlanan, Yeşim T. Başaran’ın Ülker Sokak’ta translarla yaptığı görüşmelere dayanan yazıda Ülker Sokak’ta yaşayan Demet “Biz travestiler 20 yıldır Ülker Sokak’ta oturuyoruz. 79’da tamamen biz otururduk, 6 ay öncesine kadar 70-80 travesti vardı sokakta, şimdi 7 kişi kaldık” ifadesi yaşanan şiddetin ve barınma hakkı ihlalinin boyutlarını göstermektedir (Başaran, 1996). Birçok transın Ülker Sokağı terk etmesine neden olan polis şiddetinin yalnızca cinsiyet kimliğini ya da cinsellikleri hedef almadığı, bunun yanında mekansal dışlamanın o mekan üzerinde kurulan sermaye hareketi ve birikimiyle de ilişkili olduğu ifade edilmelidir; “Ülker Sokak ahlak, cinsellik, cinsiyet, sermaye ve devlet şiddetinin yan yana gelerek mekanı nasıl ürettiği, kurguladığı ve değiştirip dönüştürdüğünün anlatısı” dır aynı zamanda (Zengin, 2014: 370-371).

Pakistan’da olduğu gibi¹⁵¹ Türkiye’de de transları suçlulaştıran yasalar olmasa da uygulamada polislerin bazı yasalar aracılığıyla transların bedenlerini kontrol ettiği, denetlediği veya para cezası yazarak kişilerin kamusal yaşama katılımlarını sınırlandırdığı görülmektedir. 2000’li yılların başında uyum paketleriyle Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nda düzenleme yapılsa da transların kentsel yaşama katılımları ve hizmetlere erişimleri üzerindeki denetim ve kısıtlama 5326 sayılı Kabahatler Kanunu aracılığıyla devam etmiştir (Eşsiz, 2012). Araştırmanın bulgularında da bunu

¹⁵⁰ Bkz.: KaosGL Dergisi, Sayı:22, Yıl:2, Haziran 1996.

Ayrıca kent hakkıyla ilişkili olan şu sayılardan bahsedilebilir; “Kent ve Mekan”, Sayı:120, 2011; “Sosyal Politikalar”, Sayı 127, 2012; “Kent ve Yerel Seçimler”, Sayı:134, 2015; “Yerel Yönetimler”, Sayı:162, 2018; “Eşit Haklar”, Sayı:180, 2021.

¹⁵¹ Pakistan’da dilencilik transların önemli geçim kaynaklarından biridir. Burada Pencap Serserilik Yönetmeliği’nden [Punjab Vagrancy Ordinance] bahsedilmesi gerekir, 1958 tarihli bu yönetmelik dilencilik suç saymakta ve “ ‘serseri’yi, ‘halka açık bir yerde sadaka isteyen veya alan’ ya da ‘sadaka istemek veya almak amacıyla kendisinin bir sergi olarak kullanılmasına izin veren’ kişi olarak tanımlamakta ve serseriler için üç yıla kadar hapis cezası öngörmektedir.” (ICJ, 2020:19) Geçim kaynağı dilencilik olan translar için bu yönetmelik de dahil dilencilikle ilgili yasalar Pakistan’daki topluluğa karşı kötüye kullanılmış ve kolluk kuvvetlerinin tacizine, şantajına ya da hapsedmesine, cinsel saldırısına neden olmuş, bunun yanında polisin bu muğlak ceza maddelerini kullanarak Khawajasira topluluğunun halk geleneğinde çok önemli bir yer tutan düğünlerde ve doğumlarda gerçekleşen manevi kutlama ritüellerini de rutin olarak yasaklamak için yorumladıkları görülmüştür (19).

görmek mümkündür. Transların kamusal alanın dışına atılmasının bu kimliğin gayrimeşrulaştırılması amacını taşıdığını ifade eden Göregenli, karşılaşma mekanlarının kriminalize edilerek kapatılmasıyla sosyal dışlamanın kurumsallaştırıldığını ve böylece mekansal kontrol aracılığıyla kamusal alanın da denetlendiğini ifade etmiştir (Göregenli, 2018:7). Bununla birlikte translara yönelik dışlama, direniş imkanlarını da içinde barındırmaktadır. Öz, şiddetli dışlanma ve kuşatmadan çıkabilmenin yolunun LGBTİ+’ların örebileceği örgütlü mücadele ve dayanışma olduğunu belirtmiştir (Öz, 2013).

İstanbul’daki ilk trans öz örgütü olan İstanbul LBGT Derneği de 2007 yılında kurulmuştur. Ayrıca 2003 yılında ilk LGBTİ+ Onur Yürüyüşünün gerçekleşmesinden 7 yıl sonra 2010 yılında ilk kez Trans Onur Yürüyüşü gerçekleştirilmiş ve 2017 yılına kadar her yıl düzenlenmiştir. 2015 yılında Onur Yürüyüşü’nün Valilik tarafından yasaklanmasının ardından sonraki yıllarda da bu yasak devam etmiş, son Trans Onur Yürüyüşü 2017 yılında gerçekleştirilmiştir. Onur Yürüyüşlerine 2015 yılından itibaren her yıl giderek şiddeti artan bir baskı ve engelleme söz konusudur. 2022 yılında ilk kez Onur Haftası kapsamında gerçekleştirilecek olan kapalı mekan etkinlikleri de Kaymakamlıklar tarafından yasaklanmış ve 2015-2021 yılları arasında Onur Yürüyüşlerinde gözaltına alınan kişi sayısı 2022 yılında %400 artmış ve 373 kişi gözaltına alınmıştır (Yıldırım, 2022). Ayrıca 2022 yılında ilk kez ‘Büyük Aile Buluşması’ ismiyle 18 Eylül tarihinde İstanbul’da LGBTİ+’lara karşı bir miting gerçekleştirilmiştir. Fikirde Birlik ve Mücadele Platformu tarafından yapılan çağrı, 2016 yılında İstanbul LGBTİ+ Onur Yürüşü’nü ve Trans Onur Yürüyüşü’nü tehdit etmekten yargılanan ve ‘halkı kin ve düşmanlığa tahrik’ suçundan ceza alan Kürşat Mircan’ın başkanlığında gerçekleştirilmiştir.¹⁵² Bu buluşmanın çağrısı da RTÜK tarafından Kamu Spotu olarak televizyonlarda yayınlanmış, bu video LGBTİ+’ları hedef aldığı gerekçesiyle insan hakları savunucuları tarafından eleştirilmiştir.¹⁵³ İstanbul’un ardından Urfa, Konya, Gaziantep, Trabzon, Van, İzmir, Kayseri,

¹⁵² <https://kaosgl.org/haber/lgbti-larin-yurumesi-yasak-lgbti-dusmani-nefret-yuruyusu-serbest>, Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

¹⁵³ <https://ihsda.org/2022/09/17/buyuk-aile-mitingi-hakkindaki-ortak-aciklamamiz/>, Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

Diyarbakır gibi farklı illerde ‘sapkınlığa dur de, sapkınlık normalleştirilemez, aile saldırı altında, sapkın küresel çetelere hayır, sapkınlık dayatmasına hayır’ gibi sloganlarla yürüyüşler gerçekleştirilmiş ve nihayetinde ‘aileyi koruyan’ anayasa değişikliği teklifi, gerekçesinde bir kadın ve bir erkeğin evliliği dışındaki aile formlarının ‘çürüme ve sapkınlık’ olduğu belirtilerek TBMM Başkanlığı’na 09.12.2022 tarihinde sunulmuştur.¹⁵⁴

Mevcut siyasi durumun bu açıdan Pakistan’la benzerlik gösterdiği söylenebilir. İstanbul Sözleşmesi’nin hazırlanması, imzalanması ve ivedilikle ulusal mevzuata uygulanmasının ardından Sözleşme’nin feshedilmesine giden süreç, Pakistan’da da 2018 yılında geniş katılımı hazırlanan ve hem İslami Konsey hem de Ulusal Meclis tarafından kabul edilen yasanın iptal edilmesinin gündemde olduğu bir süreçte evrilmiştir.

Son olarak bir de LGBTİ+’ların İstanbul’da yerel siyasete katılımlarından bahsedilmesi kent hakkının katılım bileşenine dair fikir vermesi açısından önemlidir. Ülker Sokak’tan bahsederken aktarımlarına yer verdiğimiz Demet Demir 1999 yılında Özgürlük ve Dayanışma Partisi’nden yerel seçimlerde aday olmuştur. Kazanamamış olsa da ilk kez bir trans kadının seçimlerde aday olması açısından değerlidir. Gezi’nin ardından 2013 sonrası LGBTİ+’lar yerel yönetimlerde söz sahibi olmak istemiş ve 2014 yerel seçimlerinde LGBTİ+ aktivistleri İstanbul’da farklı bölgelerde adaylıklarını açıklamışlardır. Belediye meclisine giremese de Boysan Yakar’ın Şişli Belediye Başkanı yardımcısı olarak görev alması ve Sedef Çakmak’ın Beşiktaş Belediye Meclisi’ne girmesi hem açık kimlikleriyle göreve gelen ilk siyasetçiler olması açısından hem de belediyedeki dönüşüme de katkı sağlamaları açısından oldukça önemlidir.

Türk Ceza Kanunu ve Türk Medeni Kanunu’nun değiştirildiği 2000’li yılların ikinci yarısında da LGBTİ+’lar Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne giderek taleplerini

¹⁵⁴ <https://kaosgl.org/haber/akp-nin-ortaya-karisik-anayasa-teklifi-meclis-te>, Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

iletmişlerdi (Yılmaz ve Demirbaş, 2015). Merkezi düzeyden yerel düzeye odağı çektiğimizde ise SPoD'un 2014 yılında hazırladığı LGBTİ+ Dostu Belediyecilik Protokolü¹⁵⁵ LGBTİ+'ların yerel siyasete katılımlarında önemli bir yer tutmaktadır. 2014 yerel seçimlerinde ardından da 2019 yerel seçimlerinde bu protokol belediye başkanı adaylarının imzasına açılmış, 10 şehirden 27 belediye başkanı aday tarafından imzalanmış ve bu adaylardan dördü kazanmıştır.¹⁵⁶ İstanbul'da yalnızca Şişli Belediye Başkanı bu protokolün imzacısıdır. Bir diğer yerel siyasete katılım aracı da kent konseyleridir. 2015 yılındaki yerel seçimlerin ardından Kadıköy Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi kurulmuş ve böylece LGBTİ+'lar Türkiye'de ilk kez kent konseyi içerisinde örgütlenmişlerdir. Çok uzun soluklu olmayan bu deneyimin ardından 2019 yerel seçimlerinden sonra tekrar Kadıköy Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi kurulmuştur. 2020 yılında 23 Nisan'da kendi çocukluk fotoğraflarını paylaşarak #LGBTİ+ÇocuklarVardır kampanyasını düzenleyen meclis, bu kampanya ile ülke gündeminde de yer etmiş, nefret söylemlerinin hedefi haline gelmiş ve nihayetinde de Kent Konseyi içerisinde de yalnızlaştırılarak dağılmaya mahkum bırakılmıştır¹⁵⁷. Kadıköy'ün ardından Şişli Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi de 2019 yılında kurulmuştur¹⁵⁸. Kadıköy ve Şişli Belediyesi Eşitlik Birimleri ile Kent Konseylerinin LGBTİ+ Meclisleri 2019 yılında ortak bir çalışma gerçekleştirerek 20 Kasım Nefret Suçu Mağduru Transları Anma Günü kapsamında 'Bir arada, buradayız' isimli billboard çalışması yapmışlardır¹⁵⁹. Bu çalışma hem transların yerel yönetimlerle kurduğu ilişkin güçlenmesi hem de belediyenin söylemsel alandaki dönüşümü teşvik etmesi açısından da oldukça önemlidir. İstanbul'da bir de İstanbul Kent Konseyi bünyesinde LGBTİ+'ların yer aldığı görülmektedir. LGBTİ+ Meclisi ismiyle olmasa

¹⁵⁵ Protokol metni için bkz.:

<https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/537/original/protokol.pdf?1552555660>

Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

¹⁵⁶ <https://kaosgl.org/haber/lgbti-dostu-belediyecilik-protokolu-imzacisi-belediye-baskanlari>

Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

¹⁵⁷ <https://baskamecra.com/kentsel-demokrasi-ve-bazi-cocuklar/>

Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

¹⁵⁸ <https://kaosgl.org/haber/sisli-kent-konseyinin-artik-lgbti-meclisi-var>

Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

¹⁵⁹ <https://kaosgl.org/haber/biraradaburadayiz-nasil-ortaya-cikti>

Son Erişim Tarihi, 09.12.2022

da LGBTİ+'lar çalışmalarını 'Toplumsal Eşitlik Çalışma Grubu' içerisinde yürütmektedirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KENT HAKKI BAĞLAMINDA TRANSLARIN CİNSİYET KİMLİĞİ DENEYİMLERİNİN İNCELENMESİ: LAHOR- İSTANBUL ÖRNEKLERİ

3.1. Araştırma Yöntemi

Araştırmada niteliksel yöntem kullanılmış ve açık uçlu yarı yapılandırılmış sorularla derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma süreci, feminist bir yaklaşım benimsenerek katılımcı ile araştırmacının birbirlerinden öğrendiği ve birlikte bilgiyi ürettiği bir süreç olarak kavranmıştır. Araştırmanın İstanbul katılımcılarına kar topu yöntemi ile ulaşılmış, ayrıca mevcut iletişim ağlarından faydalanılmıştır. Lahor katılımcılarına ise anahtar kişi olan Sunny aracılığıyla ulaşılmıştır. Tüm görüşmeler çevrimiçi platform aracılığıyla yapılmış, katılımcıların onayı ile ses kaydı alınmış ve daha sonra söylem analizi için görüşmeler deşifre edilmiştir.

Niteliksel bir araştırmada amaç anlayabilmek, araştırma sonucunda gerçekliği tanımlayabilmek üzerine kurulduğundan bu süreç hem görüşmeci için hem de katılımcı için yorumlama ve anlamlandırma eylemidir, bilgi ise; her iki kişinin de sürece aktif katılmasıyla, bu kişilerin arasında gelişen bir etkileşimle ortaya çıkan bilgi olmuştur (Kümbetoğlu, 2008). Nitel çalışmalarda güvenilirlik ve geçerlik belirlenmiş ölçütler olmadığı için tartışmalı bir konudur ve bunu ölçmek için tek bir yolun olmadığını söylemek mümkündür (Aratasman vd., 2018). Nitel çalışmalarda inanılabilirliği sağlamanın önemli bir yolu uzun süreli etkileşimdir. Araştırmacının İstanbul'da bu alanda faaliyet gösteren derneklerle ve öznelere 2018 yılından beri ilişkilendirilmiş olması, Lahor sahasını ise 2019 yılından beri takip etmesi araştırma yapılan grubun alt kültürünün ve görüşlerinin kavranılmasında anlayış sağlamıştır. Araştırmanın tez danışmanının da yönlendirmelerinin güvenilirlik üzerindeki etkisi önemlidir. Bununla birlikte araştırma sürecinin şeffaf olması ve araştırmanın ulaşılabilir olması da güvenilirliği etkilemektedir.

Bu çalışmanın örnekleminin temsil edici olma iddiası yoktur. Çünkü çalışma, toplumsal genellemelere varma amacıyla değildir, bu sebeple temsil edici örnekleme değil, veri sağlanabilecek örneklerle etkileşim içerisinde olunmuştur (Kümbetoğlu, 2008: 97). Yani araştırmada niteliksel yöntem benimsendiğinden İstanbul ve Lahor’da yaşayan tüm transların yaşam deneyimlerini yansıtmaya ya da buradan çıkan sonuçların genelleştirilmesi mümkün değildir. Bununla birlikte kişilerin deneyimleri kendi gerçekliği temelinde ele alınmış ve 20 kişi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Her iki ülkede de o ülkenin vatandaşı olmayan öznelere, İstanbul’da 30 yaşın üzerinde olan trans erkeğe, Lahor’da da birden fazla trans erkeğe ya da yeti çeşitliliğine sahip kişilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu durum elbette deneyimlerin çeşitliliğini etkilemiştir.

3.2.Araştırmanın Bulguları ve Görüşmelerin Analizi

11 Ocak 2021’de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurul’unun araştırmayı onaylamasının ardından 20 Ocak tarihinde görüşmelere başlanmış ve İstanbul’dan 10 kişi ile görüşme yapılmış, son görüşme 14 Şubat tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu görüşmelerin en kısası 1,5 saat, en uzununu ise 4 saattir. Bu görüşme, iki katılımcının olması ve işaret dili çevirisinin yapılması sebebiyle uzun sürmüştür. Pakistan görüşmeleri ise 3-21 Eylül 2022 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler deşifre edildikten sonra, daha önce belirlenen başlıklardaki alanlara ayrılarak analiz edilmiştir. Çalışmada bahsedilen ‘kentteki hak alanları’ temalar olarak belirlenmiş ve bu temaların altında kodlama yapılarak katılımcıların anlatılarının arasındaki bağlar aranmıştır. Analiz sırasında MAXQDA 2022 programından faydalanılmıştır. Temaların altında yapılan kodlamalar, daha rahat takip edilebilmesi için yine bu program aracılığıyla haritalandırılmış ve ilgili başlıklarda paylaşılmıştır.

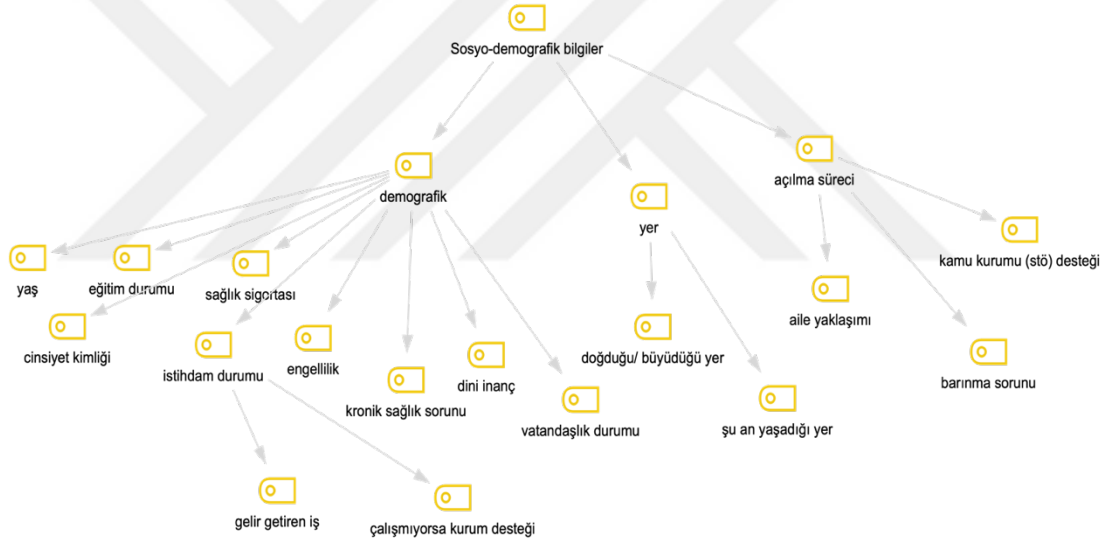
3.2.1. Sosyo-demografik Bilgiler

Katılımcıların profili hakkında genel bilgi sahibi olunması, sosyo-ekonomik koşullar ile kent hakkı arasındaki olası etkileşimin açığa çıkarılması ve katılımcıların deneyim farklılıklarının analiz edilebilmesi için öncelikle katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine yer verilmiştir. Katılımcıların isimleri anonimleştirilirken her iki ülkenin de

uluslararası kısa kodları olan ‘TR’ ve ‘PK’ kullanılmış, görüşme sırasına göre numaralandırılmıştır.

Bu başlık altında kişilere öncelikle yaşı, cinsiyeti eğitim durumu, istihdam durumu, sosyal güvence/ sağlık sigortası, kronik rahatsızlık, engellilik/ yeti farklılığı, vatandaşlık ve dini inanç hakkında kısa yanıtlı sorular yöneltilmiştir. Ardından da doğduğu yer ve şu an yaşadığı yer sorulmuştur. Son olarak, açılma sürecine ilişkin bilgi paylaşması istenmiş, bu süreçte ailesiyle yaşıyıp yaşamadığı, ilişkisinin nasıl olduğu, barınma sorunuyla karşılaşp karşılaşmadığı ve varsa aldığı kamu desteği sorgulanmıştır. Bu başlığın altında yapılan kodlama şu şekildedir;

Görsel 3 1 Sosyo-demografik bilgilerde yapılan kodlama

Öncelikle İstanbul’da yaşayan katılımcılara ilişkin; bütün katılımcıların T.C. vatandaşı olduğu ve hiçbirinin kronik sağlık sorununun bulunmadığı ifade edilmelidir. Katılımcılardan iki kişi işitme engellidir (TR5 ve TR6) ve bu görüşme resmi belgesi olan ve aynı zamanda LGBTİ+ alanında işaretdili çevirisinde deneyimli olan bir çevirmen aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kendisinden ‘çevirmen’ olarak bahsedilmiştir.

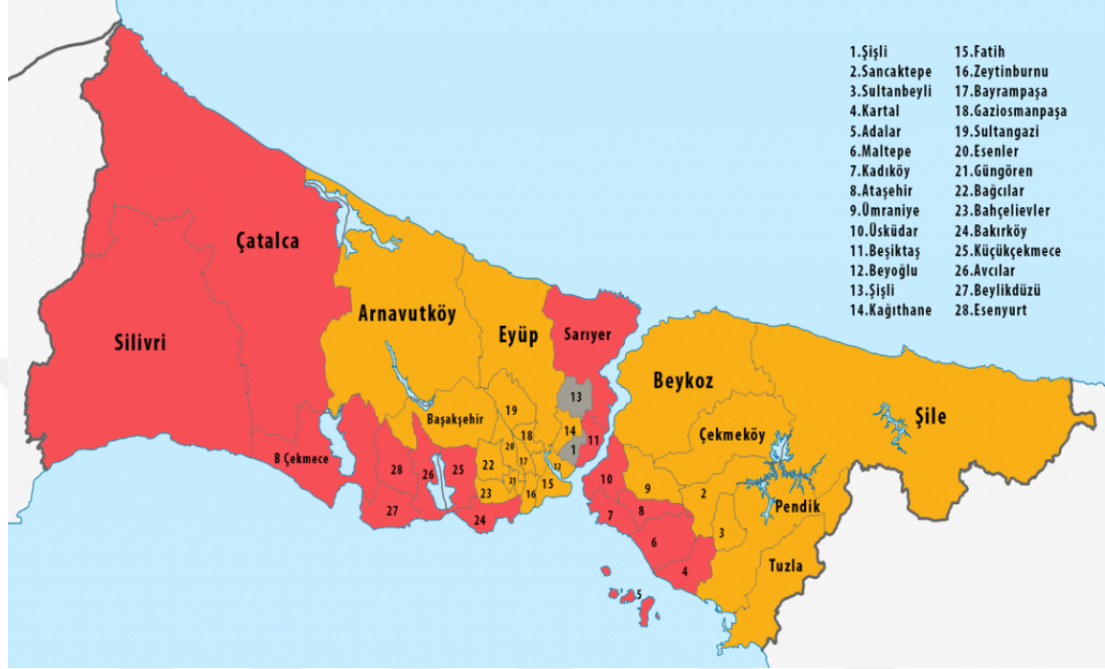
Tablo 3 1 Araştırmanın İstanbul katılımcılarına ilişkin bilgiler

	Cinsiyet	Yaş	Yaşadığı İlçe Belediyesi	Eğitim Düzeyi	İstihdam Durumu	Sosyal Güvence
TR1	Kadın	43	Beylikdüzü	Lisans	Çalışıyor	Bağ-kur
TR2	Erkek	24	Bahçelievler	Önlisans	Çalışıyor	var
TR3	Kadın	40	Bahçelievler	Ortaokul	Çalışmıyor	yok
TR4	Erkek	20	Bağcılar	Ön lisans	Çalışıyor	var
TR5	Kadın	31	Eyüpsultan	Ortaokul	Çalışmıyor	yok
TR6	Nonbinary	27	Maltepe	Ortaokul	Çalışmıyor	var
TR7	Erkek	25	Maltepe	Lise	Çalışmıyor	yok
TR8	Kadın	38	Üsküdar	Lisans	Çalışıyor	var
TR9	Kadın	26	Eyüpsultan	Lise	Çalışıyor	var
TR10	Erkek	24	Sultangazi	Lisans	Çalışıyor	var

Görüşme yapılan İstanbul'daki katılımcılardan beşi cinsiyetini kadın, üçü erkek ve biri de non-binary olarak ifade etmiştir. Katılımcılardan beşi otuz yaşının altında, en genç katılımcı ise yirmi yaşındadır. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında en yüksek derecenin lisans olduğu ve üç kişinin lisans mezunu olduğu, en düşük eğitim seviyesininse ortaokul olduğu ve yine üç kişinin orta okul mezunu olduğu görülmektedir. Katılımcıların yaşadığı ilçe belediyelerine bakıldığında ise altı farklı ilçeden katılım sağlandığı görülmektedir. Aynı zamanda katılımcılardan yalnızca üçü İstanbul dışında başka bir yerde (TR2: Şanlı Urfa, TR3: Bulgaristan, TR6: Diyarbakır) doğmuştur. Aşağıda yer alan görselde İstanbul'daki ilçe belediyeler gösterilmektedir. Katılımcıların kentte yaşadıkları yere ilişkin buradan fikir sahibi olunabilir.¹

¹ Kaynak: <https://daktulo1984.com/yazilar/ekonomi-partizanlik-adaylar-ucgeninde-31-mart-yerel-secimleri/> , Son Erişim Tarihi, 11.11.2022

Resim 1 İstanbul'da Yerel Yönetimler

Katılımcılar inançlarına ilişkin soruya ise TR9 (Hristiyan), TR6 ve TR3 (yok) dışında İslam/ müslüman yanıtını vermişlerdir. İstihdam durumları incelendiğinde, katılımcılardan dördü görüşme yapıldığında gelir getiren bir işte çalışmadıklarını üç tanesi ise sosyal güvencesi olmadığını belirtmiştir. TR1 gazeteci, TR2 gıda teknikeri, TR3 grafik tasarımcı, TR8 çevirmen, TR9 ve TR10 (fizyoterapist) da satış danışmanı olarak çalışmaktadır. Ayrıca, istihdamda olmayan katılımcıların hepsi iş aradığını belirtmişlerdir. İstihdam sorununun aynı zamanda barınma üzerindeki etkisini TR3'ün ifadesinde görmek mümkündür. Bu ifadede aynı zamanda heteronormatif yapıların bazı durumlarda kişinin mesleğini adil koşullarda yerine getirmesine dahi izin vermediği görülmektedir:

Ben oyuncuyum ve trans kadın bir oyuncu olduğum için bu konuda çok zorlanıyorum yani gerek tiyatrodaki olsun gerek televizyonda olsun zorlanıyoruz yani bir de özellikle transfobik şeyler geliyor önümüze. Senaryolar transfobik olduğu için ben de çok fazla kabul edemiyorum ve kabul edemediğim için de böyle böyle işsiz kalıyorum ve böyle evde oturuyorum. Daha doğrusu bir arkadaşımın evinde oturuyorum kendime ait bir

evim de yok aslında bir arkadaşımın evinde kalıyorum. Nereye kadar burada kalabilirim? (TR3)

Medyada LGBTİ+'ların karikatürize edilmesi, komedi unsuru olarak sunulması, bu karakterlere dizilerde ve filmlerde gündelik yaşamın içerisinde ve hayatın olağan akışında yer verilmemesi trans kadın bir oyuncu olan TR3'ün çalışma yaşamına etki etmektedir. Kişi iş bulamama ve 'rol gereği' de olsa transfobiye maruz bırakılma arasında seçim yapmaya zorlandığını belirtmiştir.² Görüşmelerin pandemi sürecinde yapıldığı dikkate alındığında, pandemi koşullarından olumsuz yönde en çok etkilenen kırılgan gruplardan birinin de seks işçileri olduğu hatırlanacaktır.³ TR5, herhangi bir gelir kaynağına sahip olmaması sebebiyle pandeminin başlarında ailesinin evine döndüğünü ifade etmiştir.

...bir işe başvurduğum şu anda ama cevap bekliyorum... muhtemelen trans olduğum için cevap vermediklerini düşünüyorum... Nisan ve Mayıs ayı gibi hani geri dönüş sağlayacağız dediler... Önceden hani sokakta çalışıyordum seks işçiliği yapıyordum çok zor... Çok zorlanıyordum. O yüzden hani bıraktım. Hatta **çok fazla ceza da var** işte bu yüzden. Eee o yüzden bıraktım çok zor oluyordu. Ailemin yanına döndüm. İş arıyorum pandemiden beridir de. (TR5)

Daha önce bahsedilen, trans kimliğin denetlenmesi ve cezalandırılmasında aracı olan Kabahatler Kanunu'na TR5'in ifadesinde rastlanmaktadır. Bu konudan güvenlik temasının altında, kamunun asayiş düzeni ile ilgili olarak yeniden bahsedilecektir. İstihdam konusundan devam edilecek olunursa, istihdam edilmeyen katılımcıların iş bulabilmek için çalışmalar yaptıkları, girişimde bulundukları ancak hem trans olmanın hem de pandeminin etkisiyle bu sürecin sonuçlandırılmadığı görülmektedir. İşitme engeli olan TR5 ve TR6 içinse bu durumun daha da zor olduğu görülmüş, katılımcılar CV hazırlama sorunundan görüşülen kurumda işaret dili çevirmeninin bulunmamasına

² Alıntılardaki kalın punto ile öne çıkarılan ifadeler, aksi belirtilmedikçe araştırmacının vurgusudur.

³ <https://kaosgl.org/haber/pandemide-trans-seks-iscileri-barinmaya-ve-temel-gidaya-erisimde-sorun-yasiyor>, Son Erişim Tarihi, 08.12.2022

kadar farklı türden erişim sorunlarıyla karşı karşıya kaldıklarından bahsetmişlerdir:

Pandemi sürecinde çok fazla iş başvurusu yaptım. [Çevirmen: ‘Hatta ben de doldurdum CV onun için’], spor malzemeleri satan bir mağaza vardı adını unuttum. Oraya hani birçok yere başvurduk. İşkur’a defalarca başvurdum. Ama hiçbirinden cevap gelmedi. ... Mart ayında DeFacto’ya da başvurdum. O zaman da onlar bana bir hafta içinde cevap vereceğiz deyip vermediler. Sonra virüs [COVID] girdi her yer kapandı. Birçok yere başvurdum 8-9 aydır ama hiçbirinden cevap yok. (TR6)

İşsiz olan ve iş arayan TR7 de “AVM’de satış danışmanıydım. Genel olarak etrafında gördüğün her işte çalışmışımdır.” diyerek hem iş aramadaki gayretini ortaya koymuş hem de çalışma yaşamında sürdürülebilirliği/ devamlılığı sağlayamadığına işaret etmiştir.

İstihdam durumunun ardından, herhangi bir gelir getir getiren işe sahip olmayan kişilere ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları sorulduğunda, yalnızca TR6 abisinden maddi destek aldığını, diğer katılımcılar ise herhangi bir kamu kurumundan, sivil toplum örgütünden ya da kişiden aynı veya nakdi destek almadığını belirtmiştir. İstihdamla ilişkili olarak da TR6 ve TR8’in haricinde (Kimliklerinin cinsiyet hanesinde ‘kadın’ yazdığı için babalarının sigortasından faydalanmaktadırlar.) katılımcıların sosyal güvenceleri olmadığı görülmüştür. Bununla birlikte trans kadın TR5 birikmiş sigorta borcu olduğunu, sigortadan faydalanabilmesi için de öncelikle bu borcun ödenmesi gerektiğini ve cinsiyet hanesinde ‘erkek’ yazdığı için babasının sigortasından faydalanamadığını belirtmiştir.

TR1 ise, şu an çalıştığını fakat çalıştığı şirketin Türkiye’de olmaması sebebiyle kendisine sigorta yapılamadığını, ekonomik sebeplerle Bağ-Kur ödemesini de gerçekleştiremediğini ifade etmiştir. Mağaza müdürlüğü deneyimi de olan TR1’in anlatısı maruz bırakıldığı transfobi temelli şiddetin boyutlarını çarpıcı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu şiddetin önce barınma hakkının ihlaline sebebiyet verdiği ardından çalışma yaşamını etkilediği ve psikolojik şiddetle eklemlenerek sağlık hakkı ihlaline kadar ilerlediği görülmektedir. Barınma başlığında bu kısım daha detaylı ele alınacaktır ancak gelinen durumda TR1’in sağlık güvencesinin de olmadığı ifade

edilmelidir.

...işletmeciydım şu an isim veremeyeceğim ama yıllarca çok büyük markaların mağaza müdürlüğünü yaptım... 2005 yılından beri devam eden şiddeti ben 2019 yılının Mart ayında mahkemeye taşıdım. Bu şiddet aynı zamanda sosyal ve ekonomik şiddete dönüştü ve bana mesleğimi yaptırılmaya başladılar. Benim işim battı ve mali zarara uğradım. Tekstil malzemelerime ulaşamadım çünkü malzemelerimin hepsi giremediğim evimdeydi. ...İşimi kapatmak zorunda kaldım vergi daireleri ile problem yaşadım... Beni o kadar büyük zarara uğrattılar ki dükkanımın elektriği, suyu, vergi borçları, kirası çok büyük zarara uğradım. Benim mağazam Şişli'deydi ve muhteşem bir mağazam vardı harikaydı ve bunlar benim mağazamı batırdı. ... 2020 yılının yazın sonunda uluslararası gazetecilik unvanımı aldım. ...Avrupa'da olan bir şirkette çalıştığım için bana sigorta yapamıyorlar. Ben Bağ-Kur'umu ödüyordum dört ay öncesine kadar bir şekilde ödemeye çalıştım. ...Bu şu anlama geliyor ben bir hastaneye gitsem hiçbir şekilde sağlık hakkından faydalanamam. Yani benim elimden sağlık hakkım alındı sağlık güvencem kesinlikle yok.

Lahor'a bakıldığında ise; araştırma katılımcılarının hepsinin Pakistan vatandaşı olduğu ve araştırmaya yalnızca bir trans erkeğin katılım gösterdiği görülmektedir. Bu durum Pakistan'da trans erkeklerin trans kadınlar kadar görünür ve örgütlü olmaması ile de ilişkilidir. Sunny [Lahor örnekleminin anahtar kişisi] uzun yıllardır bir trans öz örgütünde çalıştığı ve trans harekette oldukça tanınan biri olduğu halde trans erkek katılımcı bulmakta zorlandığını ifade etmiştir. Ayrıca PK10 (trans erkek) ve PK9 (hicra) dışında katılımcılar cinsiyet kimliklerini trans kadın olarak ifade etmişlerdir. İstihdam durumuna bakıldığında ise yalnızca bir kişinin işsiz olduğu buna karşılık yalnızca bir kişinin sosyal güvencesinin/ sağlık sigortasının olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3 2 Araştırmanın Lahor katılımcılarına ilişkin bilgiler

	Cinsiyet	Yaş	Yaşadığı Bölge	Eğitim Düzeyi	İstihdam Durumu	Sosyal Güvence
PK1	Kadın	32	Model Town	Lisans	Çalışıyor	yok
PK2	Kadın	24	Ilama Iqbal Town	Yüksek Lisans	Çalışıyor	yok
PK3	Kadın	20	Gulberg Zone	Lisans	Çalışıyor	yok
PK4	Kadın	23	Model Town	Lise	Çalışıyor	yok

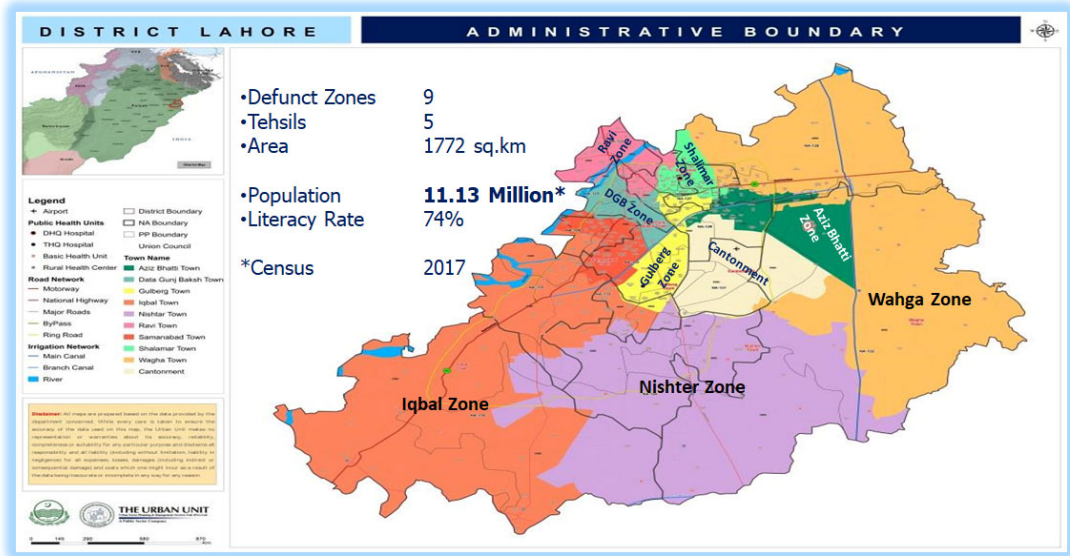
PK 5	Kadın	23	Nishtar Zone	Lise	Çalışıyor	yok
PK 6	Kadın	31	Shadman Colony	Ortaokul	Çalışıyor	var
PK 7	Kadın	46	Greentown	İlkokul	Çalışıyor	yok
PK 8	Kadın	46	Walton Road	Okula gitmedi	Çalışmıyor	yok
PK 9	Hicra	40	Multan Road	Ortaokul	Çalışıyor	yok
PK 10	Erkek	33	Gulberg Zone	Yüksek Lisans	Çalışıyor	yok

Bu görüşmelerde PK1, PK2, PK6 ve PK10 ile İngilizce görüşme yapılmış, diğer görüşmelerde ise Sunny, Urdu ve Pencap dillerinden İngilizceye çeviri yapmıştır. Bu çeviriler esnasında zaman zaman ilk ağızdan İngilizceye aktarım yapılmamıştır. Yer verilen alıntılar aksi belirtilmediği sürece görüşme yapılan kişiye aittir. Bazı konularda tamamlayıcı bilgilerin sağlanması için doğrudan Sunny'ya da sorular sorulmuştur ancak bu yanıtlar, yeri geldiğinde yanıtların Sunny'ya ait olduğu vurgusuyla paylaşılmıştır. Görüşmelerden yapılan doğrudan aktarımlar, çeviri kaynaklı üçüncü kişi anlatımı gibi görünse de alıntılar, kişilerin doğrudan ifadeleridir.

Aşağıda yer alan görselde Lahor'daki yerel yönetimler yer almaktadır. Buradan görüşme yapılan kişilerin kentin hangi bölgelerinde yaşadığına dair fikir edinilebilir.⁴

Resim 2 Lahor'da Yerel Yönetimler

⁴ Kaynak: <https://lahore-mc.punjab.gov.pk/system/files/map-district-lahore.jpg>, Son Erişim Tarihi, 08.12.2022 Ayrıca bu kaynakta 2017 yılında yapılan nüfus sayımının bilgisine de yer verilmiş, cinsiyet kırılımının yanı sıra trans nüfusu da içerecek şekilde bu sayımın verileri gösterilmiştir. Bu nüfus sayımına göre Lahor'da 1223 trans yaşamaktadır.

PK3 cinsiyet kimliği sorusunu yanıtlarken Hicra, Khawajasira gibi yerel kavramlara yaklaşımı da sorulmuş, bu kültürün bir parçası olmadığını belirterek kendisini trans kadın olarak tanımladığını ifade etmiştir. PK7 ise trans kadın olarak kimliğini açıklarken aynı zamanda Hicra kültürünün de önemli bir parçası olduğunu belirtmiş, PK8 de Hicra kültürünün bir parçası olduğunu ve aynı zamanda bu kültürde tanınan biri olduğunu belirtmiştir. PK9 ise trans kadın olduğunu ancak bundan daha çok Hicra olduğunu söylemiştir:

Çoğu zaman kendini kadın olarak görmediğini, daha çok kendini üçüncü bir cinsiyet olarak gördüğünü söylüyor. Tercih ettiği zamir o [she] olsa da daha çok Hicra kültüründeki bir Hicra gibi olduğunu, kendini 'daha çok' bir Hicra olarak tanıttığını söylüyor.

Bunun üzerine CNIC'de X belirtecini alıp almadığı sorulduğunda ise bazı aile ve mülkiyet meseleleri sebebiyle henüz alamadığını ifade etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi hem kimliğin alınması için aile üyesiyle birlikte NADRA'ya başvurulması gerekmekte hem de miras payında azalma olacağı için bu değişiklik kimi translar tarafından tercih edilmemektedir. X belirtecinin tercih edilmemesinin bir sebebi de Hac ve Umre ile ilgilidir. PK3 İslami pratikleri benimseyen transların X pasaportu ile Hac ve Umreye gidemediklerini, bunun da X belirtecini alıp almama

kararını etkilediğini ifade etmiştir.⁵ PK10 ise kimliğiyle ilişkili olarak, kuirlerin arasında trans erkek olduğunu ancak bunun dışında sadece erkek olduğunu iş arkadaşları da dahil olmak üzere bu durumun bilinmediğini ifade etmiştir.

Eğitim ve istihdam durumuna bakıldığında; PK1 Yeminli Mali Müşavirdir ve trans öz örgütü⁶ bir STK'nın finans departmanını yürütmektedir; “burada çalışmak benim için ideal bir durum çünkü açıkçası kurumsal sektörde ve diğer sektörlerde pek iş fırsatlarımız olmuyor.” Sosyoloji alanında yüksek lisansını tamamlayan PK2 de bir trans öz örgütünde çalışmaktadır. Fizyoterapist PK3 sağlık çalışanı olarak, lise mezunu PK4 örgütlenme sorumlusu [community mobilizer], yine lise mezunu olan PK5 de örgütlenme sorumlusu olarak çalışmaktadır. PK4 işinin, Lahor'un farklı yerlerindeki ‘Hicra Dera’lara giderek trans topluluğunu hem ziyaret etmek hem de onları harekete geçirmek, hakları konusunda onları bilinçlendirmek, duyarlılaştırmak, haklarına ilişkin terminolojiyi anlatmak olduğunu söylemiştir. Hicra topluluğu arasında eğitimde/ okullashmada geçirilen süre az olduğundan pek çok kişi haklarını bilmemekte, örgütlenme sorumluları hem örgütler ile taban arasında bağ kurmakta hem de hak ihlallerinde transları haklarını aramaya teşvik etmektedirler. Özel bir şirkette marka temsilcisi olarak çalışan PK6 ve üniversitede ders veren PK10 dışında çalışanların hepsi trans hakları alanında çalışan bir STÖ'de çalışmaktadır. Yalnızca bir kişi, PK8 şu an işsizdir.

Hicra kültüründen gelen, bu kültürün bir parçası olduklarını ifade eden PK7, PK8 ve PK9'un eğitimde geçirdikleri sürenin oldukça az olduğu görülmektedir. Hicra kültüründe küçük yaşlarda çocukların evden ayrılarak kendi istekleriyle ya da aileleri tarafından Hicra Dera'larda bir Guru'nun himayesinde yaşadığından bahsedilmişti. Guru'ların, Dera'ların ekonomik sürdürülebilirliği için Chela'ların okula gitmesine sıcak bakmadıkları da ifade edilmelidir. Bulguların bu bilgilerle uyumlu olduğu

⁵Suudi Arabistan'ın Pakistan Büyükelçiliği 2017 yılında trans topluluğunun Hac ve Umre'den men edildiğini, cinsiyeti yalnızca kadın ya da erkek olan başvuruların kabul edildiğini açıklamıştır. Bkz.: <https://tribune.com.pk/story/1586163/transgender-community-barred-hajj-umrah>, Son Erişim Tarihi, 08.12.2022

⁶ Trans öz örgütü, translar tarafından kurulan ve yürütülen sivil toplum örgütüdür. İngilizce'de ‘trans led’ ve ‘community based’ olarak ifade edilmektedir.

görülmektedir. Bununla birlikte bu kişiler sivil toplum ve trans hakları konusunda oldukça deneyimlidirler. PK7 ilk trans öz örgütlerinden birinin kurulmasında etkili olmuştur. Yaklaşık beş yıldır işsiz olduğunu belirten PK8 de henüz trans hakları alanında çalışan bir örgüt mevcut değilken çalışmalara başladığını ve daha çok polislerin duyarlılığının artırılmasına yönelik çalışmalar yaptığını ifade etmiştir.

STÖ’lerde çalışanlar maaşlarına sigortanın dahil edilmediğini ve devletin de transların sosyal güvencesine yönelik herhangi bir çalışmasının olmadığını belirtmişlerdir. Herhangi bir sağlık sorunuyla karşıtıklarında ise ya bunu ertelediklerini ya da özel hastanelere gittiklerini yani para karşılığında ancak tıbbi destek alabildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar arasında yalnızca uluslararası özel bir şirkette çalışan PK6’nın sağlık sigortası vardır. PK10 ise çalıştığı üniversitenin bazı sağlık kurumlarıyla anlaşması olduğunu belirtmiş fakat hem kimliğinin ifşa olacağını hem de tıbbi hizmetten faydalanamayacağını düşündüğü için sigorta yaptırmanın gereksiz olduğunu söylemiştir.

2020 yılında Hükümet’in translara yönelik sağladığı sağlık kartı hizmetinden de burada bahsedilmelidir. Pakistan’da yoksul ve marjinalleştirilen toplulukların sağlık hizmete erişimlerinin sağlanması amacıyla oluşturulan programda Başbakan Imran Khan sağlık personeli tarafından taciz ve alaylara maruz bırakılan translar için sorumluluk aldığını belirtmiş, program kapsamında günde 2 dolardan az kazanan herkesin bu sağlık sigortasından faydalanacağı ama translarda bu koşulun aranmayacağı hatta transların tıbbi uyum ameliyatlarının da buna dahil olduğu ifade edilmiştir.⁷ PK1 de tıbbi tedavilerde kolaylık sağlayan bu kartın yalnızca CNIC’de cinsiyet belirteci X olanlar tarafından sadece bazı eyaletlerde kullanılabildiğini belirtmiştir.

Kronik sağlık sorununa hemen hemen bütün katılımcılar olmadığı yanıtını vermiş,

⁷İnsan Hakları Bakanlığı’nda trans hakları ve uzmanı olarak çalışan Aisha Mughal bu haberin yapıldığı tarihte 2500 transın bu programa kayıt yaptırdığını belirtmiştir. Bkz.: <https://www.reuters.com/article/us-pakistan-lgbt-healthcare-trfn-idUSKBN1Z21A4>, Son Erişim Tarihi, 08.12.2022

PK7 kalp hastası, PK8 diabet hastası, PK9 ise kolesterolü olduğunu belirtmiştir. Her iki kişinin de sosyal güvencesi yoktur üstelik PK8 işsizdir. Engellilik/ yeti farklılığı konusunda ise katılımcıların hepsi engelli olmadıklarını ifade etmiştir.

Dini inanç konusunda katılımcıların hepsi müslüman olduğu yanıtını vermişlerdir. Yalnızca PK2 “İslam bize her zaman insanlığı öğretir, bu yüzden inanıyorum ... ama İslam’ın bazı kısıtlamaları var gibi görünüyor. Bu yüzden onların ritüellerini yerine getirmeyi tercih etmiyorum” diyerek İslama referans verilerek trans kimliğe getirilen sınırlamaların İslamla mesafelenmesine de gerekçe oluşturduğunu ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların hepsi Lahor’da doğduklarını söylemişlerdir.

Açılma süreci, aile ve destek mekanizmaları

Bu soru iki amaçla sorulmuştur. Hem kişilerin aileleriyle olan ilişkileri, özel alandaki konumları -kent hakkı özel alandan başlamalı önerisi hatırlandığında-, bu konumlarının kişilerin evsiz kalmalarındaki olası etkisi hem de bu süreçte kamu kurumlarından destek alıp almadıklarını ortaya konulması amaçlanmıştır. Katılımcıların anlatımlarına bakıldığında açılma sürecinde aile içi çatışmaların yaşandığı, kimliğini açıklayan ya da kimliği ifşa olan kişinin ailesi tarafından reddedildiği, zorbalığa maruz bırakıldığı ya da kendisinden beklenen cinsiyet ifadesine uymasının evde kalmasının koşulu olarak sunulduğu görülmektedir.

TR1, ailesiyle birlikte yaşadığı evden ayrılmak zorunda kaldığını ve bu süreçte barınma sorunuyla sorunla karşılaştığını söylemiştir. Şu anda da kendi evine giremeyen TR1’in barınma ihtiyacı devam etmektedir; “Ben 2003 yılında babam tarafından yaşadığım bir şiddet neticesinde o eve [komşularının baskısı sebebiyle giremediği eve] taşındım. Bizim kendi evimizdi. ... 18 aydır evime giremiyorum.”⁸ (TR1) TR2 ise daha önce barınma sorunu yaşamadığını belirtmiş ancak bu durumu, ailesine henüz açılmamış olmasıyla ilişkilendirmiş, açıldığında evden atılacağını söylemiştir. TR4 ise, cinsiyet kimliğinin ailesi tarafından öğrenildiğinde kısa bir süre için evden uzaklaştığını belirtmiştir; “ ... annem ilk öğrendiği zaman git dedi bu evden.

⁸ TR1, araştırmacıya görüşmeden yaklaşık bir yıl sonra evini satma kararı aldığına dair bilgi vermiştir.

Git gözüm görmesin seni dedi bana. Ben de annem sakinleşsin diye 2-3 gün arkadaşımın evinde kaldım. Arkadaşımın evi de iki sokak arkamda yani.” (TR4)

TR9 da ailesi tarafından evden uzaklaştırıldığını ve evsiz kaldığı bu süreçte kimliği sebebiyle misafirhanelere başvuramadığını söylemiş, bu durumu transfobi ile ilişkilendirmiştir:

Şiddet vardı zaten evde aile evinde, ...benim kendimi geçindirdiğim bir işim yoktu öncesinde, ailem benimle ilişkisini kestiği zaman da yoktu. Hani etkili faktörler olabilir, ...ama temel sebep ailemin beni evden men etmesiydi. Hani ailemin bana **hormona devam edeceksen** uyum sürecine yani biz bunu çevremize mahalleye anlatamayız. ‘Git kendine ne yapıyorsan yap, hani ayrı bir hayat kur kendini mi satıyorsun ne yapıyorsan yap’ dediler bu şekilde evden çıkarıldım. ... hani ailem benimle ilişkisini kestiği zaman beni koruması gereken kurumlar da hiçbir şekilde korumuyordu yani bu sığınma evlerine, kadın sığınma evlerine gidemiyordum mesela. Çünkü o zamanlar uyum sürecindeydim ve erkek kimliğim vardı, yani bana atanmış olan yasal kimlik vardı. ...**misafirhanelere vesaire yine kabul edilmiyor olmamı aynı şekilde transfobi ve trans kadın düşmanlığı ile ilişkilendiriyorum** yani. (TR9)

Cinsiyet uyum sürecinde olan kişilerin ya da resmi kayıtlarda cinsiyet bilgisi ‘kadın olmayan’ kişilerin, ŞÖNİM’lerden faydalanamaması⁹, bununla birlikte LGBTİ+’ların ama özelde transların barınma talebiyle başvurabileceği bir kurumun olmaması da bu hak ihlalinin giderilmesine yönelik faaliyetlere olan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Lahor katılımcılarına bakıldığında PK1 20-21 yaşında kendini kabul ettiğini, okuma yazma bilmeyen translara verdiği eğitim sırasındaki fotoğraflarının ailesi tarafından görülmesinin ardından ailesine açıldığını ancak askeri bir aileden geldikleri için babasının çok sert tepki verdiğini, ekonomik olarak kendini güçlendirdikten sonra evden ayrıldığını ifade etmiştir:

Yaklaşık 6 ay boyunca bir odada kilitli kaldığımı ve arkadaşlarımı ziyaret etmeme ya da sosyalleşmeme izin verilmediğini söyleyebilirim. ... benim bir erkek ya da çocuk olmadığımı ve bir trans kadın olduğumu fark etmelerini sağlamak onlar için çok zor oldu. ...2015 yılında geçiş sürecime başladım ve sorunlar gün geçtikçe arttı, görünüşümle ilgili daha fazla endişe duymaya başladılar. ... bana seks işçiliği ya da

⁹ Araştırmacı görüşmelerden önce İstanbul’daki ŞÖNİM’e telefonla ulaşarak transların başvurusuna ilişkin bilgi talep etmiş, görevli personel, kişinin ‘kimliğinde kadın yazması’ halinde başvuru yapabileceğini belirtmiştir.

dilencilik yapıyor olabileceğim üzerinden sataşıyorlardı. ...2020'de çatışmalar, bağımsız olarak başka bir yere taşınmamı gerektirecek kadar ilerledi. Onları ziyaret ediyorum ...ailemdeki hoşgörü seviyesi biraz arttı ve geçiş yaptığımı ve bir kadın olduğumu ve trans topluluğu için çalıştığımı biliyorlar... Sanırım zaman aldı ama yine de ailemde tam olarak kabul görmediğimi söyleyebilirim.

PK1'in anlatımında dikkat çeken bir şey de ailesinin onun seks işçiliği ya da dilencilik yapacağı endişesinden bahsetmesidir. Geleneksel olarak transların dilencilik, dans etme ve seks işçiliğinin temel geçim kaynakları olduğundan bahsedilmişti.¹⁰ PK5 de ailesine açıldığında onlara dans etmek ya da dilenmek istemediğini, eğitim alıp iyi bir işte çalışmak istediğini söylemiş, annesi de 'kötü şeylere' bulaşmayacaksa onlarla yaşamasını istemiştir. Bu arada PK5 açılırken ailesine "bir kadın gibi yaşamak istiyorum ... cinsiyet ifademi de değiştirmek istiyorum ve bu benim hakkım" demiştir. Anayasal düzeyde açıkça haklara sahip olmanın kimliğin tanınması konusunda önemli bir referans sağladığına bulgular kimında sıklıkla rastlanılmaktadır. Bir yanıyla da PK5 finansal olarak ailesini desteklediğini, ailesinin onu terk edecek durumda da olmadığını eklemiştir.

PK2'de "kendimi trans olarak tanımlamam imkanları az olan [underprivileged] bir iş yapmam gerektiği anlamına gelmez" diyerek aynı şeyi vurgulamıştır. Hem PK1 hem de PK2 ayrıcalıklı [privileged] ailelere mensuptur. Pakistan'daki sınıf vurgusuyla bulgular kısmında oldukça sık karşılaşılmaktadır. PK2 yaklaşık üç yıl önce annesine açıldığını, ailesinin hem cinsiyet kimliğini hem de cinsiyet ifadesini desteklediğini söylemiş ve psikolojik desteğin ekonomik destekten daha önemli olduğunu ifade etmiştir. Ailesinin eğitilmiş kişiler olduğu için bu süreçte barınma sorunuyla da karşılaşmadığını belirtmiştir. PK3 ise ailesine açıldığında ailesinin ya evi terketmesini ya da onlarla kalacaksa bir 'erkek' gibi davranmasını ve görünmesini istemiştir; "Kimliğinizi ve diğer şeyleri gizli tutmak zorundasınız ama benim için gizli olmak güvenli değil, sağlığım ve ruh sağlığım için güvenli değil... gerçeğimi yaşamak için onları terk ettim." Yakın zamanda yaşanan bu gelişmenin ardından PK3 görüşmenin

¹⁰ Pakistan genelinde yapılan ve 2016 yılında yayımlanan bir araştırma raporuna göre transların en önemliler kaynağı dans etmektir; katılımcıların %42'si gelirlerini dans yoluyla, %15'i seks işçiliği ve %12'si dilencilikle sağlamaktadır (Aurat Foundation, 2016).

yapılmasından bir ay önce evinden ayrılarak trans topluluğundan birinin [community member] evine taşınmıştır.

PK4 translar konusunda topluma translar konusunda duyarlılık kazandırmak için yaptığı performanslardan birine ailesini davet etmiş ve orada açıklamıştır. Hala ailesiyle birlikte yaşamaktadırlar. PK6 da ailesiyle birlikte yaşamaktadır ve açılma sürecinin sakın geçtiğini, ailesinin olumsuz bir tepki göstermediğini ama kabullenmelerinin zaman aldığını belirtmiştir. PK10 da annesiyle birlikte yaşamaktadır. Zor da olsa annesinin kabullendiğini ifade etmiştir.

PK7 (46 yaşında) gençken makyaj yapmayı, dans etmeyi ve kadın kıyafetleri giymeyi sevdiğini, bir trans arkadaşıyla dans gösterisindeyken erkek kardeşinin tesadüfen onu görmesi sonucu ailesinin haberdar olduğunu, dayak yediğini ve eve hapsedildiğini söylemiştir. Yaklaşık üç ay sonra annesi kilitlendiği yere gelerek seçim yapmasını istemiş, PK7 kadın gibi yaşamak istediğini söyleyince annesi PK7'nin seks işçiliği yapmasını istemediği için onu eve almıştır.¹¹ PK8 henüz 10-11 yaşındayken babasından gördüğü şiddet sebebiyle evini terk etmiş, Hicra ve Guru'ları bulmuş ve Hicra Dera'da yaşamış, ancak babasının ölümünden sonra ailesi evi ziyaret etmesine izin vermiştir. Bu süreçte Guru'lar ona barınabileceği bir yer sağlamış o da düğünlerde dans etmeye başlamıştır, o yıllarda tek geçim kaynağının bu olduğunu söylemiştir.

Annenin desteği Lahor görüşmelerinde öne çıkmaktadır. PK9 annesi hayattayken ona destek olduğunu ancak annesi öldükten sonra evi terketmek zorunda kaldığını ve bu süreçte Hicra Dera'ya katıldığını, burada barınabildiğini ama bunun yanında dans etmeye ve dilencilik yapmaya başladığını ifade etmiştir. Ancak 10 yıl sonra kardeşlerini duyarlı hale getirdikten sonra eve dönebilmiştir, şu an kardeşleriyle birlikte yaşamaktadır.

Açılma süreçlerinde katılımcılardan birçoğunun barınma sorunuyla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. PK1 bu sorunla karşılaşmamak için önce finansal açıdan sürdürülebilirliğini sağlamaya çalışmış sonra evden ayrılmış, PK4 birkaç gün

¹¹ Sunny o zamanlar dansçı olmanın trans kadınlar için hem saygın bir iş olduğunu hem de önemli bir finansman kaynağı olduğunu belirtmiştir.

arkadaşlarında kaldıktan sonra annesi eve dönmesini istemiş, PK6 annesi ve kardeşlerinin desteğiyle babalarını ikna ettiklerini ve bu sebeple barınma sorunuyla karşı karşıya kalmadığını söylemiştir. PK7 ise bu sorunla karşılaşmadığını çünkü annesinin onun bir başka yerde diğer translarla yaşamasına izin vermediğini yani evden ayrılmasına izin vermediği için bu sorunla karşılaşmadığını söylemiştir.

Açılma sürecinde barınma ihtiyacı duyan kişilere kamu kurumlarından destek alıp almadıkları sorulduğunda buna ilişkin hiçbir katılımcı olumlu yanıt vermemiştir. Ne barınma ihtiyacına ne de psiko-sosyal desteğe yönelik yardım alan kişiye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte bu ihtiyacın trans topluluğu, sivil toplum örgütleri ve özellikle de Hicra Kültürü tarafından üstlenildiği görülmektedir.¹² PK8 özellikle de STÖ'lerin olmadığı yıllarda transların tek destek sisteminin Guru/Chela sistemi ve topluluğun kültürü olduğunu söylemiştir: “topluluk ya da kültür dışında bir destek sistemi yoktu, bu yüzden kültür onu [PK8'i] destekliyordu.” 40 yaşında olan aynı zamanda kendisi de bir Guru olan ve birçok Chela'sı olan PK9 da kendisini Guru/Chela sisteminin desteklediğini ifade etmiş, bu sistemin duygusal yönünü vurgulamıştır:

insanlar trans kadın oldukları için evlerini terk ettiklerinde duygularını paylaşacakları alanları kalmadı, ... biyolojik ailemiz bizim duygularımızı asla anlayamaz ...dolayısıyla Guru/ Chela sistemi ev dışında bir aile sağlar ve bu seçilmiş aile bizimle birlikte, biz olduğumuz sürece kalacaktır. ...sorunları dinledik ve birlikte güvenli bir alan yarattık. Dolayısıyla bu barınak sistemi ve Guru/ Chela sistemi çok önemli.

PK1 en büyük duygusal desteğin topluluk tarafından ve trans arkadaşları tarafından kendisine sağlandığını, PK3 'seçilmiş aile' olarak isimlendirdiği topluluğun hem evlerini açtığını hem duygusal destek verdiğini, PK4 yine öz örgütlerin finansal kapasiteleri olmasa da duygusal destek verdiğini, PK5 topluluktan ama en çok Guru'sundan destek aldığını ve onu annesi gibi gördüğünü ifade etmiştir. PK2 ise geçiş sürecinde bir öz örgütün akran destek sistemiyle depresyonunun üstesinden geldiğini,

¹² Sunniya, Pakistan'da İslam Cumhuriyeti olduğundan yani şeriatın hüküm sürdüğünden 'cinsiyet geçiş' sürecine dair destek istenebilecek herhangi bir kamu kurumu olmadığını bu yüzden de transların ancak topluluk içerisinde güvende hissettiklerini ifade etmiştir.

PK6 ise arkadaşlarından destek aldığını ancak zaten aile desteği olduğu için herhangi bir sorunla karşılaşmadığını belirtmiştir. PK10 da benzer bir şekilde, trans erkek grubuyla bağlantı kurduğunu ve kendi gibi olan ilk arkadaşlarını bir Facebook grubu aracılığıyla edindiğini ve uyum sürecinde onların destek olduğunu, ‘binder’¹³ bulmalarına yardımcı olduğunu belirtmiştir.

Anlatılara bakıldığında hem İstanbul hem de Lahor’daki katılımcıların açılma süreçlerinde barınma sorunuyla karşılaştıklarında ya da psikolojik desteğe ihtiyaç duyduklarında bunu kamu kurumlarından sağlayamadıkları, bu ihtiyacın topluluk içerisindeki dayanışma aracılığıyla giderildiği görülmektedir.

3.2.2. Barınma

Bu başlık altında üç ana kodlama yapılmıştır. İlk önce kişilere halihazırda yaşadıkları eve ilişkin sorular yöneltilmiş; kimle yaşadığı, evin fiziki koşulları ve kirada oturan evse kiralama süreci incelenmiştir. Ardından komşular ve sokak sakinleriyle olan etkileşime bakılmış, son olarak da geçmişte barınma sorunu yaşayıp yaşamadığı ve varsa aldığı kurum destekleri incelenmiştir.

Mevcut ev yaşanılan yer

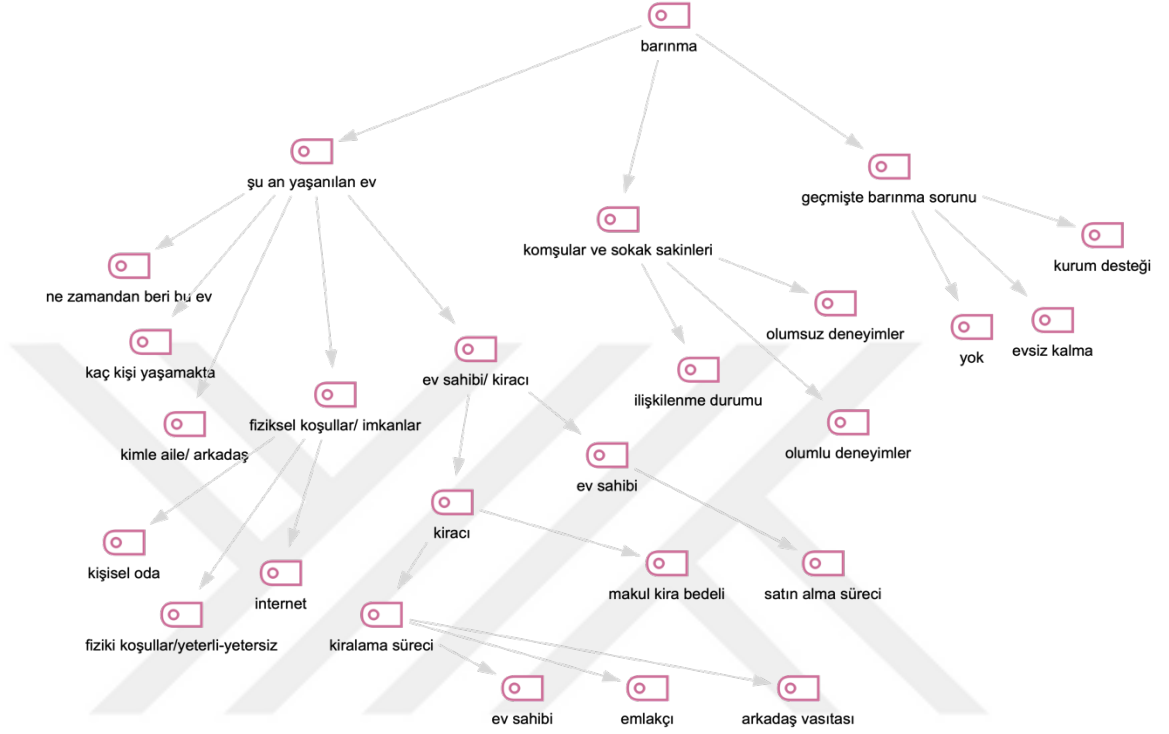
TR1 pansiyonda kalmaktadır. TR2 ise ablasıyla birlikte kirada oturmakta, kirayı da birlikte ödemektedirler. Her ikisinin de kişisel odası mevcuttur. TR3 ise geçici olarak arkadaşının yanında kalmaktadır ve onun da kişisel odası vardır. TR5’in ailesinin evine dönmek zorunda kaldığından bahsedilmişti, kendisi bu evde üç kardeşiyle birlikte aynı odada kaldığını ve kişisel alana ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir;

Kişisel odam yok. Üç kardeş aynı oda kalıyoruz. ... Ama banyodan sonra tabii ki hepsini odadan kovuyorum. ‘Benim şu an özel bir işim var, banyo yaptım’ deyip hepsini kovuyorum. ...Oda haricinde ortak alan var. Yani yaşlı adam [babasından bahsediyor], televizyonda sürekli saçma sapan şeyler izliyor. Hiç bana uygun değil. Ortak alanda vakit geçirmekte zorlanıyorum. O yüzden kardeşlerimle paylaştığım bu odada zaman geçiriyorum. Makyaj yaparken filan zorlanıyorum. Çünkü nerede yapacağım? Banyoda yapsam görürler. Her şeyi bu odada yapmaya çalışıyorum. Yani zamanımı ortak alanda

¹³ Genellikle trans erkekler, trans maskülenler tarafından göğüslerin saklanarak düz bir şekilde görünmesine yardımcı olan bandajdır.

geçirmek yerine bu odada geçiriyorum. ...Başka da bir problem yok aslında. Kişisel alan problemi var. Kendime ait bir oda yok. (TR5)

Görsel 3 2 Barınma hakkına ilişkin yapılan kodlama

TR6'nın kişisel odası mevcuttur ve ev arkadaşıyla birlikte kiralık bir evde oturmaktadırlar. Evin fiziksel koşullarının iyi olduğundan fakat ev bulma sürecinde ev arkadaşının Çinli olması sebebiyle zorlandıklarından [pandeminin yarattığı önyargı sebebiyle], ev sahiplerinin onun trans olduğunu kimliğini gördüklerinde farkettiğini ama bununla ilgilenmediklerini söylemiştir;

Ev arama süreçlerine 'çevirmen' dahil oldu aslında. Çünkü birincisi benim ev arkadaşım Çinli yani pandemi başlayalı daha birkaç ay olmuştu, harıl harıl ev arıyorduk insanlar, Çinli diye bize ev vermediler. Ya aslında ev arkadaşım 2019'dan beri Türkiye'de beraber yaşıyoruz ve pandemi sırasında hep Türkiye'deydi Çine gitmedi. [Çevirmen: Bu evin ev sahipleri de bence iyi insanlar. K6'nın trans olmasını da hiç sallamadılar. Direkt böyle ilk başta beyefendi filan diyorlarken kimlik falan çıktığında a kızmış filan dediler ama sonra aman olsun ne olacak falan dedi biri. ...yani onun Çinli olmasıyla ya da TR6'nın trans olmasıyla da hiç ilgilenmediler açıkçası] (TR6)

TR7 ise iki yıldır Maltepe’de yaşadığını, evli olduğunu ve eşiyle birlikte yaşadığını ifade etmiştir. Şu an kiracısı oldukları evi tutma sürecinde ise kendisinin yer almadığından bahsetmiştir;

O zamanlar daha kimliğimi almamıştım ben. Adım (x) olarak geçiyordu. Ondan sonra dedim annesiyle birlikte, annesi de durumumu biliyor. Eşime dedim, o zaman kız arkadaşımı. Siz gidin tutun, benim de ismimi yaz oraya bir yere, yarın öbür gün ben görmedim, ben etmedim olmasın. Sonuçta kimliğim var ismim öyle. Soyadım öyle. Kız erkek bir şey demiyor sonuçta. Neyse, gitti işte annesiyle birlikte tuttu, imzaladı, ben de ondan sonra geldim. Ben muhattap olmadım yani. Şimdi de, evlendim eşimle. Ondan öncesinde beni tanıımıyordu zaten. Eşi olarak tanıştım. (TR7)

TR8 2016’dan beri şu an yaşadığı 1+1 bir evde kaldığını, yalnız yaşadığını ve evin teyzesi ve annesine ait olması sebebiyle kira ödemediğini belirtmiştir. TR9 ise 1+0 olan bir AVM kompleksinde kaldığını, kirasının babası tarafından ödendiğini ve iki buçuk yıldır orada yaşadığını belirtmiştir. TR10 da ailesiyle birlikte yaşamaktadır ve kardeşiyle odasını paylaşmaktadır.

Lahor’daki katılımcıların mevcut yaşadıkları yerlere bakıldığında şunlar görülmektedir; PK7 ve PK8 yalnız, PK1, PK3 trans arkadaşlarıyla, PK2, PK4, PK5, PK6, PK9 ve PK10 ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Ayrıca PK6, PK8, PK9, PK10 ailesine finansal olarak destek sağladığını belirtmiştir. PK1, PK2, PK3, PK6 ve PK9 kişisel odalarının olduğunu, PK4 ve PK5 kişisel odasının olmadığını belirtmiştir. PK10 ise yalnızca kışın kişisel odasının olduğunu ancak yazın sadece bir odada klima olduğu için annesiyle birlikte orada kaldığını, kışın kendi odasında kaldığını söylemiştir.

Kişisel odanın varlığı dışında evin fiziksel koşullarının nasıl olduğu, sıcak su, internet ya da ısıtma sisteminin nasıl olduğu sorulduğunda ise katılımcılar genel olarak yaşadıkları yerin temel ihtiyaçları karşılayabilecek ‘yaşanılabilir’ bir yer olduğunu belirtmişlerdir.

Aslında çok ciddi bir şey değil ama bu evin yeterli havalandırması ve penceresi yok. Yani gün ışığı pek iyi almıyor, ikinci olarak da alanımız çok küçük, bazen yürümek ya da temiz hava almak için yeterli alanımız olmadığını düşünüyoruz. (PK1)

PK3 ve PK8 fiziki koşulların o kadar iyi olmasa da başka bir şanslarının olmadığını

söylemişlerdir. Sadece PK9 evde her imkanın olduğunu dile getirmiştir.

Tüm katılımcılar arasında TR1 dışında ev sahibi olan yoktur. TR1 de ev sahibi olduğu halde komşuları tarafından maruz bırakıldığı şiddet ve nefret sonucu kendi evine giremediğini ve herkese ‘evde kal’ çağrısının yapıldığı pandemi döneminde pansiyonda kalmak zorunda kaldığını ifade etmiştir. Kirada olanların kiralama süreçlerine ilişkin verdiği yanıtlara bakıldığında ise, ev kiralama konusunda oldukça sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Seks işçiliği ya da dans partileri yapacakları, uyuşturucu kullanacakları gerekçesiyle emlakçıların ve ev sahiplerinin kiralamaya yanaşmadıklarını ve Pakistan’da transların ev kiralamalarının çok zor olduğunu bildirmişlerdir. PK3 bunu şöyle açıklamıştır; “yerleşim bölgelerinde sadece aileler ve evli insanlar yaşıyor. ... bizi asla kendi bölgelerine kabul etmeyecekler. Çocuklarının bizi görmesini istemiyorlar.” PK3 bir daire kiralamak için emlakçıyla daireye bakmaya gittiklerinde emlakçının onun trans olduğunu farkettiğinde ona tecavüz etmeye çalıştığından ve dehşete kapılarak oradan kaçtığından bahsetmiştir. Herhangi bir kuruma şikayette bulunup bulunmadığı sorusuna ise verdiği yanıt oldukça dikkat çekicidir; “[ş]ikayet etmediğini çünkü dehşete düştüğünü ve bir ev aradığını söyledi. Bu olayı herhangi birine anlatırsa, o zaman bir daire bulmasının daha zor olacağını düşündüğünü ve polis burada pek duyarlı olmadığı için polise anlatma konusunda da rahat olmadığını söyledi.”

Şu anda da kirada yaşayan PK3, bu evi kiralarken translar konusunda duyarlı olan ve arkadaşlarının önerdiği bir emlak aracılığıyla tuttuğunu ve bu emlakçının bazı şartlarla evi kiralamayı kabul ettiğini söylemiştir. Bu şartlar evde gürültü yapılmaması, eve erkek ya da kadın davet edilmemesiydi. Yalnızca trans arkadaşlarını eve davet etmesine ve tek seferde en fazla iki ya da üç arkadaşını davet etmesine izin verilmişti; “erkekleri davet edemeyiz, biyolojik kadınlara da izin verilmiyor çünkü insanlar bizim orada seks işçiliği yaptığımızı, bir kadınla seks yapmak istediğimizi düşünüyor. İnsanların zihniyeti bu.” (PK3) PK5 ise arkadaşları aracılığıyla bir emlakçıya ulaştığını ve emlakçının önce kendisine daireyi kiralamayı reddettiğini ama sonra %20-30 fazladan para isteyerek daireyi vermeyi kabul ettiğini söylemiştir. PK5 fazladan para

vermek zorunda olsa da Lahor'da daire bulabildiğini, bir yıl çalışmak için yine Pencap eyaletinde farklı bir kent olan Faisalabad'a gittiğinde kimse daire vermeyi kabul etmediğinden bir yıl boyunca bir pansiyonda yaşadığından bahsetmiştir. Ayrıca Pakistan'da pansiyonlar da cinsiyete göre ayrılmış mekanlardır ve PK5 kadın pansiyonuna alınmadığı için erkek pansiyonunda yaşamak zorunda kaldığını söylemiştir. Hatırlanacak olursa, TR1 de kendi evine giremediği için pansiyonda kaldığından bahsetmişti. PK8 ise tanınan bir aktivist olduğu ve yıllardır aynı bölgede yaşadığı için ev kiralarken sorun yaşamadığını söylemiştir. Bununla birlikte, işsiz olduğu için kirasını ödemekte zorlandığından ve tanınan bir aktivist olsa da 'sivil toplumdaki proje yarışı'nda İngilizce'si yeterli olmadığı ve bütçe yazmayı bilmediği için para kazanamadığını ifade etmiştir.

PK1 evi ev sahibinden kiradıklarını ve ev sahibini ikna etmelerinde kiralama sürecindeki tavırlarının etkili olduğunu ifade etmiştir:

Önemli olan kendinizi ve kişiliğinizi nasıl sergilediğinizdir. Emlakçıya gittiğimizde bizim seks işçisi ya da dilenci olmadığımızı, STÖ'de çalıştığımızı biliyorlardı. Bu yüzden ev sahipleriyle görüşmemize aracı oldular, bazı ev sahipleri görüşmeyi kabul etti. ...bizi gördüler, nasıl konuştuğumuzu gördüler, eğitilmiş olduğumuzu biliyorlar.

Pakistan'da sınıf ayrımının gündelik yaşam deneyiminde oldukça etkili olduğundan bahsedilmişti. PK1'in de ayrıcalıklı sınıftan bir kişi olduğu, eğitim düzeyinin çok iyi olduğu ve bu etkenlerin ev kiralama sürecini oldukça kolaylaştırdığını söylemek mümkün.

Komşular ve sokak sakinleri

Burada katılımcıların komşuları ve sokak sakinleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu sorulmuş, ardından da spesifik olarak bir olumlu ya da olumsuz anıyı hatırlayıp hatırlamadıkları sorulmuştur. En çarpıcı anlatı TR1'in evini terk etmesine sebep olacak kadar şiddetli olan komşuları tarafından maruz bırakıldığı ayrımcılıktır.

TR1, komşuları tarafından şiddet ve tehditlere maruz bırakılması sebebiyle kendi evinden ayrılmak zorunda kaldığını ve evine giremediğini, ardından bir süre arkadaşında kaldığını ancak orada da şiddetin yaşandığını bahsetmiş, sonuç olarak şu anda da bir pansiyonda kaldığını ifade etmiştir;

Temmuz ayında kapıma dayandılar bana aynen şunu söylediler; ‘TR1’i öldüreceğiz, onu mahvedeceğiz. Kapılarıma tekmelerle vurdular. Kapıma bıçaklarla vurdular, bıçak izleri var kapıda. Apartmanın elektriklerini, her şeyi kopardılar. ... Bir tesisatçı geldi biz bunu yapamayız kökünden kopmuş maalesef dedi. ...Hakları olmadığı halde arkadaşımın evinde de yine aynı şeyler tekrarlandı. Önce internet kablomuzu kestiler arkadaşımın evinde, daha sonra suyumuzu kestiler. Daha önce böyle bir olay yaşanmamış, sırf ben orada kalıyorum diye bunu yaptılar. Ben oraya gittiğimde şiddet uyguluyorlardı, hakaret ediyorlardı, ‘apartmana dönme geldi burada dönme yaşıyor’ diye sokaktan geçerken bana laf atıyorlardı. Daha sonra bu şiddete vardı. ... Sonra bir sabah bir kalktım, sular yok! Sular İdaresi’ni aradım, Sular İdaresi’nden ‘TR1 Hanım o bölgede sular var görünüyor’ dediler. Arkadaşımı uyandırdım, arkadaşım bir gitti apartman vanasına, musluğu kapatmışlar. Bunu tamamiyle ben orada yaşadığım için yaptılar ve bunu pandemi döneminde yapıyorlar. ...Sosyal, ekonomik, maddi manevi bana uygulanan bütün şiddetler neticesinde ben artık en son pansiyonlara kadar düştüm. (TR1)

TR8 de komşularının ilk başlarda ön yargılı olduğundan ama zamanla değiştiğinden bahsetmiştir. Girip çıkanın çok olduğu, uyuşturucu kullanıldığı gibi iddialar Lahor’daki katılımcıların anlatılarıyla da benzerlik göstermektedir:

...iftiraya uğradım ilk zamanlar, şey dediler bana. Çok girip çıkan var, ne yaptığı belli değil gibisinden şeyler söylediler. Sonra dumanlar yükseliyor dediler, burada uyuşturucu içiyor dediler benim için. Öyle şeyler yaşadım ilk zamanlarda, sonra komşularla arayı düzelttim nasıl biri olduğumu anladılar artık bir laf çıkarmıyorlar. (TR8)

TR4 ve TR5 şu an doğup büyüdükları evde kalmaktadırlar ve komşularının, mahalle sakinlerinin yaklaşımlarının olumsuz olmadığını ifade etmişlerdir. TR4 bu durumu komşularının çocukluğunu bilmesine ve çocukken ki tavırlarıyla şu anki tavırları arasında büyük farklılıkların olmamasına bağlamaktadır.

Beni zaten tanıyan insanlar bilen insanlar, komşularımız dahi benim küçüklüğümü görmüş insanlar. Mesela benim karşımda bir teyze oturuyor. O kadın beni büyüten beni ayağında sallayan bir kadın. Hani bir yaşımlı biliyor üç yaşımlı biliyor. 5 yaşımlı yaşımlı biliyor. 20 yaşıma kadar beni görmüş. ... Hani atıyorum kapalıyım diyelim veya saçım uzun makyaj yapıyorum ve bir anda böyle bir insana dönüşüyorum hani giyim kuşam olarak. O zaman herkes şey derdi ya da anneme derlerdi değişti diye ama zaten ben küçükken bile etek giyemeyen çok pembe giymeyen saçlarını hiç açmayan, çok makyaj yapmayan bir insandım. ...ama tabi yine komşuların karşısında çok erkeksi davranamıyorum maalesef. Ama hiçbir şekilde baskı ya da bir söz yemedim. (TR4)

Çocukluğunun geçtiği ailesinin evine dönen TR5 de ona karşı olumsuz tutumlarla pek karşılaşmadığını, karşılaşsa da umursamadığını ifade etmiştir;

yani hormon kullanmaya başladıktan sonra yüzümdeki bu değişmeyi hani ailemin evine tekrar geldikten sonra beni tekrar görünce insanlar aaa ne güzel olmuşsun yüzün ne güzel olmuş gibi tepkiler verdiler açıkçası. Belki sonradan dedikodu yapmışlardır. Ama bilmiyorum, ben duymadım. Yani zaten duymuyorum. Bazen sokağa çıkıyorum, insanlar böyle bana bakmaya başlıyor ne oldu buna? Bu erkekti hani bir şeyler olmuş. Böyle bir tepkileri var. Bunu hissediyorum ama hiç umurumda değil. Gözlüklerimi takıyorum. Önüme bakıyorum. Ve yürüyorum hiçbir şeyden de korkmuyorum, asla korkmuyorum. Ben trans bir kadını ve çok güçlüyüm. Onlar kim ki? Hiç umurumda değil, hepsini boş verdim. (TR5)

TR6 ise mahallede herhangi bir sorun yaşamamasını, cinsiyet ifadesinin heteronormatif beklentilerle uyumlu olması ile ilişkilendirmiştir;

Şimdiye kadar kimseyle bir sorun yaşamadım. Zaten sokaktaki herkes beni erkek sanıyor. ... ama hep tişörtle durduğum için zaten bol tişört giyiyorum. Yani denize filan gitsek anlardı. Ama sokakta beni herkes erkek sanıyor. O yüzden hiçbir problem yaşamıyorum. (TR6)

TR2 sadece alt komşuyu tanıdığını ve pek kimseyi görmediğini ifade etmiştir. TR3 ise, komşularla olan ilişkilerinden bahsederken sosyo-ekonomik gelişim seviyesi yüksek yerlerde daha çok sorunla karşılaştığını, refah düzeyi düşük yerlerde ise 'geçim derdinden' kimsenin onun kimliğini sorun etmediğini hatta ilişkilendirmelerin daha samimi olduğunu ifade etmiştir;

Elit olan yerlerde yaşadığım transfobiyi anlatamam sana. Muhafazakar kesimde o kadar görmedim ama. Çünkü burada herkesin baktığında herkes bir mücadele peşinde, yaşam mücadelesi veriyor insanlar. Kimse kimsenin etrafına baktığı yok aslında. Yanındaki insan orospu mu, alttaki komşu ibnemi ona bakmıyor aslında. Herkes mücadele derdinde ekmek derdinde. ... Mesela ben Kurtköy'de iki sene yaşadım hiç böyle bir şey görmedim ama en çok yaşadığım rahatsızlık Bağdat Caddesi, Kızıltoprak, Suadiye [Kadıköy ilçesi] orada çok yaşadım. ... Çünkü oradaki oturan insanların hepsi şey yani nasıl diyeyim sana ya subaydır, ya hakimdir, savcıdır. Ben savcıyım egom var, burada travesti oturup fuhuş yapamaz barındırmam ...en büyük baskıyı şiddeti elit kesimde gördüm ben. Fuhuş yapmadığım halde fuhuş yapıyorsun dediler bana, anlatabiliyor

muyum? Kurtköy'de oturdum ben orası bir site idi ve orada yaşayan insanların hepsi kırsal bölgeden insanlardı. Aslında kırsal bölge de demek istemiyorum, çünkü öyle dediğimde ötekileştirmiş oluyorum insanları. ... o tarz insanlar kapımı çalıp sen tek mi yaşıyorsun, yemek yapamıyorsan yemek yapıp getirelim diyen de çok oldu. Orada senin cinsiyetine de bakmıyorlar, cinsiyetini öğrenseler ne olacak ki? Herkes gergin, zaten geçim sıkıntısında.(TR3)

Lahor görüşmelerine bakıldığında ise katılımcıların hemen hepsi herhangi bir şekilde komşularla ve sokak sakinleriyle ilişkilenebilmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bu ilişkilenebilmeme durumu hatta PK4'ün yüzünü örtecek şekilde tesettürlü olmasının [hijab] bir korunma stratejisi olduğu görülmektedir. PK1 bir trans arkadaşıyla bu daireyi kiraladıktan sonra oradaki insanlarla kaynaşmama ve mesafe koruma kararı aldıklarını belirtmiştir; “Bunun nedeni, insanların hayatımıza girip yanıtlaması zor sorular sormasını ya da onlar tarafından kabul edilmeyecek yanıtlar vermek zorunda kalmak istemememiz.” Trans arkadaşlarıyla birlikte yaşayan PK3 de risk almamak için komşularıyla herhangi bir iletişim kurmayacakları yönünde karar aldıklarını, kapıdan taksiye binip işe gittiklerini ve hiçbir iletişimlerinin olmadığını belirtmiştir.

PK2 ise bir yere giderken Careem [bitaksi gibi bir taksi çağırma uygulaması] ile kapısının önünden araca bindiğini ve yine kapısının önünde indiğini, kimseyle herhangi bir iletişiminin olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca yaklaşık 15 yıldır aynı evde yaşayan PK2, cinsiyet uyum süreci öncesinde ve sonrasında bir fark olduğunu, önceden komşuları tarafından taciz edilirken artık sadece baktıklarını belirtmiştir. Elbette dik dik bakmanın da bir taciz biçimi olduğu burada hatırlatılmalıdır. Bununla birlikte PK2'nin dikkat çekmek istediği nokta cinsiyet ifadesinin heteroseksist norm beklentisine uyma ve taciz arasında bir ilişki olduğunu tespitidir. PK4 de komşularının bazılarının onu çocukluğundan beri tanıdığını ama diğerlerinin tesettürlü olduğu ve yüzünü kapattığı için onu tanımadığını, komşularıyla kişisel bir ilişki kurmadığını ifade etmiştir. PK5 de benzer bir şekilde, eşcinsel erkek olan bir çocukluk arkadaşı dışında uyum sürecinden sonra kimseyle selamlaşmasının bile olmadığını söylemiştir. PK10 ise annesinin bir arkadaşı dışında kimseyle ilişkilenebmediğini, onun PK10'un uyum sürecini çok olumlu karşıladığını, etrafındaki insanların ise onun trans olduğunu farketmediği için belki de müdahale etmediklerini belirtmiştir. Yalnızca PK6 ve PK7

komşularıyla iyi ilişkilerinin olduğunu söylemiş, PK6 bunu olumlu söylem ve davranışları olmasıyla ilişkilendirmiştir. PK7 ise o muhitteki insanların sorunları olduğunda onlara yardım ettiği ve uzun süredir orada yaşadığı için onu ailelerinin bir parçası gibi gördüklerini belirtmiştir.

PK9 yaşadığı yerdeki komşularıyla herhangi bir ilişkisinin olmadığını ancak kendi Dera'sının [Hicra Dera] olduğunu, burada Chela'larının olduğunu ve Dera'sının etrafındaki komşularıyla sosyalleştiğini, buradaki komşularının gıda ve sağlık desteği almalarına yardımcı olduğu için oradaki insanların ona saygı duyduğunu ifade etmiştir. Bu desteği nasıl sağladığı sorusunu ise bazı STÖ'lerden ve yerel bağışçılardan elde ettiğini belirterek yanıtlamıştır.

Olumlu ya da olumsuz bir deneyimin paylaşılması istendiğinde ise PK4 ve PK6 dışında olumlu deneyim paylaşan olmamıştır. PK6 komşularının onun kimliğini kabul etmesinin üzerinde, ailesinin onun kimliğini sahiplenmesinin etkili olduğunu söylemiştir:

Bence kabullenme evinizde başlayan bir şey. Ailem beni olduğum kişi olarak kabul ettiğinde komşularım ve çevremdeki insanlar herhangi bir sorun yaratmadılar ... çocuğun trans bir kadın olarak büyüyorsa ve bir kadına dönüştüyse, bununla ilgili bir sorunumuz yok dediler.

Olumsuz deneyimlere ilişkin anlatılarda ise özellikle sokaktaki genç erkeklerin tacizinden ve trans kimliğin cinsellik açısından 'davetkar' ve kolay elde edilebilir bir kimlik olarak algılandığından bahsedilmiştir.

Yani bazen ofisinizden yorgun argın döndüğünüzde ve sokaktan biri size seslenip bu tür hizmetler [seks işçiliği] istediğinde kendinizi kötü hissediyorsunuz. Açıkçası bazen oldukça incitici olabiliyor. ...ben hayatımda böyle bir şey yapmadım. Neden insanlar bana bunu soruyor? ...Çünkü tüm topluluk [trans topluluğu] bu tür hizmetleri veren olarak etiketleniyor. Sanırım bu iyi bir şey değil ama bazen şöyle bir tolerans göstermek zorundasınız: Bu adam bana yaklaşıyor diye mahalle içinde büyük bir sorun yaratamam. ...ailelerini arayıp şikayet edebiliriz ve ... sonunda bizi suçlarlar, bu yüzden temelde bu karmaşaya girmek istemiyoruz. Bu yüzden bu tür insanları görmezden gelmek ve sadece hayır demek en iyisi. (PK1)

PK3 yeni taşındığı yere taşınmasının üzerinden yaklaşık bir ay geçtiği ve kimseyle iletişimi olmadığı için henüz bir sorunla karşılaşmadığını ama ailesiyle yaşadığı sokakta defalarca fiziksel tacize maruz kaldığını ve orada hayatta kalması mümkün olmadığı için oradan ayrıldığını söylemiştir:

komşularım bana Khusra derlerdi, bana Hicra derlerdi ve bana zorbalık yapıyorlardı. Sokakta yürürken beni sıkıştırıyorlardı ve dışarı çıkamıyordum. Beni taciz ediyorlardı, pek çok kez fiziksel olarak taciz ettiler. ...Yani benim için evimi terk etmek sadece ailemin beni kabul etmemesinden kaynaklanmıyordu. Evimden ayrılmamın nedeni orada hayatta kalamamamdı. Orada kendi gerçekliği yaşayamıyordum.

Bu şiddete ilişkin herhangi bir kurum ya da kişiye şikayette bulunup bulunmadığına ilişkin soruyu, ailesine şikayet ettiği ve ailesinin de gerçek bir erkek olmaması nedeniyle onu suçladığını söyleyerek yanıtlamıştır. Bunun üzerine onu her gün taciz eden kişiyi bu kişinin babasına şikayet etmiş, onun babası da; “bu oğullarımın suçu değil, öyle değil mi? Hayatta kalmak istiyorsan yeterince erkek olmalısın” diyerek yanıtlamıştır. PK5 de uyum sürecinin başlarında yaşadığı sokaktaki genç erkekler tarafından taciz edildiğini, ‘Khusra’, ‘Hicra’ diye bağırarak alay ettiklerini ama şu an tamamen bir kadın gibi görüldüğü için bunu artık yaşamadığını ifade etmiştir. Yani bu durum, kişinin cinsiyet ifadesinin heteronormatif beklentilere uymasıyla cinsiyet tahakkümünün de azaldığını göstermektedir.

PK10 bu soruya ilişkin olarak komşu çocuklarından birinin sürekli olarak ona dik dik baktığını, bu durumdan rahatsız olduğunu ancak komşularıyla iletişiminin “herhangi bir eleştiriye davetiye çıkarmayacak kadar yüzeysel” olduğunu söylemiştir. PK7 ise yıllar önce yaşadığı bir deneyimden bahsetmiş ve bunun hatırladığı en kötü şey olduğunu söylemiştir. Buna göre birçok konuda yardım ettiği ve destek olduğu komşuları, kızları evleneceği için ona yüzük ve altın bilezik vererek bunları satmasını istemiş, düğünden birkaç gün sonra polisler evine gelmiş ve sattığı altınların çalıntı olduğunu söylemişlerdir. Polise rüşvet vererek ve para cezası ödeyerek serbest kalan PK7, komşulara güvenmenin kötü bir deneyim olduğunu ifade etmiştir.

Barınma sorunu ve Barınma ihtiyacına yönelik girişimler

Katılımcıların açılma süreçlerinde karşı karşıya kaldığı barınma ihtiyaçlarına yer verilmişti. Buna ek olarak TR3 yaşadığı barınma sorununu finansal sorunlarla ilişkilendirmiştir:

...evden atıldığım oldu. ...seks işçiliği yaptığım dönemde ...annem çok mücadele etti gideyim onlarda kalayım diye ama ...arkadaş çevrem vardı o zaman ya da paramla çözdüm. Paran varsa güçlüsün derler ya paran olduğunda işte gidiyorsun o evden atılıyorsun öbür evi tutuyorsun oraya taşıyorsun. (TR3)

TR8 de barınma sorunu yaşadığını ve bir süre evsiz kaldığını, bu süreçte arkadaşlarında kaldığını belirtmiştir:

Öyle şeyler yapıyorlardı ki [ailesinden bahsediyor] şiddet olarak da yorumlanabilir. Biraz aile ortamından kaçmak, biraz parasızlık ev bulamamak, uzun süre arayıp bulamamak ayrımcı davranışlar, ev bulduğumda da ev arkadaşlarımdan kazık yediğim için güvenim de sarsılmıştı. Bütün bunların etkisiyle insan vazgeçebiliyor aramaktan. ...Kimliğimle ilgili bir durumdu. ...Şöyle kışın genelde aileme yanaşıyordum. Sonra havalar ısınınca sokakta kitap satıyordum. Zaten etrafımda arkadaşlarım oluyordu. Tezgah kapatmaya yakın sende kalabilir miyim diyordum bir tanesine, öyle yazları geçiriyorduk bir şekilde arkadaşlarımdan rica ediyordum aslında. Bir süre sonra utancım da geçti öyle söyleyeyim, insan veriyorsa alabilmeli de, isteyebilmeli de diye düşündüm. Daha rahat davranmaya başladım, direk kapısını çalıyordum, telefon açıyordum. (TR8)

Bu çalışmada barınma hakkı sadece bu hizmete erişim açısından ele alınmadığı için kişinin barınma ihtiyacı olduysa bu durumda herhangi bir kurumla iletişime geçip geçmediği, bu konuda neler yaptığı, neyle karşılaştığı, neyi talep ettiği ve dönüştürdüğü de incelenmiştir.

Resmi kayıtlarda ve kimliğindeki cinsiyet bilgisini değiştirmiş, kimliğinin cinsiyet hanesinde ‘kadın’ yazan TR3, ihtiyaç duyduğunda sığınma evine başvuru yapabileceğinden haberdar değildir. “... nereye başvuru yapacaksın ki sığınma evi mi var?” ifadesiyle soruyu yanıtlamıştır. Kendisine ŞÖNİM’lerden ve bazı belediyelerin sığınma evlerinden bahsedilmiştir. Bununla birlikte ŞÖNİM’lere başvuran ve faydalanan trans kadınların deneyimleri üzerine bir çalışma yapılmadığı ya da bu konuda öznelerden aktarım alınmadığı için uygulamaya dair fikir belirtmek mümkün olmamıştır. Trans erkek olan ancak kimliğinde cinsiyet bilgisi ‘kadın’ olarak yer aldığı

için bu hizmetten faydalanmaya hakkı olan TR2 ise, barınma sorunuyla karşılaştığında mecbur kalmadıkça sığınma evine başvurmayacağını ifade etmiştir. Bunu, ayrımcılığa maruz bırakılma şüphesinden ziyade, daha çok toplumsal normlara uygun olmamasıyla ilişkilendirdiği görülmektedir;

...kadınlar da zaten eşlerinden falan kaçmak için oraya gidip sığınıyor ve kalkıp bizim gibi kişiler oraya gidiyor. Onların da zaten kafası karışacaktır illaki, hani kız mı erkek mi bu ne arıyor vesaire gibisinden. ...ben olsam kadınların olduğu bir yere başvuru yapmazdım herhalde tabii ki çok zorda kalırsam yapmak zorundayım ama böyle kadınların falan olduğu bir yere gitmezdim herhalde. (TR2)

TR1 sığınma evlerinden haberdar olduğunu ancak bazı sebeplerle başvurmadığını ifade etmiş, öncelikle pandemi ve yoğunlukla gerekçelendirmiş, çekincesinin sorulmasının ardından da bu kararı vermesine sebep olan kültürel, politik ve fiziki (sığınma evlerinin kapasitesi) gerekçeleri açıklamıştır. O halde meselenin yalnızca haberdar olunmamasıyla değil, aynı zamanda bu hizmete erişimin önünde heteronormatif beklentilerin yarattığı engellerin olmasıyla da ilişkisi olduğu söylenebilir;

Ben şikayete gittiğimde sığınma talebi formu vardı. Aslında bu konuda yardımcı oluyorlar, ben onların haklarını yemem tabii ki ama maalesef yani bu dönemde sığınma evi, bir de çok fazla şiddete uğrayan kadınlar da var biliyorsun. Bir de çok dolu, bildiğim kadarıyla doludur diye düşünüyorum. Pandemi döneminde benim ruh sağlığımı da dikkate alarak, orada ne kadar sağlıklı yaşayabilirsin ki sığınma evinde. Bu nedenle ben tercih etmedim. (...) Yani tabii ki ben trans kadın hakları ile ilgili bir insan hakları savunucusuyum ama kadın sığınma evindeki bütün kadınlar bana sıcak bakacaklar diye bir norm da koyamayız, böyle bir kural koyamayız. Çünkü bu kişilerin, insanların kültürel altyapıları var. Ben aşağılamıyorum ama insanların kültürel altyapıları var biliyorsun. Şimdi orada belli bir kültüre sahip bir kadın da var olabilir ve bu sebeple beni yadırgama, orada bana bir şiddet uygulayabilir. Beni ötekileştirebilir yani bu da olabilir, bunu da göz önünde bulundurmak zorundayım. Bunların hepsini düşündüm, sığınma evinin başındakilerden başlayalım da içindeki kalanlara kadar, ben bu sebeple pansiyonu tercih ettim, ne kadar zor da olsa. ... Savcılar benim zaten içinde bulunduğum şiddeti biliyorlar, evsiz olduğumu, parasız, aç sokaklarda kaldığımı. Ben kaç tane savcı ile görüştüm benimle iletişime geçtiklerinde. Bu sorunun çözülmesi gerekir. Burada demek ki şiddeti hoş gören bir yapının var olduğunu gözlemliyorum.

Evsiz kaldığı süre içerisinde TR8, trans misafirhanesinden haberdar olmakla birlikte, erişilebilir de olduğu halde faydalanmamayı tercih etmiştir;

İstanbul LGBTİ derneğine başvurdum. Orada da biraz kaldım, dernekte yattığım oldu. ...Evsiz kaldığım dönemlerde orada yatabiliyordum, trans misafirhanesine gitmek istemedim. Bir de onlar teklif ettiler sonra ben istemedim, ... ya arkadaşlarımın kapısını çalmak ya da şey yapmak bana daha şey geliyor. ...Daha zor durumda olanlar var bir de. Suriye'den gelenler var bir de. Ben hakkımı onlara devretmek isterdim, o yüzden şey yapmadım. Teklif ettiler gel kal dediler, ben istemedim. Kurumlara başvurdum şöyle bir destek istedim derneklerden, 'ya ben ev bulamıyorum işte sen benle gelsen' 40-50 yaşlarında bir arkadaşımız vardı anne dediğimiz birisiydi. Çok güzel iletişim kuruyordu herkes de beceremez o iletişimi emlakçı ile falan Ya düş arkama dedi ben sana ev bulacağım dedi. Çıktık hakikaten 15 dakika sonra bana ev buldu, anahtarı verdi. (TR8)

Trans misafirhanesi [Trans Evi olarak da bilinmektedir] İstanbul LGBTİ Dayanışma Derneği'nin girişimiyle 2012 yılında açılan ve başta transların olmak üzere Türkiye LGBTİ+ hareketinin de güçlü bir dayanışma sergilemesiyle yaklaşık 7 yıl faaliyet göstermiş, hem Türkiye'li hem de mülteci LGBTİ+'lara resmi kurumların sağlamadığı barınma hizmetini kendi öz gücüyle sağlamıştır.¹⁴ Beşiktaş ve Şişli Belediyeleri, bu süreçte misafirhaneye gıda yardımında bulunmuş, sağlık hizmeti vermiş olsa da misafirhanenin sürdürülebilirliği için bir adım atılmamıştır. TR8'in anlatımından da görülebileceği gibi, yeterli ekonomik güce sahip olsa bile trans deneyimli kişiler ev bulmakta zorlanmaktadırlar. Kaldı ki, trans misafirhanesi de taşınmak zorunda kaldığında uzun süre yeni bir yer bulunamadığı için kapanmak zorunda kalmıştır.

Son olarak TR9 da misafirhaneden haberdardır ancak çekinceleri sebebiyle misafirhaneye iletişime geçmemiş, o dönemde genel olarak kendisiyle dayanışmanın yetersiz olduğunu, kendini yalnız hissettiğini söylemiştir ;

Misafirhane vardı, trans misafirhanesi o dönem ancak o dönem ben misafirhanede çok fazla şiddet olayları duymaya başladım ...çok güvenemedim. ...SPoD'ta insanlar durumumu biliyordu. ...zaten öncesinde pansiyonda kalıyordum kitap sattığım dönemde. Ardından işte yine bir evsizliğim oldu. Hayata Sarıl'a kadar. ... çok olumsuz deneyim duymuştum bununla alakalı, işte kadın sığınma evleri ile alakalı vesaire. Ayrımcılığa uğramaktan korktum o yüzden (iletişime) geçmedim. ... Onun dışında işte bu onur haftası komitesi falan vardı ...hani oradan olan herkes beni zaten tanıyordu hani benim sokakta kitap sattığımı falan biliyorlardı, benim işte flört şiddeti yaşadığımı biliyorlardı. Hani şey de çok yoruyor insanı o evsizlik döngüsünde hani gidip birilerinden yardım istemek de bir süre sonra çok fazla zorlamaya başlıyor insanı.

¹⁴Bkz.: <https://kaosgl.org/haber/dayanismanin-en-guzel-ornegi-trans-misafirhanesi> , Son Erişim Tarihi: 10.06.2022

...Hani durumum buysa ben bunu kabulleniyorum ...ben kendi çabamla nereye gelebiliyorsam geleyim gibi bir yaklaşımım olmuştu bir noktada. (TR9)

Kent hakkı bağlamında barınma hakkı ele alındığında Trans misafirhanesi, kentin dönüştürülmesi, yaşama etki edilmesi konusunda çok önemli ve eşsiz bir girişimdir.

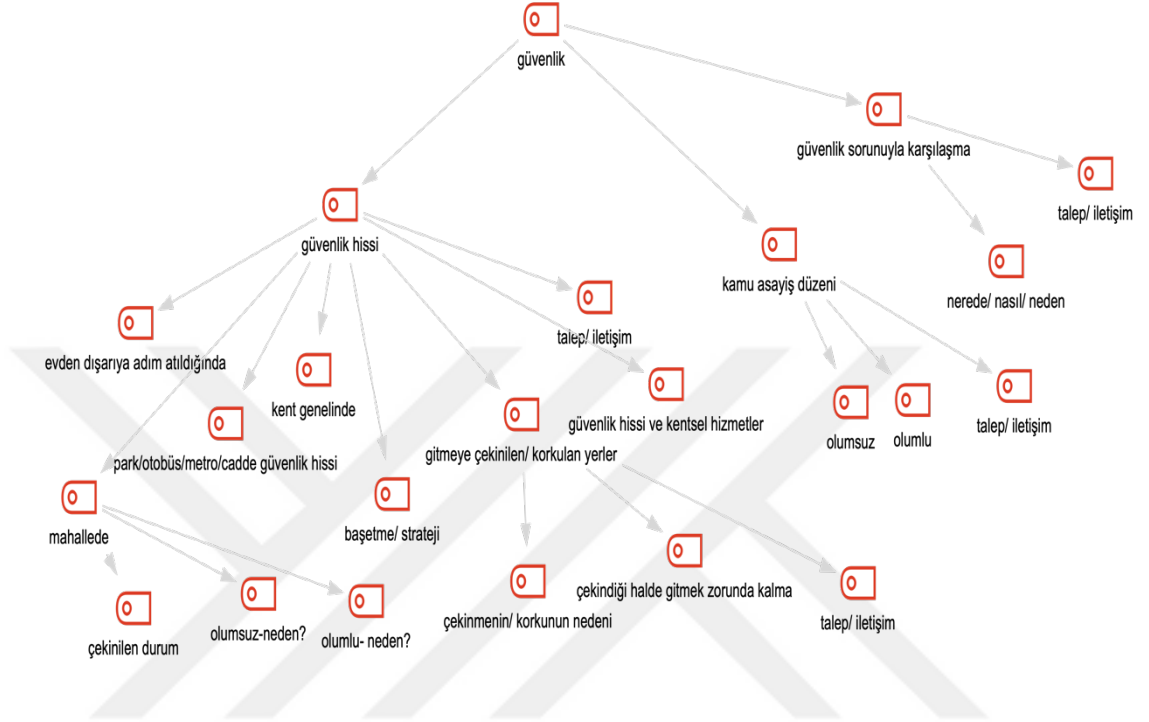
Lahor'daki katılımcılara bakıldığında ise açılma sürecinde barınma sorunuyla karşılaştıklarından bahsedilmişti. Bunun haricinde barınma sorunu yaşayanların daha önceki anlatılarla benzer bir şekilde genellikle trans topluluğundan destek aldığı görülmektedir. PK5 ailesiyle kaldığı eve trans arkadaşları gelemediği için evden ayrıldığını ve Johar Town'da bir ev kiraladığını söylemiştir. Bunun dışında PK7 ve PK10 herhangi bir barınma sorunu yaşamadıklarını ifade etmişlerdir. Son olarak Lahor'da da transların kendi girişimleriyle bir sığınma evi açtığı, özellikle 50 yaş ve üzerindeki translara yönelik olarak Beghar Vakfı tarafından kurulan barınma tesisinin ücretsiz yemek ve tıbbi tedavi de sağladığı belirtilmelidir.¹⁵ Sunny'ya buraya ilişkin herhangi bir bilgisinin olup olmadığı sorulduğunda, buranın çok kıdemli bir Guru tarafından yürütüldüğünü ancak genelevler ve seks işçiliğinin yaygın olduğu bölgede [red light area] olduğu için herkesin oraya gidemediğini, orada çok güçlü bir Hicra kültürü olduğunu ve hem o bölgede olmanın hem de trans olmanın iki biçimli toplumsal damgalanmaya sebep olduğunu bu yüzden de birçok transın bu bölgede yaşamayı kabul etmediğini söylemiştir.

3.2.3. Güvenlik

Bu tema üç aşamalı olarak ele alınmış, ilk önce katılımcıların mekanlara göre güvenlik hissiyatlarına yönelik sorular sorulmuş, bu hissiyatlarının kentsel hizmetlerle olan ilişkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Ardından kamunun asayiş hizmetleri ele alınmış ve son olarak varsa yaşadıkları güvenlik sorunları ve bu konudaki talep ve önerileri incelenmiştir.

¹⁵ <https://www.geo.tv/latest/192851-lahore-shelter-facility-serves-as-safe-haven-for-transgender-persons>, Son Erişim Tarihi: 10.06.2022

Görsel 3 3 Güvenlik hakkına ilişkin yapılan kodlama

Güvenlik hissi/ korku ve çekinme

İlk olarak kişilerin evlerinden çıktığı, kamusal alana adımını attığı andan itibaren sokakta, mahallede ve kentte günün her saati kendilerini güvende hissedip hissetmedikleri, varsa çekincelerinin sebepleri ve bu durumun ortadan kaldırılması için hangi yollara başvurdıkları ve son olarak da güvende hissetme duygusunun kentsel hizmetlerle olan ilişkisi irdelenmiş, bunlara ilişkin talepleri sorulmuştur.

TR1 hiçbir yerde, hiçbir koşulda kendini güvende hissetmediğini belirtmiş, bu durumu yalnızca kentsel hizmetlerin iyileştirilmesiyle dönüştürmenin mümkün olmadığını, dönüştürülmesi gereken şeyin öncelikle ataerkil sistemin kendisi olduğunu vurgulamıştır;

Ben yolda sokakta, parkta, otobüste, takside hiçbir yerde kendimi güvende hissetmiyorum. Ve her an şiddete uğrama tehlikesi ile karşı karşıyayım. ... Ben kendimi hiçbir zaman güvende hissetmeyeceğim, sana açıkça söylüyorum. Çünkü her ne kadar kameralar da olsa, mobeseler de olsa, sokak aydınlatmaları da olsa, yollarda polisler de olsa, yollar çok kalabalık da olsa, yollarda güvenlikler de olsa, hiçbir zaman güvende hissedemeyeceğim. Çünkü şiddeti destekleyen bir erkek egemen toplum yapısı olduğu için şiddete uğradığımızda aydınlatma da olsa, kamera görüntüleri de olsa, bekçiler de olsa, yollarda güvenlikler, polisler de olsa işin neticesi şiddete uğrayan kişi suçlu bulunacaktır ve şiddet uygulayan kişi korunacaktır. İşin gerçeği ve doğrusu bu. Benim düşüncem de bu olduğu için ben hiçbir zaman kendimi güvende hissedemeyeceğim. (TR1)

TR2 kentsel hizmetlerin iyileştirilmesi ve kamunun asayiş düzeninin güçlendirilmesi yoluyla güvenlik sorunun çözülebileceğini ifade etmiş, cinsiyet ifadesinin maskülen olması sebebiyle de rahat hissettiğini söylemiştir. Etnometodolojik yaklaşımın da öne sürdüğü gibi, gündelik yaşamda kişilerin cinsiyetinin ne olduğu değil, genel geçer yargılara dayandırılarak insanlar tarafından hangi cinsiyet kategorisinde olduğunun varsayılması, kişiye karşı tutum ve davranışlarda belirleyici olmaktadır. Yani gündelik yaşamda doğumda atanan cinsiyet yerine, kişinin cinsiyet performansı ve cinsiyet ifadesi dikkate alınmakta, kişinin cinsiyet ifadesi de heteronormatif beklentilerle uyumlu olduğu ölçüde ayrımcılığa uğrama riski azalmaktadır:

Ya, geceleri zaten dışarı çıkmam, çıkmıyorum, çıkmazdım da heralde. Ama onun dışında kendimi rahat hissediyorum neden rahat hissediyorum. Zaten dediğim gibi görüntü itibarıyla çok kadınsı durmadığım için daha rahatım dışarıda. ... (kendimi güvende hissetmem için) kamera sistemleri yapılabilir aslında. Aydınlatma zaten öyle karanlık gördüğüm bir yer yok herhalde. Ya ama mesela şu yapılabilir sözde o kadar mesleğe şey alıyorlar bekçi falan alıyorlar, zabıta alıyorlar ama ben bazen akşamları denk geldiğimde kimseyi etrafta göremiyorum. Başına bir şey geldiğinde mesela seslenebileceğin yardım isteyeceğin kimse yok, aslında güvenlik önlemleri artırılabilir, gece diye düşünüyorum. (TR2)

TR3 de güvenlik sorununun yalnızca kentsel hizmetlerde iyileştirme yapılarak çözülemeyeceğini, öncelikle yasal sistemin güçlendirilmesi ve cezasızlık yerine yasaların iradeli bir şekilde uygulanması gerektiğini vurgulamıştır, ancak bu şekilde kentte güvenliğin sağlanabileceği görüşündedir. Bununla birlikte, hem kamera sistemlerindeki bilgiye erişim hususundaki keyfi uygulamaları eleştirmiş, hem de “ben bir şiddetten kaçtığım zaman ilerideki çukurda düşmek istemiyorum” diyerek kentsel

hizmetin hayati olabileceğine işaret etmiştir:

Doğrusu ben dışarı çıkmıyorum şu anda ama çıktığımda dediğim gibi ben hiçbir yerde kendimi güvende hissetmiyorum. Taksiye de binsem, dolmuşa da binsem, minibüse de binsem, metrobüse de binsem, otobüse de binsem, hiçbir yerde tramvayda da hiçbir yerde hiçbir zaman kendimi güvende hissetmiyorum. ... (bu sebeple) tek başıma çıkmıyorum, kendimi kamufle ediyorum, trans kadın olduğumu çok fazla belli etmiyorum her yerde. Sadece bana laf attıklarında duymamak için kulaklık takıp müzik dinliyordum artık müzik dinlemekten de bıktım. Artık onu da yapmıyorum Aman ne derlerse desinler diyorum duymamazlıktan geliyorum ... En güvenli yer şu anda evin içi hatta evlerin içi de güvenli değil bir depremde gidiyor evler. ... Aslında yasalar ağır olsa, bir kadına şiddet bir trans kadına şiddet durumunda, hatta sözlü bir tacizde bile cezaevine girmiyorsa serbest bırakılıyorsa, ben kendimi tabii ki güvende hissetmem. ... Yasalar güvenli olmazsa, bu ülkenin sokakları da güvenli olmaz. ... çünkü bu adam ceza almayacağını bildiği için hakaret ediyor, küfür ediyor ya da psikolojik şiddet uyguluyor sana, ki insanlarda en ağır hasar bırakan psikolojik şiddettir. ... sokakta güvenlik kameraları şart ama çalışan güvenlik kameraları şart. ... Polise mobese kamerası var diyorsun o kayıtları istiyorsun, o mobese kamerası arızalı çalışmıyor. Ne yapayım böyle mobese kamerasını. Al kardeşim kışına sok! ... belediye aydınlatması gerekiyor, yolları yapması gerekiyor, bir kere düzgün olması gerekiyor. Ben bir şiddetten kaçtığım zaman ilerideki çukurda düşmek istemiyorum bu çok önemli yani ayağımda topuklu belki var, belki yok bilemezsin ki. ... Gel bizim ara sokağı gör, köstebek yuvaları gibi açık açık her yer

TR8 de mobese kayıtları hakkında TR3 ile benzer bir açıklama yapmış ancak, aydınlatma ve mobesenin etkin kullanımına işaret etmiştir;

Çoğu yerde aydınlatma var zannedersem ama olmayan karanlık sokaklar da var tabii. Yani her sokakta olması lazım mobesenin, aydınlatmanın şey ama onların şey kullanılması lazım, nasıl söyleyeyim daha etkin. İhbarların değerlendirilmesi lazım. Mobeseye rağmen suç işlenebiliyor yani. Kayıtlar siliniyor ya da o sırada kamera çalışmıyor oluyor vesaire olabiliyor yani. (TR8)

TR4 ise dışarıda kendini çok fazla güvende hissetmediğini belirtmiş, özellikle tuvaletlerde ve otobüslerde bunu hissettiğini söylemiş ve otobüste başına gelen bir güvenlik sorununu paylaşmıştır;

Tuvaletlere gidemiyorum dışarda. Bir ara otobüse minibüse binme korkusu yaşadım o zaman. Ondan dolayı. Şöyle oldu. Benim ilk hayatımdaki kız arkadaşımıyken otobüse bindik ve otobüste en arka koltuğa oturduk ve kendi aramızda konuşup gülüyoruz işte. Ben onun yanağını öpüyorum falan ondan sonra tam karşımızda ters oturan karşımızda bir adam vardı genç bir adamdı. Bir anda otobüsün içinde bağırdı nesiniz siz gey misiniz, top musunuz, lezbiyen mısınız, siktirin gidin otobüsten falan. Sizi çekmek zorunda mıyız, terbiyesizler. Milleti özendirmeyin böyle şeylere falan. O zamanlar on beş

yaşında falanım. Bir de ilk defa böyle bir şey yaşadım. ...Tokat yemişe döndüm. ...Siz günahkarsınız falan filan. En sonunda ben dedim ki tamam biz günah işliyoruz, sen hiç mi zina yapmadın, hiç mi günah işlemedin niye bize çıkışıyorsun falan. ...İki durak sonra indi ama biz orda 30-40 kişiye karşı herkes sana bakıyor. O dakikadan sonra otobüse minibüse binmeye korktum.

TR5, ailesi yaklaşık otuz yıldır orada (Kemerburgaz) yaşadığından, az çok etrafı tanıdığını bu sebeple pek korkmadığını, özellikle gitmeye çekindiği bir yer olmadığını ancak, merkeze uzak bir yerde oturduğu için son otobüslere binmekten çekindiğini belirtmiştir:

Aslında genel olarak korkmuyorum ama mesela süslendim, püslendim, ruj sürdüm. ...Yürürken, yoldayken evet bir tedirgin oluyorum. Herkes bana bakıyor bir şey mi diyecekler? ... otobüse binip oturduğum anda oh diyorum. ...Diyelim ki on bir, on ikide otobüse bindim. O saatlerde daha çok erkekler oluyor otobüste, çok fazla bakıyorlar bana. Ben de bir anda bağıriyorum, ne bakıyorsunuz diye bağıriyorum. Tecavüzden çok korkuyorum. Yani hep duyuyoruz, kadınları kaçırırlar. Tecavüze uğrayabiliyor kadınlar, bundan çok korkuyorum. Bir süre sonra aslında ruj sürmekten de korkmaya başladım. Gece on ikiden sonra çıkmam sokağa bu yüzden.

TR6 ise hiçbir yere gitmeye çekinmediğini özellikle kış aylarında güvenlik kaygısı yaşamadığını belirtmiş ve yeni sahiplendiği köpeği parka götürdüğünde ‘konuşan’ insanların köpeği ile kendi köpeğinin kavga etmesi durumunda bu durumu nasıl çözeceğine dair bir endişesinin bulunduğunu ifade etmiştir¹⁶;

Çünkü kışın, kıyafetler vücudumun her yerini kapatıyor. Mont giyiyorum, pantolon giyiyorum, bol tişörtler giyiyorum. Bir şekilde kendimi kamufle edebiliyorum. Ama yaz geldiğinde kısa kollu giyiniyorum, çok fazla şort giyiyorum ve kıllarımı alıyorum. Çünkü kıllarımı almak istiyorum. Bu sefer şöyle algılanıyor, e şort giyiyor. Neden kılları yok? Kısa kollu tişört giyiyorum, yakamdan sütyenimin kenarı belli oluyor, göğüslerim olduğu belli oluyor. ...Yaz olduğunda bunun tedirginliğini yaşıyorum. (...) Benim saatle ilgili bir korkum yok yani gece bir iki üç dört de olsa fark etmez. Arkamda bir kavga olsa silah sesi duysam. Ama duymuyorum ki. Duysam belki korkarım ama duymuyorum. Yani bana bulaşmadığı sürece hiç umurumda olmuyor. Korkmuyorum aslında.

¹⁶ Çevirmen: “Benim başıma geliyor şu an, yani beraber vakit geçirdiğimiz için çok sık ondan dolayı bu korkuya kapılmış olabilir, çünkü benim köpeklerimi gezdirmeye beraber çıkıyoruz. Mesela çok havladığı için insanlar bana bazen tepki gösteriyor. Ama bu bir köpek. ...Çünkü o insanlar konuşuyor ben mesela çok tartışıyorum bu insanlarla, kavga ediyorum, polis çağırıyorum. Ama ‘bu konuda ben ne yaparım onu bilmiyorum’ diyor.

TR7'ye güvende hissedip hissetmediği sorulduğunda dikkat çekici bir soruyla karşılık vermiş ve cinsiyet uyum süreci öncesi ve sonrası olarak net bir ayrım belirtmiş, ayrıca bu süreçte güvende hissetmesini ancak benzer duyguları paylaştığı kişilerle dayanıştığında hissettiğini ifade etmiştir;

Bugün için mi konuşayım? Eskisi için mi? Yani bugün için benim karşı komşudan ya da üst komşudan herhangi bir farkım kalmadığı için artık özgürce, rahatça gezebiliyorum. ...Geçmişe dönecek olursak, ... dışarı çıkıyorsunuz ama insanlar size kötü bakıyor, size laf atıyor. Okulda, üniversitedeyken bana laf attılar, kavga ettim. Dövdüler beni falan, bu tarz şeyler olabiliyor. Dışarda kendini güvende hissetmiyorsun, dışarı çıkasın gelmiyor ya da senin gibi olan insanlarla dışarı çıktığın zaman daha özgüvenli oluyorsun, çünkü yanlış hissetmiyorsun kendini. (TR7)

TR8 genel olarak güvensiz hissetmediğini belirtmekte ve bunu hem Türkiye gündemi hem de kendi yaşı ile ilişkilendirmektedir. Ayrıca ışıklı caddelerden gitmek, yolda yürürken sürekli tetikte olmak gibi herhangi bir tehdite karşı kendini koruma pratikleri olduğundan da bahsetmiştir;

... Bir de biraz yaş ilerleyince otuzbeş, kırktan sonra toplum bir yakamızdan düşüyor, böyle bir şey var otuzbeş, kırktan sonra çok uğraşıyorlar sizinle. Saçlarım falan da beyazladı benim, daha bir rahat bırakıyorlar diye düşünüyorum. (...) ben zaten çok dikkatliyimdir sokakta sürekli sağıma soluma önüme arkama bakarım, ileriye bakarım. Kim geliyor kim girip çıkıyor ne oluyor hep bir bakarım, ...çok önlemimi alarak hareket ederim. ...Hep ana yollardan yürürüm, ışıklı ana caddelerden yürürüm hep toplu taşımayı kullanırım. (TR8)

TR9 bir AVM'de yaşadığından genel olarak güvende hissettiğini ancak AVM'nin arkasında yer alan mahalleye gitmeye çekindiğini, nöbetçi eczane için gitmek zorunda kaldığında güvende hissetmediğini söylemiş, fiziksel şiddete karşı kendini korumak için kaldırımda yürümek, arkasından gelen kişiyi izlemek ya da bağırarak gibi pratiklerinden bahsetmiştir. Bununla birlikte gitmeye çekindiği bir yerin olup olmadığı sorusuna verdiği yanıt dikkate değerdir;

Tarlabaşı biraz korkutucu bir yer ki ben Tarlabaşı'nda bayağı yaşadım. Onun dışında gitmekten çekindiğim ya Kasımpaşa olabilir, çünkü benim akrabalarımın falan çoğu orada yaşıyorlar. O da hani kendimden dolayı değil, aileme tırnak içinde laf gitmesin diye çekinirdim Kasımpaşa'dan.

Kişinin cinsiyet kimliğinin kent içi hareketlilik örüntüsüne olan etkisi burada açıkça görülmektedir. TR9 aynı zamanda, güvende hissetmemenin kentsel hizmetlerle olan ilişkisini de barınma sorunu ile ilişkilendirmiş ve hem sıcak şiddetten kaçanlara hem de evsizlere yönelik sığınma evi/misafırhane ihtiyacına dikkat çekmiştir;

...biz böyle şiddetlere uğradığımızda eğer, aile evlerimizden çıkarıldığımızda veya işte işimiz gücümüz olmadığında hani devlet kurumu olmalı bize destek olabilecek , bir misafırhane olmalı bir kontenjan olmalı bir şey olmalı yani yoksa onun dışında İstanbul gibi hele büyük metropollerde , zor yani zor devletin yapabileceği bir sürü şey var ve hiç biri yapılmıyor hiç. (TR9)

Lahor'daki katılımcıların anlatıları da bu anlatılarla birçok ortaklık göstermektedir. PK1 gündüzleri daha güvende hissettiğini ama transların kolayca hedef alınabildiği için geceleri güvende hissetmediğini ve geç saatlerde dışarıya çıkmaktan kaçındığını, soyulmaktan korktuğunu ifade etmiştir. PK2 de cinsiyet kimliği sebebiyle her an her şey olabileceğini bu yüzden güvende hissetmediğini, PK4 ise PK1 gibi gündüz güvende hissettiğini ama gece hissetmediğini söylemiştir.

PK7'nin güvende hissetmeme vurgusu insan hakları savunucusu olmasıyla ilişkilidir. Aktivist olduğunu, transları kaçıran ya da onlara tecavüz eden, onları soyan kişilere karşı sesini yükseltip mücadele ettiği için çoğunlukla çete olan bu kişiler tarafından intikam motivasyonu ile hedef alınma ihtimali olduğu, bu yüzden güvende hissetmediğini belirtmiştir. Aktivist olan PK8 de aynı endişeden bahsetmiştir: "sınırdı olduğunuzda ve toplum ve topluluk için iyi olmayan insanlarla savaştığınızda başınıza ne geleceğini asla bilemezsiniz. ...Adaleti sağlamaya çalıştığınızda bir olasılık var ve adaleti sağlamak kolay değil."

PK3 ise büyük zorluklar yaşadığı ve hayatta kaldığı için eskisine göre kendini daha güvende hissettiğini belirtmiştir. PK6 da hem evde hem de dışarıda kendisini güvende hissettiğini belirtmiştir. PK9 güvenlik hissini bunu yaşadığı yerle ilişkilendirmiş, insanların eğitilmiş ve medeni olduğu, ailelerin yaşadığı ve kimsenin kimseyi rahatsız etmediğini bunun için de güvende hissettiğini söylemiştir. Buradaki aile vurgusu önemlidir. Farklı sorularda da bu ilişkinin tekrar ettiği, ailenin olduğu/ ailelerin gittiği

mekanların translar için salt erkeklerin bulunduğu mekanlara göre daha güvenli olduğu, bununla birlikte trans oldukları için ailelerin gittiği mekanlardan dışlandıkları görülmektedir. PK5 de güvenlik hissini yaşadığı yerle ikiyeşkilendirmiş, PK9'un aksine yaşadığı yerde insanların eğitimsiz ve duyarsız olması sebebiyle bazen güvende hissetmediğini özellikle de ailesinin bu durumdan etkinlenmesi ihtimalinin onu endişelendirdiğini ifade etmiştir.

Kimlik bilgilerinde cinsiyet bilgisini de değiştirmiş ve resmi belgelerde kimliği tanınmış olan trans erkek PK10 kimlik bilgilerinin değişmesinden sonra daha güvende hissettiğini ancak cinsiyet kimliğinin ifşa olmasından endişe ettiğini belirtmiştir:

Mesele şu ki, trans bir kişi olduğumu söylemek kolay değil, bu yüzden [güvende hissetmek] sanırım oldukça kolay ama evet, motosikletle seyahat ederken tam o anda bir kaza olmasından korkuyorum ve hastaneye falan götürülmem gerekirse o zaman bu bir tür sorun olacak. ... Başlangıçta kimlik kodum kimliğimle eşleşmediğinde çok korkmuştum. ...farklı yerlerde durdurulursunuz, kimlik kartınızı isterler ve sonra size, bilirsiniz, hoş olmayan sorular sorarlar, böylece bu sona erdi.

Kent genelinde spesifik olarak gitmeye korkulan ya da çekinilen bir yer olup olmadığına ilişkin sorulara verilen yanıtlarda hastanelerin olması dikkat çekicidir. Kamu hizmeti sağlayan bir kamu kuruluşuna gitmeye neden çekindiğini PK1 şöyle ifade etmiştir;

Hastaneye gitmekten çok çekiniyorum çünkü birincisi kendinizi iyi hissetmiyorsunuz. İkinci olarak insanlar size iyi davranmıyor ve üçüncüsü doktorun sizin sorununuzu anlayıp anlayamayacağını bilmiyorsunuz. ...Çünkü tıp öğrencilerinin müfredatlarında 3. Cinsiyetle ilgili hiçbir eğitim yok. Onlara nasıl davranılacağına ve nasıl tıbbi tedavi uygulanacağına ilişkin bilgiler olmalı çünkü biz de diğer insanlar kadar normaliz.

PK10 da benzer bir şekilde, gitmek zorunda olduğunuz ama gitmekten kaçındığınız bir yer var mı sorusunu hastane ve doktorlar olarak yanıtlamıştır. PK5 ve PK6 Lahor'un diğer kentlere göre çok daha güvenli olduğunu belirtmişlerdir. PK4 ise Walled City gibi bazı geri kalmış bölgelere gitmek istemediğini, bu bölgelerde yaşayanların duyarlı olmadıklarını, eğitimsiz olduklarını ve bir trans kadına nasıl davranacaklarını bilmedikleri için bu bölgelere gitmekten korktuğunu söylemiştir.

Bununla birlikte işi örgütlenme sorumluluğu olduğu için tüm gün trans topluluklarını ziyaret etmekte ve onları örgütlemekte, bilinçlendirmektedir. PK5 de aynı sebeplerden ötürü Walled City'e gitmekten kaçındığını söylemiştir. PK6 ise Ordu Bölgesinin [Army Area] geri kalmış olduğu için trans kadınlar için güvenli olmadığını söylemiştir; "evime çok yakın, oraya ailemle birlikte gidiyorum. Çünkü eğer trans olduğunuzu düşünürlerse aslında alışveriş merkezi olan bu alana girmenize izin vermezler." PK7 Kira Köyüne [Kira Village] orada yaşayanların eğitimsiz olduğu, okuma yazma bilmediği, duyarlı olmadıkları, burada sokak kavgalarının yaşandığı ve uyuşturucu kaçakçılığının yapıldığı için gitmeye çekindiğini, PK9 da benzer şekilde eğitimsizlik, uyuşturucu ve çeteciliğin yaygın olduğu Thoker bölgesine gitmeye çekindiğini söylemiştir. PK10 ise kimlik bilgilerindeki cinsiyet hanesini değiştirmesinin onu daha güvenli hissettirmesine rağmen Kent bölgesinde sıklıkla askeri personellerin kontrolleri olduğu için buraya gitmeye çekindiğini söylemiştir.

Hareketlilik ve hizmetlere erişim başlıklarında daha detaylı incelenecek olan park, otobüs durakları, tren istasyonları gibi yerlere ilişkin güvenlik hisleri sorulduğunda PK1 ve PK4 güvensiz hissetmediklerini, PK5 yalnızken buralardan kaçındığını ama trans arkadaşlarıyla birlikte buralarda bulunduğunu, onlarla birlikteyken kendini güvende hissettiğini belirtmiş, PK2 ise daha önce hiç trende seyahat etmediğini söylemiştir. Buralarda seyahat eden kişilerin cinsiyet kimliği konusunda hassas olmadıkları için seyahat etmediğini de eklemiştir.

Güvenlik sorunuyla nasıl baş ettiklerine, herhangi bir stratejilerinin olup olmadığına ilişkin çıkarım yapmaya çalışıldığında, buraya kadar kişilerin gece çıkmadığı, yalnız dolaşmadığı görülmektedir. PK2 ise haklarını ve yasaları bildiğini, böyle bir durumla karşılaştığında bununla yasal olarak nasıl baş edeceğini bildiğini söylemiştir. Yani yasaların varlığı ve kullanılması da bir korunma/ baş etme stratejisi olarak yer almaktadır.

PK2 evlerinin yakınında tüm mağazaların erkekler için olduğu bir pazardan [market] bahsetmiş ve buraya gitmeye çekindiğini söylemiştir. PK3 de Lahor'da çok ünlü olan ve 'ana pazar' [main market] denilen restoranların, otellerin ve sokak satıcılarının

olduğu yerden bahsetmiş özellikle geceleri burada sadece erkekler olduğu için buraya gitmekten kaçındıklarını söylemiştir; “ofislerimizden döndüğümüzde orada dururuz, ihtiyacımız olan her şeyi buradan alırız ve evimize gideriz. Geceleri oraya gitmek zorunda kalmamak için elimizden geleni yaparız.” PK4 de evinin yakınındaki Pazar yüzünden o bölgede çok fazla erkek ve oğlan çocuğu olduğunu, bu yüzden geceleri güvende hissetmediğini belirtmiştir. Bu anlatılar sokağın kendisinin öncelikle erkeklerle ait olduğunu ileri süren, kadınlara yönelik cinsel şiddetin gerçekleştiği yerler olan sokaklara hava karardıktan sonra kadınların pek çıkmadığını ve sokakların aslında erkeklerin işgali altında olduğunu, özellikle de genç erkeklerin yoğunlaştığı yerlerin en tehlikeli yerler olduğunu ifade eden Connell’in tespiti ile uyumludur (Connell, 1998:181).

PK3 bir de Muharrem kutlamalarından bahsetmiştir. Pakistan’da geleneksel olarak her yıl yapılan bu dini etkinliğe uyum sürecine kadar katılım sağlayan PK3 uyum sürecinde gittiğinde çok fazla erkeğin arasında güvensiz hissettiğini ve hemen orayı terk ettiğini söylemiştir; “çocukluğumda, uyum sürecinden önce bütün gece orada kalırdım ama [şimdi] kendimi çok güvensiz hissediyorum. ...kötü bir şey olursa beni erkeklerden kim kurtaracak?” PK3’ün anlatısı da trans kadınların ilkin erkek olarak sosyalleşmelerine rağmen kentsel yaşamda kırılganlığı öğrenmeye zorlandıklarını belirten ve kentsel kamusal alanda daha görünür olan transların daha sert bir tepkiyle karşılaşmasının mümkün olduğunu ifade eden Doan’ın tespiti ile uyumludur (Doan, 2007). PK4 ise Joyland isimli müzeparktan bahsetmiş¹⁷, aile yeri olan bu kamusal alana transların alınmadığını, güvenliğin trans kadınların içeri girmesine izin vermediğini söylemiştir. Aktivist olan, topluluğun ihtiyacı olduğunda çağrıldığı her yere, özellikle de polis karakollarına gittiğini belirten PK8, bunun işinin gereği

¹⁷ İsmi bu parktan alan ve başrolünde bir trans kadının yer aldığı ve Lahor’da gerçekleşen **Joyland** isimli 2022 yapımı film Pakistan’ın Oscar adayı olmuş, Cannes Film Festivali de dahil olmak üzere birçok ödül almışsa da Pakistan’da yükselen toplumsal cinsiyet karşıtı söylemlerin de etkisiyle [daha önce bahsedilen Cemaati İslam-i Senatörü Ahmed Mustaq Khan filmin yasadışı olan eşcinselliği teşvik ettiğini ve Pakistan değerlerine aykırı olduğunu söyleyerek bu kararda etkili olmuştur.] filmin gösterimine izin verilmemiş ve Kasım 2022’de Pakistan Hükümeti tarafından yasaklanmıştır. Bkz.: <https://www.theguardian.com/world/2022/nov/14/joyland-pakistan-bans-oscar-contender-film-about-trans-love-affair> ,Son Erişim Tarihi: 11.12.2022

olduğunu söylemiştir. PK8'in Lahor katılımcıları arasında tek işsiz kişi olduğunu da hatırlatmakta fayda var. Kendisi gönüllü olarak trans topluluğuna destek olmaktadır.

Literatür kısmında transların sağlık hizmeti almakta karşılaştığı sorunlardan ve hastaneye gitmeye çekindiklerinden, genellikle tedaviyi ertelediklerinden ya da arkadaşlarından tavsiye aldıklarından bahsedilmişti. PK1 de bu bilgiyle uyumlu olarak çekindiği halde gitmek zorunda kaldığı yeri hastane olarak yanıtlamış, arkadaşlarından tavsiye aldığını söylemiştir; “ bazen ateşim çıkıyor ya da öksürüyorum ama doktora gitmekten kaçınıyorum. Tıp alanında çalışan birkaç arkadaşım var, onları arıyorum ve önerebilecekleri ilaçları soruyorum.” PK1'e buranın güvenli alan olması için ne yapılması gerektiği sorulduğunda doktorların duyarlılık kazanması için hastaneye gitmesi gerektiğini söylemiştir; “benim yaşadığım bölgedeki hastaneye bir ya da iki kez gidersem, bir birey olarak onları bir trans kadın hastaya sahip olabilecekleri konusunda duyarlı hale getirebilirim.” Bu ifade mekanın dönüştürülmesi, mekansal ilişkilerin dönüştürülmesinde kendisini fail olarak konumlayan PK1'in anlatısının kent hakkı bağlamında okunmasına da olanak sağlamaktadır.

Katılımcılara gitmeye çekindiği yerlere ilişkin talepleri sorulduğunda, PK2 “kendim için ve topluluğum için ayrı bir Pazar talep etmiyorum. Sadece dahil edilmeyi, bu konu hakkında konuşulmasını istiyorum” demiştir. Pakistan İslam Cumhuriyeti'nde yoğun olarak kamusal alan ikili cinsiyete göre ayrılmıştır. Translar da ne kadın alanlarında ne de erkek alanlarında var olabildikleri için trans aktivizminde üçüncü alanın talebi de yaygındır. PK2 aslında buna ilişkin de bir yanıt vermektedir. PK6 kamusal alanların güvenli hale getirilebilmesi için eğitimlerin ve duyarlılık kazandıran bazı etkinliklerin yapılması gerektiğini, PK9 ise hükümetin bu sorumluluğunu eşitlik temelinde her yerde sağlaması gerektiğini belirtmiştir:

Her şeyden önce, hükümetin güvenlikten sorumlu olduğunu herkesin bilmesi gerektiğini ve güvenliği eşit bir şekilde sağlamaları gerektiğini, her bölgenin eşit güvenlik fırsatına sahip olduğunu, sınıf düzeyinde ayrımcılık yapılmaması gerektiğini söylüyor. Üst sınıfa daha iyi güvenlik sağlanırken, daha az vergi verenlere daha kötü güvenlik sağlandığını söylüyor. (PK9)

Güvenlik hissinin kentsel hizmetlerle ilişkisine bakıldığında ise bu ilişkiyi katılımcıların kolaylıkla kuramadığını söylemek mümkün. Kentsel hizmetlerin güvenlikle olan bağına daha önce düşünmediğini ya da bu bağı kurmadığını hemen her katılımcı dile getirmiştir. PK7 yaşadığı bölgede soygunun çok yaygın olduğunu, sokak lambası olmadığını, güvenlik kamerası olmadığını ve aslında yönetimin bundan sorumlu olduğunu söylemiştir. PK10 ise bazı lüks bölgelerde bile sokak lambalarının gerçekten kötü olduğundan bunun da ona güvensiz hissettirdiğinden bahsetmiştir.

Bahsedilen sorunlara ilişkin kişilere herhangi bir kurumla iletişime geçip geçmedikleri sorulduklarında PK2 kendisini sosyal medyada cinsiyet kimliği sebebiyle taciz eden bir kişiyi siber suçlar portalına¹⁸ şikayet ettiğini söylemiştir. Ayrıca transların toplumsal kabulünün sağlanması için de belediyelerin alt sevide çalışması gerektiğini belirtmiştir:

Mesele şu ki en alttakiler, daha az pozisyonrakiler topluluk konusunda çok duyarlı değiller. Örneğin hastaneye gittiğimizde oradaki doktorlar, sağlık görevlileri duyarlı olabilir, cinsiyetinizi hoş karşılayabilirler ama mesele şu ki o hastaneye ya da bankaya güvenlik görevlilerinin durduğu kapıdan girmek zorundasınız ve onlar duyarlı değiller. Bu nedenle topluluk hastaneye gitmiyor. ...Belediyelerin yapması gereken şey, alt zemin ve alt seviyede çalışmak ...trans topluluğu ile ilgili olarak bu kimliğe ilişkin oturumlar düzenleyerek bu kişileri duyarlılaştırmalı ve bilinçlendirmelidir. ... İşte bu yüzden topluluk bu tür tacizlerden kaçınmak için hastaneye, bankaya ya da halka açık herhangi bir yere gitmiyor. Çünkü alt pozisyonlarda yetkili olan insanlar duyarlı değiller ve topluluğu taciz ediyorlar.

PK2'nin de anlatısında sınıf vurgusu dikkat çekicidir. Kentsel hizmetlerin sağlanmasından kişiler tarafından yönelen şiddete kadar birçok konuda anlatılar sınıf odağında yapılmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliği oranının yüksek olduğu ve kast sistemi gibi bu eşitsizliğin de izlerini taşıyan bir sistemde, gündelik yaşamda da anlatılarda da sınıf vurgusunun oldukça yoğun olduğunu söylemek mümkündür.

¹⁸ Pakistan'da siber suçların kolaylıkla bildirilebileceği çevrimiçi bir mekanizma mevcuttur. Bkz.: <https://nr3c.gov.pk/>

Yoksunluk ve Tehdit Arasında: Asayiş

Bu kısımda katılımcılara asayiş hizmetlerinden memnuniyetleri sorulmuş ve bu konudaki deneyimleri, girişimleri ve talepleri ele alınmıştır. TR1, cezasızlık politikaları yaygın olduğu sürece asayiş hizmetlerinin etkisinin olmayacağını vurgulamıştır:

Yani güvenlik kameraları olsa ne olacak ki yollarda. Yollarda polislerin sayısı artırılrsa, yollarda bekçilerin sayısı artırıldı! Ne olacak gece veya gündüz taciz ve şiddet her an benim yanımda gezdiği için, ne olacak! Polis yanınıza geldiğinde söyleyeceği tek şey şikayetçi misin? Ama burada ne işin vardı? Karakola veya savcılığa gittiğimizde diğeri iftira atacak, savcı ve polis de bunun suçunu aklamaya çalışacak. Şiddete uğrayan sorguya tutacak, mobeselerin, kameraların, aydınlatmaların, ışıkların, bekçilerin, polislerin hiçbir şekilde bizim kentsel hayatımızda bize bir güvenlik sağlayacağına asla inanmıyorum!

TR4, araba sürdüğünde trafikteki polislerin ona karşı tutumlarını eleştirmiş, kamu görevlilerin iletişimlerinin ve tutumlarının dönüştürülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Görevlilerin tutumlarını, karşısındaki kişinin varsaydıkları cinsiyetine göre değiştirdikleri tespiti dikkat çekicidir;

Bazen beni trafikte gören polislerin tepkisi bile bir garip oluyor yani. Şimdi şöyle, bir erkek olarak baktıkları zaman bana, yaşıma küçük duruyor. Sonuçta sakalım yok, boyum çok uzun değil ,yapım da çok büyük değil, ...17-18 yaşındaymışım gibi duruyorum. Ve polisler şu tepkiyi veriyor; 'bu çocuğun acaba ehliyeti var mı?'. Ya da **beni çevirdiklerinde hemen bir kimlik belirliyorlar kafalarında kız ya da erkek. Ona göre tavır belirliyorlar.** ...Bir gün trafikte arabamı park ettim bir yere ben. Onu alma giderken polis arabayı burada neden park ediliyor diye incelemeye almış. ...Araç benim buyrun, dedim. Araç senin mi? Evet buyrun dedim, yunus bir de kendisi. 'Sen niye arabayı buraya çektin', dedim ufak bir işim vardı, hallettim geldim. Araç dursa dursa 5 dakika durmuştur. Ehliyetin var mı senin? E dedim var, kimliğim de yanında. Ruhsat da arabanın içinde. Açayım kapıları, göstereyim dedim. Sonra elini burama (omzuma) koydu. 'Bak kardeşim sen geri zekalı mısın? Arabayı buraya park ediyorsun. Şimdi alıp götürseler ne olur.' Bir küfrediyor. ...Kimliğimi çıkarıp verdim. Böyle baktı kimliğime. Kadın. 'Kusura bakma ben seni erkek sandım.' Falan. 'Böyle küfürlü konuşmak istemezdim. Dokundum omzuna falan filan.' Berbat bir şeydi ya berbatı!!! ...Senin dedim bu yaptığın dedim şuradaki armaya saygısızlık. ... ben bir vatandaşım yani. Senin üslubuna dikkat etmen lazım. Kız ya da erkek fark etmez. Kibar olacaksın. ...Polislerin eğitilmesi gerekiyor. (TR4)

TR4'ün anlatısı Doan'ın da işaret ettiği gibi cinsiyet kimliğinin sadece kişisel bir beyan olmadığını ve diğerleriyle birlikte inşa edilen bir durum olduğunu göstermektedir (Doan, 2016). TR5 ise polisin kestiği para cezalarından¹⁹ ve kimlik kontrolü sırasında erkek polisler tarafından aranmaya çalışılmasından oldukça rahatsız olduğunu belirtmiş, yalnızca Kadıköy'de onu tanıyan bir kadın polis tarafından bu talebin yerine getirildiğini ifade etmiştir;

Polis demeyin bana ya. Bıktım, para cezalarından. Zaten param yok. ...E-devlete girip baksanız, yani bin, iki bin küsur cezam var. ...Her şeyden önce kimlik problemim var, polislerin o bakışları kimliğimi gördüklerindeki, erkek adım yazıyor kimliğimde. O bakışlardan çok yoruldum. Bana dokunmaya çalışıyorlar. Asla dokunma diye bağıyorum arama yapamazsın diye bağıyorum. Ben transım beni kadın polis arayacak diyor. Hiç dinlemiyorlar dokunmaya kalkıyorlar. Kimliğimde sadece erkek adı yazıyor diye bunu bana yapamazlar. Ben bir suç işlemedim, orada istediği kadar erkek yazsın bana dokunamazsınız. (...) Fenerbahçe Stadı'nın orada kadın polis vardı benim hep gördüğüm. O kadın beni tanıyordu biliyordu. O olduğu zaman onun gelmesine izin veriyorlardı. ...onun nöbetinde olduğu zamanlarda yani. (TR5)

TR5 ayrıca, yalnızca iş için dışarda olduğunda değil, gece bir yerden bir yere giderken bile durdurulup ceza yazıldığını, konuşamadığı için de derdini anlatamadığını söylemiştir. TR6 ise, benzer bir tutumla karşılaştığını ve kimliğinin cinsiyet hanesinde kadın olması sebebiyle aranmayı kabul etmediğini belirtmiştir:

Metrobüs, metro benim için kabus. Polisler bazen aramaya kalkıyorlar. Onlar da beni arayamaz aynı şekilde. Erkeğim diye direk ellerini uzatıyorlar. Hemen kimliğimi gösteriyorum. Ben kadını diyorum, dokunamazsınız bana diyorum. Onlar da böyle bir kalıyor. ...ama her türlü. durduruyorlar. Yani görüntünün niye böyle? Kimliğinde kadın yazıyor. Sen niye böylesin? (TR6)

Hem TR5, hem de TR6 bu durumun değişmesi için hiçbir önerilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca TR5, cinsiyet uyum sürecini hukuki olarak gerçekleştirdikten sonra bu sorunların yaşanmayacağını ve ancak bu şekilde çözülebileceğini

¹⁹Daha önce de ifade edildiği gibi burada, yıllardır sistematik olarak trans kadınlara 'Kabahatler Kanunu' gerekçe gösterilerek kesilen idari para cezalarından bahsedilmektedir. Bkz.:<https://kaosgl.org/haber/trans-kadina-idari-para-cezasi-aihmrsquoetasiniyor> Son Erişim Tarihi: 12.06.2022

düşünmektedir. TR7 de, kimlik denetimlerinde benzer sorunlarla karşılaştığını açıklamıştır;

Kimlik denetimlerinde çok sıkıntı yaşadım mesela, bu kimlik kimin, senin mi falan hani. Fotoğraf aynı, tamam isim aynı olmayabilir ama fotoğraf aynı, o fotoğrafa baksana kardeşim. Minibüste, otobüste aa şimdi bi şey yapacaklar diye gerildiğim dakikalar oldu. (TR7)

TR8, kamunun asayiş hizmetlerinde liyakatin olmadığı, ihbarların kolaylıkla dikkate alınmadığı ve bu ilgisizliğin ve cezasızlığın özellikle de LGBTİ+'lara karşı suçu teşvik ettiği görüşündedir:

Eskisi gibi olmasa da, tabii çok ciddi eksikler sıkıntılar var yani. İnsanına göre, adamına göre bir muamele çok fazla var, karakolda olsun, savcılıklarda olsun. Çok ciddiye almıyorlar dediğim gibi vakaları, ihbarları. ... Kadınlara karşı, eşcinsellere karşı, translara karşı teşvik eder gibi, kışkırtır gibi adeta, maalesef böyle. ... Evime bir kere hırsız girmişti ilgisiz davranmışlardı. Ondan başka bir kere saldırıya uğradım rica minnet zar zor tutanak tuttular. Bir kere saldırıya uğradım evde, çok az ceza alıp çıktı mesela, öyle yani. ... Polis ihbarı çok geç değerlendirdi, mahkemenin açılması zaman aldı, uzlaştırmaya çalıştı devlet, biz uzlaşmadık, devam ettik. Sonra iki yıl ceza alır gibi oldu. Sonra son şeyle mahkumları saldırdılar ya korona nedeniyle. Sonra çıktı işte, gördüm yani. Beyoğlu'nda karşıma çıktı öyle hani. ... Ne hissedebilirim ki küftedim yani adalete, yargıya. Lanet ettim. (TR8)

TR9 ise, kamunun asayiş hizmetlerinden genel olarak memnun olmadığını fakat daha önce yaşamış olduğu şiddet dolayısıyla polis ile iletişime geçtiğinde süreçten memnun kaldığını ifade etmiş, cezasızlık uygulamalarını da eleştirmiştir.

Asla memnun değilim yani sadece bir olay oldu memnun olduğum o da flört şiddeti yaşadığım insanı ihbar ettim ben. Yakalandı o kişi de ama o kişi zaten şeydi önceden de aranması varmış. O yüzden direk aldılar onu ama onun dışında memnun değilim yani aksine asayiş güçlerinin kendisinden şiddet gördüğüm zamanlar oldu ve hani asayiş güçlerine karşı herhangi bir güvenim yok. ...aksine bize şiddet uyguluyorlar eylemlerde orada, burada, şurada. Sivil bir ordu gibi yani baştaki işte yöneticinin isteklerini yapan sivil bir ordu gibi görüyorum polisleri. (...) bir kurumla iletişime geçmedim polis kaynaklı yaşadığım şiddetlerde. ...gidip şikayet etmediğin sürece o mesele sorgulanabilir bir noktada kalıyor ...gördüğüm kadarıyla Hani devlet transfobik falan filan da, şimdi yasada insan hakları diye bir şey olduğu için onu yadsıyamıyorlar. Benim mesela kendi flört şiddetim ile alakalı olan davada ben mavi kimlikliydim, ben savcının kendisiyle görüştüm savcı beni yanına çağırdı çok kolay Şey diyebilirdi işte siz böylesiniz, LGBT'liler bilmem ne falan sallayabilirdi. ...arkadaşın mıydı senin duygusal olarak, evet dedim. Tamam dedi anlıyoruz, biz de aile içi şiddette bakıcaz bu davayı o kişinin de alması gereken ceza için vesaire hani mesela ben bi destek gördüm

yani orda. ...bir 2-3 yıl da hapis cezası yedi kendi yattığının üstüne ...bir caydırıcılık olması için bi 5-10 yıl beklerdim açıkçası. Çünkü bana yaşattığı şeyler hem psikolojik hem fiziksel travmalar açısından çok yoğundu ...biraz daha ben cezanın yüksek olmasını o anlamda isterdim.

Lahor'daki katılımcılardan PK6 dışında hiçbiri kamunun asayiş hizmetlerine ilişkin memnuniyet duyduğunu bildirmemiştir. PK1 kentin bazı bölgelerinde güvenlik kameraları olsa dahi bunların çalışmadığını ve kolluk kuvvetleri tarafından takibinin yapılmadığını ifade etmiştir. PK7 de güvenlik sisteminin çok yetersiz olduğundan ve Pakistan'da soygunların, sokak suçlarının yaygın olduğundan bahsetmiştir. PK5 ise polisin iki üç günde bir gece vakti evine gelerek onu taciz ettiğini, kira sözleşmesini kontrol etmek istedikleri bahanesiyle eve girip arama yapmak istediklerini söylemiş, buna izin vermediğini ve bir keresinde onlara bağırıldığını ve mahallelinin toplanmasının ardından polislerin oradan ayrıldığını ifade etmiştir. PK8 de gece vakti sarhoş polislerin onun kapısını çalarak kira sözleşmesini kontrol etmek istediklerini ama bunun yasal olmadığını bilen deneyimli bir aktivist olduğu için arama kararı olmadan onları evlerine almadığını ardından da İnsan Hakları Bakanlığı'nda çalışan biriyle iletişime geçtiğini ve polislerin hemen oradan ayrıldığını söylemiştir. Olaydan sonra polis karakoluna da giderek durumu anlattığını ve polis departmanının kendisinden çözüm dilediğini ifade etmiştir. PK10 da polis karakoluna gitmeye çekindiğinden, polislerin erkeklere çok kötü davrandığından ve kendisinin de bu muameleye maruz kalmaya çekindiğinden, burada kimliğinin ifşa olmasından korktuğundan bahsetmiştir.

Kamunun asayiş hizmetlerine ilişkin taleplerin ne olduğu, ne tür dönüşümlerin sağlanması gerektiği sorusuna PK5, güvenlikten sorumlu olan polisin neredeyse her zaman hırsızlık, tecavüz ve rüşvet olaylarına karıştığını, polislere farkındalık kazandırılması gerektiğini, güvenlikten sorumlu olan kurumların duyarlılaştırılması ve eğitilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kendisi de daha önce bahsettiği şiddet olayında polisin de işin içinde olduğu için polise onları şikayet edemediğini ve bu yüzden o evi terk etmenin tek seçenek olduğunu ifade etmiştir. PK7 dönüşümün sağlanması için lobi oluşturulması gerektiğini, topluluğun da anayasal haklarının farkında olması

gerektiğini söylemiştir. PK9 da bunu doğrular bir şekilde, şikayet mekanizmasından haberdar olmadığını ve topluluğun da çoğu üyesinin hükümetin vatandaşlarına güvenlik sağlaması gerektiğini bilmediğini, şikayet için nereye gitmesi gerektiğini bilmediğini belirtmiştir.

Güvenlik sorunuyla karşılaşma ve talepler

Güvenlik temasının altında son olarak varsa, katılımcıların yaşadığı güvenlik sorununa, bu sorunun içeriğine, bu konudaki eylemlerine, talep ve önerilerine yer verilmiştir. TR3, İstanbul'da hemen her yerde güvenlik sorunuyla karşılaştığını söyleyerek metrobüste maruz bırakıldığı tacizden bahsetmiştir. Kamusal alanda trans bir kadın olduğunun anlaşılması endişesiyle tacize sesini çıkaramadığından bahsetmesi çarpıcıdır. Ona göre bu sorunun çözümü için, metrobüslerin kapasitesi artırılmalıdır:

Aman İstanbul'da karşılaşmadığımız yer mi var. Metrobüste pandik mi yemedik, metrobüste taciz bile yaşadım kameralar olmasına rağmen. ...gidip şikayet edemiyorsun korkudan ... metrobüsün haline bak diyecek, bir kere metrobüse bu kadar insanın alınmaması lazım. ...ileri ileri gittim ileri ileri gittikçe adam arkama geldi götümü elledi, elledi, elledi ben de arkamı döndüm bir baktım adam bir daha elleyemedi beni ama sesimi açamadım orada bir şey söylesem seslensem insanlar diyecek ki bu lubunya, anladın mı? O yüzden sessiz kaldım yani hiçbir şey diyemedim sadece sert sert baktım.

TR1 de tacize maruz bırakılmıştır ve polis çağırmanın çözüm olmayacağı kanaatindedir:

Benim Beyoğlu'nda bir işim vardı, Taksim'de. O kadar yoruldum ki, hava da çok sıcak, gittim orada bir park var ya parka girdim. İki dakika oturayım dedim, ... Oturduktan sonra daha iki dakika geçmedi geldi göğsümün üzerine bir tane el, sıkıyor tamam mı göğsümü. Dedim Allah Allah ne oluyor dedim. Bir baktım genç bir çocuk. Erkek 21-22 yaşında. Benim göğsümü sıkıyor. Bana diyor ki gelsene, yani en doğal hakkımız olan dinlenme hakkı, yaz ayında bir dinlenme hakkı, bir parkta oturma hakkı, bir sosyal hakkım orada bana çok görüldü ve taciz edildim. ...Polis çağırıyorum demedim tabii ki. Polis gelse diyecek ki bana burada ne işin var diyecek. Tabii ki çünkü ben biliyorum ne olacağını. Bana ilk soracağı soru, 'bu saatte burada ne işin var', gündüz saati olsa dahi. Sakın bana yaklaşma, ben gidiyorum, uzak dur benden dedim. Neyse Allah'tan biraz uzaklaştı, ben hemen koştum gittim, metro, otobüs, minibüs! Taksim Parkı yaşam alanı. Bizim annemizden doğduğumuz anda sahip olduğumuz hukuksal haklarımızın hiçbirisinin hiçbir garantisini kendimde hissetmiyorum.

TR1'in anlatısı Doan (2016)'ın asansörde karşı karşıya kaldığı durumla hemen hemen aynıdır. PK1'in de bahsettiği gibi trans kimlik cinsellik açısından davetkarmış gibi düşünülmekte ve failer kolaylıkla sınırları ihlal ederek transları taciz etmektedirler. TR1 de bu kadar sık tacizin arkasında, insanların 'kolaylıkla ikna edilebilir' düşüncesinden hareket ettiği ve bu gücü de erkek egemen şiddet toplumundan aldığı tespitini yapmıştır. TR1, toplu taşıma araçlarında yaşadığı güvenlik sorunlarını ise şöyle dile getirmiştir: "Yani o kadar çok oldu ki, hangisini hatırlasam. Hangi birini anlatabilirim ki! Çok küçük bir yaşta başladı, bir taksici tarafından başıma gelen şeyle başladı ve bugüne geldi. Çok oldu."

TR4 de toplu taşımada sözlü tacize maruz bırakıldığından bahsetmiş ve dikkatlerin kendi üzerinde olmaması sebebiyle, en çok vapurda kendini güvende hissettiğini şöyle ifade etmiştir;

Şiddete maruz kalmadım ama tacizlere maruz kaldım, sözel. (...) Vapurda çok güvenli hissediyorum kendimi, çünkü herkes sahile bakar. Kimse suratıma bakmıyor. Kimse bana odaklı olmuyor. Herkes a köprü, a Kızkulesi, karaköy falan kimse tutup bu ne ya demiyor!

TR4'ün ifadesi Lubitow'un daha önce bahsedilen makalesinde ifade ettiği, transların ideal yolculuğunun az sayıda insanın onlarla temasa geçtiği ve rahatsız edilmedikleri bir yolculuk olduğu tespitini desteklemektedir (Lubitow vd., 2017). TR2 de hem toplu ulaşım araçlarında hem de çalıştığı yerlerde psikolojik şiddete maruz bırakıldığından bahsetmiş, bunu cinsiyet ifadesi ile ilişkilendirmiştir. Toplumsal cinsiyet normlarına uymadığı gerekçesiyle toplum tarafından bu normlara uymaya zorlanmaktadır. Yaşadığı Şirinevler semtinden yaklaşık bir buçuk saat uzaklıkta olan Kadıköy'e saçlarını 'güvende hissedebileceği' bir yerde kestirmek için gideceğini ifade etmesi dikkat çekicidir;

Metroda Arap olduğum için Suriyeliler vardı orada tabi benim Arapça bildiğimi bilmiyorlardı, kalkıp benim hakkımda konuşuyorlardı ve ben de bir şey demedim. Zor tuttum orada kendimi, ne söylüyorlardı işte cinsiyetim ile alakalı bir şeyler falan söylüyorlardı. Çalıştığım markette çok oluyordu bu, yani küçük çocuklar bile ailelerine soruyorlardı, anne bu kız mı erkek mi falan gibi bazen hatta dalga konusu oluyordu, bu gibi şeylere maruz kalıyordum evet. Yani şu an bile kalıyorum ,mesela yeni girdiğim

işyerinde saçlarını falan uzatsana hatta sana da söylemiştim yarın Kadıköy'e geleceğim diye yani şu an ben erkek berberine gidiyorum saçlarımı orada kestiriyorum ama o daha çok erkek kesim yaptığı için yarın bir kuaföre gideceğim hani orta nasıl söylesem neydi o terim 'unisex' bir kesim isteyeceğim ondan .Hani çünkü dediğim gibi iş yerinde de sıkıntı çekiyorum en azından belki orada bir çözüm yolu bulabilirim diye düşünüyorum çünkü yeni girdiğim işte de saçlarını uzatsana neden böylesin vesaire gibi şeylere maruz bırakılıyorum.

TR2 'güvende hissedebileceği' bir kuaför için trans dayanışma gruplarına yazmıştır ve buradan hareketle LGBTİ+ dostu mekanların bilgisini almıştır. Bu girişim bir yandan mekan olarak 'kuaför'lerin cisseksist ve heteroseksist yapısını istikrarsızlaştırırken bir yandan da alternatif mekanlar yaratarak kenti dönüştürmeye ve kente etki etmeye dair de fikir sunmaktadır;

Ben zaten geçen şey bu SPoD muydu, oraya bizim trans grubu var birisine yazmıştım zaten. Rica etmiştim çünkü biz şeyde de çok sıkıntı çekiyoruz, kuaför bulmada, berber bulmada çok büyük sıkıntılar yaşıyoruz kimliği almadan önce. ...çünkü gidip derdimi anlatmam gerekiyor cinsel kimliğimi anlatmam gerekiyor Onun için kalkıp gruba yazdım işte orda sağ olsunlar paylaştılar lgbt dostu kuaför var mıdır diye orada birkaç yer çıktı O yüzden Kadıköy'e. (...) Şirinevler demek ki translar için o kadar rahat değildir diyebiliriz çünkü hani dediğim gibi burada bu civarda baya arkadaşım var dediğim gibi kimliği almadan önce gidip saçlarını herhangi bir yerde gidip kestirmek gerçekten zor oluyor **hani insanlar bakıyor çünkü ikilemde kalıyor sen de ikilemde kalıyorsun** gidip 1,5 saat falan boyunca berber aradığım olmuştur yani hatırlıyorum onu.

TR2'nin belirttiği, insanların ikilemde kalması ve bu sebeple kişinin de ikilemde kalması durumunu Butler şöyle ifade etmiştir; Butler'a göre kişiler ancak, "...toplumsal cinsiyetin idrak edilebilirlik standartlarına uygun bir şekilde cinsiyetlendiklerinde idrak edilebilir hale gelirler."(Butler, 2018, s. 65) Öyleyse, toplumsal olarak inşa edilen bu normlar, kişinin cinsiyet ifadesinin de tutarlı ve sürekli olmasını gerektirir, aksi taktirde kişinin kendisi şüpheli hale gelir (66). Kişinin idrak edilebilir olmasının da 'güvende hissetmesi' ile doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir.

TR8 güvenlik sorunuyla ilgili olarak daha önce soyulduğunu, fiziksel şiddete maruz bırakıldığını, cinsel istismara uğradığını belirtmiş, parkta uyurken de hem

soyulduğunu, hem de tacize maruz bırakıldığını eklemiştir. Başına gelen ‘ufak tefek’ olaylarda herhangi bir kurumla iletişime geçmediğini ancak parktayken uğradığı saldırıdan dolayı şikayetçi olduğunu, karakola gidip tutanak tutturduğunu ve o kişinin ceza aldığını ancak bu gibi durumlarla tekrar karşılaşılmasını için yargı ve güvenlik sisteminin hem hızlı hem de işlevsel olması gerektiğini vurgulamıştır. Talep ve öneriler konusunda ise TR8, güvenlik hakkının ihlal edilmemesi için her mahallede içinde avukatların, sosyal çalışmacıların ve danışmanlık biriminin bulunduğu insan hakları merkezi kurulmasının, bu birimlerin, emniyetin ve baroların bütün ihbarları değerlendirmesinin, suçun sosyolojisinin analiz edilmesinin ve bu konuda siyasi iktidarın iradeli olmasının gerekli olduğunu belirtmiştir:

Şunu açık açık söyleyebilirim bazı mahallelerde, yoksul mahallelerde ya da varoş dediğimiz mahallelerde suça bilerek göz yumuyor devlet. Bu suç çetelerine göz yumuyor. Hep mahalleyi kontrol etmenin bir parçası bu işler de yani. Bunu da yazmalısınız bence, çok önemli bir şey. Yani o mahalle kafasını kaldırmamasın kargaşalıktan, suçtan, gerilimden diye hep belli çetelere göz yumulur. Bir mevzu olduğunda da o çete liderini sorguya çekerler. İşte arada da böyle yalandan bir iki operasyon yaparmış gibi yaparlar. Böylece o mahallelere korku verilir, sindirilir. Bu çok bilindik bir yöntem.

TR1’in mağazalarda maruz bırakıldığı şiddet ve taciz hakkında şikayet mekanizmalarını etkin kullanması ve böylelikle güvenlik sorunlarının üstesinden gelmesi, yalnızca kendisi için değil aynı zamanda başka LGBTİ+’lar için de güvenli alanı oluşturmaktadır. Bu yönüyle bu girişim, bir kent hakkı talebi ve kenti dönüştürme, kenti üretme olarak okunabilir:

...parfümeriler ya da mağazalar açısından bakarsak şiddete uğradığım, transfobiye uğradığım mağazalar oldu tabii ki. Ama onlar da benim yaptığım mağaza müdürlerine yaptığım şikayetler neticesinde düzeltildi. O personeller yerine başka personeller alındı. Sonra biz mağaza müdürleri ile arkadaş olduk, tabii ki ‘kenttaş’ Hanım biz sizden çok özür dileriz dediler. Bu mağazalar benim yaptığım şikayetler neticesinde tavırlarını düzelttiler ve bu işe daha çağdaş, daha vizyonları geniş çalışanlar aldılar. (...) ben bir mağazaya girdiğimde benim algılarım harekete geçiyor direkt olarak ve şikayet mekanizmalarını kullanıyorum. Buna kimse engel olamaz. Nezaket çerçevesinde ben derim ki, ‘bakın ben bir trans kadını ve bana burada böyle bir hareket yapıldı, kameralarınızdan da görebilirsiniz, bu bana uygulanan bir şiddettir, ben bir müşteriyim. Trans kadınlara LGBT bireylere böyle bir ayrımcılık yapamazsınız. Yapılan bir suçtur

insan haklarına aykırıdır' derim ve ben bunu yaptığımda her zaman sonuç aldım, tüm mağazalarda sonuç aldım.

TR5, Kadıköy'de seks işçiliği yaptığı sırada arabasına bindiği kişi tarafından silahla tehdit edildiğini, seks işçisi olduğunu bilen polisler tarafından şikayetine itibar edilmediğini söylemiştir:

...başıma silah dayamışlardı, adam parasını istedi diye bir olay anlatmıştım. O olay dışında bir şey yaşamadım. ...Kadıköy'de yaşandı ...arabanın içindeydi. ... hemen arabadan indim ve plakayı aldım. ...arabadan indim yokuşun başında, arabadan indim öyle biraz yürüdüm ki hemen polisi gördüm, oradan geçiyordu. Ben de önüne atladım, ne oldu dediler, ben de anlattım. ... hatta yazarak anlattım, benden parasını istediğini, kafama silah dayadığını söyledim, bakın plakası bu, gidin takip edin dedim ama o arabayı aradılar mı plakasını kontrol ettiler mi, onu bile bilmiyorum. ...O polisler benim seks işçiliği yaptığımı biliyorlardı ama bu bir suç yani, ben seks işçiliği yapsam da, bu bir suç! Benim kafama silah dayadı bu adam. Bu yüzden belki de bir işlem yapmadılar. ... kameradan baktılar mı, bakmadılar mı, hiçbir şey bilmiyorum.

TR9 yaşadığı şiddetin ardından darp raporu almasına rağmen şikayetçi olmadığını belirtmiştir. Şikayet ve ardından meseleyi takip etme sürecinin de yıpratıcı olduğunu ve bu süreçte yeterince dayanışma sağlanamadığında tüm mücadeleyi yalnız vermenin de yükü olduğunu, bu sebeple şikayet mekanizmasını kullanmamanın da bir savunma olarak anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır:

...kapanmıştım bir dönem kapalıyım. Müslüman olduğum dönemlerde, o zaman dışarıda bir şiddet olayı yaşadım. ...Pera'da gerçekleşti. ...bir otelin önündeydi. Otelde hatta çalışan biri sanırım, anlamadım o otelde çalışan biri de olabilir bana bunu yapan kişi. ...üstüme yürüdü vurdu falan bana ondan sonra biz de bir darp raporu almaya gittik, darp raporu aldık hastaneden, SPoD'tan bir bilgi aldık, işte darp raporu aldık. Ondan sonra kişiden şikayetçi olabileceğimi söylediler, tamam dedim şikayetçi olmadım. (...)yani olmak zorunda değildim. ...ben hani kişinin herhangi bir şiddet vesaire olumsuz bir şey yaşadığında her zaman peşini düşmesini beklemenin de çok büyük bir yetkincilik olduğunu düşünüyorum. ...çünkü çok fazla şiddet yaşadığımız zaman özellikle trans deneyimli kadınlar için konuşuyorum. ...kendi psikolojik sağlımı da korumalıyım, o dönemki psikolojik sağlığım o kişinin peşine düşmeye elverişli boyutta değildi ve biliyordum ki yine bütün süreci ben yürütecektim, yine hiç bir yerden destek alamayacağımı biliyordum.

Lahor katılımcılarının anlatılarına bakıldığında; güvenlik sorununa ilişkin olarak PK1 de daha önce bahsedildiği gibi kolluk kuvvetleri kaynaklı bir sorun yaşadığını

söylemiştir, kira sözleşmesi bahanesiyle polis tacizine ilişkin bizim çalışmamızda üç farklı kişinin benzer anlatılarıyla karşılaşmıştır:

Bir yıl önce bizim dairemizi ziyaret ettiklerini söyleyebilirim. Ve gördüler ki, bu dairede yaşayan iki trans kadın var, bu yüzden 2-3 gün boyunca sebepsiz yere bizi ziyaret etmeye devam ettiler. Sonra biz bazı aktivistlerle birlikte o karakolu ziyaret ettik ve onlara sorduk. Şikayet bile etmedik. ...Buradaki polis artık bu trans topluluğu konusunda çok hassas, çünkü geçtiğimiz yıllarda çok sayıda vaka yaşandı ve biz de polislerle iletişim halindeyiz. Yani artık onlarla iyi ilişkilerimiz var ve onlar da bu cinsiyetin var olduğunu ve bazı sorunları olduğunu biliyorlar.

PK2 otobüslerin güvenli olmadığını düşündüğünü ve 21 yaşındayken okula giderken bindiği otobüste onun farklı olduğunu farkedene bir kişi tarafından fiziksel tacize maruz bırakıldığını söylemiştir. O zamanlar bu durumu ailesiyle paylaşmaya çekinmiş ve bu konuda herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Şu an ise işi dolayısıyla trans topluluğuyla etkileşim halinde olduğundan bu tür olaylarda onlara önerilerde bulunduğunu, rapor etmeye teşvik ettiğini, çevrimiçi portallardan haberdar ettiğini ve bu sürecin onları güçlendireceğini ifade etmiştir. PK4 ise Ramazan Bayramında trans arkadaşlarıyla birlikte AVM'ye gittiklerini ancak girişteki güvenlik görevlisinin kendilerini içeri almadığını, bunun cinsiyete dayalı şiddet olduğunu ifade etmiştir. Buna ilişkin herhangi bir girişimde bulunup bulunmadığı sorulduğunda ise aileler üzerinden kötü bir izlenim olmaması gerekçesiyle içeri alınmadıklarını söyleyen güvenliği ikna etmeye çalışmış, sonra bağırarak yönetimin gelmesini istemiş, yönetim geldiğinde de onlara hakkını anlatmış, herhangi bir kamu hizmetini talep etmeye hakları olduğunu söylemiş, yönetim kademesini duyarlı hale getirmiş, yönetim de onlardan özür dilemiş ve onları AVM'ye almıştır. PK7 defalarca şiddet, saldırı durumunda polisi aradığını ama polisin kendisini ciddiye almadığını ve hiçbir zaman zamanında gelmediğini söylemiştir.²⁰ Polislerin yaklaşımları sorulduğunda ise polisten polise değiştiğini, kiminin anlayışlı olduğunu kiminin olmadığını belirtmiştir.

PK9 Chelalarından bazılarının seks işçisi olduğunu ve birçok kez polislerin gelip

²⁰ Sunny, çoğu transın okuma yazması dahi olmadığını bu yüzden polisi nasıl arayacaklarını ya da nasıl iletişim kuracaklarını dahi bilmediklerini bu yüzden böyle durumlarda aktivistleri çağırdıklarını eklemiştir. PK7 de bu aktivistlerden biridir ve buna benzer birçok deneyimi olduğunu söylemiştir.

onları taciz ettiğini, rüşvet istediğini hatta tecavüz etmeye çalıştığını, Pakistan’da seks işçiliği yasak olduğu için ve chelaların da başka gelir kaynakları olmadığı için polislerin onları korkutarak hem rüşvet hem de cinsel hizmet alabileceklerini düşündüğünü ama chelalarıyla birlikte polis karakoluna giderek mücadele ettiklerini ve nihayetinde polis departmanının kendilerinden özür dilediklerini ifade etmiştir. PK9 farklı aktivistlerle farklı karakollara giderek İnsan Hakları Yasalarına referansla haklarını anlattıklarını, bu durumda polislerin o bölgelerdeki transların yasaları bildiklerini fark ettiğinde oralara gitmekten kaçındıklarını söylemiştir.

Aile alanlarının transları bir yanıyla dışladığı bir yanıyla da güvenli alanı sağladığından bahsedilmişti. PK3 de buna ilişkin bir öneri getirmektedir: “Orada [pazarda] özellikle bir değişiklik istemiyorum, ancak buranın çok aile odaklı bir yer olmasını istiyorum, böylece oraya gidebiliriz çünkü bir bölgede kadınlar ve aileler varsa bir dereceye kadar [olumsuz] davranacaklardır.” PK2’nin de özellikle bir değişiklik yapılmasını talep etmediğini ve sadece oraya gitmekten kaçındığını hatırlatan Sunny bu konuya ilişkin tamalayıcı bir bilgi vermiştir;

Toplumda bir trans kadını taciz etmenin bir kadını taciz etmekten daha kolay olduğuna dair bir zihniyet var çünkü para için çalıştıklarını, seks işçiliği yaptıklarını ya da taciz edilmelerinin kolay olduğunu, bir seks objesi olduklarını düşünüyorlar. Yani oraya ulaşmak kolay, yaklaşmak kolay. Yani Lahor’daki insanların zihniyeti böyle. Asla hayır demeyeceklerini düşünüyorlar. Azınlıklardan olduklarını ve para için, yaşamak için her şeyi yapabileceklerini düşünüyorlar. Bu yüzden onlara uygunsuz bir şekilde yaklaşıyorlar ve dün bir röportajda aynı soru hakkında konuştuk ve o da aynı şeyi söyledi, pazardaki herhangi bir şeyi değiştirmek istemediğini çünkü oraya gitmekten kaçındığını söyledi. Aynı şekilde o pazarda belirli bir değişiklik yapmak istemediğini, sadece gece vakti o bölgeden kaçınmak istediğini çünkü o pazarın güvenli olmadığını söyledi. Orada pek sempati duyulmayan bir sürü erkek var ve davranışları konusunda çok inatçılar ve o pazara belirli nedenlerle geliyorlar. O pazara kötü sözler söyleyerek taciz etmek ve zorbalık yapmak için geliyorlar. Ailelerin, kız çocuklarının, kadınların ve trans kadınların gitmekten kaçındığı pazarda tipik bir çocuk.

PK3 de çetenin bir parçası olan polisin sorunları çözmede duyarlı olmadığını, kameraların da otelleri ya da restoranları koruduğunu, onların kişisel kameraları olduğunu, bunun belediye tarafından sağlanmadığını günün sonunda polislerin orada olduğu halde bir şey yapmadığını söylemiş ve bir öneri geliştirmemiştir. Yasanın kamu

alanlarının kullanımına ilişkin fırsatlar sunduğunu ve belediyenin bu konuda yapabileceklerinin olduğunu söylediğimde Sunny şu etkili açıklamayı yapmıştır:

Trans kadınlardan uslu durmalarını, örtünmelerini istiyorlar [polisler]. Eğer tacize uğramak istemiyorsanız evinizde kalın, eğer tacize uğruyorsanız bu sizin suçunuz. Çünkü onların zihniyetine göre her trans seks işçisidir. Yani o sırada evinizden dışarı çıkıyorsanız, bunu siz istiyorsunuz demektir ve eğer saygı görmek istiyorsanız, diğer tüm lükslere ve diğer tüm ayrıcalıklara sahip olmak istiyorsanız, evde kalın. Taciz edilmek istemiyorsanız evde kalın. Yakalanmak istemiyorsanız evde kalın. Yani bu bir zihniyet, **bu herkesin o pazara gitme hakkı olduğuna dair bir yasa değil, ancak bu olaylardan kaçınmak için bizim seçimimiz.** Her yere gidebilirsin, her şeyi yapabilirsin ama tacize uğrarsan bize şikayet etme zihniyeti var. Tecavüze uğrarsanız bize şikayet etmeyin. Saldırıya uğrarsanız bize şikayet etmeyin. Bu sizin suçunuz çünkü bunu yapıyorsunuz. Çünkü dışarı çıkıyorsunuz. Dışarı çıkabilirsiniz ama bize şikayet etmeyin, kendi riskinizi alarak dışarı çıkıyorsunuz.

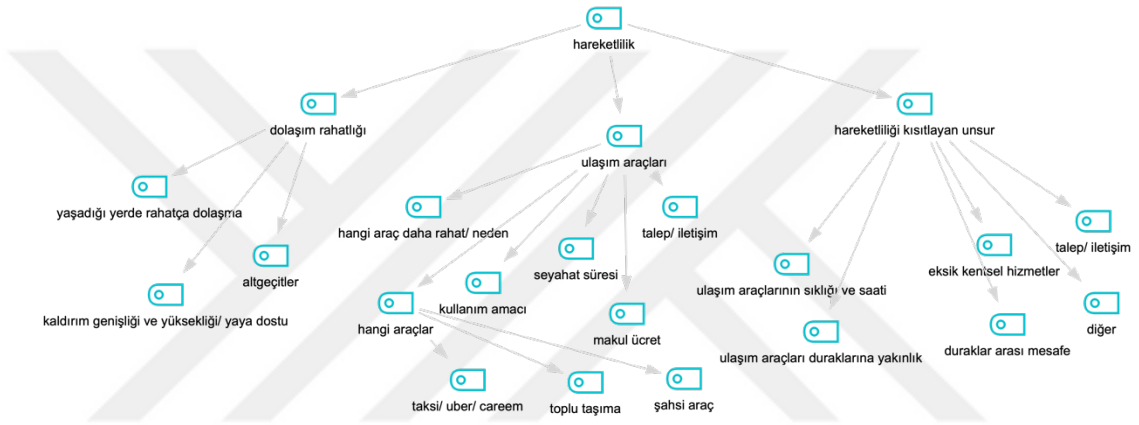
PK8 kendisi gençken trans topluluğu için çalışmaya başladığında herhangi bir güvenlik sisteminin olmadığını şu anda da kendisinin topluluğunun güvenliğini sağlamak için çalıştığını, hükümetin çeşitli platformlarda onların görüşlerini aldıklarını ama uygulamada pek de bir şeyin değişmediğini yani katılımcılık gereği sadece göstermelik olarak, kotayı doldurmak için kendilerine alan açıldığını ama uygulamada yöneticilerin isteksiz olduğunu ifade etmiştir. PK9 ise İslami Cumhuriyet'te seks işçiliği yasal olmadığı için bu konu herhangi bir öneri getiremediğini, mevcut durumda polisler haftalık olarak rüşvet verildiğini ve polislerin de seks işçiliği yapanlara göz yumduğunu, topluluğun karşı gelmesi durumunda tehditle karşıkarşıya kalacağını belirtmiştir.

3.2.4. Hareketlilik

Bu tema altında katılımcıların kent içi hareketlilik örüntüleri anlamaya çalışılmış, hareket imkanları, günün her saati rahatça dolaşabilmeleri ve hareket özgürlükleri incelenmiştir. Tema üç bölümde ele alınmış, önce yaşanan mahalle ve ilçedeki hareket imkanlarına, sonra toplu ulaşım araçları ya da kişisel araç kullanımına, son olarak da kentte hareket imkanını kısıtlayan etkenlere odaklanılmış, varsa bunları değiştirmekle ilgili herhangi bir girişimde bulunulup bulunulmadığı, herhangi bir

dönüşümün sağlanıp sağlanmadığı sorgulanmıştır.

Görsel 3 4 Hareketlilik hakkında ilişkin yapılan kodlama

Mahallede dolaşmak

TR1 hareket imkanını doğrudan güvenlik sorunuyla ilişkilendirmiştir; “Şiddete ve tacize uğrama korkusu olduğu sürece mümkün değil hiçbir yere gidebilmek!” TR8, yaşadığı ilçede günün her saati rahatça dolaşabildiğini ifade etmiştir, TR5 ise yaşadığı yerde rahatça dolaşabildiğini fakat merkeze uzak olması sebebiyle ulaşımın zor olduğunu belirtmiştir. TR9 da gece geç vakit haricinde rahat olduğunu ama çıkmak zorunda kaldığında da ışıklandırma ve kamera sistemleriyle daha güvende hissedeceğini belirtmiştir:

Bir kez yolum düştü geceleyin oraya(Akşemsettin), kediler için nöbetçi eczane için nöbetçi eczane arıyordum. İlaç alacaktım, o zaman çekinmişim biraz mesela. Bir de ışık mışık yoktu bi ara karanlık falandı ne oluyoruz ya falan oldum. ...ışıklandırma çok

önemli özellikle park gibi veya ara sokak ama tam evlerin iç içe olduğu ara sokaklar değil de ara daha geniş kaldırımların olduğu sokaklarda. ...yani bir şey olsa mesela birinin görme ihtimali daha düşük, karanlıkta bağırırsan bile ses nereden geliyor anlamayabilir üçüncü bir kişi. Onun dışında devriye gezilebilir ya da kamera konulup daha sonra bu sokak kamerayla izlenmektedir ibaresi konulabilir.

PK1, PK2, PK5, PK6 yaşadığı yerde rahatça dolaşabildiğini, karşılaşabileceği büyük bir endişe olmadığını belirtmiştir. PK5 ayrıca tek başına sokağa çıkmaktan ve merkezi olmayan yollardan da kaçındığını belirtmiştir. PK3 ailesinin ya da akrabalarının yaşadığı yer dışında her yere rahatça gidebileceğini belirtmiştir. Bu ifade TR9'un anlatısıyla benzeşmektedir. PK4 işi yoğun olduğu için iş dışında evden çıkmaktan kaçındığını, iş sırasında ise tesettürlü olduğu, yüzünü kapadığı, maske ve eldiven taktığı için daha rahat dolaşabildiğini belirtmiştir.

Kaldırım genişliği ve yüksekliğine, yaya dostu olup olmadığına ilişkin verilen yanıtlar çoğunlukla bu hizmetlerin gelir seviyesi yüksek bölgelerde olduğu ancak kentin genelinde olmadığı yönündedir. PK1 temel sorunun kurallara uyulmaması olduğunu, insanların üstgeçitleri kullanmadığını ve trafik kurallarına uymadığını söylemiştir. PK2 bu sorunların trans topluluğuna özgü olmadığını, PK4 insanların yürüyüş yapabileceği uygun bir sistemin olmadığını, kaldırım için de uygun bir yol olmadığını, PK6 da yayalar için bir yol olmadığını ifade etmiştir.

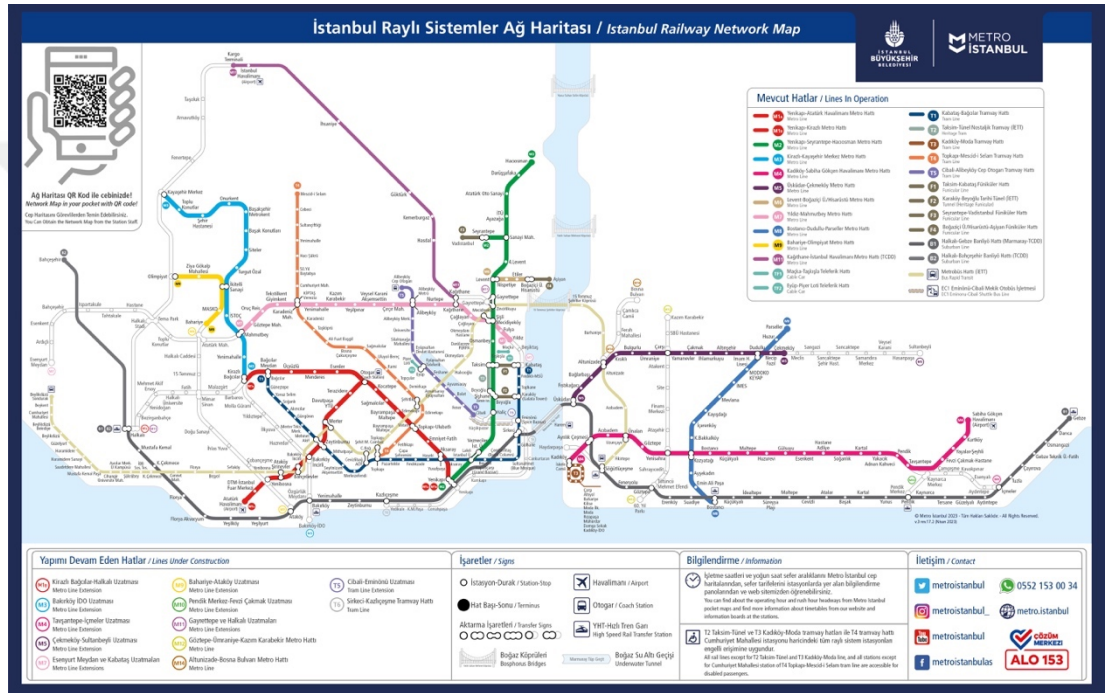
Altgeçitlerle ilişkili olarak ise PK1 temel olarak altyapıların inşa edildiğini ancak bakımının yapılmadığını, kimilerinde kamera ve ışıklandırmanın da olduğunu ama gece geç saatlerde buranın uyuşturucu bağımlıları, soyguncular ya da kötü insanlar tarafından işgal edildiği için kullanırken kendilerini güvende hissetmediklerini ifade etmiştir. PK4 de ana yollara yakın altgeçitlerde ışıklandırma ve kamera olsa da kentin içinde ne kameranın ne de doğru düzgün ışıklandırmanın olmadığını söylemiştir. PK6 ise altgeçitlerin yeterince aydınlatıldığını ve tamamen güvenli olduğunu belirtmiştir.

Hangi ulaşım araçları, neden?

Burada katılımcıların gündelik yaşamlarında hangi ulaşım türlerini kullandıklarına, ne

amaçla kullandıklarına, ne sıklıkta kullandıklarına, ulaşım araçlarının erişim kolaylığına, hangi toplu taşıma aracında daha rahat hissettiklerine ve bunlarla ilgili girişim ya da taleplerine bakılacaktır. Aşağıdaki görselde İstanbul'daki ulaşım ağına dair fikir vermesi açısından İstanbul'un raylı sistem ve metrobüs ulaşım haritasına yer verilmiştir²¹.

Resim 3 İstanbul Raylı Sistem ve Metrobüs Ulaşım Haritası

Görüşmenin gerçekleştirildiği İstanbul'daki katılımcılardan hiç birinin kendisine ait aracı bulunmamaktadır. TR1, yaşadığı yerdeki temel ulaşım aracı olan metrobüsü kullandığını, bunun dışında hiçbir toplu taşıma aracına yalnız binmediğini ifade etmiştir. Burada sorgulanan şey aslında, güvenlik sorunundan ziyade hareketliliğin, ulaşımın imkanıdır ancak, 24 saat kesintisiz ulaşım da olsa, iki dakika mesafede de olsa, güvenlik sebebiyle hareket imkanının kısıtlandığı görülmektedir. Ayrıca TR1, ulaşım araçlarının ücretlerinin makul olmadığı ya da kendi ekonomik standartlarının

²¹ Kaynak: <https://www.metro.istanbul/YolcuHizmetleri/AgHaritalari> , Son Erişim Tarihi, 12.12.2020

düşük olduğu görüşündedir:

Bir kere şunu söyleyeyim yanımda biri olmadan taksiye kesinlikle binemem. Yanımda çok sevdiğim bir insan olur genelde ancak onunla binerim taksiye ...ama kalite olarak bakarsak metro sanırım biraz daha kaliteli. ...Metroyu kullanan kesim biraz daha, belki de eğitim seviyesi daha yüksek olan bir kesim kullanıyor. ... ben metrobüs kullanmak zorunda kalıyorum Beylikdüzü'nde yaşadığım için. Şişli tarafına gelirim ya da başka bir yere gidersem metrobüsü kullanıyorum tabii ki. Onun dışında da her zaman bana eşlik eden arkadaşım ile dolaştığım için onsuz herhangi bir ulaşım aracına binmem pek mümkün değil. Güvenemiyorum çünkü artık kimseye güvenemiyorum. ...Çok kullanamıyorum maalesef(ulaşım araçlarını). Zaten pandemide çok fazla çıkmamaya çalışıyorum ama haftada bir diyelim mesela. Mesela annem Şişli'de oturuyor annemi görmeye gideceğim, metroya bineceğim ama her şeyi hesaplamam gerekiyor. Çünkü pansiyonun ödemesi var, kira borçlarım var, geçmişten kalan işte vergi borçları. ...yani şu an ben attığım her adımda, yerken dahi, yemeği yerken bile ikiye bölerek yiyorum. Bir sonraki güne başka bir masraf çıkmasın diye. ... Ama normal bir yaşam standartım olsaydı bir kadın olarak, bir trans kadın olarak kendi evimde belirli bir standardı tutturmuş olarak yaşasaydım kendi koşullarımda o zaman normal gelebilirdi bana.

TR2, otobüste kimlik sorulması sebebiyle sorun yaşadığını ve konuşmak zorunda kaldığında ses tonu ve cinsiyet ifadesinin toplumsal kabulle 'uyuşmadığı' gerekçesiyle dikkatleri üzerine çekmekten rahatsız olduğunu ifade etmiştir:

Evet yani ben otobüse binince aslında insanlar bakmıyor, bakmayınca zaten şey olmuyorsun, hani bir sıkıntı falan yaşamıyorsun. Görüntüm de hani dediğim gibi ikilemde bırakmıyor o esnada, hani sesimi çıkartmıyorum çünkü. Hani sesimi çıkartmayınca, insanlar ikilemde kalmıyor, kız mı erkek mi falan. Adamlar kalkıp kimliğini falan isteyince konuşmak zorunda kalıyorsun, konuşunca insanlar durup bakıyor. Hani görüntün farklı bir şey, çıkan ses farklı bir şey. ... Şöyle söyleyeyim, zaten minibüs veya taksi falan zaten bunları kullanmıyorum. Sadece otobüs kullanıyorum, onda da dediğim gibi tek sıkıntı kimliğin sorgulanması. O da sürekli karşılaştığım bir durum değil nadiren de olsa yaşıyorum.

TR3 ise, sıklıkla İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin uygulaması olan İTaksi'yi kullandığını belirtmiştir:

... [en çok] taksi kullanıyorum, itaksi özellikle kullanıyorum, özellikle İstanbul Belediyesi'nin kurduğu uygulama üzerinden çağırıyorum taksileri. Onlar daha güvenli oluyor, en azından oradan gelen taksicilerin diksiyonları falan çok düzgün oluyor. ... ondan sonra işte daha az insan taşıyan taşıtları kullanmayı tercih ediyorum, minibüs, dolmuş gibi. ...sarı dolmuş falan. Çünkü onlar 7-8 kişi falan alıyor. O yüzden onları daha çok kullanıyorum. ... En çok rahat ettiğim itaksi, uygulamadan çağırdığım takside

daha çok güvende hissediyorum kendimi. ...En çekindiğim bu mavi dolmuşlar, zaten onlar yürüyen mezar gibi. Ne zaman kaza yapacağız düşüncesi ile biniyorsun.

TR4 de otobüste kimlik sorulması sırasında sorun yaşadığını ifade etmiş, asıl sorunun şoförün iletişimi ve yaklaşımı olduğunu belirtmiştir;

Annemle bir yere gidiyorduk, akbilime bastım. Otobüsçülerin ekranında akbilin sahibinin adı soyadı yazıyor. Orda ‘kenttaş’ yazıyor. Adam da dedi ki, sen bir kimliğini göster dedi. Senin akbilin değil bu dedi. Benim akbilim bakın fotoğrafım dedim. Kimliğini göster dedi. Bir de böyle azarlarcasına. Tamam anlıyorum böyle bir şey hiç görmemiş olabilir, hiç yaşamamış olabilir, benim gibi bir insan hiç görmemiş olabilir, ismime saşırılmış olabilir ama insanlık burada devreye girmeli! Derki, ‘kardeşim kusura bakma ben akbilin senin olduğunu düşünmüyorum. Kimliğini gösterir misin bana’ Gösterirsin, ‘tamam eyvallah, seninmiş, buraya geç otur.’ İnsanlar bize şey bakıyor, yani biz sanki bir belâyız bir mikrobuz gibi. Ülkenin sanki kanser hücresi bizmişiz ki trilyon tane tecavüzcü, tacizci, osu busu, tüküreni çok afedersin elini kolunu orasına burasına koyup yolda yürüyeni var. Ama biz kötüyüz.

TR5, yaşadığı yerden dolayı otobüs kullandığını, işitme engeli sebebiyle ücretsiz akbili olduğunu ancak, şoförün ekranında gördüğü cinsiyet ile yani ‘resmi kayıtlarda’ kayıtlı olan cinsiyet ile cinsiyet ifadesi uyuşmadığı için sorun yaşadığını belirtmiştir. Ona göre sorun, fotoğrafının değişmesi yoluyla çözülebilir;

Bizde metro yok, metro inşaatı yeni başladı. ...Alışverişe giderken kullanıyorum mesela arkadaşlarımla bir şey içmeye giderken. ...Ama eğer işim varsa ve 9’da işbaşı yapacaksam 6 da uyanmam gerekiyor, eğer merkezi bir yerde olursa işim. ...Şişli’ye bir saatte gidebiliyorum ...yarım saatte bir otobüs var, mobil İETT’den takip edip öyle çıkıyorum. ...Bu arada akbillerimiz ücretsiz ama şöyle bir sıkıntı var, erkek yazıyor mesela ve şoför o akbili görüyor, orada yazanları görüyor, fotoğrafını görüyor ekranda. Sonra bana bu sen değilsin diyor anladığı halde, hemen orada bir sorgulamaya giriyor bu akbil senin mi değil mi. ...kadın fotoğrafı koyabilmeliyim, kadın fotoğrafı derken işte oraya uzun saçlı, makyajlı halimin fotoğrafını koyabilmeliyim. Bir fotoğrafı koyabilsem aslında hiç sorun olmayacak.

Ayrıca TR5 yaşadığı yerde ulaşım araçlarının saatleri konusunda da sorunlar yaşadığını ifade etmiştir; “Bizim burada otobüs saati erken bitiyor Çok olmuştur işte annemi arayıp beni taksiyle al dediğim yanımda para yok dediğim Çok erken bitiyor 11 gibi bitiyor o benim için sorun.” Bununla birlikte en rahat ettiği ulaşım aracı taksi, rahat edemediği ise -kimlik nedeniyle olsa gerek- otobüstür; “Çok rahat süslenip, çok rahat oturabiliyorum onda (takside). Sadece keşke bu kadar pahalı olmasa, arabamız

olsa her şey çok rahat da. ...Otobüsten nefret ediyorum.”

TR6 oturduğu yerin ulaşım araçlarına yakın olduğunu, çok geç saatlere kadar minibüslerin olduğunu, rahatlıkla erişebildiğini ve en rahat olduğu ulaşım aracının da vapur olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte, otobüste benzer sorunlarla karşılaştığını belirtmiştir. Kimlik sorulması üzerine yaşanan bu soruna bir çözüm de getirmiş, yeni kimlik kartını alması ve diğer kartlarına da şu an ki cinsiyet ifadesini yansıtan bir fotoğraf koymuştur.

...önceden (kimlik sorulması) çok yaşıyordum çünkü çok otobüs kullanıyordum. Otobüse bindiğim zaman sürekli yaşıyordum. Daha çok metro kullandığım için, otobüste daha çok yaşıyordum problemler metroda değil, metroda kart basıp geçiyorsun otobüste öyle değil. (...) Ben mesela şey yaptım. Önceden bu turuncu kimlik varken yeni kimlik sistemi çıktığında koşa koşa gittim kimliğimi değiştirmeye sırf bu sorunları yaşadığım için. İşte kimlik gösterirken pembe kimliği gösterdiğim için. O sırada da şunu yaptım, kısacık saçıyla bir fotoğraf çektirdim, fotoğraf zaten kesinlikle bir kadın fotoğrafı değil zaten. Direkt benim şu anki halime benziyor. **Fotoğrafı bir şekilde hepsine koydurmayı başardım.** Kimliğimde de o fotoğraf var şu an, akbilimde de o fotoğraf var, engelli kartımda da o fotoğraf var. O yüzden akbili okuduğumda da şu an o fotoğrafı görüyor. Hiç fark etmiyor bile bazen kadın olduğumu.

TR6'nın kimliğindeki fotoğrafı değiştirebilmeyi bir başarı olarak ifade etmesi dikkat çekicidir. Bunun üzerine fotoğraf değiştirmenin önünde engel olup olmadığı sorulmuş, yasal bir engel olmasa da uygulama da sorunlar yaşanabildiğini belirtmiş, TR5 de makyajlı fotoğrafını koymadığını ifade etmiştir.

TR7 de yaşadığı evin ulaşım araçlarına yakın olduğunu, hemen her saat araç bulunabileceğini, kendisinin çalıştığı dönem işe gitmek için sıklıkla otobüs kullandığını ifade etmiş ve otobüsteki kimlik kontrolü sebebiyle sorunlar yaşadığını ve bir süre kullanmaktan kaçındığını, kimliğini aldığından beri (hukuki olarak kimlikteki cinsiyet hanesinin değişmesi) bu sorunla karşılaşmadığını belirtmiştir:

Şimdi, akbil bastığınız zaman önceki zamandan bahsediyorum(kimlikte cinsiyet hanesinin değiştirilmediği zaman), ...‘kenttaş’ yazıyor ama orda kız işareti yazıyor, işte o benim için çok büyük bir sıkıntı olmaya başladığı zamanlarda onu kullanmıyordum ben, kullanmaktan kaçınıyordum. (...) Çünkü durduruyor, sen bi ver kartını diyor, e burda kız yazıyor diyor, bağırıyor. Aaa yanlış yazmışlar diyorum geçiyorum.

Otobüslerde akbil okutulduğunda, şoförün önündeki ekranda kadınlar için ‘K’ ve erkekler için ‘E’ harfinin çıktığını belirten TR7’ye göre bu uygulama; “işte bizi düşünmeyerek yapılmış” bir uygulamadır ve bu sebeple de trans deneyimli kişilerin de deneyimlerini içerecek şekilde yeniden düzenlenmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu düzenlemenin, kentte yaşayanların iyilik hali üzerindeki etkisi de dikkate değerdir;

Çok geriliyordum, o gün başıma bir şey gelmese bile gergin biniyorsun. Bindiginde gergin biniyorsun, indiginde gergin oluyorsun. Bindin sana laf söyledi, tüm yol o insanlarla gideceksin, o gerginlikle inmek istiyordum aşağı, o benim için büyük sıkıntıydı yani.

TR8, yaşadığı yerin ulaşım araçları duraklarına yakın olduğunu ve hemen her toplu taşıma aracını kullandığını, bisiklet de sürdüğünü ifade etmiş, bununla birlikte ulaşım ücretlerinin pahalı olduğunu belirtmiştir;

...Bazen bisiklet çıkarıyorum, öyle yani hayatın içindeyim o anlamda. Toplu taşıma kullanmaktan pek çekinmiyorum, zaten sefaletim izin vermiyor ona yani bir şekilde kullanmak zorundasın. ...Ben otobüsten rica ediyorum, öyle yani param olmazsa rica edebiliyorum. Ama tabii ki de makul değil yani 3-4 lira çok fazla.

Toplu taşıma araçlarını günün her saati rahatlıkla kullanıp kullanamadığı sorulduğunda ise kullanabildiğini söylemiş ve bunu biraz da yaşıyla ilişkilendirmiştir;

...dediğim gibi, bir yaştan sonra artık toplum da yakamızdan düşüyor, gençlerle herhalde daha çok uğraşıyorlar. ...Yani insanın derisi de kalınlaşıyor, ufak tefek bakışlarmış tacizmiş, oymuş buymuş, bilmem neymiş. Benim de derim kalınlaştı artık pek hissetmiyorum. ...ama hemen her saatte ben eskiden de binerdim yani.

Lahor’da ana ulaşım hizmeti olarak metrobüs ve turuncu hat olarak isimlendirilen bir metro hattı vardır. 2020 yılında hizmete başlayan bu metro hattı aynı zamanda ülkenin de ilk metro hattıdır. Metrobüs ise 2013 yılında hizmete başlamış, projesi İBB Ulaşım A.Ş. tarafından hazırlanmış ve yapımını Albayrak Holding üstlenmiş [ve 8 yıllık

işletme hakkını], açılışına dönemin Başbakan Yardımcısı Bekir Bozdağ da dahil olmak üzere siyasiler katılmıştır.²² Metrobüs Pakistan'daki ilk otobüs hızlı transit sistemi [Bus Rapid Transit] olmuştur. Aşağıda yer alan görselde metrobüs yeşil hat ile, metro sistemi ise turuncu hat ile gösterilmektedir. Mavi ve mor renkli hatlar ise yapılması planlanan hatlardır.²³ Bu hatlar henüz inşa edilmemiş, Pencap Hükümeti 2022 yılı sonunda bu projeleri yeniden başlatma kararı almıştır.²⁴ Nihai olarak günümüzde metrobüs ve metronun kent merkezinden ilerleyen hatları vardır ve bu istasyonlara kent çeperinden ulaşımın kolay olmadığı söylenebilir.

²² <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/pakistanin-metrobusu-istanbuldan/276086>, Son Erişim Tarihi: 11.12.2022 Bu bilgiye ek olarak dönemin İBB Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın da Lahor'u ziyareti sırasında Türk halkının Pakistan halkına 100 otobüs hediye ettiğini duyurduğu da belirtilmelidir. Bkz.: <https://www.dawn.com/news/702290/turkish-mayor-gifts-100-buses-for-brt>, Son Erişim Tarihi: 11.12.2022

²³ Kaynak: M. Hamza 2020 Aralık, <https://twitter.com/mahmooyo/status/1338122382356176896>, Son Erişim Tarihi 12.12. 2022

²⁴ <https://www.24newshd.tv/16-Dec-2022/punjab-govt-decides-to-restart-blue-line-purple-line-projects-in-lahore> Son Erişim Tarihi: 11.12.2022

Lahore Rapid Transit System Network

Public Transit System Concept

Key

The map is depiction of Lahore's rapid mass transportation system which includes the existing Orange Line Metro and Green Line BRT along with the planned Blue and Purple BRT. The map is based on the Lahore Urban Transport Master Plan (LUTMP).

The map is inspired by Massimo Vignelli's version of the New York Subway system. The style focuses on straight lines and abstraction over accuracy hence the map is not drawn to scale.

The map can be shared publicly but with permissions given to the owner.
Concept: Hamza Mahmood | Date: 12 December 2020

Connections between Orange Line & BRT system

- Blue Square → All Town
- Chakral → Eden Avenue
- Eden Avenue → Ghazi Chowk
- Shalimar → Ganga Road
- Shalimar → Ganga Road
- Shalimar → Ganga Road

The map illustrates a proposed rapid transit network for Lahore, Pakistan. It features several key components:

- Key:** A legend explaining the map's style and purpose. It states that the map is based on the Lahore Urban Transport Master Plan (LUTMP) and is inspired by Massimo Vignelli's version of the New York Subway system. It notes that the map focuses on straight lines and abstraction over accuracy, and is not drawn to scale. It also includes a disclaimer that the map can be shared publicly but with permissions given to the owner, and credits the concept to Hamza Mahmood, dated 12 December 2020.
- Connections between Orange Line & BRT system:** A section detailing connections between the Orange Line and the BRT system. It lists connections between Blue Square, Chakral, Eden Avenue, Shalimar, and Ganga Road.
- Map:** A detailed map of Lahore showing the proposed transit network. The map includes major roads, landmarks, and the locations of various towns and districts. The network is color-coded: Blue (All Town), Green (Eden Avenue), Purple (Ghazi Chowk), and Orange (Shalimar). The map also includes a note about the map being inspired by Massimo Vignelli's version of the New York Subway system and a disclaimer about the map not being drawn to scale.

PK1 Careem kullandığını ve herhangi bir sorun yaşadığında müşteri destek hizmetine şikayet ettiğini, sosyal medya kampanyası da yaparak kişinin uygulamadan engellenmesini talep ettiğini belirtmiştir. PK2 de careem ve uber kullandığını, kullanımının kolay olması ve adresinden alıp adrese bıraktığı için de tercih ettiğini ifade etmiştir. PK3 ve PK5, PK6, PK7 de bu uygulamaları kullandıklarını söylemişlerdir.

PK10'un şahsi aracı vardır ve kendi aracını kullanmanın onu daha güvende hissettirdiğini ifade etmiştir ancak bunu kullanmadığında bu uygulamaları da tercih ettiğini, gündelik yaşamında motosiklet kullanan PK4 ise bir davete giderken ve sık giyindiği zaman bu uygulamaları tercih ettiğini belirtmiştir. PK4, PK8 ve PK9 gündelik yaşamlarında motosiklet kullanmaktadırlar. Bazı hükümet etkinlikleri ya da eğitimlere giderken sık giyinen PK8 ise bu kıyafetlerle motosiklete binemediğinden tuktuka bindiğini belirtmiştir.

Katılımcılara toplu taşıma ile ilgili deneyimleri sorulduğunda ise genel olarak toplu taşımanın alt sınıf, eğitilmiş olmayan ve duyarlılığı da olmayan kişiler tarafından kullanıldığını bu yüzden sıklıkla taciz yaşandığı için bu durumdan kaçındıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca toplu taşıma araçları da Pakistan'da ikili cinsiyete göre bölümlendirilmiştir. Bu durum transların seyahatlerinde de sorunlar yaratmaktadır.

PK1 uyum sürecinden sonra toplu taşıma kullanmadığını, transların tacize maruz kalmamak için bunu tercih etmediğini, PK2 de öğrenciyken kullandığını, PK3 yalnızca arkadaşlarıyla birlikteyken toplu taşıma kullandığını ve uyum sürecine başladığında daha savunmasız hale geldiğini, uyum sürecinin başında olduğu ve cinsiyet ifadesi heteronormatif beklentilere uymadığı için kadınlar bölümünde seyahat edemediğini söylemiştir. PK4 ise metroda fiziksel tacize maruz bırakıldığını, PK7 de çok fazla sorunla karşılaştığından nadiren metrobüs kullandığını ayrıca tuktuk kullanırken de rahat hissettiğini söylemiştir. PK7 sadece olumsuz tepkilerin sadece erkeklerden değil kadınlardan da geldiğini ifade etmişlerdir.

Hangi ulaşım aracı diğerlerine göre daha rahat diye sorulduğunda katılımcılar careem olduğunu belirtmiş [kamu hizmeti değildir] güvende hissettikleri için careem'i tercih ettiklerini söylemişlerdir. PK2 careem'de araç hareket halindeyken konum bilgisinin aile üyesi ya da başkasıyla paylaşılabilirliğini, uygun bir şikayet mekanizması olduğunu, kolaylıkla yeni araç bulunabildiğini, PK5 ve PK6 diğerlerinden daha iyi olan bir toplu taşıma aracının olmadığını hepsinde tacizin yaşandığını ifade etmişlerdir. PK4 motosikletin toplu taşımadan daha güvenli ve kullanışlı olduğunu düşünmektedir ve 'turuncu tren' gibi ulaşım araçlarının hatlarının ana yol üzerinde

olduğunu ve bu araçlara ulaşmak için ana yollara gitmek gerektiğini belirtmiştir. PK9 da hemen hergün motosiklet kullandığını ancak bazen metrobüs ve tuktuk kullandığını söylemiştir. PK10 da toplu taşıma araçlarının kadınlar ve translar için güvenli olmadığını, bu yüzden tercih edilmediğini ifade etmiştir.

Ulaşım araçlarının kapsayıcı ve erişilebilir olması için neler yapılması gerektiği ya da yaşadığı sorunlara ilişkin herhangi bir girişimde bulunup bulunmadığı sorusuna PK3 translara ayrı bir alan talebiyle yanıtlamıştır; “kadın bölümünde değil, erkek bölümünde de değil, translar için başka bir bölüm yapılmalı. Bunun yapılması bir nevi bizim için toplu taşıma araçlarında seyahati güvenli hale getirebilir.” PK7 de metro, metrobüs gibi toplu taşıma araçlarında translar için ayrı bir bölüm olması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca PK7 eğitimsiz olduğu için ulaşım için uygulamaları kullanamadığını ve başka translardan yardım istediğini, çoğunlukla sürücüler geldiğinde onu araçlarına almaktan rahatsızlık duyduğunu ve hizmet vermek istemediğini söylemiştir. PK7 yazı yazmayı bilmediği için mail atamadığını ve bu yüzden müşteri hizmetlerine şikayet edemediğini ifade etmiştir. PK9’un ise toplu ulaşım konusunda önerisi şudur: “belediyenin her toplu taşıma departmanında bazı transları işe alması gerekir. Böylece görünürlüğümüz bir değişim yaratabilir, otobüs personeli ve yolcuları duyarlı hale getirebilir.” PK10 bir careem şoförünün kendisini fiziksel taciz ettiğini ve tüm parasını aldığını, hemen careem’i arayarak durumu bildirdiğini, bu kişinin açığa alındığını ve careem’in kendisine ödeme yaptığını ifade etmiştir.

Hareketliliği Kısıtlayan Durumlar

TR2, daha önce de bahsettiği ulaşım kartı olan akbil ile ilgili sorunu tekrar dile getirmiş ve bu durumun, kentteki hareketliliğini etkilediğini, bununla birlikte ruh halini de olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir;

... gazi çocuğu olduğum için babamın gaziliğinden faydalanıyorum, gazi kartım var benim, ücretsiz zaten. O yüzden de çok çeviriyorlar beni, ücretsiz olunca. Hem de kimliğe bakınca birazcık tuhaf geliyor onlara, onun dışında bir sıkıntı çekmiyorum. (...)

Geçen hatta bir ay öncesine kadar evet, otobüsten indiğimde kavga etmişim. Yani normalde sessiz sakin bir insanım, insanlara sesini yükseltmeyen bir insanım da o gün bayağı bir bağırdım falan. Çünkü gerçekten insanların ortasında şey demişti, ‘sen nereye gidiyorsun, bu kimlik kimin, bu kart kimin, bana kartını göstermek zorundasın’ falan, ben de gittim bütün kimliklerimi, kartlarımı, ehliyetimi falan çıkartıp önüne attım gerçekten. Çünkü çok canımızı sıkan bir mesele.

TR4 de İstanbulkart konusunda yaşadığı sıkıntının kent içi hareketliliğini etkilediğini söylemiş, güvenlik görevlilerinin tavrını eleştirmiştir;

Ben ne isterdim otobüsler, tramvaylar ya da metrolar için. Akbil konusunda bir sıkıntı yaşadım. Onun dışında metrobüsle, otobüsle, tramvayla hiçbir sıkıntım yok. ...metrosu tramvayı aktarmaları, bir yerden bir yere aktarma yaptığın zaman aşırı yürümüyorsun ya da ne bileyim aktarmada senin aktarma yaptığını bilerek indirim yapıyor sana. ...Bundan yana sıkıntı yok. Sadece akbil basılan yerlerdeki görevliler. Güvenliğin tavrı, insanlar. Hep insan problemi yani makinede bir problem yok.

TR6 hareket imkanının aydınlatma ile doğrudan bağlantılı olduğunu, işitme engeli sebebiyle karanlık bir yerde iletişim kurmasının mümkün olmadığını belirtmiştir; “...gece ışıklandırma yoksa gideceğim yerde özellikle gece, o zaman çok korkarım. Çünkü aynı zamanda ışık bizim için iletişim demek. Işık yoksa hiçbir tepki veremeyiz.” TR8 toplu taşıma ücretlerinin, ihmal edilen güvenlik önlemlerinin hareket imkanını kısıtladığını düşünmekte, şu ana kadar bu sorunlarla ilgili herhangi bir kurumla iletişime geçmemiş ancak, ‘semt danışma merkezi’ açıldığını ve oraya dilekçe vereceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte TR8 talep etmeye ve bilgi edinmeye yönelik hem özeleştiride bulunmuş, hem de durum tespiti yapmıştır.

...çok işte aktivizim diyoruz, mücadele etmemiz gerekiyor diyoruz ama dilekçe yazma, başvurma, belediyeden talep etme kültürü bizlerde de yok. Yani bu da bir eksiklik tabii. Çevremde hiç belediyeye dilekçe veren insan yok yani. Elbette hepimiz biliyoruz belediyeye başvurup dilekçe verebileceğimizi de dilekçelerin işleme konulduğu konusunda şüphelerimiz var daha çok, düşüncemizi kırmışlar biraz.

TR9 ise kentte hareket imkanını kısıtlayan temel engellerden birinin futbol maçları olduğunu söylemiş, bu sorunun giderilebilmesi için de stadyumların şehrin dışına taşınmasını önermiştir.

Hayatımda maç olduğu için kapanan yollar kadar saçma bir şey görmedim. Bir de biz eylem yapınca gözaltına falan alırlar. Yani o kadar eril ve o kadar saçma bir şey ki. Bütün yolları kapatıyorlar daha önceden otobüsle eve dönerken 49 T'ye biniyordum o da işte Beşiktaş stadının yanından Dolmabahçe'den yeni tünele giriyor, ...o yol kapanırdı mesela. Kapandığı zaman Beşiktaş maçlarında ta Harbiye'ye yürümek zorunda kalırdım 49t ye binmek için. (...) kapatılmayabilir yollar öncelikle onun dışında stadyumların şehir dışına alınabilir. Yani şehrin çok içinde olmasına gerek yok mesela bence. Beşiktaş stadının olduğu yer çok saçma bir yer, şehrin tam göbeğinde yani. ... üniversiteleri şehir dışına atacaklarına üniversiteleri şehir içine alsınlar, mesela Hadımköy Kampüsü vardı İstanbul Üniversitesi'nin ben bölümü bıraktım o yüzden. Dört saatte gidip geliyordum, İngilizce öğretmenliğine kayıt olduğum zamanlar bölümü bıraktım.

Lahor'daki katılımcılar zaten toplu taşıma araçlarını kullanmadıklarını ama aynı zamanda bu araçların da duraklarının ana bir yoldan geçtiği ve yoğunlukla oturdukları yere yakın olmadıklarını ifade etmişlerdir. PK1 Uber ve Careem'in internetin güçlü olmaması sebebiyle çalışmadığı yerlere gitmekten kaçındıklarını, bunun da hareketliliklerini kısıtladığını söylemiştir. PK4 ise kimi bölgelerde okuma yazma oranının çok düşük olduğu, insanların eğitilmiş olmadığı, duyarlı olmadığını ve bu insanların aslında kentte onun özgürce herhangi bir yere gitmesini kısıtladığını ifade etmiştir. PK5 de erkeklerin yoğun olduğu bölgelere gitmekten kaçındığını ve bu durumun hareketliliğini kısıtladığını söylemiştir. PK7 de hareketliliğini sınırlayan en büyük şeyin damgalanma olduğunu belirtmiştir.

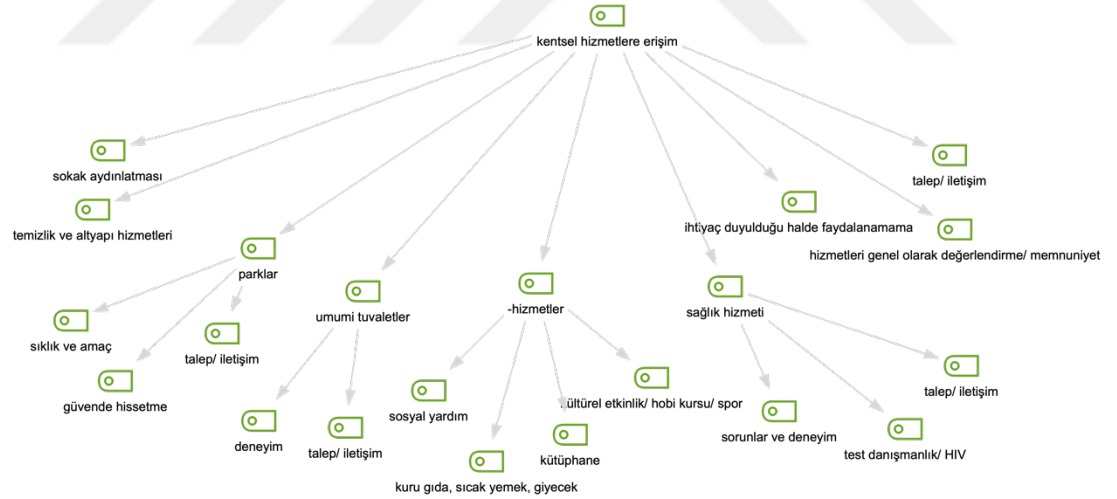
Kişilerin bu konudaki sorunlara ilişkin girişimlerine ve taleplerine bakıldığında, PK 1; “mesele şu ki, o kadar çok boş zamanım yok ki gidip her şeyden şikayetçi olayım. Açıkçası bazen görmezden gelmem gerekiyor, bazen de kendi başıma halletmem gerekiyor” demiştir. PK1 ayrıca üçüncü cinsiyetin anayasal olarak tanındığı için herhangi bir yerde kadın ve erkek sıraları/ bölgeleri bulunuyorsa buralarda translar için de ayrı bir alan olması gerektiğini, seçim yapmak zorunda olmanın huzursuz hissettirdiğini ifade etmiş, ya cinsiyet ayrımını gözetmeyen bir sistemin ya da her cinsiyete yer verecek bir sistemin uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Toplu taşıma araçları konusunda da etkin bir müşteri destek ve şikayet sisteminin olması gerektiğini söylemiştir. PK2 eğitimden geçen şoförlerin eğitimlerine translarla ilgili konuların da dahil edilmesi gerektiğini, ayrı alanlara değil kapsayıcı alanlara ihtiyaç olduğunu, PK5

de ulaşım alanında transların istihdam edilmesi gerektiğini ve güvenli bir ulaşımın da ancak bu şekilde planlanabileceğini ifade etmiştir. Ulaşım araçlarının güzergahının yerleşim yerlerine uzak olduğundan bahsedilmişti. PK6 bununla ilişkili olarak metro ve metrobüse ulaşımı kolaylaştıracak ring servisinin koyulmasını önermiştir.

3.2.5. Kentsel Kamu Hizmetlerine Erişim

Bu başlıkta belediyenin kentsel hizmetleri, hizmetlerin erişilebilirliği, kentte yaşayanların bu hizmetlerden haberdar olmaları, faydalanmaları ya da ihtiyaç duyduğu halde faydalanamadığı hizmetler incelenmiş, kişinin neyle karşılaştığı, neyi talep ettiği ve dönüştürdüğü ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Son olarak da, ilçe belediyesinin hizmetleri katılımcılar tarafından değerlendirilmiştir.

Görsel 3 5 Kentsel kamu hizmetlerine erişim hakkına ilişkin yapılan kodlama

Kaldırımlardan Hobi Kurslarına: Bilinenler ve Görünmeyenler

Bu alt başlıkta belediyelerin sunduğu altyapı hizmetlerinin, aydınlatma çalışmalarının, temizlik hizmetlerinin, kaldırımların, sosyal yardımların, belediyenin parklarının, kamusal tuvaletlerin, belediye kütüphanesinin, kültürel etkinliklerinin, spor tesisinin, meslek edindirme kurslarının ve sağlık hizmetlerinin durumuna odaklanılmış, hem mevcut durum ortaya konulmuş hem de talepler ortaya çıkarılmıştır.

TR1, Şişli Belediyesi tarafından kendisine bir defaya mahsus olmak üzere gıda yardımı yapıldığını ifade ediyor ve belediyenin öncelikli olarak cinsiyet kimlikleri konusunda kendisini geliştirmesi gerektiğini vurguluyor. Evine giremediği, şiddete maruz bırakıldığı süre içinde yeterince destek görmediğini, kendisiyle yerel yönetimin dayanışmadığını belirten TR1, bunu çarpıcı bir şekilde ifade ediyor:

...yine tekrar söylüyorum. **Bütün dünya beni tanıyor, bütün dünya beni duydu, bir Şişli Belediyesi mi duymadı!** ...Yani bana aylardır, yıllardır yapılan şiddeti bütün dünya gördü de bir Şişli Belediyesi mi görmedi? Bu mümkün değil! (...) sokakları kazmak, yıkmak, tekrar yapmak, sokak lambalarının tamir etmek. İşte bunlar zaten yapılan işler, zaten onların yükümlülüğü ve yapılması gereken konular. Bir belediyenin görevi nedir? Kendi alanını temiz, düzenli, tertipli ve çağdaş yaşam koşullarına uygun bir şekilde orayı yapılandırmaktır. ...bunlara sıra gelmeden önce, öncelikle kişilerin yaşam alanlarına ve cinsiyet kimliklerine saygı göstermeleri gerekiyor, ilk önce buradan çalışmaya başlayacaklar.

TR2, en son üniversitedeyken Arapça kursuna gittiğini ancak o zamanda şu anki kimliğini yansıtmadığı için herhangi bir sorunla karşılaşmadığını, daha sonra da herhangi bir kursa gitmediğini ifade etmiştir. TR3 ise hizmetlerden yeterince haberdar edilmediğini, belediyelerin ücretsiz etkinliklerinin farkında olmadığı belirtmiştir;

Hiç birisinden yararlanmıyorum ki. Yani bunları evet uyguluyorlar ama kaç kişiye uyguluyorlar ya da kaç kişi oraya gidiyor? Benim mesela haberim yoktu yani ne kadar bilgilendiriyorlar bu insanları? (...) mesela resim kursuna gitmek isterdim. ... Bununla ilgili bilgim(İSMEK) yok tabii ki başvurmak isterim ama şu anda pandemiden dolayı başvurabilir misin bir de o da var. Şu anda yok bak ama varken bilmiyordum.

TR4, belediyenin kültür merkezi işlevi gören Bilgi Evi'nin yaşadığı yerde olduğundan belediyenin kültürel, sosyal, eğitsel etkinliklerinden haberdar olduğundan, belediyenin

altyapı hizmetlerinden, aydınlatma çalışmalarından memnun olduğunu ifade etmiştir;

Şimdi benim belediyem yani bağcılar belediyesi ak partinin. (...) belediyemiz gerçekten çöpü zamanında alıyor onu zamanında yapıyor mesela. Bizim bir gün sokak lambamız patladı, hemen değiştirdiler mesela. ...bizim kayısı bahçelerimiz var, kiraz bahçesi falan duymuşsundur belki belediyeleri araştırırken. Mesela kayısı bahçesinde kayısı zamanı kayısı ağaçlarındaki bütün kayısılar toplanır. Orda oturan semt sakinlerine dağıtılır. (...) Bilgi evimiz var bizim ingilizce kursu, müzik kursu, keman kursu veriyor. Bizim mesela sitemizin bir toplantısı oldu. Bilgi evi, ne kadar belediyenin olsa da bize konferans salonunu teslim etti... oranın sistemi kullanıldı. (...) Bazı basketbol sahası var. Kapıları hiçbir zaman kilitli değil. ...İşte bir gün bizim caddedeki direk yamulmuş. Araba mı çarpmış ne olmuş. Ben aradım dedim ki direk yamulmuş, birisinin kafasına düşer mazallah gelin bir bakın dedim. O gün bindim işe gittim. Akşam geldim aynı durakta indim. Baktım yapılmış direğimiz. Yani ben belediyeden memnunum açıkçası. (...) Mesela ben ingilizce kursuna falan gitmiştim bir ara burada. Yani üniversite gibiydi. 10 yaşında da var. 50 yaşında da var. Hiç fark etmiyordu yani. Sürekli tiyatrolar oluyor çocuklar için. İşte küçük çocuklar için ağırlıklı kostümlü tiyatrolar yapıyorlar. Hafta sonları boş geçmesin çocuklar için sinema günü yapıyorlar bazen konferans salonunda. Bilgi evi direkt bizim sitenin karşısında olduğu için her şeyden haberim oluyor.

TR6, kamusal tuvaletlerin kullanımı sırasında yaşadığı bir sorundan bahsetmiş, güvenlik görevlilerinin yaklaşımlarını eleştirmiştir. K6'nın cinsiyet ifadesinin feminen olmaması sebebiyle kadınlar tuvaletinde erkek olduğu düşünülüp şikayet edilmesi, bir yandan toplumsal cinsiyet normlarının etkisiyle kamusal bir mekandan dışlandığına, diğer yandan da yine aynı normlar sebebiyle başka bir mekanın doğal üyesi kabul edildiğine işaret etmektedir.

Tuvalete girerken güvenlik görevlileri ile ilgili sorun yaşıyorum ben. ...Şöyle oldu, ben kadınlar tuvaletine gidiyordum, bir gün kadınlar bağırarak beni güvenliğe şikayet ettiler. Sonra güvenlik geldi beni aldı işte erkekler tuvaletine gitmem gerektiğini söyledi. O sırada duymadığımı söyledim güvenliğe ama anladım ben onun ne demek istediğini. Çünkü bana erkekler tuvaletinin kapısına gösterdi, o zamanlarda pembe /mavi kimlik vardı. Bende pembe kimliğimi çıkardım şok oldu, işte bu sana ait değil yalan söylüyorsun dedi. Ben de çok sinirlendim yani, tişörtümü kaldırdım ve güvenlik şok oldu kapat dedi benim sütyenimi görünce. Sonra şunu düşündüm, her seferinde bunu mu yaşayacağım? ... bir sorunla karşılaşmamak için erkekler tuvaletine girmeye başladım, artık erkekler tuvaletine giriyorum.

Bahçeşehir'de bulunan bir AVM'de gerçekleşen bu durum TR6'ya göre çözülemeyecek bir sorun değildir;

Kız erkek ayrımı olmadığı bir tuvalet olsa aslında problem çıkmaz girebilirsin. Olsa iyi olur yani cluplara gittiğimizde, dışarıda mekanlara gittiğimiz yerlerde var ya girip çıkıyor insanlar tuvalete bir sorun olmuyor.

TR5'e göre kamusal tuvaletlerde karşılaşılan sorunların çözümü 'Cinsiyetsiz Tuvalet' uygulaması yoluyla olabileceği gibi, aynı zamanda da anlayışla gerçekleştirilebilir;

Ne bileyim işte, cinsiyetsiz tuvalet yaratarak, işte trans olduğumu birine gösterdiğimde hah tamam o zaman deyip bir sorun yaratmayacak insanların varlığına ihtiyaç var. ...Ben transım dediğimde tamam deseler o zaman sorun yaşanmaz.

TR5 ve TR6 pandeminin ilk başladığı dönem Kadıköy Belediyesi'nden gıda yardımı aldıklarını belirtmiş, gıda kutusunu getiren kişilerin telefonla arayıp 'gelin, alın' dedikleri için işitme engeli olan TR6'nın durumu anlaması ve yardımı alması mümkün olmayacaktı. Çevirmen orada olduğu için, görüşmeyi yapıp paketi teslim aldığını ifade etmiştir. Bununla birlikte TR5 ve TR6, sosyal yardım başvurusunda bulunduğunu ancak olumsuz sonuçlandığını belirtmişlerdir.

TR5 ve TR6 okumakta güçlük çektikleri için belediyenin kütüphane hizmetlerinden hiç faydalanmadıklarını belirtmişlerdir²⁵.

TR5, lisedeyken Zeytinburnu Belediyesi'nin işitme engelliler futbol takımında oynamaya başladığını ve altı yıl oynadığını, açılma sürecinin de etkisiyle 23 yaşındayken bıraktığını ve futbola ilgisinin kalmadığını belirtmiştir. Aynı zamanda belediyenin bilgisayar kursuna başladığını ama işaret dili bilen olmadığı için bırakmak durumunda kaldığını, ancak şu an işaret dili bilen bir arkadaşının orada çalışmaya başlaması sebebiyle gitmek istediğini belirtmiştir. TR5, Şişli Belediyesi Boysan Yakar Gönüllü Test Merkezi'ne altı ayda bir gittiğini ve ücretsiz test yaptırdığını ifade etmiştir. Ailesinin yanına dönmeden önce yani Kadıköy'de yaşadığı süreçte Kadıköy Belediyesi tarafından bu hizmet verilmediği için Şişli'ye gitmek durumunda kaldığını

²⁵ Görüşme sırasında çevirmen şu bilgiyi vermiştir; "Türkçe'yi bizim bildiğimiz gibi bilmiyorlar, yazılı dili bizim bildiğimiz gibi bilmiyorlar. Ekler yok çünkü onların hayatında, eksiz bir dil işaret dili."

ifade etmiştir²⁶.

TR6 da, milli hentbol ve basketbol takımlarında oynadığını, Aksaray Belediyesi'nin basketbol takımında oynadığını ancak, bu süreçte sadece takım arkadaşlarıyla iletişimi olduğunu, belediyeyle hiçbir temasının olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, belediyenin sağlık merkezi olup olmadığından da haberdar değildir.

Maltepe Belediyesine bağlı Zümrütevler'de yaşayan TR7, ne temizlik hizmetinden, ne de sokak aydınlatmalarından memnundur. Belediyenin Maltepe'ye hizmet götürdüğünü ancak Zümrütevler'le yeterince ilgilenmediğini ifade etmiştir.

Sokak aydınlatması için berbat bir çalışma. çünkü mesela bizim tam bu minibüsten indiğin zaman araya giriyorsun orası kapkara. Direk var, ışık yok. Ondan sonra bizim sokaklarımız çok dar. ...Sadece tek araç geçebilecek şekilde de yol var. Araçlar geçerken siz devamlı kenara çekilmek, arabaların arasına girmek zorunda kalıyorsunuz. Bu anlamda kötü, fiziksel açıdan kötü bir yer. ...Geleceğiz, yapacağız, denmiş, yapılmamış. Mesela bizim çöplerimizde, tekstiller var burada çok. Tekstiller çok dolduruyor çöpleri. devamlı değişmesi gerekiyor ama yok yani. Beş altı tane çöp var ama hepsi böyle yığılı yerlere yığılı. O anlamda belediyenin çalışması gerekiyor. ...Benim hiç aradığım olmadı(belediyeyi). Ama çöpler için arandığını biliyorum. Hatta onun ertesi günü temizlendiğini biliyorum. ...Sonra ertesi gün aynı. Yani sürekli aramaya bakıyor.

TR7 pandemide koronayla enfekte olduğu için belediyenin bir defaya mahsus erzak getirdiğini, pandemi gerekçesiyle iki kez sosyal yardıma başvurduğunu ve ikisinin de ödemesini aldığını belirtmiştir. Ayrıca TR7 kamusal tuvalet kullanımında cinsiyet uyum süreci öncesinde sorunlar yaşadığını belirtmiş, 'ortak' bir tuvaletin gerekliliğini sorgulamıştır;

...o zamanlar mecbur kız tuvaletine gidiyorum, erkeğe giremem. Eee kıza girdiğim zaman da tuhaf bakıyorlar. Erkeğe girdiğim zaman da tuhaf bakıyorlar. Eee nereye girsem. (X)'e git bak diyordum. Git bak, biri var mı yok mu? Boş bir yer bulmaya çalışıyor. Bir yer. Boş bir yer bulduğum zaman giriyordum. (...) İşte yani bence yani bir tane ortak tuvalet yap. Olmalı diye düşünüyorum. Ortak dediğim işte o da ne kadar doğru olur Türkiye'de? O da var yani. Bilmiyorum, çözüm bulamıyorum bu konuda.

TR7 ortaokulda belediyenin spor tesisine gittiğini, makul bir ücret karşılığı güzel bir

²⁶ İstanbul'da Şişli ve Beşiktaş Belediyelerine bağlı Gönüllü Test ve Danışmanlık Merkezleri bulunmaktadır.

tesisten faydalandığını belirtmiş, henüz yaşı küçük olduğu için bir sorunla karşılaşmadığını da eklemiştir. Daha yakın bir zamanda ise, çalıştığı yerin talebi üzerine halk eğitim merkezinde ‘hijyen kursu’ isimli bir meslek edindirme kursuna katılmıştır. TR8 ise Üsküdar Belediyesi’nin hizmetlerinden genel olarak memnun olduğunu ifade etmiştir. Daha önce (2010 yılları) Beşiktaş Belediyesi Sosyal Mağazası’ndan kıyafet aldığını, aş evinde de birkaç kez yemek yediğini, kötü bir muameleye maruz bırakılmadığını, nakdi yardım almadığını söylemiştir.

Haftada birkaç kez parka giden, orada arkadaşlarıyla vakit geçiren, roman okuyan, hayal kuran TR8, parkta kendini rahat ve güvende hissettiğini söylemiş, bunu şöyle açıklamıştır; “...artık ben zaten babaanne gibi giyiniyorum, sokakta kadınlığımı cinsiyetimi falan unutmuş durumdayım. Emekli İngilizce öğretmeni gibi takılıyorum.”

Son dönemlerde kamusal tuvaletler konusunda büyük sorunlar yaşamadığını, sıklıkla çalışmak için Üsküdar merkezdeki kütüphaneye ve Atatürk kütüphanesine gittiğini, hizmetten de memnun kaldığını ancak akıllı telefon olmadan yalnızca bilgisayar aracılığıyla internet bağlantısı sağlanamadığını, bu sebeple de ideal hizmete ulaşamadığını belirtmiştir. Ayrıca 2005 yılında belediyenin yemek kursuna gittiğini ve olumsuz bir durumla karşılaşmadığını, 2009 yılında da Şişli Gönüllü Test ve Danışmanlık Merkezi’nde test yaptırdığını, cinsel sağlık ile ilgili seks işçilerine yönelik bir projede yaklaşık 8 yıl çalıştığı için test merkezlerinden haberdar olduğunu söylemiştir.

Lahor’daki katılımcılara ilk olarak ışıklandırma hizmetleri sorulduğunda bu ve diğer altyapı hizmetlerinin diğer kentlere göre çok daha iyi olduğu ancak bu hizmetlerin kente yayılmadığı ve sadece bazı bölgelerde toplandığı ifade edilmiştir. Hizmetlere ilişkin özellikle parkların ve umumi tuvaletlerin kullanımı öne çıkmıştır. PK1 aydınlatma, kanalizasyon hizmetlerinde Karachi, Sindh gibi kentlere kıyasla Lahor’daki hizmetlerin çok daha iyi olduğunu ifade etmiştir. PK3 ise hizmetlerin kent geneline yayılmadığını şöyle ifade etmiştir:

Bazen kendimi güvende hissetmiyorum çünkü bölgemizde sokak lambalarının ya da kaldırımların olmadığı bazı alanlar var. Doğrudan yerleşim bölgelerinde sokak lambası yok. Sadece pazarların, ana yolların olduğu yerlerde sokak lambalarımız var, yerleşim

alanlarında yok. Dolayısıyla, bu kameraların ve sokak lambalarının bazı üst sınıfın yaşadığı [posh] bölgelerde ve bazı ana yollarda olduğunu ancak ilçedeki her sokak için ve yaşadığım bölgenin her sokağı için iyi olmadığını söylemeliyim.

PK4 de belediye hizmetlerinden çok haberdar olmadığını ancak ışıklandırma ve altyapı gibi hizmetlerin yalnızca üst sınıfın yaşadığı yerlerde sunulduğunu, orta sınıfın yaşadığı yerlerde bu hizmetlerin sunulmadığını ifade etmiştir. PK5 ve PK6 da benzer şekilde, Defence ve Model Town gibi üst sınıfın yaşadığı yerlerde yürüyüş yollarının, güvenlik kameralarının ve aydınlatmaların olduğunu ancak alt sınıfların yaşadığı alanlarda bunların olmadığını belirtmiştir. PK7 de sınıfa göre hizmetlerin farklılaştığından bahsetmiş ve “bu hizmetlerin eşit bir şekilde sunulması gerekiyor çünkü hepimiz devlete aynı oranda vergi veriyoruz” demiştir. PK8 de hizmetlerin yalnızca üst sınıfın yaşadığı yerlerde sunulduğunu, diğer yerlerde aydınlatma sistemi varsa bile bunun göstermelik olduğunu ve aslında gece çalışmadığını söylemiştir. PK9 Lahor’un %75’inin karanlıkta olduğunu, alt ve orta sınıfların yaşadığı yerlerde sokak aydınlatması, kamera ya da kaldırımların olmadığını belirtmiştir. PK10 ise aydınlatma sisteminin üst sınıfın yaşadığı yerlerde dahi yetersiz olduğunu söylemiştir.

Temizlik ve altyapı sorusuna da katılımcılar benzer şekilde üst sınıfın yaşadığı yerlerde daha iyi olduğu, alt ve orta sınıfın yaşadığı yerlerde bu hizmetlerin olmadığını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte başka kentlere göre Lahor’un bu hizmetlerde çok daha iyi olduğunu da belirtmişlerdir. PK7 çöplerin yol kenarlarında olmasından ve yağmur yapıldığında kanalizasyon sisteminin yetersiz kalmasından memnun olmadığını ifade etmiştir.

Parklar konusunda ise katılımcılara ne sıklıkta gittikleri, nasıl vakit geçirdikleri ve kendilerini parkta nasıl hissettikleri sorulmuş, şaşırtıcı bir şekilde park kullanımının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Katılımcıların bazıları bunu Lahor’daki hava kirliliği ve insanların artık AVM’lere gitmesiyle ilişkilendirerek açıklamıştır.²⁷ PK3 haftada bir gittiğini ve arkadaşlarıyla yürüyüş yaptığını söylemiştir. PK4 ise 2017-2018’den beri yoğun programı nedeniyle hiç parka gitmediğini, PK5 son iki yılda

²⁷ Lahor Dünya’nın havası en kirli kenti olarak bu yıl rekor tazelemiştir. Bkz.: <https://www.dawn.com/news/1718344>

yalnızca iki kez parka trans topluluğunun bir etkinliğine katılmak için gittiğini, bunun dışında parka gitmekten kaçındığını, PK6 en son bir yıl önce gittiğini ve parka gitmek için boş vakiy bulamadığını, PK7 ise 6-7 ayda iki ya da üç kez bazı yaşlı translarla vakit geçirmek için parka gittiğini belirtmiştir. PK8 20'li yaşlarında arkadaşlarıyla vakit geçirmek için parka gittiğini ama yaklaşık 20 yıldır parka gitmediğini, yeterli zamanının olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine evinin yakınlarında park olup olmadığı sorulduğunda ise yaşadığı bölgede hiç parkın olmadığı yanıtını vermiştir. Bahçelerin kenti [City of Gardens] olarak bilinen ve parklarıyla meşhur olan Lahor'da parklar sadece belli yerlerde kümelenmiştir. PK10 parklara ilişkin soruya şu yanıtı vermiştir:

Yani, parklar çok temel bir ihtiyaç ama lüks bölgeler dışında parkların bakımı yapılmıyor. Sadece lüks bölgelerde bakımları yapılıyor, Defense'e (DHA) gidin, Model Town'a gidin, orada parklar bulacaksınız. Model Town'da büyük bir park var ama o da öğlen saatlerinde ve ücretli. Bu lüks bölgelerde yaşayanlar para ödemezler, onların parklarıdır ama sıradan halk için, Lahor'un büyük bir kısmı için öyle değil. Parklar son derece kirli ve zaman zaman çöp dolu, erkekler her yerde oturuyor. ... Yani evet, yani bu durumda bir zamanlar parklara giderdim, oynardım ama bugünlerde insanlar güzel bir yürüyüş yapmaları için çocuklarını dışarı gönderemiyor, temiz havayla da ilgili, trafikten dolayı hava kalitesi büyük ölçüde düştü. Yani, evet, sadece evlerimizle tıklı kalıyoruz. ...uzun zaman önceydi, annemle birlikte sabah yürüyüşü için evimize oldukça yakın olan Model Town parkına giderdik. Sabahları yürüyüş için oraya giderdik ama sanırım 2-3 yıl oldu. ...Çocuklarımızı götürmemiz gerekse bile, onları alışveriş merkezine götürüyoruz, ... Parklara gitmeyiz, bu hiç de sağlıklı değil.

PK Model Town parkının evine oldukça yakın olduğunu söylediğinde tam olarak uzaklığı sorulmuş ve eskiden arabayla gittiklerini ve yaklaşık 10 dakika sürdüğünü söylemiştir. Yani 'oldukça yakın' olarak ifade edilen park dahi yürüme mesafesinde değildir. Mahalle aralarındaki küçük parklar ise hem erkeklerin alanı olarak güvensiz olduğu hem de pis olduğu için tercih edilmemektedir. Ayrıca parkın giriş ücretinin olmasının da parka herkesin eşit erişiminin önünde engel oluşturduğu söylenebilir. PK9 da benzer şekilde evine yakın olan parka arkadaşlarıyla buluşmak için gittiğini belirtmiş, mesafe sorulduğunda ise yaklaşık 6 kilometre uzaklıkta olduğunu söylemiştir.

Parkta güvende hissetme sorusuna ilişkin verilen yanıtlarda ise bunun parktan parka

değiştği ve kimi parklarda güvenliklerin, güvenlik sistemlerinin olması nedeniyle buralarda güvende hissettiklerini kimi durumda ise güvenlikler tarafından parka alınmama ihtimalinden dolayı parka gitmeye çekindiklerini ifade etmişlerdir.

Sanırım bazı hizmetleri kolayca alamıyoruz ya da o hizmeti kolayca alabileceğimize dair o güvene sahip değiliz. Çünkü zaten toplum içinde oraya [parka] gittiğimizde insanların bize nasıl davranacağı konusunda bir tereddüt olduğunu öğrendim. Halka açık bir parka gitmekten hoşlanmıyorum, bu yüzden temelde gitmiyorum ancak oraya gitmekten çekinen birçok trans kadın var, eğer gidersek güvenlik sorun olabilir, içeri girmemize izin vermeyebilir veya insanlar bizimle dalga geçebilir ya da fiziksel tacize uğrayabiliriz diye düşünüyorlar. (PK1)

PK2 yaşadığı yere yakın olan Gulshan-e Iqbal isimli parkın ve Lahor'daki en büyük parklardan biri olduğunu, her iki kilometrede bir güvenliğin olduğu giriş kapısı olduğunu ve güvenli olduğunu ifade etmiştir. PK3 evinin yakınındaki parka bazen gittiğini ama gündüz ailelerin ve çocukların olduğu saatlerde gitmeyi tercih ettiğini, geceleri hem aydınlatma yetersizliğinden parkın çok karanlık olduğunu hem de bu saatlerde sadece 'amcaların' olduğunu ve bu yüzden güvende hissetmediği için parka gitmediğini ifade etmiştir. PK4 de üst sınıfın yaşadığı bölgelerde olan parklara gittiğinde güvende hissettiğini, diğer parklarda uyuşturucu kullanan ve seks işçiliği yapan insanların olduğunu ve bu yüzden gitmediğini ifade etmiştir.

Katılımcılara park konusuna ilişkin girişimleri ya da talepleri sorulduğunda ise kamera ve ışıklandırma sisteminin sağlanması ve akşamları ailelerin de vakit geçirebileceği bir alana dönüştürülmesi gerektiği, parklarda güvenliklerin yer alması gerektiğinden bahsedilmiştir. Kampların ve çocukların olduğu alanların daha güvenli hale geldiği vurgusu yine burada da tekrarlanmaktadır.

Bir başka öne çıkan konu da umumi tuvaletlerin kullanımıdır. Bu hizmete ilişkin temel sorunun hijyen olduğu ve zaman zaman trans kimliği sebebiyle de kişilerin zorluk yaşadığı, genel olarak kişilerin bu tuvaletleri kullanmaktan kaçındığı görülmüştür.

Genelde oraya [umumi tuvaletlere] gitmekten kaçınırsınız. Cinsiyet dostu olmadıkları için değil, çoğu hijyenik standartları pek karşılamıyor, bu yüzden genellikle gitmiyoruz. ...Eğer gitmemiz gerekiyorsa, genellikle McDonald's ya da KFC gibi temiz sistemleri olan yerlere gidiyoruz. (PK1)

Umumi tuvaletler sokaklarda, parklarda, otobüs ve tren istasyonlarında olan ve kullanımı ücretsiz olan tuvaletlerdir. PK2 temiz olmadığı için kullanmadığını, AVM’de temiz olduğu için buralarda kullandığını, PK3 “umumi tuvaletleri kullanmayı hayal bile edemiyorum” diyerek kadın ve erkek olarak ayrışan tuvaletlerde rahatsız olduğunu hem bu yüzden hem de hijyen sorunu nedeniyle bunları kullanmaktan kaçındığını ifade etmiştir. PK4 de benzer gerekçeler nedeniyle daha önce hiç kullanmadığını söylemiştir. İşi gereği bütün gün yollarda olduğunu ve buna nasıl çözüm getirdiği sorulduğunda ise topluluk üyelerinin evlerine ve ‘dera’lara gittiğinde onların tuvaletlerini kullandığını söylemiştir. PK5 de sadece iki kez umumi tuvaletleri kullandığını söylemiştir. PK6 günlük olarak kullandığını, güvenlik sorunu olmadığını ancak hijyen sorunu olduğunu ifade etmiştir. PK7 de bu tuvaleti kullanmaya hakkı olduğunu, gerektiğinde tartıştığını ama bu hşzmetten faydalandığını ifade etmiştir. PK9 da görevlilerin kadınlar tuvaletine girmesine izin vermediğini bu yüzden bazen erkekler tuvaletine girmek zorunda kaldığını, bu konu hakkında daha önce bir şikayette bulunmadığını hatta bu ayrımcılıktan ilk defa bahsettiğini söylemiştir. PK10 da uyum sürecinin başlarında umumi tuvaletleri kullanmaktan korktuğunu ancak artık kendini güvende hissettiğini ve görev yapmakta olduğu okulun tuvaletlerinin de oldukça iyi olduğunu söylemiştir. Olumsuz deneyimleri paylaşılanlara şikayette bulunma durumları sorulduğunda ise ya bunun farkında olmadıklarını ya da şikayet mekanizmasının mevcut olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Kentsel hizmetler başlığında arka arkaya sorulan gıda ve giyecek yardımı, sosyal yardım, kütüphane, kültürel etkinlikler/ hobi kursları/ spor gibi hizmetlerin Lahor belediyesi tarafından sağlanmadığı, sosyal yardımın sivil toplum ve yerel bağışçılar aracılığıyla gerçekleştirildiği görülmüştür. Sağlık hizmeti konusunda da belediyenin bir girişiminin olmadığı görülmüş, bununla birlikte kişilere HIV testine kolaylıkla ulaşp ulaşamadıkları sorulmuş, hemen hepsi bu alanda çalışan bir sivil toplum örgütünün kolaylıkla bu hizmeti verdiği ve anonim olarak testlerini üç ayda bir yaptırdıklarını ifade etmişlerdir.

İhtiyaç duyulduğu halde faydalanılmayan hizmetler

Bu alt başlıkta katılımcıların ihtiyaç duyduğu halde faydalanamadığı hizmetlerin olup olmadığına, varsa hangi hizmetlerin olduğuna ve erişimin önündeki engelin ne olduğuna odaklanılmıştır.

TR2, kamusal tuvaletlerde karşılaştığı sorunlardan dolayı, cinsiyetsiz tuvaletlerin önemli bir ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Hem çalıştığı yerde hem de sokakta, sahilde benzer sorunlarla karşılaştığını, bu sebeple de bu hizmetten yararlanmaya çekindiğini, *ihtiyacı olduğu halde gidemediğini* hatta gün içerisinde tuvalet ihtiyacı doğmaması için önlemler aldığını dile getirmiştir:

...uzaktaki lokasyona gitmek istemedim(işveren eğitim için göndermek istediğinde) çünkü zaten tuvalet sıkıntısını orada yaşamıştım. Büyük bir yer olduğu için, tuvalet giyinme odasıydı. Ben de o yüzden gitmek istemedim, sırf bu sebep yüzden gitmek istemeyince onlar da çıkartmak istedi(işten). (...) dedim istifa yazmak zorunda değilim. ...21 gün izolede kaldım, bu süre zarfında işte lokasyonum değişti, şu an çalıştığım lokasyona gönderdiler. (...) ilerde şey hayalim var, bir yer açma yani cafe tarzı. Kesinlikle cinsiyetsiz tuvalet yapmak isterdim, çünkü bu dışarda çok sık karşılaştığım bir durum. Yani zaten dediğim gibi hastaneye gidicem, bu yüzden zaten sabah **güne başlar başlamaz tedbir almaya başlıyoruz. Hani su içmiyorsun, bir şeyler çok yemiyorsun ki gün içerisinde çok ihtiyacın olmasın.** Daha önce üniversitedeyken dışarı falan çıktığımda belediyenin(Balıkesir Belediyesi) şeyine(tuvaletine) giriyordum, konuştukça aklıma geliyor. Belediye mesela bunu da yapabilir hani dışarıda tuvaletler var ya. Ücretli tuvaletleri kadın ve erkek mesela onların yanında dediğim gibi cinsiyetsiz tuvalet aslında ekleyebilir.

TR4 bir AVM'nin tuvaletinde karşılaştığı sorunu paylaşmış, bu sorun sebebiyle kamusal tuvaletleri kullanmadığını belirtmiş ve kamusal tuvaletlerde yapılması gereken düzenlemelere dikkat çekmiştir. TR4 ihtiyaç duyduğu halde kamusal tuvaletleri kullanamamaktadır;

Orda kadınlar tuvaletine girdim. ...Elimi yıkamaya geçtim, kadın napıyorsun terbiyesiz diye bir bağırdı! Efendim, ne yapmışım yani dedim. Görmüyor musun, kadınlar tuvaleti. Bir de pişkin pişkin elini yıkıyorsun dedi. Hanımefendi dedim ben böyle akıllı bir erkek olsam buraya girip rahatlıkla elimi kolumu yıkayabilir miyim dedim. Neden başta

benim kimliğime saçıma başıma giysime saygı göstermiyorsun? Tamam anlıyorum kötü hissetmiş olabilirsin. Belki de kafasının içinde kadın kötü hissetti kendisini ama çıkıp kusura bakma da hani şey diyebilir. Pardon kusura bakmayın ben bir rahatsız oldum diyebilir. Bizi sapkın olarak görüyorlar. ...Bir tuvalete giremem kolay kolay. Zaten bu dakikadan sonra artık hep erkeğe girmeye başladım. Oraya da çok fazla girmek istemiyorum açıkçası. Otobüs benim için sıkıntıydı. Tuvalet hala bir sıkıntı.

TR5, iş başvurusunda bulunabilmek için excel ve powerpoint gibi programları öğrenmek istediğini ancak, belediyenin kurslarının sadece ‘konuşan’ insanlara yönelik olması sebebiyle bu hizmetten yararlanamadığını ifade etmiştir. Bu belgeleri alamadığı için de sadece satış danışmanlığı pozisyonuna başvuru yapabildiğinden bahsetmiştir.

TR7, kimliğindeki cinsiyet hanesini değiştirdiği için sistemden randevu alamadığını, ameliyat olamadığını belirtmiştir. Halihazırda rahmi olan bir kişinin jinekologdan randevu alamaması önemli bir ihlal alanına denk düşmektedir.

Benim kimliğim değiştiği için rahim ameliyatı olamıyorum. ...Kadın doğumundan randevu almam gerekiyor, kadın doğum randevu çıkmıyor bende, sistemimde. Arayıp söylediğim zamanlarda da yok işte o şekildeyken gelmeniz lazım diyorlar bana. ...Sağlık şeylerinde de öyle geçtiği için internetten mesela randevu almaya çalışıyorum, alamıyorum. Çünkü sadece kadın hastalara hizmet vermektedir diyor! ...Doktor da bana şey dedi işte. Kızken gelmeliydi işte. Kimliğini değiştirmeden önce gel dedi. ...ben şubatta ameliyat olmuşum, göğüs ameliyatı. Ondan birkaç ay sonra da ben şey için rahim için başvurmuşum. Henüz kimliğim değişmemişti. Bütün belgelerimi hazırladım aynı hastaneye vermişim. Eee oradan da cevap gelmedi çünkü pandemiden dolayı sanırım bu tarz ameliyatlara erteliyorlarmış daha önemlileri alıyorlarmış. Sonra kimliğim değişti ondan sonra onu söyledim. Şu an hala oradan haber bekliyorum. Eğer oradaki de bana, senin kimliğin değişmiş, bu şekilde yapamayız derse artık ne yaparım bilmiyorum.

TR8, sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyduğu halde faydalanamadığından ve doktorların ilgisizliğinden bahsetmiş, bunun translara özel bir durum olmadığını, doktorların yaklaşımının bütün hastalara karşı birkaç yıldır böyle olduğunu söylemiştir.

Lahor kısmında ise bu soru sorulduğunda kişilerin belediye hizmetlerine ilişkin farkındalıklarının az olması ya da belediye hizmetlerinin belediye tarafından duyurulmaması sebebiyle hangi hizmetlerin olduğundan bihaber olan katılımcılar faydalanamama konusuna ilişkin soruya pek yanıt verememişlerdir. PK1 kentsel hizmet olmamakla birlikte, ihtiyacı olduğu ama erişemediği hizmeti ‘evlat edinmek’,

cinsiyet uyum süreci ve hormon terapi olarak açıklamıştır. Hormon terapi sürecinde danışmanlık verme ve test ölçümlerinin yapılması hizmetinin belediye tarafından sağlanması da mümkün:

Yani şu anda burada yasal değil [evlat edinme]. Geçiş süreci de yasal değil. Cinsiyet uyum ameliyatlarını da yasal olarak yaptırıyoruz, danışman desteğiyle uyum süreci öncesi hormon terapi de alamıyoruz, burada hormon durmuyla ilgilenen herhangi bir sertifikalı endokrinolog yok. ...Topluluktaki kadınların çoğu kulaktan kulağa, daha önce bunu yapmış olanlarla konuşarak kendi kendine ilaç kullanıyor, bu yüzden bazen vücutları için tehlikeli durumlar olabiliyor çünkü düzenli testler ya da düzenli kontroller yaptırıyorlar.

PK5 ise ihtiyacı olduğu halde erişemediği hizmeti toplu taşıma olarak ifade etmiş, halkın ve görevli personellerin farkındalığı olmadığı için careem gibi uygulamalara göre daha ucuz olsa da bu hizmete erişemediğini ifade etmiştir.

Artıları ve Eksileriyle Belediye

Bu alt başlıkta katılımcıların yaşamakta olduğu ilçe belediyelerinin hizmetlerini nasıl değerlendirdiği, geliştirilmesi gereken hizmetlerin olup olmadığı ve bu hizmetlerin nasıl herkes için erişilebilir olacağı incelenmiştir.

TR3, belediye hizmetlerini yetersiz görmekte ve pandemi sürecinde yeterli desteği alamadığı görüşündedir. Ayrıca belediyenin hizmetlerinin herkes için erişilebilir olmasının temel koşulunun da, hem kentte yaşayanların iyi bilgilendirilmesine hem de kişilerin ayrımcılığa maruz bırakılmamalarına bağlı olduğunu vurgulamıştır.

(hizmetler) çok kötü yani bir iki defa mı ne bu Kadıköy Belediyesi'nden yardım aldım o kadar ...o ilk yardımlardan bir koli falan geldi bize ama bir o geldi başka bir şey gelmedi. Mesela gıda kolisi geldi, o gıda kolileri de ne kadar sağlıklı onu da bilmiyorum. Çok ucuz markalar, hiç görmediğim markalar falan. Yedik yani, hani bilindik bir marka değil yani anlatabiliyor muyum? Aç kaldık mı hayır, aç kalmadık. Tabii sağ olsun belediye getirdi. (...) Duyurusunu çok iyi yapmaları gerekir bence (hizmetlerin erişilebilir olması için), ben mesela bilmiyordum. Bir de ayrımcılığın olmaması gerekiyor, eşit davranmaları gerekiyor. Aslında şu an bir koli yardımı istiyorum ama yapıyorlar mı bilmiyorum. Çünkü öyle bir açıklama yapılmadı belediyeler tarafından ama ihtiyacım var, bir makarnadır, yağıdır, undur, şekerdir. En temel ihtiyaçlar bunlar, tabii ihtiyacım var. Ben pandemiden dolayı buraya geldim (arkadaşının evine), kendi evimi kapatmak zorunda kaldım.

TR8, ilçede, rehabilitasyon merkezlerinin olması, kültür merkezlerinin olması ve

merkezdeki/merkezi semtlerdeki bütün imkanların, kültürel ve toplumsal donatıların kenar mahallelerde de olması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü kültür merkezleri, meydanlar gibi karşılaşma alanları sadece merkezde toplanmamalı mahallelere de yayılmalıdır. Ona göre her semtte, içinde film gösterimlerinin yapıldığı, danışmanlığın, aynı zamanda kadın ve gençlik merkezinin yer aldığı bir sosyal merkez olmalıdır.

TR7, hizmetlerin yetersiz olduğundan ve Maltepe Belediyesi'nin sahil bölgesiyle ilgilendiğini ancak Zümrütevler'le yeterince ilgilenmediğini yinelemiştir. TR8 ise, belediyenin altyapı, temizlik çalışmalarında bir sorun olmadığını ancak, sosyal projelerinin yetersiz olduğu görüşündedir.

Ya açıkçası Üsküdar Belediyesi çok tanıdığım bildiğim bir belediye değil. 4 senedir buradayım ama çok fazla bilmiyorum ama biraz ranta yönelik bir belediye olduğunu duydum. Kendi kitleleri ile meşguller daha çok, sosyal demokrat bir belediyeçilik anlayışından yoksunlar. ...bildiğim kadarıyla sosyal projeleri fazla yok dediğim gibi, doğru düzgün bir şey yok. Alt yapı hizmetleri var, çöplerin toplanmasıdır, temizliktir vesairedir bir sıkıntımız yok ama tabii sosyal hizmet anlamında eksik yani. Benim beklentim sosyal merkezlerin kültür merkezlerinin danışmanlık merkezlerinin daha fazla olması, ilçe belediyesinin noksanlıkları var bu anlamda.

Lahor katılımcılarına bakıldığında, hizmetlerden menuniyetin genel olarak değerlendirilmesinde katılımcılar tüm hizmetlerin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu, eşit erişimin sağlanması gerektiğini, yalnızca üst sınıfların yaşadığı bölgelere değil kentin tamamına hizmet götürülmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu nedenle de genel olarak katılımcıların hizmetlerden memnun olduğunu söylemek mümkün değildir. Talep ve önerilere bakıldığında ise anayasal haklarının olduğunu, bu konuda hem yetkilileri hem de trans topluluğunu bilinçlendirerek bu yasanın uygulanmasının sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

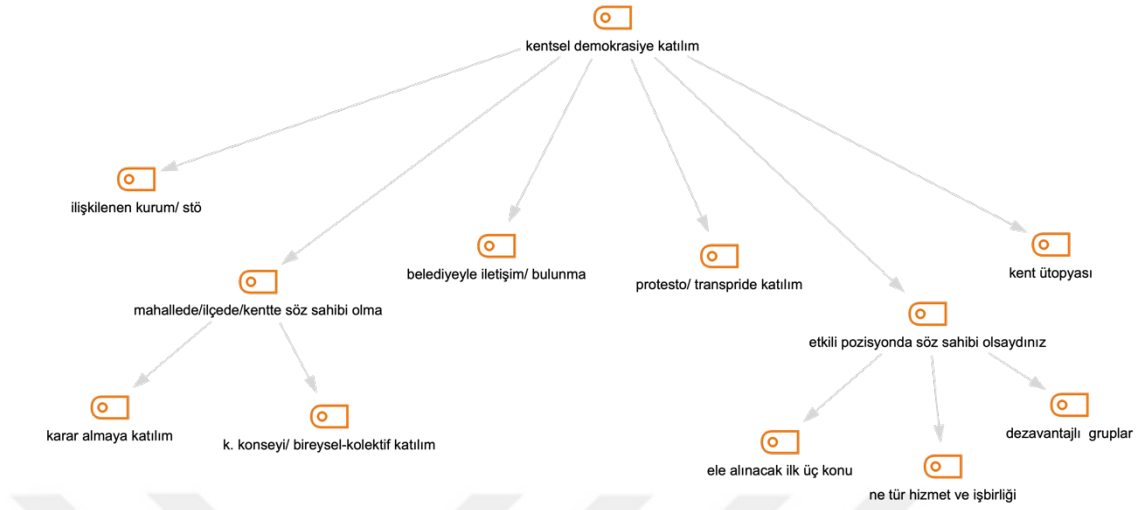
Parlamento yasayı kabul etti ve temel haklarımız, insan haklarımız artık mevcut ve şimdi uygulama sürecindeyiz. Toplumsal cinsiyete ilişkin kamu hizmetinin mesajları olmalı ve bunlar sosyal medyaya, yazılı medyaya ve Lahor'daki topluma ulaştırılabilecek elektronik medyaya konulmalıdır. Böylece en azından bu insanların hakları olduğunu ve her yere gitme hakları olduğunu bilmeleri gerekir. (PK1)

PK6 insanların oturdukları yerden rahatça erişebileceği mobil uygulamaların olması gerektiğini ve bu uygulamalar aracılığıyla herkesin belediyeye kolaylıkla şikayette bulunabilmesinin ya da öneri sunmasının sağlanabileceğini belirtmiştir. PK7 2016 ya da 2017 yılında üniversite öğrencileri ile birlikte temiz olmayan, virüs içeren su nedeniyle Lahor'daki ana yolda belediyeyi protesto ettiklerini ancak bunun ciddiye alınmadığını ifade etmiştir. PK7 ise belediye ile topluluk arasındaki iletişim kopukluğunun önüne geçilmesi için bir grubun kurulması gerektiğini, bu grubun lobi faaliyeti yürütmesi ve yetkililerin de sorumluluklarının farkına varmalarının sağlanması gerektiğini belirtmiştir. PK9 da önce bir araya gelip sorunların tespit edilmesinin gerektiğini ve transların hakları konusunda farkındalık kazanması gerektiğini ardından lobicilik faaliyeti yürütülmesi gerektiğini ifade etmiştir.

3.2.6. Kent Hakkı Talebi, Kentsel Demokrasi ve Katılım

Kentsel demokrasiyi, “Kentlerin planlanması ve yönetiminde kentte yaşayanların görüşlerinin alınması, onların talep, öncelik ve ihtiyaçlarını iletebilecekleri katılımcı mekanizmaların varlığı, şeklinde özetlemek mümkündür.” (Akduran vd., 2018, s. 37) Bu tema altında hem kent hakkı talebinin izlenebileceği, kişilerin örgütlenme deneyimleri, kurumlarla ilişkileri, yerel yönetimle ilişkileri, temasları ele almış hem de katılımcıların katılımcı mekanizmalardan haberdar olup olmadıkları, bu mekanizmaları etkin kullanıp kullanmadıkları incelenmiştir. Son olarak da katılımcıya, ilçe belediyesinde söz sahibi olması durumunda öncelikle ele alacağı üç konu sorulmuştur.

Görsel 3 6 Kent hakkı talebi ve katılıma ilişkin yapılan kodlama

Kurumlar ve Örgütlenme

Bu alt başlıkta katılımcıların hayatına etki eden, onlarla dayanışan kişi, grup ya da kurumlar irdelenmiş, sivil toplumla ilişkilenme deneyimlerine yer verilmiştir. Çünkü Harvey, kent hakkının kolektif bir hak olduğunu söyler, o halde sivil topluma, mahalle örgütlenmelerine, kent konseylerine bakmak da bu hakkın talebine yönelik ip uçları sunabilir.

TR1, maruz bırakıldığı şiddeti meclis gündemine taşıyan Milletvekili Züleyha Gülüm'den ve Halkların Demokratik Partisi'nden önemli bir dayanışma gördüğünü, diğer partilerden bu dayanışmayı ve desteği görmediğini ifade etmiştir. Bu süreçte ayrıca İnsan Hakları Derneği ile de iletişime geçtiğini, bir süre avukatlığını İHD'nin üstlendiğini ancak şu an avukatı olmadığını, savunmasını kendisinin yaptığını ifade etmiştir:

...Mesela ben kendi haklı davamda bana yanlışlık yapan, bana şiddet uygulayan hakimleri ben HSK'ya şikayet ettim. Onlara soruşturma açıldı, gittim şikayet ettim. Bunu bir avukat yapamaz anlıyor musun? Ben hakim ile karşı karşıya gelebilirim, benim için bir sakıncası yok ...Ben hakimi karşıma alırım, ben hakimi şikayet ederim. Çünkü ben haklarımı biliyorum.... Korkmuyorum, zaten benim başıma daha ne gelebilir ... daha ne olabilir ki, artık kendi haklı davamda kendi müşteki davamda ben pansiyondayım

TR2 Transist'in buluşmalarına katıldığını ve orada kendi deneyimine yakın insanlarla birlikte olmanın, yalnız hissetmemenin çok güçlendirici olduğunu ifade etmiştir.

Şu an sadece biz transların olduğu Transistanbul grubu var, şu an onun görüşmelerine gidiyorduk pandemiden önce, pandemiden sonra onlar da internet üzerinden yapmaya başladı görüşmeleri ama bir türlü katılmaya fırsatım olmadı. (...)Ya kesinlikle çok iyi geliyorlardı, yani insanların ne yaşadığını görüyordum, kendimi yalnız hissetmiyordum. Sana ne yapman gerektiğini söylüyorlardı, çünkü şu an senin gittiğin yoldan dönüyorlar o insanlar. Bazıları benden yaşça büyüktü aslında bana yol gösteriyorlardı. ...hatta şey de vardı orada psikolog muydu psikiyatr mıydı, psikiyatr mı sanırsam Seven Kaptan bilmiyorum tanıyor musun? Onun eşliğinde de oluyordu bazen iyi geliyordu gerçekten.

TR3, daha önce derneklerle ilişkilenebilmeye çalıştığını fakat mümkün olmadığını ifade etmiş, Kadıköy Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi'nde yer aldığını belirtmiştir. TR4 ise herhangi bir kurumla ilişkileneemediğini ancak, yüksek lisans çalışması yapan bir kişinin aracılığıyla birkaç trans deneyimli kişiyle bir araya geldiklerini, psikolojik olarak iyi hissetmediği, yalnız hissettiği bir dönemde buluşmada da yaşanan tartışmadan dolayı bir çekincesinin oluştuğunu belirtmiştir. LİSTAG (Lambdaistanbul Aile Grubu)'dan haberdar olduğunu ve annesiyle gitme düşüncesinin olduğunu ancak orada da yaşanabilecek olası bir gerilimden dolayı çekindiğini ifade etmiştir.

TR5, ilişkilendiği ya da hayatına dokunan hiçbir kurumun ya da kişinin olmadığını, sadece bir kez Lambdaistanbul'un buluşmasına katıldığını ve orada iyi hissettiğini belirtmiştir. TR7, yaklaşık iki yıl önce cinsiyet uyum süreci için dava açacağı sırada SPoD ile iletişime geçtiğini, dava dilekçesini yazarken onlardan destek aldığını belirtmiştir. Kendini iyi hissettiği bir yer olarak Inditex'ten şöyle bahsetmiştir;

Benim hayatıma dokunan biri olmadı ama kendimi gerçekten mutlu hissettiğim ya da böyle kendimi çok özgür hissettiğim zaman şey diyebilirim, bu inditex, o iki haftadan bahsedebilirim size. Gerçekten hani seni anlayan insan dolu etrafın, ...Kendini çok rahat, özgür bir şekilde ifade edebiliyorsun, konuşabiliyorsun, her şeyi rahatlıkla söyleyebiliyorsun. Çok güzel çok rahat bir iki haftaydı benim için gerçekten. Ama hayatıma böyle gerçekten dokunan bir insan hiç olmadı. Hep kendi yönümü kendim bulmaya çalıştım. Olsun, kız arkadaşım sağ olsun.

TR8 uzun yıllar sivil toplumda çalışmış, Türkiye LGBTİ+ hareketine emek vermiş,

seks işçiliği ve cinsel sağlıkla ilgili çalışmalar yapmıştır;

Biz 2005'te dernekleştik. Ben o zaman kurucu üyeydim. 96'dan 2005'e kadar tüzel bir kişiliği yoktu (Kadın Kapısı'nın). Sonra dernekleştik. ...Hem kadın kapısı çok üretici bir mekandı, Gacı Dergisi oradan çıktı. Sonra dernekleşme süreci Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıkları Önleme Derneği. ...Daha önce dediğim gibi vakıfta [İKGV-İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı] çalıştım, daha sonra da İstanbul LGBTİ Derneği'nde çalıştım 8 yıl kadar. O kurumlar dağıldı tabi şimdi dağıtıldı. Oradan doğru ilişkilerim var. ...İşte Boysan'ın Evi var belki duymuşsunuzdur. ...Kuzguncuk Komşu Ağı var ama o çok yerel bir inisiyatif düzeyinde bir şey.

TR8'in burada bahsettiği Gacı Dergisi, 90'ların sonunda seks işçisi trans kadınlar tarafından çıkarılan bir fanzin olması sebebiyle önemlidir. TR8 ayrıca, ilişkilendiği bir siyasi partiden de bahsetmiştir. Parti içerisindeki LGBTİ+'larla birlikte politika üretilmesi siyasal alandaki dönüşüme yönelik ipucu vermektedir;

Lambda ile ilişkililenmeden önce Devrimci Sosyalist İşçi Partisi'ne bulaşmışlığım var. İstiklal'e takılan her marjinal çocuk gibi, bir onların tedrisatından geçmişliğim var. 2000'lerin başında, yani 2001 2002 LGBTİ'yi öyle açıktan, kamusal alanda savunan birkaç parti vardı. Onlardan bir tanesi de DSİP'ti. Birçok lubunya da lgbt de biraz sosyal içerikli olan bu işlere meyilli lubunya da oralarda birbirimizi bulmuşluğumuz var. Savaşa Hayır Platformu'nu kurduk DSİP'te o sırada. Tam bir üyelik denemez ama flört ettiğimi söyleyebilirim.

Beyoğlu'nda TR8 kitap tezgahı açtığı sıralar orayı bir karşılaşma mekanı olarak tahayyül etmesi müştereklere yönelik bir potansiyeli de barındırmaktadır;

Korona öncesinde de çöldeki vaha gibiydi (karşılaşma alanları). ...karşılaşma alanlarında kimlikler sınıflar bireyler hep karşılaşır birbirlirini güçlendirirler bir sinerji oluşur. Bu istenmiyor bizim gibi ülkelerde maalesef. Meydanlar tekdüzeleştirilmeye ve boğulmaya çalışılıyor. ...Hatta kitap tezgahı açmıştım ben sokakta. Orayı minik bir karşılaşma alanına çevirebilir miyiz diye bir şey yaptık, kitap tezgahı bahaneydi aslında. Bu konulara kafa yormuşluğum var 2013'ün ortasından 2015 ortasına kadar 2 sene.

Beyoğlu'nda karşılaşma mekanlarının daraltılması, Lambda'nın, İstanbul LGBTİ'nin, Amargi'nin ve birçok yerin daha kapanmasıyla örgütlenme alanlarının 'biçildiği' görülmektedir. Kolektif bir talep olarak kent hakkının sokağı, meydanları ya da kentin

tamamını talep etmesinin önüne de bu şekilde geçildiğine dikkat çekmiştir TR8;

...çok mekan gitti. 4-5 senedir biçiyorlar sanki kenti yani. Bir şeyin kökleşmesine, kurumlaşmasına izin vermeden başımıza kapaklar kapattılar ya da ev sahibi ya da yeni sahipler geliyor ya da bir şekilde bir şeyin maya tutmasına çok izin verilmiyor gibi geliyor bana.

Ayrıca Beyoğlu'nda 'maya tutması'na izin verilmemesinin, soylulaştırma politikalarıyla ilişkilendirilerek açıklanmasına da ihtiyaç vardır.

...Yerler çok yok edildi ya da birtakım zorluklar neticesinde kapatıldılar Lamda, Amargi, Kara Kedi Kültür Merkezi, Yeşil Ev, ondan sonra İstanbul LGBT, Kadın Kapısı ve hiçbirisi yok bunların şu anda. Bu da kentsel kırıma güzel bir örnek. Bunlar tespit edilmeli. Toplumun da kendi kurumları olmalı yani toplumun bünyesinden çıkan organik yerler bunlar. Çok zor kuruluyor. Çok zor var ediliyor ve bir anda da ciddi bir boşluk oluşuyor. Yani kayıp bunlar hep. Malesef üzücü.

Kentin dönüştürülmesi ele alınırken, bu dönüşümü mümkün kılan mekanların artık olmaması da dönüştürme potansiyeline dair bir şeyler söylemektedir. TR8 bu mekanların kapanmasını Beyoğlu'nun 'boğulması'yla ilişkilendirmekte ve bu politikaların ev sahiplerini de etkilediğini, kiminin kontratı yenilemediğini, kiminin de kira arttırımına gittiğini belirtmektedir. Örgütlenme alanlarını ve karşılaşma mekanlarını aynı zamanda güçlenme zemini olarak ele alan K8, tam da bu sebeple toplumsal hareketlerin 'felç' edildiği tespitinde bulunur;

Beyoğlu'nu boşuna bitirmeye çalışmadılar yani. Gezi sonrası yaşanan bütün bu kısımları patlayan bombaları düşünürsen o mobilizasyona, o kitleselliğe bir saldırıydı çünkü oranın toplumun nefes borusu olduğunun farkındalardı herhalde. Güçlenme zeminidir öyle yerler. O kadar yerler saydık işte, 8-10 tane merkez kapanmış. Bunlar hep bir araya gelme, nefes alma, birbirini bulma zeminiydi. Zaten her şehrin merkezinde de böyle STK'lar olur, ya da merkezler. Ona yönelik bir saldırı. Dolayısıyla o sosyal dinamiği de felç etmeyi başardılar, tam bitmese de felç oldu sayılabilir.

TR8, 2010'da başlayan trans pride yani trans onur yürüyüşünden bahsetmiştir. Bu girişim sokağın talep edilmesine, kazanılmasına ve dönüştürülmesine yönelik fikirler vermektedir;

2009'da dünya seks işçilerine ilişkin açıklama yaptık İstanbul'daki ilk çıkıştı bu 10-15 kişi katılmıştı basın açıklamasına sonra sol partilerden bir tanesinin dikkatini çekmeye başladık biz. İsmi lazım değil biraz bu partinin desteğiyle 2010'da trans pride yaptık, ilk trans Pride'ı yaptık. Bu bir çıkış yarattı sonra ikincisini üçüncüsünü yaptık o bir ivme kazandırdı. Bir de bayağı bir ilişki ağına ulaştık. Ondan sonra 2012'nin sonlarına doğru Kadın kapısını biz İstanbul LGBT'ye taşıdık vakfın yeri kalmamıştı. ...Trans Pride'lar çok güzel geçti biz bin, iki bin kişi yürüdük. Bayağı bir şey kopartınca hiçbir şey cezasız kalmıyor tabi. Bir basınç geldi vakıftan üzerimize.

Lahor'daki katılımcıların anlatılarına bakıldığında açılma süreci de dahil olmak üzere kamu kurumlarından ve çoğu durumda aileden alınamayan desteğin trans topluluğu hatta 'hicra kültürü' tarafından sağlandığı söylenebilir. Bu kısımda kişiler genellikle trans hakları alanında çalışan bir sivil toplum örgütünün ya da trans topluluğunun/ bir gurunun onların yaşamlarına etki ettiğini söylemişlerdir. PK2 bunu şöyle açıklamıştır:

Öğrenciyken daha önce bahsettiğim trans öz örgütü kuruluşa [Khawajasira Society] geldim ve sadece burada bulunup, topluluk için çalışan savunuculara ve aktivistlere baktım. Kendimi o kadar motive olmuş hissediyordum ki, diplomamı tamamladıktan sonra insan hakları savunucusu olmalı, araştırmacı olmalı, bir temsilci olmalıyım diye düşündüm. Yani evet, bazı trans öz örgütü kuruluşlar ve bazı aktivistler var [yaşamıma etki eden], bu da beni topluluğa hizmet etmeye, insanlığa hizmet etmeye motive ediyor.

PK3 trans topluluğu ve arkadaşlarının hayatında çok büyük bir etkisi oldundan, çevresindeki güçlü trans kadınlardan ilham aldığından toplulukla arasında güçlü bir bağ olduğundan ve onlarla birlikteyken kendini yargılanmış hissetmediğinden bahsetmiştir. PK4 ise trans öz örgütlerinin hayatını değiştirdiğini söylemiştir:

Bu kuruluşun bir parçası olduktan sonra kendini kabul ettiğini ve kendini keşfettiğini, bu kuruluşlara gittiğinde danışmanlarla tanıştığı ve bazı danışmanlık oturumlarına, eğitimlere ve seminerlere katıldığı için açılma sürecinde daha güçlü hale geldi ve güçlü bir kadın olduğunu, duyarlı bir kadın olduğunu ve şimdi bu kuruluştan kazanç sağladığını söylüyor.

PK6 da Naz Pakistan isimli kuruluştaki çalıştığını ve hayatında çok iyi bir etki bıraktığını, bu kuruluşun onun hem evden çıkmasına hem de stresten kurtulmasına yardım ettiğini, ona hem öğrenme ve para kazanma hem de kendini kabul etme fırsatı

verdiğini ifade etmiştir. PK9 ise gurusundan çok şey öğrendiğini, gurusunun onu asla kötü bir durumda bırakmadığını ve onun akıl hocası olduğunu belirtmiş, gurusuyla hala görüşüğünü söylemiştir. PK9 kendisi de chelaları olan bir gurudur. PK10 ise en büyük destekçisinin ailesinin olduğunu, Pakistan’da trans erkeklerin görünür olmadığını ve bu konuda yapılacak çok iş olduğunu ifade etmiştir.

Söz sahibi olma, Etki etme, Dönüştürme

Bu alt başlıkta katılımcının yaşadığı ilçede söz sahibi olup olmadığı, ilçedeki yaşama etki edip etmediği, ilçe belediyesinde alınan kararlara katılımı, görüşlerinin alınıp alınmadığı, bireysel ya da grup olarak belediyeye iletişime geçmesi, belediyenin katılım mekanizmaları ve kent konseyi irdelenmiştir.

TR1, Şişli Kent Konseyi LGBTİ+ Meclisi’ni Şişli Belediyesi’nin twitter hesabında görmüş fakat çalışmalarından haberdar değildir. Şişli Pangaltı’da maruz bırakıldığı şiddet sebebiyle yaşadığı sorunun bir gündem oluşturduğunu ancak meclisten kimsenin kendisiyle iletişime geçmediğini ifade etmiştir.

TR2, daha önce belediyeyi şikayet gerekçesiyle iki kez aradığını söylemiştir:

Geçenlerde arkadaşımınla şeye gitmiştik, bisiklete binmeye falan gitmiştik ama gittiğimiz üç yerde de hepsi arızalıydı onun için aramıştım şikayette bulunmuştum. ...uygulamasından(belediyenin) falan biniyorduk ara sıra da geçenlerde gene işte gitmiştik arızalı olunca belediyeyi arayıp şikayette bulunmuştum. ...Ara sıra kullanıyorum(bisikleti) zaten ablamla kullanmıştım. ... sonra bana da öğretti uygulamasını falan, benim de çocukluktan beri sürekli hayalim olduğu için. Çünkü bizim orada kızların bisiklete binmesi vesaire ayıp olduğu için sürekli ikinci plana düşmüştü, buraya geldiğimde ara sıra fırsatım olduğunda biniyorum. ...Fiyatları bence makul erişme ise bizim burada sadece bir alanda var ...ama dediğim gibi binmek istediğimde direk bakırköye gidiyorum, orada daha rahat oluyor...gene bir ay önce bizim evin yanında inşaat vardı ve inşaatın belirli bir saati var herhalde ben saat 8-9 gibi eve geldim hala yıkım falan yapıyordu, onunla ilgili belediyeyi aradım.

TR3, Kent Konseyi’nin dayanışma ve örgütlenme mekanı olarak güçlendirici potansiyelinden bahsetmiştir. Mahkeme süreciyle kapalı olan meclis, çalışmalarına devam edememektedir. Kent Konseyine davet edilen, Kadıköy’de yaşayan seks işçisi trans kadınlarla gerçekleştirilen panel, hem trans kadınların kendi sözünü

söyleyebileceği alanı açmaları açısından, hem de kent konseyinin mekan olarak bir karşılaşma, dayanışma ve güçlenme mekanı işlevini görmesi açısından önemlidir:

...Öncesinde hiç haberdar değildim, ne Kent Konseyi'nden ne LGBTİ+ Meclisi'nden ...vasıtasıyla çalışmalarından haberdar olduktan sonra gelip görmek istedim. ...Sonra çalışmaları, projeleri hoşuma gidince ben de dahil oldum ve beni çok umutlandırmıştı, kendimi orada çok güvende hissediyordum. Orada arkadaşlarım vardı bir arada olduğumuz, bir şey olduğunda sesimizi hep birlikte çıkarabileceğimiz, tek değildim. Tabii orası mahkemelik olunca, kapatılınca bir daha gidemedim şimdi yine yalnızım. Oraya gidip gelmek çok hoşuma gidiyordu. ...çok güzel dostluklar, arkadaşlıklar edindim orada. Çok güzel fikirler paylaşıldığı, çok güzel şeyler yapmaya başlamıştık ama önümüzü kestiler, çok güzel toplantılar çok güzel konuşmalar oluyordu. ...Kent Konseyi'nde Kadıköy'deki trans kadınların sorunları ile ilgili bir söyleşi ayarlamıştım çok kıymetliydi çok değerliydi benim için, çok heyecanlıydı. Kadıköy'de yaşayan trans kadın arkadaşlarımı davet etmiştim. ...o görüşmeden sonra bir WhatsApp grubu açmıştım ...güzel şeyler oluyordu, koli yardımına ihtiyaç duyan trans kadın arkadaşları bilgilendirmiştim, çünkü nereden başvuru yapacaklarını bilmiyorlardı. Çünkü pandemide başladığı zaman seks işçiliği yapmayan trans kadın arkadaşlar evlerine yemek bile alamıyorlardı. Elektrik su kirayı geçmiştik artık...Kent konseyinin tekrar açılmasını isterim, Kadıköy'de tekrar orada toplanmak sohbetler yapmak çok güzel fikirler fikir alışverişleri oluyordu.

TR4'ün partneriyle gittiği bir restorandaki deneyimine dair anlattıkları talep etmeye ve dönüştürmeye dair ipuçları sunmaktadır;

Ben Galata kulesinde kız arkadaşım ile yemeğe gitmek istedim ve oraya iki kişilik rezervasyon yaptırdım. Güzel bir masa olsun rica ediyorum dedim falan. ...Oraya her sene birinci sene ikinci sene biz hep oraya giderdik. Ve ilk sene gittiğimizde ben ceket giydim gittim. Kendisi çok güzel bir elbise giydi. En güzel bir masayı ayırttırdım. İlk senemizi çok güzel kutlamak istediğim için. Ama çok da korkuyordum çünkü nasıl tepki verecekler. Garsonlar tip tip bakacak mı? Gerçekten korkuyordum fakat gidip açık açık da söyledim. Bugün bizim için özel bir gün. Güzel bir şeyler yapabilir mısınız ayarlayabilir mısınız? ...Onlar da anladılar yani ne yaşadığımı o kızla. Tabii ki de falan filan dediler. ...Hiç kimse bana bakıp ona bakıp bu ne ya havasına girmiyor. ...Garsonlar bize diyor kutlu olsun yeni yılınız falan. O kadar hoşuma gitti ki. Ben bu karşılaşmayı başka hiçbir yerde yaşamadım yani.

TR5 yalnızca bir defa bir evrak almak için muhtara gittiğini, K6 ise hiç muhtarı görmediğini ifade etmiştir. Her iki katılımcı da kent konseyinden haberdar değildir. TR7, daha önce çalıştığı iki mağazada işe alım sırasında cinsiyet kimliğini açıklamış ve kimliğinde yazanı değil kullandığı isimle hitap edilmesini istemiş ve bu isteği yerine

getirilmiştir.” (TR7):

Mesela Şok'ta çalıştım ben sallıyorum dedim ki durumum böyle böyle işe alırsanız alırsınız almazsanız almazsınız. Onlar da okey alırız dediler, dedim ismim bu, bunun kullanılmasını istiyorum mağaza içerisinde bana diğer isimle hitap etmenizi istemiyorum dedim. Müdürüm tamam dedi kimseye de söylemeyeceğim dedi. Biri sorarsa da ailesi öyle yazdırmış ama kullanmıyor deriz dedi. CarrefourSA'da da aynı şekilde çalıştım ...kimse diğer ismimle asla hitap etmedi. Sonra zaten kimlik değişti.

TR7 belediyen binasına yalnızca nikah için gittiğini ve benzer bir tutumu belediye binasında nikah memurundan da talep ettiğini, onun da bu isteği yerine getirdiğini ifade etmiştir:

Eee nikah salonuna girdim. Eşime dedim sen geç ben geliyorum yukarıya çıktım. Dedim ki durumumdan asla bahsetmedim. Dedim ki ben isim başvurusu yaptım ama hala kabul olmadı. Bana dedim hani 'kenttaş' olarak hitap eder misin, başvurumu yaptırmadım. Hani henüz dedim daha gerçekleşmedi. O kadar insan var. Çoğu işte beni zaten bu isimle tanıdı. ...nikah kıyılacakken hoş geldiniz falan filan. Adam sessizce bana eğildi dedi ki 'kenttaş' diyoruz. Ben de çok teşekkür ederim dedim.

TR7 ayrıca, kent konseyinden ve katılımcı yöntemlerden haberdar olmadığını belirtmiştir. TR8, ilmühaber çıkarılması için daha önce muhtarla iletişime geçtiğinden ve ilmühaberinin çıkarıldığından bahsetmiş, Üsküdar'da kent konseyi olup olmadığını bilmediğini ve karar alma mekanizmalarının nasıl işlediğini bilmediğini söylemiştir. Bununla birlikte Büyükşehir Belediyesi'nin halkın taleplerini almak için Kuzguncuk'ta bir irtibat ofisi kurduğunu ve talepleriyle oraya gideceğini ifade etmiştir.

Bu sorunun belediye ile ilişkisi Lahor'daki katılımcılar tarafında pek karşılığı bulmamıştır. Gündelik yaşamın dönüştürülmesinde ise oldukça etkin oldukları söylenebilir. Katılımcı mekanizmalar kişilerce bilinmemekte, bu mekanizmaların varlığından haberdar olan aktivist ise kendilerinin yalnızca kota doldurmak/ sandalye doldurmak için davet edildiğini aslında dinlenmediklerini ifade etmiştir. Yaşamı dönüştürme geleneksel hicra kimliğinin seks işçiliği ve dilencilikle eşleştirilmesi algısının da yıkılmasından geçtiği ve görünür olan trans kadınların diğer topluluk üyelerine ilham verdiği için bunun dönüştürme olarak okunabileceği ifade edilmiştir:

Bizden ilham alan pek çok topluluk üyesi, yeni nesil ya da gençler var, konuşma şeklimiz, yaşama şeklimiz, benimsediğimiz yaşam tarzımız, tüm yaşam tarzımızdan hoşlanıyorlar ve bundan ilham alıyorlar. Sadece seks işçisi ya da dilenci olamayız. İyi bir yerde çalışabiliriz. ...Dilenmek zorunda değiliz. Toplum tarafından kabul görmeyen faaliyetler yapmak zorunda değiliz, kendimizi bu topluma dahil edebiliriz. Yani diyebilirim ki şu anda içinde bulunduğumuz zaman, ana akım toplumla çok önemli olan kapsayıcılığa doğru yürüdüğümüz kapsayıcılık zamanıdır. (PK1)

Görüşmelerde sıklıkla toplumun, yetkililerin, polislerin duyarlılaştırılmasından bahsedilmiştir. Translar bu karşılaşmalarda kişileri duyarlılaştırabildiklerini ifade etmişlerdir, bu da kentin dönüştürülmesi ve bu karşılaşmalarda insanların dönüştürülmesine ilişkin fikir vermektedir:

Karakteriyle, orada yaşayarak ve eylemleriyle onları değiştireceğini söylemek istiyor. Olumlu eylemle mahallelinin zihniyetini transların da çalışabileceği yönünde değiştirmek istiyor. Translar ofislere [iş yerlerine] gidebilir. Translar doktor, mühendis ya da sofistike bir kişi olabilirler ancak bu zaman alacaktır çünkü şu anda sadece bir ay oldu [taşınalı] ve mahalledeki herhangi biriyle konuşmaktan dehşete düşüyor çünkü o kadar mücadeleden sonra o eve sahip oldu ama diyor ki, olumlu varlığımla toplumun ve mahallemin algısını değiştirmek istiyorum. (PK3)

PK4 ise yaşadığı mahalleyi değiştirmek istemediğini, işini yapmayı sevdiğini ve enerjisini ve kapasitesini mahalleye harcamak yerine topluluğa harcamak istediğini, öncelikle trans topluluğunun eğitilmesi ve duyarlılık kazandırılmasında çalışmayı sonra bir araya gelerek mahallenin iyiliği için birlikte çalışabileceklerini ifade etmiştir. Kent hakkı açısından bakıldığında kenti dönüştürmenin kolektif bir eylem olduğu ve bu kolektif mücadelenin yaratılmasında, kişilere kentlilik bilincinin farkındalığının kazandırılmasının da önemli olduğunu, PK4'ün bunun oluşturulmasına emeğini harcamayı tercih ettiği görülmektedir.

Evinden ayrılıp başka bir eve taşındığında, kişiliğiyle, davranışlarıyla komşularını duyarlı hale getirmeye çalıştığını söylüyor. Çünkü ...Pakistan'da, transların seks işçisi ya da dilenci ve dansçı olduğu düşünülüyor, bu yüzden onlara insan hakları konusunda çalıştığını öğretti. Pakistan'daki trans toplumunun hayatını iyileştirmek için topluluk için çalışıyor, bu yüzden kişiliğiyle, ilkesiyle, faaliyetleriyle ve onları duyarlı hale getirdi. ...komşunuzu değiştirmek istiyorsanız, her şeyden önce kendinizi değiştirmeniz gerekir. Kendinizi kanıtlamanız ve işinizin konuşmasına izin vermeniz gerekir ve şunu söylemek istiyor: Eğer bir yerleşim bölgesinde, bir aile bölgesinde yaşıyorsanız, bir aile gibi yaşamak zorundasınız. Onlara saygı duymalısınız ve kültürünüzün kadınlara, diğer kadınlara saygı göstererek örtündüğü gibi davranmalısınız ya da eğer onurlu bir insan

ve iyi, medeni bir insan olduğumuzu iddia ediyorsak, onlara medeniyetimizi, değerlerimizi, ilkelerimizi göstermeli ve onlara saygı göstermeliyiz, böylece olumlu bir karakter mahallede değişimi getirebilir. (PK8)

Kentte söz sahibi olmanın ve kenti dönüştürmenin bireysel mücadeleden kolektif eylemliliğe doğru ilerlediğini, örgütlenmenin hem kişisel güçlenmede hem de toplumun dönüştürülmesinde etkili olduğu, katılımcı mekanizmalarda transların yokluğunun kentte alınan kararlarda transların etkin olamamasını gösterse de transların çeperlerden bu alanlara sızmaya çalıştığı ve karşılaşma imkanlarıyla toplumsal dönüşümün sağlanmasına adım atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Bu araştırma İstanbul'da ve Lahor'da yaşayan transların kent hakkı bağlamında gündelik yaşam deneyimlerinde kentsel hizmetler bakımından maruz bırakıldıkları ayrımcılıkları, engelleri ortaya koymak, buradan hareketle katılımcıların hak taleplerini, sorunları dönüştürmek için hangi girişimlerde bulunduklarını, kentsel yaşama hangi konuda nasıl etki ettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Böylelikle yapılan çalışma ile yerel yönetimlerin kentsel politikalarına ilişkin fikir edinilmesi ve oluşturulacak önerilerin hem yerel yönetimlerle hem de bu alanda çalışan sivil toplum örgütleriyle paylaşarak transların kentteki gündelik yaşamlarına dair hem mevcut durumun ortaya konulması, dönüşüme katkı sağlanması hem de direniş olanaklarının sorgulanması arzu edilmiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği gözetilerek feminist bir yaklaşımla yürütülen çalışmada nitel yöntem kullanılmış, kartopu yöntemi ve farklı ağlardan iletişime geçilen katılımcılarla çevrimiçi platformlarda yarı yapılandırılmış ucu açık sorularla derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. On İstanbul ve on Lahor olmak üzere toplam yirmi kişiyle yapılan görüşmeler, kentsel haklar alanında uluslararası normlar ve standartlara göre belirlenen göstergeler aracılığıyla oluşturulan sorular temelinde gerçekleştirilmiş, belirlenen kentteki beş hak alanı üzerinden kodlama yapılarak veriler analiz edilmiştir.

Literatürde öncelikle ikili cinsiyet sistemi ve trans kimliğin patolojikleştirilme tarihinden kimlik aktivizmine uzanan yolculuğu ele alınmış, özellikle cisheteronormatif beklentiye uymayan cinsiyet ifadesinden kaynaklanan ayrımcılık ortaya konulmuştur. Antropoloji disiplininde farklı kültür ve ülkelerde cinsiyetin ikili olmadığına ilişkin yapılan çalışmalar Pakistan yerelini kavrama konusunda da bir anlayış sağlamıştır. Aynı zamanda uluslararası trans aktivizmin kampanya ve çalışmalarıyla DSÖ ve DSM'de trans kimliğin 'hastalık' olarak sınıflandırılmasına son verilmiştir. Yani tarihsel süreçte suç olmaktan çıkıp patolojinin konusu haline getirilen trans kimliğin hak mücadelesi, tanı kriterleri ve yasaların değişmesi, insan hakları söylemi ve mücadelesinde alan açmasıyla devam etmiştir/ etmektedir. Transların kent

hakkını tartışmak için zeminin buradan kurulması gerekmektedir ve bu nedenle literatürde bu tarihsel sürece de yer verildi. Pakistan’da da bu süreci doğrular nitelikte, kolonyal dönemde transları suçlulaştıran, kamusal alandan dışlanmalarına neden olan yasaların çıkarıldığı günümüzde ise hem Pakistan hem de Türkiye’de bu kimliği suçlulaştıran yasaların olmadığı ancak bazı yasaların yine trans kimlik ve bedeni denetim altında tutmak için araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Peki uluslararası düzeydeki bu kazanımların yereldeki etkisi nasıl gerçekleşmekte başka bir ifadeyle insan haklarının somutlaştığı mekan olarak kent ve kent hakkı transların gerçekliklerini nasıl hesaba katmaktaydı?

Çalışmada Lefebvre, Harvey, Marcuse ve Castells gibi eleştirel kent kuramcılarının mekanın toplumsal bir ürün olduğu tespitinin, mekanın değişim değeri yerine kullanım değerinin öne çıkarılması gerektiği vurgusunun ve mekanın kolektif olarak yeniden inşa edilmesinin, talep edilmesinin imkanları üzerinde durulmuştur. Kentin, kentleşmenin ve toplumsal mekanının kavranmasında ufuk açıcı olan bu çalışmalar her ne kadar tahakküm yapılarını sorgulamaya ve özgürleşme imkanlarını ortaya çıkarmaya çalışmışsa da bu çalışmalar kamusal alan odağında ele alındığı ve ataerkil ilişkileri göz ardı ettiği için feminist araştırmacılar tarafından eleştirilmişlerdir. Ne varki bu eleştiriler de natrans kadın odağında ele alındığından transların kent hakkına ilişkin bu çalışmalardan beslenerek yeni sorular sorma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda hem literatürdeki eleştirel çalışmalardan hem de uluslararası standartlardan faydalanılarak sorular oluşturulmuşsa da bu sorular kentteki hak alanlarını yerel yönetimlerle ilişkisi bakımından ele aldığı için literatürdeki kent hakkı tartışmalarını tam anlamıyla kapsayamamış; mekanın üretimi, kolektif mücadele ve direniş ittifakları gibi meseleler derinleştirilmesi gereken konular olarak kalmıştır.

Transların cinsiyete göre ayrılmış mekan deneyimlerini, bu mekanlardaki dışlanma deneyimlerini, cinsiyet ikililiğinin bu mekanları nasıl yapılandırıldığını ve bu mekanlar aracılığıyla nasıl pekiştirildiğini ortaya koyan trans coğrafya çalışmalarındaki tespitlerin araştırma bulgularımızla uyumlu olduğu da ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda mekansal dışlanmanın toplumsal farklılaşmayı üretmesiyle ‘öteki’ korkusunun

mekansal bir korku halini alması da yine bulgulara rastlanılan bir durum olmuştur.

Kentteki hak alanlarına ilişkin bulgular analiz edilirken literatürde değinilen etnometodolojik yaklaşımın tespitlerinin katılımcıların anlatılarıyla da uyumlu olduğu görülmüştür. Bu yaklaşım genel olarak kişilerin cinsiyetleri ya da biyolojik özelliklerinden bağımsız olarak gündelik yaşamda cinsiyet sunumları/ ifadeleri üzerinden kişilere bir cinsiyet atfında bulunulduğunu ve kişinin bu sunuşların normlara uygunluğundan mesul tutulduğunu, müdahalelerle kişilerin norma uygun cinsiyet sunuşuna itildiğini ifade etmektedir. Butler'ın heteroseksüel matris kavramıyla açıkladığı bu durum kişinin sosyal damgalanmasına neden olur. Bulgularda trans kadın TR5'in feminen cinsiyet ifadesi nedeniyle kamusal alanda kırılgan ve güvensiz hissettiğinden bahsetmesi ya da TR6'nın kamusal alanda taciz ve şiddet gibi bir sorunla karşılaşmamasını maskülen cinsiyet ifadesiyle ilişkilendirmesi de bu yaklaşımla açıklanabilir.

Şimdi de literatür ve bulguları kentteki hak alanları açısından inceleyecek olursak, ilk olarak barınma konusu ele alındığında katılımcıların, pandeminin de etkisiyle kiminin ailesinin evine döndüğü, kiminin arkadaşına taşındığı görülmektedir. Çalışmanın bulguları literatür kısmında ele alınan barınmaya ilişkin sorunların katılımcılar tarafından da deneyimlendiğini göstermiştir. Açılma sürecinde kişilerin ailelerinin yanından ayrılmak zorunda kalmaları ve bu süreçte barınma sorunu yaşamaları hemen hemen bütün katılımcılarda ortaktır. Kişinin ailesinin yanında ev içi şiddete maruz kalmasının ardından evden ayrılması ve bu kez de komşuları tarafından şiddete maruz kalarak kendi evine girememesi bu hak ihlalinin münferit olaylar olmadığı ve faillerin toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde ataerkil ilişkilerden beslenerek bu şiddet sarmalını devam ettirdiği görülmektedir. Burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus da 'sınıf' etkenidir. TR1 katılımcılar arasında kendi evine sahip olan tek kişidir ve ev sahibi olduğu halde komşuları tarafından maruz bırakıldığı şiddet sebebiyle kendi evine girememektedir. Bu durum yalnızca barınma hakkı değil mülkiyet hakkı bakımından da konunun ele alınmasını gerektirmektedir. Nihayetinde kişinin kendi evine sahip olsa dahi trans olduğu için kendi evine girememesi 'sınıf' meselesinin de

cisheteroseksizmden bağımsız ele alınamayacağını göstermiştir.

Geçtiğimiz birkaç yıl öncesine kadar LGBTİ+'ların barınma ihtiyacına yönelik olarak İstanbul LGBTİ Derneği girişimiyle kurulan 'Transevi' [Trans misafirhanesi] ve 'AmanShelter' sığınma evleri kapanmış, bu talebin yönlendirilebileceği mevcut bir kurum kalmamıştır. Cinsiyet uyum sürecini hukuki olarak 'tamamlayıp' kimliğinde cinsiyet hanesini değiştiren trans kadınların ŞÖNİM'lerden faydalanması mümkün olduğu halde, kişilerin bu durumdan haberdar olmadığı, kiminin de haberdar olsa bile orada da ayrımcılığa maruz bırakılacağı endişesi mevcuttur. Yerel yönetimlerin bu hususta, sıcak şiddetten kaçan ya da ekonomik gerekçelerle evsiz kalan translara yönelik -bunu tüm LGBTİ+ bireylere genişletmek mümkündür- sığınma evi/ misafirhane açması, geçici barınma imkanı sunması bu ihtiyacı belirlemeye yönelik çalışmalar yapıldıktan sonra makul bir kapasiteyle hem sığınma ihtiyacının karşılanacağı, hem de kişinin yeniden yaşama kazandırılması için çeşitli mesleki eğitimleri alabileceği, kişinin güçlendirilmesi için sosyal-psikolojik destek hizmetlerinin sunulabileceği, sığınma evinden ayrılan kişilerin ihtiyaç duyması halinde bu kişilere yönelik istihdam olanaklarının oluşturulabileceği bir yapının kurulması gerekmektedir. Bu yapı, bu alanda çalışan sivil toplum örgütleri ile iş birliğinde yürütülmeli, ihtiyaç duyan kişilerin haberdar edilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. ŞÖNİM'lere yapılan başvurular konusunda ise, buradan faydalanan transların deneyimlerini konu edinen çalışmaların yapılmasına, başvuru için güvenli alanın sağlanmasına ihtiyaç vardır.

Lahor kısmına bakıldığında ise barınma hakkına ilişkin çok çeşitli ayrımcılıklarla kişilerin karşılaştığını, kiminin çocuk yaşlarda evden ayrıldığını, bu süreçte herhangi bir kamu kurumu desteğinden faydalanamadıkları görülmektedir. Bununla birlikte Hicra kültürünün görünür ve etkili olması sebebiyle bu kültürün kendisinin kişilerin barınma ihtiyacına yanıt verdiği, bununla birlikte Hicra Deralarda yaşamaya başlayan kişilerin eğitim hayatına devam edemedikleri için hem okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu hem de para kazanmak için çocuk yaşlarda dilencilik, seks işçiliği ve dans etmek zorunda bırakıldıkları görülmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı

ailesiyle birlikte yaşamaktadır. Açılma sürecinde toplumsal damgalanmanın karşısında aile desteğinin varlığı da burada öne çıkmaktadır. Kişilerin ev kiralama süreçlerinde karşılaştığı zorluklar ise dikkat çekicidir. Katılımcılar ev kiralama süreçlerinde oldukça zorluklarla karşılaşmış, transların seks işçiliği yaptığı, dilencilik yaptığı ya da dans ederek para kazandığı gibi damgalanmaları sebebiyle ev sahiplerinin ve emlakçıların ev kiralamaya yanaşmadığı, kiralanana durumda ise bu durumun çeşitli koşullara bağlandığı görülmektedir. Kimi evlerine kadın ve erkekleri almayacağına dair, kimi diğer komşularla ilişkileneceğine dair kimi ise fazladan para verme koşuluyla evleri kiralayabilmişlerdir. Bir katılımcı ise kiralamak için bakmaya gittiği evde emlakçının cinsel saldırısına uğradığını bildirmiştir. Uluslararası standartlarda da dikkat çekildiği üzere toplumsal damgalanmadan ötürü kişilerin şikayet mekanizmalarını da etkili kullanamadığı, polislerin de bu gibi durumlarda transları suçladığı görülmektedir.

Toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin hedefi haline gelen transların cinsiyet ifadelerinin heteronormatif beklentilerle uyumlu olmaması sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılmaları ve kimi durumlarda kişilerin ‘kabul edilebilir’ giyinmeye zorlanmaları, hem kurumsal hem de kişiler arası şiddetin boyutları literatür açısından incelenmişti. Doan (2007)’ın da tespit ettiği gibi şiddet korkusu ve güvenlik tehdidinin kişiyi kabul edilebilir şekilde davranmaya, giyinmeye zorlaması da dahil olmak üzere araştırma bulgularının literatürdeki bu tespitleri doğrular nitelikte olduğu görülmüştür. İstanbul görüşmeleri bakımından güvenlik teması ele alındığında, güvenlik sorunlarının kamera sistemleri, ışıklandırma çalışmaları ve asayiş düzeninin güçlendirilmesi ile ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar yapılması gerektiği görülmektedir. Güvenlik konusunu yalnızca kentsel hizmetlerle çözüme kavuşturmanın da mümkün olmadığı, bu sorunun çözümüne yönelik bütüncül politikaların izlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde farkındalığın artırılmasına yönelik özellikle kamu çalışanlarına eğitimler verilmesi gerekmektedir. Güvenlik sorunu yaşayan katılımcıların kamu çalışanları tarafından da ayrımcılığa maruz bırakılacağı endişesiyle şikayet mekanizmalarını kullanmamaları dikkat çekicidir. Kamu görevlileri kişinin cinsiyet kimliği ya da cinsiyet ifadesi sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakılmayacağını taahhüt

etmeli, bunun gerçekleşmesi halinde cezasızlık politikalarıyla failin ödüllendirilmesi ve toplumda ataerkil kalıp yargıların beslenmesi yerine süreç liyakatle yürütülmeli, kamu kurumları bütün kenttaşlar için erişilebilirliği ve adaleti tesis etmelidir.

Güvenlik sorununun toplu taşıma araçlarında da gerçekleşmesi kişinin kent içi hareketliliğini de etkilemektedir. Toplu taşıma araçları herkes için güvenli hale getirilmeli, taciz ve fiziksel/ sözel şiddete yönelik önlemler alınmalı, şiddet eylemi gerçekleştiğinde yerel yönetim bunun sorumluluğunu üstlenip sürecin takibini yapmalıdır. Ayrıca her mahallede kurulacak danışma merkezleri ile yerel yönetimler ve kenttaşlar arasında ilişkilene geliştirilebilir, kişilerin talep, öneri ve görüşleri bu birimlerden sağlanarak herkes için çoğulcu, bütünlükçü kentsel politikalar üretilebilir. Lahor görüşmelerinde ise güvenliğin kentteki hemen hemen bütün hak alanlarına erişimde temel bir etken olduğu görülmektedir. Kentte ışıklandırma ve kamera sistemleri gibi kentsel hizmetlerin yetersizliğinin kişilerin güvende hissetmemeleriyle olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Bununla birlikte toplumdaki baskın ataerkil kültürün ve translara yönelik yaygın şiddetin transların kamusal alana çıkmalarını olumsuz yönde etkilediğini söylemek mümkündür. Kentteki asayiş hizmetlerinden memnuniyet kısmında İstanbul görüşmeleriyle benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Polisler tarafından ayrımcılığa, keyfi cezalara ve kötü muameleye maruz bırakılan transların herhangi bir şiddete maruz kaldıklarında da şikayetçi olmaya çekindikleri görülmüştür. Bununla birlikte anayasal hakları olduğu için translar bunun mücadelesini vermiş, kimi polis karakollarındaki translara yönelik bakış açısının değiştirilmesini de sağlamışlardır.

Hareketlilik temasında Lubitow'un translara yönelik şiddeti normalleştiren kültürel sistemin biçimlendirdiği hareketlilik deneyimi olarak kavramsallaştırdığı 'trans hareketliliği' kavramı benimsenmiş, transların kent içi hareketlilik örüntüleri ve deneyimleri yine bu kavramın da dikkat çektiği üzere cinsiyet ifadesinin heteronormatif beklentilerle uyumunu da dahil edecek şekilde analiz edilmiştir. İstanbul'daki kentsel hareketliliğe bakıldığında, katılımcılar genel olarak aydınlatma çalışmalarının ve kamera sistemlerinin kentsel hareketliliğe olumlu etkisi olacağını, gece kentte ve hatta daha mikro ölçek olarak mahallede ve sokakta rahatça

dolaşamadıklarını, kentsel ulaşımın hemen her vakit erişilebilir olmamasının da bunu etkilediğini ifade etmişlerdir. Kentsel ulaşım ağı katılımcılar tarafından genel olarak olumlu yönde değerlendirilmişse de bu araçların kullanımı sırasında karşılaşılan kimlik kontrolü temel sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Katılımcıların hemen hepsi toplu taşıma araçlarında kullandıkları İstanbulkart sebebiyle sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Diğer araçlarda bu sorunla karşılaşma olasılığın daha az olmakla birlikte hemen her otobüs kullandıklarında bu sorunla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. İstanbulkart cihaza okutulduğunda, kim tarafından basıldığını şoförün takip ettiği ekranda kadınlar için 'K', erkekler için 'E' harfi belirlemek ve kişiler cinsiyet ifadeleri sebebiyle ayrımcılığa, sorgulanmaya, psikolojik şiddete maruz bırakılmaktadırlar. Bu sorunun çözümü için burada yer alan cinsiyet bilgisinin kaldırılması ya da düzenlenebilir hale getirilmesi ve tüm toplu taşıma araçlarında çalışanlara, metrolarda bulunan güvenlik görevlilerine LGBTİ+'ları da içeren toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimlerinin verilmesi gerekmektedir. Bu eğitimler yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik eğitimler olmamalı, iletişim tekniklerini de içermeli ve anlayışı, çoğulculuğu, kapsayıcı politikaları benimsemesi gereken kamu kurumlarının bu ilkelerin çalışanları tarafından da içselleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilmelidir.

Lahor'da ise kentsel hareketlilikte tüm katılımcıların toplu taşıma araçlarını kullanmaktan kaçındıklarını belirtmeleri, metrobüs, metro ve otobüs hatlarının genellikle ana yollardan gitmesi ve kişilerin yaşadığı yerlere uzak olmasının dışında toplu taşıma araçlarında kişiler yoğun olarak tacize maruz bırakıldıklarından bunları kullanmadıklarını ifade etmişlerdir. Kullanmaya çekinmenin bir yönü de ulaşım araçlarının cinsiyete göre ayrılmış olmasıyla ve kişinin her iki bölümde de savunmasız hale gelmesiyle ilişkili olduğu belirtilmiş, kimi katılımcılar transların kullanabileceği üçüncü bir bölümün olması gerektiğini kimi translar ise tüm cinsiyete göre ayrışmanın otobüslerden kaldırılması gerektiğini ifade etmiştir. Hareketliliği kısıtlayan durumlara bakıldığında ise bu genellikle güvenli olmadığı düşünülen bölgelerle ilişkilendirilmiştir.

Kentsel hizmetlere erişim ele alındığında, kenttaşların yaşadığı bölgede ilçe

belediyesinin faaliyetlerinden neredeyse hiç haberdar olmadıkları; kültürel etkinlikler, meslek edindirme kursları, hobi kursları, kütüphane hizmeti, spor salonu ve sağlık hizmeti hakkında çok az bilgi edindikleri, bu çalışmaların kentte yaşayanlara yeterince ulaşmadığı, duyurulmadığı görülmektedir. Belediye hizmetlerinin, katılımcılar tarafından genel olarak altyapı hizmetleri, aydınlatma ve temizlik hizmetleri olarak anlaşıldığı görülmüş, pandemi sürecinde kısıtlı da olsa gıda yardımıyla faydalanan katılımcılar olmuştur. Kentsel hizmetler başlığında özellikle iki durum dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki kamusal tuvaletlerin kullanımı, ikincisi ise Gönüllü Test Danışmanlık Merkez'lerinin varlığıdır. İstanbul'da yalnızca Beşiktaş ve Şişli Belediyeleri olmak üzere iki ilçede hizmet veren Gönüllü Test Danışmanlık Merkezleri toplum sağlığı için, kenttaşları anonim olarak test yapmaya teşvik ettiği için önemlidir. Bu hizmet, önemli bir ihtiyaç alanına denk düşmektedir ve Anadolu yakasında bu hizmeti sağlayacak bir merkezin açılması hem Anadolu yakasında bulunanlar için bu hizmeti daha erişilebilir kılacak hem de testin kullanımının yaygınlaşmasında etkili olacaktır.

Kamusal tuvalet hizmetleri ele alındığında, transların cinsiyet ifadeleri sebebiyle ayrımcılığa maruz bırakıldıkları ve bu hizmetten çoğunlukla mahrum kaldıkları hatta bir katılımcının bu hizmete gün içerisinde ihtiyaç duymamak için kendince 'su içmemek' gibi önlem aldığını ifade etmesi, kenttaşların bu hizmete erişimlerinin önündeki engele dair çarpıcı bir gerçeklik sunmaktadır. Güvenlik görevlileri tarafından ya da tuvalette bulunanlar tarafından psikolojik şiddete, sözel şiddete maruz bırakılan kişilerin yalnızca bu hizmetten mahrum kalmadığı, yaşadığı sorunun aynı zamanda ruh sağlığı açısından da travmalara sebep olduğu görülmektedir. Bu sorunun çözümü de toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde üretilecek bütüncül politikalarla ilişkilidir elbette, ancak öncelikle tüm kamu kurumlarında, ulaşım araçları istasyonlarında ve parklarda bulunan ortak/ çoklu kullanım kamusal tuvaletlere ek olarak bir de tek kişinin kullanabileceği, bağımsız girişi olan tuvaletlere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu tuvaletler hem cinsiyet ifadesi, cinsiyet kimliği farketmeksizin herkes tarafından kullanılabilen tuvaletler olmalı, hem de engelli erişimine uygun olarak tasarlanmalıdır. İlçe belediyelerinin hizmetleri hakkında orada yaşayanların yeterince

bilgilendirilmediği, kişilerin bazı hizmetlerin mevcut olduğunun, bazılarının da talep edilebilir olduğunun farkında olmadığı görülmektedir. Kenttaşlar, kolaylıkla katılımcı mekanizmalara erişebilmeli hatta bu mekanizmaların varlığının ve kullanılabileceğinin farkında olmalıdır. Kenttaşlar ile belediyenin ilişkileneşmesini kolaylaştırmak ve kenttaşların, kentsel hizmetlere erişimin ötesine geçerek kent hakkında alınan kararlara katılmasını mümkün kılmak için her semtte ya da mahallede sosyal merkezler kurulmalıdır.

Lahor görüşmelerinde de kentsel hizmetler başlığında ışııklandırma ve temizlik hizmetleri, parklar, umumi tuvaletler öne çıkmıştır. Anlatılarda sıklıkla bahsedilen sınıf eşitsizliğinin belediye hizmetlerinin tüm kente yayılmamasında ve sadece belli bölgelerde ‘üst sınıfların yaşadığı’ bölgelerde bu hizmetin sunulmasında etkili olduğu görülmektedir. Katılımcılar ışııklandırma sistemleri, kamera sistemleri, kaldırımlar, altgeçitlerin ışııklandırılması gibi hizmetlerde Lahor kentinin diğer kentlerle karşılaştırıldığında çok daha iyi olduğunu ancak bu hizmetlerin kentte sadece üst sınıfların yaşadığı bölgelerde sunulduğu için kentin önemli bir çoğunluğunun karanlıkta, temizlik ve kanalizasyon sisteminden yoksun olduğu ifade edilmiştir. Parkların kullanımına ilişkin olarak ise katılımcıların hava kirliliği ve parkların yine sadece bazı bölgelerde kümelenmesiyle ilişkili olarak nadiren parklara gittiği görülmüştür. Bir katılımcı en son 20 yıl önce parka gittiğini ifade etmiştir. Bir katılımcının ise evinin yakınında olduğunu söylediği park eve 6 kilometre uzaklıktadır. Parklardaki güvenlik konusu ise bölgeden bölgeye çeşitlilik göstermekte ve kimi parklarda güvenliklerin olduğu için buralarda güvende hissettiklerini ama yine güvenlik olduğu için zaman zaman bu parklara alınmadıklarını ifade etmişlerdir. Umumi tuvaletlerin kullanımında ise bütün katılımcılar buralardaki öncelikli sorunun hijyen olduğunu ve ardından da kimi zaman kimlikleri sebebiyle buralarda ayrımcılığa maruz bırakıldıklarını bildirmişlerdir.

Son olarak kentsel demokrasi ve katılım temasına bakıldığında, katılımcıların genellikle bu mekanizmalardan ve kent konseylerinden haberdar olmadığı, belediye ile şikayet gerekçesiyle yalnızca birkaç kez iletişime geçildiği görülmektedir.

Katılımcılar, yaşadıkları mahallede ve kentte ‘söz sahibi olduklarının’ farkında olmamakla birlikte, çeşitli girişimlerle kentsel yaşama etki ettikleri ve kenti dönüştürdükleri de görülmektedir. Bu konuda tüm kenttaşların ama bu konu özelinde transların kent konseylerine katılımlarının teşvik edilmesi, kent konseyi bünyesinde meclis ve çalışma grubu kurarak sorunların, taleplerin ve önerilerin tespit edilerek aktarabileceği, nihayetinde karar alma mekanizmalarına transların da dahil olabileceği katılım mekanizmalarının önü açılmalıdır. Lahor’daki anlatılar kişinin varoluşuyla mahallesini ve kenti nasıl dönüştürebileceğine ilişkin önemli fikirler sunmaktadır. Görüşme yapılan birçok kişi anayasal haklarına referans vererek hem trans topluluğunu hem de toplumu transların hakları, eşit vatandaşlıkları konusunda bilinçlendirdiğini ifade etmiştir. Kolektif bir mücadele ile kazanımı mümkün olan kent hakkının Dünya Kent Hakkı Şartı’nda da bahsedildiği gibi bireylere yüklediği sorumluluklar vardır ve translar öncelikle transların güçlenmesini ve farkındalık kazanmasını sağlamayı ve daha sonra hep birlikte kentsel dönüşümü inşa etmeyi önermişlerdir.

Bu tez çalışmasında yeterince derinleşemeyen ancak transların kent hakkı açısından ele alınması gereken ‘yereldeki kentleşme sürecinin trans gettoları nasıl etkilediği/ dönüştürdüğü ya da mekanın üretimine transların nasıl katkı sağladığı, kentsel toplumsal mücadeledeki trans aktivizmin yeri’ gibi önemli meseleler bir başka çalışmanın konusu olarak kaldı. Literatür kısmında kent hakkı tüm devrimci ve radikal tartışmalarıyla ele alınırken hak temelli bir izleme çalışması için hazırlanan göstergelerle belki de ehlileştirildi, nihayetinde kent hakkı da olası talep formülasyonlarına sıkıştırıldı ve transların kent hakkı açısından konu oldukça daraldı. Kentsel mekanın yaratımı/ üretiminde devlet, yerel yönetimler, toplumsal hareketler ve sermayenin birlikte incelenmesi gerektiğinden bahsedilmişti (Okan, 2013). Bu çalışmada yer verilmeyen trans gettoların özellikle etkilendiği sermaye ilişkilerinin ve soylulaştırmanın da transların kent hakkı açısından daha derinlikli ele alınmasına ihtiyaç olduğu görülmektedir. Kontrolün sermaye ve devletten halka geçmesi için kolektif eylemlere ve taleplere bakılmasını da gerektiren transların kent hakkı meselesi bu çalışmada, belediye hizmetlerindeki olası dönüşümler, imkanlar, talepler ve

itirazların ele alınmasıyla kısmen kent deneyimine indirgenmiş oldu. Bununla birlikte çalışma süresince araştırmacıya eşlik eden çalışmadaki bu gerilim, gösterge temelli izleme ile pratik bir sonucun elde edilebilmesi için tercih edildi.

Türkiye ve Pakistan’da son yıllarda yükselen toplumsal cinsiyet karşıtı söylemler ve eylemlerin cinsiyet uyum süreci ve yasal olarak tanınma başta olmak üzere sağlık, eğitim, istihdam ve kamusal yaşama katılımında da transların ve trans aktivizmin önüne iktidarın yeni stratejilerle yeni engeller çıkaracağını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerin Macaristan’dan Polonya’ya, ABD’ye benzer retorik kullanarak adım adım kadın ve LGBTİ+ haklarına ket vurma girişimleri karşısında trans aktivizmin de ne tür ittifaklar kurarak bu engellere karşı nasıl mücadele edeceğini göreceğiz. Hiç şüphe yok ki ulusötesi dayanışma ve bilgi/ deneyim aktarımı bu mücadelede önemli bir rolü üstlenecektir.

EKLER

EK-1: Yasa Tasarısı [Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası]²⁸

Transların haklarının ve refahlarının korunmasının, telafisinin [relief] ve iyileştirilmesinin [rehabilitation] sağlanması ve bununla ilişkili konulara ilişkin;

Transların haklarının korunması, telafisi ve iyileştirilmesi ile refahlarının sağlanması ve bunlarla bağlantılı ve bunlarla ilgili konular için uygun olan;

İşbu kanun aşağıdaki şekilde yürürlüğe girmiştir:-

BÖLÜM 1: ÖNSÖZ

1- Kısa başlık, kapsam ve başlangıç.-

- (1) Bu Yasa, 2018 Trans Kişiler (Haklarının Korunması) Yasası [Transgender Persons (Protection of Rights) Act]²⁹ olarak adlandırılabilir.
- (2) Pakistan'ın tamamını kapsamaktadır.
- (3) Derhal yürürlüğe girecektir.

2- Tanımlar: (1) Bu kanunda, konu veya bağlam bakımından aksine bir hüküm bulunmadıkça,-

- (a) “**Yasa**” 2018 Trans Kişiler (Hakların Korunması) Yasası anlamına gelir;
- (b) “**CNIC**” Bilgisayarlı Ulusal Kimlik Kartı anlamına gelir;
- (c) “**Şikayetçi**” bir taciz eyleminden mağdur olduğu için şikayette bulunan trans anlamına gelir.
- (d) “**CRC**” Çocuk Kayıt Sertifikası [Child Registration Certificate] ve ya B-Form anlamına gelir;
- (e) “**Cinsiyet ifadesi**” [gender expression] bir kişinin kendi cinsiyet kimliğini

²⁸Pakistan'da 2018 yılında kabul edilen yasanın çevirisidir.

Bkz.:https://na.gov.pk/uploads/documents/1526547582_234.pdf Son Erişim Tarihi, 20.11.2022

²⁹ Metinde köşeli parantezler, yasanın aslında yer alan kelimelerin vurgulanması amacıyla kullanılmıştır.

sunması [presentation] ve/veya cinsiyet kimliğinin başkaları tarafından algılanması anlamına gelir;

(f) **“Cinsiyet kimliği”** [gender identity] bir kişinin kendisini erkek, kadın veya her ikisinin karışımı ya da hiçbiri olarak en içsel ve bireysel benlik duygusu anlamına gelir; bu, doğumda atanan cinsiyete [sex assigned at birth] karşılık gelebilir veya gelmeyebilir;

(g) **“Hükümet”** Federal Hükümet anlamına gelir;

(h) **“Taciz”** cinsel, fiziksel, zihinsel ve psikolojik tacizi kapsar; bu, zorlama amaçlı her türlü agresif baskı veya korkutma [intimidation], kasıtlı zorlama, istenmeyen cinsel yaklaşım [advance], cinsel iyilik talebi [request for sexual favors] veya cinsel nitelikteki diğer sözlü veya yazılı iletişim veya fiziksel davranış veya cinsel olarak küçük düşürücü tutumlar, yaşam, hareketlilik veya iş performansına müdahale edilmesine neden olma veya şikayetçiyi bu tür taleplere uymayı reddettiği veya şikayette bulunduğu için cezalandırma girişimi de dahil olmak üzere göz korkutucu, düşmanca veya saldırgan bir iş veya yaşam ortamı yaratma anlamına gelir;

(i) **“NADRA”** Ulusal Veri Tabanı ve Kayıt Kurumu anlamına gelir;

(j) **“Bildirim”** Resmi Gazete’de yayımlanan bir bildirim anlamına gelir;

(k) **“PMDC”** 1962 tarihli PMDC [Pakistan Medical and Dental Council] Yönetmeliği uyarınca oluşturulan Pakistan Tıp ve Diş Hekimliği Konseyi anlamına gelir;

(l) **“Açıklanmış”** [prescribed/ öngörülen] bu Yasa uyarınca Hükümet tarafından yapılan kurallarla açıklanmış anlamına gelir;

(m) **“Kurallar”** bu Yasa uyarınca yapılan kuralları ifade eder; ve

(n) **“Trans kişi”** aşağıdaki özelliklere sahip bir kişidir:-

- (i) Erkek ve kadın genital özelliklerinin karışımı veya doğuştan gelen belirsizliklerle birlikte interseks (khusra); veya
- (ii) Doğumda erkek olarak atanan ancak genital eksizyon veya kastrasyon [hadım etme] geçiren eunuch [hadım]; veya
- (iii) Trans erkek, trans kadın, *KhawajaSira* veya cinsiyet kimliği ve/veya

cinsiyet ifadesi, doğumları sırasında kendilerine atanan cinsiyete dayalı toplumsal normlardan ve kültürel beklentilerden farklı olan herhangi bir kişi.

(2) Bu kanunda tanımlanmayan bir kelime veya ifade, 1898 tarihli Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu veya 1860 tarihli Pakistan Ceza Kanununda (Act XLV of 1860) kendisine atfedilen anlamla aynı anlama gelir.

BÖLÜM 2: TRANS KİŞİNİN KİMLİĞİNİN TANINMASI

3. Trans kişinin kimliğinin tanınması.- (1) Trans bir kişi, bu Yasanın hükümlerine uygun olarak, kendi algıladığı [self-perceived] cinsiyet kimliğine göre tanınma hakkına sahip olacaktır.

(2) Alt bölüm (1) kapsamında trans olarak tanınan bir kişi, NADRA dahil ancak bununla sınırlı olmamak üzere tüm devlet dairelerinde kendi algıladığı cinsiyet kimliğine göre kendini kaydettirme hakkına sahip olacaktır.

(3) Pakistan vatandaşı olan ve on sekiz yaşını doldurmuş her trans kişi, 2000 NADRA Yönetmeliği (VIII of 2000) veya diğer ilgili kanunların hükümlerine uygun olarak CNIC, CRC, Sürücü ehliyeti ve Pasaport üzerinde kendi algıladığı cinsiyet kimliğine göre kendisini NADRA'ya kaydettirme hakkına sahip olacaktır.

(4) NADRA tarafından halihazırda CNIC verilmiş olan bir trans kişinin, 2000 Yönetmeliği (VIII of 2000) hükümleri uyarınca CNIC, CRC, Sürücü ehliyeti ve Pasaport üzerinde kendi algıladığı kimliğine göre adını ve cinsiyetini değiştirmesine izin verilecektir.

BÖLÜM 3: BELİRLİ EYLEMLERİN YASAKLANMASI

4. Ayrımcılık yasağı.- Hiç kimse trans bir kişiye karşı aşağıdaki gerekçelerden herhangi birine dayanarak ayrımcılık yapamaz:-

- (a) eğitim kurumlarının ve bu kurumlardaki hizmetlerin reddedilmesi veya durdurulması ya da bu kurumlarda adil olmayan muameleye tabi tutulması;
- (b) istihdam, ticaret veya meslekte ya da bunlarla ilgili olarak adil olmayan muamele;
- (c) istihdam veya mesleğin reddedilmesi veya sona erdirilmesi [termination/ işten çıkarma];
- (d) sağlık hizmetlerinin reddedilmesi veya durdurulması [discontinuation] ya da sağlık hizmetlerinde adil olmayan muamele;
- (e) genel kamunun kullanımına ayrılmış ya da kamunun kullanımına alışılmış [customarily available] herhangi bir mal, konaklama, hizmet, tesis, fayda, ayrıcalık veya fırsata erişimin veya bunların sağlanmasının veya bunlardan yararlanılmasının reddedilmesi veya durdurulması veya bunlara ilişkin adil olmayan muamele;
- (f) dolaşım hakkı [hareket hakkı/ right to movement], güvenli seyahat ve kamuya açık ulaşım fırsatlarından yararlanma hakkının reddedilmesi veya durdurulması ya da adil olmayan muameleye tabi tutulması;
- (g) taşınır ve taşınmaz mülkleri kullanma [reside/ ikamet etme], satma/ satın alma, kiralama veya başka bir şekilde işgal etme (occupy/ ele geçirme), miras bırakma hakkının reddedilmesi veya durdurulması veya bu haklara ilişkin adil olmayan muamele;
- (h) kamu veya özel görevlere [office/ vazife] aday olma veya bu görevlerde bulunma fırsatının reddedilmesi veya durdurulması veya adil olmayan muamele; veya
- (i) trans bir kişinin bakımı, gözetimi [custody] veya istihdamı altında olabileceği resmi veya özel kurum, kuruluş, enstitü, departman, merkezlere erişimin engellenmesi, bu kurumlardan çıkarılması veya bu kurumlarda adil olmayan muameleye maruz kalması.

5. Tacize karşı yasak.- Bu Yasada tanımlandığı şekliyle trans kişilere cinsiyetleri [sex], cinsiyet kimlikleri [gender identity] ve cinsiyet ifadelerine [gender expression] dayalı olarak ev içinde ve dışında taciz edilmeleri yasaktır.

BÖLÜM 4: HÜKÜMET TARAFINDAN YAPILAN YÜKÜMLÜLÜKLER

6. Hükümetin yükümlülükleri.- Hükümet, trans kişilerin topluma tam ve etkin katılımını ve topluma dahil edilmelerini sağlamak için aşağıdaki adımları atacaktır:-

(a) transların kurtarılması [rescue], korunması ve iyileştirilmesinin [rehabilitation] yanı sıra trans kişilere tıbbi imkanlar, psikolojik bakım, danışmanlık ve yetişkin eğitimi sağlamak için Koruma Merkezleri ve Güvenli Evler kurmak;

(b) Her türlü suç veya suça karışan trans kişiler için ayrı cezaevleri, hapishaneler, hapsedme hücreleri vb. oluşturmak;

(c) Kamu görevlilerinin, özellikle de kolluk kuvvetleri ve sağlık kurumlarının -ancak bununla sınırlı olmamak üzere-, trans kişileri ilgilendiren meseleler ve bu kişilerin korunması ve mağduriyetin giderilmesi [relief] gerekliliği konusunda periyodik olarak duyarlı hale getirilmesi ve bilinçlendirilmesi için mekanizmalar kurmak;

(d) Trans kişilerin geçimini kolaylaştırmak, teşvik etmek ve desteklemek için özel mesleki eğitim programları oluşturmak;

(e) Teşvikler, kolay kredi programları ve hibeler sağlayarak trans kişileri küçük işletmeler kurmaya teşvik etmek; ve

(f) Bu Yasanın amacını gerçekleştirmek için gerekli diğer tedbirleri almak.

BÖLÜM 5: TRANS KİŞİLERİN HAKLARININ KORUNMASI

7. Miras hakkı.- (1) Trans kişilere, miras hukuku kapsamında öngörülen [prescribed] mülkiyetten hak ettikleri payı alma konusunda hiçbir ayrımcılık yapılmayacaktır.

(2) Trans kişilerin payı, Pakistan'daki miras hukukuna uygun olarak CNIC üzerinde beyan edilen cinsiyete göre belirlenecektir.

(3) Trans kişilerin miras payı aşağıdaki gibi olacaktır:-

(i) trans erkek [transgender male] için miras payı erkeğinki olacaktır;

(ii) trans kadın [transgender female] için miras payı kadınıninki olacaktır;

(iii) Hem erkek hem de kadın olan veya doğumdan sonra durumlarının belirlenmesi zor olan kişiler gibi belirsiz cinsiyet özelliklerine [ambiguous characteristics] sahip kişiler için aşağıdakiler uygulanacaktır:-

- (a) Kişinin kendini algıladığı cinsiyet kimliği trans erkek [transgender male] ise, 18 yaşını doldurduktan sonra miras payı erkeğe ait olacaktır;
- (b) Kişinin 18 yaşına ulaştığında, kendi algıladığı cinsiyet kimliği trans kadın [transgender female] ise, miras payı kadının olacaktır;
- (c) Kişinin 18 yaşına geldiğinde, kendi algıladığı cinsiyet kimliği ne trans erkek [transgender man] ne de trans kadın [transgender woman] ise, miras payı bir erkek ve bir kadın için iki ayrı dağıtımın ortalaması olacaktır; ve
- (d) 18 yaşın altında, sağlık görevlisi tarafından baskın erkek veya kadın özellikleri temelinde belirlenen cinsiyet.

8. Eğitim Hakkı.- (1) Trans kişilere, öngörülen şartların yerine getirilmesi kaydıyla, kamu veya özel herhangi bir eğitim kurumuna kabul edilmeleri konusunda ayrımcılık yapılmayacaktır.

(2) Tüm eğitim kurumları, herhangi bir ayrımcılık yapmadan ve diğerleriyle eşit şekilde eğitim ve spor, rekreasyon [recreation/ hoşça vakit geçirme] ve boş zaman [leisure] etkinlikleri için fırsatlar sağlayacaktır.

(3) Hükümet, 1973 tarihli Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 25A maddesi ile güvence altına alındığı üzere trans kişilere ücretsiz ve zorunlu eğitim sağlamak için adımlar atacaktır.

(4) Özel ya da kamuya ait bir kurumun, bunlarla sınırlı olmamak üzere, kişinin cinsiyeti, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi nedeniyle bir kişiye karşı ayrımcılık yapması yasa dışıdır:

- (a) kimlerin kabul edileceğinin belirlenmesinde; veya
- (b) kabulün teklif edildiği şartlar veya koşullarda; veya
- (c) kişinin fırsatlara, eğitime veya eğitimle ilişkili diğer olumlu dışsallıklara

[externalities] erişimini redddederek veya erişimini sınırlandırarak; veya

(d) Bir kişinin cinsiyetine, cinsiyet kimliğine ve/veya cinsiyet ifadesine dayalı olarak uygun öğrenci tesislerine erişimi redddederek.

9. İstihdam hakkı.- (1) Hükümet, 1973 tarihli Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. Maddesi ile güvence altına alındığı üzere, trans kişilerin herhangi bir yasal meslek veya uğraş edinme ve herhangi bir yasal ticaret veya iş yapma hakkını güvence altına almalıdır.

(2) Hiçbir kurum, kuruluş, departman, organizasyon, işe alım, terfi, atama, transfer ve diğer ilgili konular dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere istihdamla ilgili hiçbir konuda herhangi bir trans kişiye karşı ayrımcılık yapmayacaktır.

(3) Bir işverenin cinsiyet, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi nedeniyle bir çalışana karşı ayrımcılık yapması yasalara aykırı olacaktır:

(a) kime iş teklif edileceğinin belirlenmesinde; veya

(b) istihdamın teklif edildiği şartlar veya koşullarda; veya

(c) çalışanın terfi, transfer veya eğitim fırsatlarına ya da istihdamla ilişkili diğer avantajlara erişimini redddederek veya sınırlandırarak; veya

(d) çalışanı işten çıkararak; veya

(e) çalışanı başka herhangi bir zarara maruz bırakarak

10. Oy kullanma Hakkı.- Hiçbir trans kişi ulusal, il [provincial/ eyalet] ve/veya yerel yönetim seçimlerinde oy kullanma hakkından mahrum bırakılmayacaktır:

Şu şartla ki, oy verme yerlerine erişim trans kişinin nüfus cüzdanında (CNIC) beyan ettiği cinsiyete göre belirlenecektir.

11. Kamu görevinde bulunma hakkı.- (1) Trans kişilerin kamu görevlerine seçilmek için yarışmak istemeleri halinde cinsiyet, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi temelinde ayrımcılık yapılmayacaktır.

12. Sağlık Hakkı.- Hükümet, trans kişilerle ilgili olarak ayrımcılık yapılmamasını sağlamak için aşağıdaki tedbirleri alacaktır:-

(a) PMDC ile işbirliği içinde trans kişilerin belirli sağlık sorunlarını [specific health issue/ trans kişilere özgü sağlık meselelerini] ele almak için tıbbi müfredati gözden geçirmek ve doktorlar ve hemşire personeller için araştırmaları geliştirmek;

(b) Hastanelerde ve diğer sağlık kurum ve merkezlerinde trans kişiler için elverişli ve güvenli bir ortam sağlayarak erişimi kolaylaştırmak;

(c) trans kişilerin gerekli tüm tıbbi ve psikolojik cinsiyet uyumlama [gender corrective treatment] tedavilerine erişimini sağlamak;

13. Toplanma Hakkı.-(1) Hükümet, 1973 tarihli Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 16. Maddesi uyarınca trans kişilerin toplanma özgürlüğünü güvence altına almalıdır.

(2) Hükümet trans kişiler için uygun güvenlik önlemlerinin alınmasını sağlayacak adımlar atmalıdır.

(3) Kamu düzeni adına kanunla getirilen kısıtlamalara tabi olmak kaydıyla, kişinin cinsiyeti, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi temelinde ayrımcılık yapılmayacaktır.

14. Kamusal alanlara erişim hakkı.- (1) Hiçbir trans kişinin, yalnızca cinsiyeti, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi nedeniyle kamusal alanlara, eğlence yerlerine veya dini amaçlı yerlere erişimi engellenemez.

(2) Hükümet, 1973 tarihli Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 26. Maddesi uyarınca trans kişilerin kamusal alanlara erişimini sağlamalıdır.

(3) Trans kişilerin (1) numaralı alt bölümde belirtilen genel kamunun erişimine açık tesislere ve kamuya açık yerlere erişiminin engellenmesi hukuka aykırı olacaktır.

15. Mülkiyet Hakkı.- (1) Hiçbir trans kişi cinsiyet, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesine dayalı olarak mülk, ev kiralama [tenancy], satın alma, satma, kiraya verme

[lease property] hakkından mahrum bırakılamaz.

(2) Herhangi bir trans kişiye cinsiyet, cinsiyet kimliği ve/ya cinsiyet ifadesine dayalı olarak kiralama [renting], devren kiralama [subletting] veya kiracı olma [tenancy] konusunda ayrımcılık yapılması yasa dışıdır.

16. Temel hakların Güvencesi.- (1) Bu bölümde belirtilen haklara ek olarak, 1973 Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası Bölüm I, Kısım II’de belirtilen Temel Haklar her trans kişi için tartışmasız olarak mevcut olacaktır.

(2) Alt bölüm (1)’de belirtilen temel hakların korunması ve cinsiyet, cinsiyet kimliği ve/veya cinsiyet ifadesi temelinde hiçbir kişiye ayrımcılık yapılmamasını sağlamak Hükümetin görevidir.

17. Suçlar ve Cezalar.- (1) Her kim, herhangi bir trans kişiyi dilencilik için çalıştırır, zorlar veya kullanırsa, altı aya kadar hapis cezasıyla veya elli bin ruپیe kadar [yaklaşık 230 dolar] para cezasına veya her ikisine birden çarptırılabilir.

BÖLÜM 6: YAPTIRIM MEKANİZMASI

18. Yaptırım Mekanizması.- Anayasa veya 1860 Pakistan Ceza Kanunu (Act XLV of 1860), 1898 Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu (Act V of 1898) veya 1908 Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu (Act V of 1908) kapsamında mevcut olan hukuk yollarına ek olarak, mağdur trans kişi, burada güvence altına alınan haklardan herhangi birinin kendisine tanınması halinde Federal Ombudsman, Kadının Statüsü Ulusal Komisyonu ve İnsan Hakları Ulusal Komisyonuna (NCHR) şikayette bulunma hakkına sahip olacaktır.

BÖLÜM 7: MUHTELİF [MISCELLANEOUS/ DİĞER]

19. Kanun, diğer kanunlar üzerinde üstün etkiye sahiptir.- Bu Yasanın hükümleri, yürürlükte olan diğer yasalar üzerinde üstün etkiye sahip olacaktır.

20. Hükümetin kural koyma yetkisi.- Hükümet, bildirim yoluyla, bu Yasanın amaçlarını gerçekleştirmek için kurallar koyabilir.

21. Zorlukları ortadan kaldırma yetkisi.- Bu Yasa hükümlerinin uygulanmasında herhangi bir güçlük ortaya çıkarsa, Hükümet, Resmi Gazete’de yayımlanacak bir emirle, bu Yasa hükümlerine aykırı olmamak kaydıyla, güçlüklerin giderilmesi için gerekli ve uygun gördüğü hükümleri koyabilir veya bu yönde talimat verebilir:

Şu şartla ki, bu Yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren iki yıllık sürenin bitiminden sonra böyle bir emir verilmeyecektir.

Amaçların ve Gerekçelerin Açıklanması

Trans kişiler ülkedeki en marjinal topluluklardan birini oluşturmakta ve toplumsal dışlanmadan ayrımcılığa, eğitim olanaklarından yoksunluğa, işsizliğe, tıbbi olanaklardan yoksunluğa kadar uzanan sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Pakistan Yüksek Mahkemesi 2009 yılında aldığı bir kararla Pakistan yasalarında ‘hadımların’ [eunuchs] temel haklarından mahrum bırakılmasına yer olmadığını belirtmiştir. Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası’nın 25. Maddesi tüm vatandaşlara kanun önünde eşitliği garanti etmesine, 26. Maddenin (1). Fıkrası ve 27. Maddenin (1). Fıkrası, diğerlerinin yanı sıra, cinsiyete dayalı ayrımcılığı açıkça yasaklamasına ve 19. Madde tüm vatandaşlara konuşma ve ifade özgürlüğü sağlamasına rağmen, trans kişilere yönelik ayrımcılık ve zulüm devam etmektedir.

Trans kişiler (Hakların Korunması) Yasa Tasarısı, 2017 şunları amaçlamaktadır:

- (i) Trans kişiyi tanımlamak
- (ii) Trans kişilere karşı ayrımcılığı yasaklar;
- (iii) Trans kişilere bu şekilde tanınma hakkı ve kendi algıladıkları cinsiyet kimliği hakkı [right to self-perceived gender identity] tanımak
- (iv) Hiçbir kuruluşun istihdam, işe alma, terfi, eğitim ve diğer ilgili konularda trans kişilere karşı ayrımcılık yapmamasını sağlamak; ve
- (v) Hükümet tarafından trans kişiler için refah tedbirleri alınmasını sağlar.

Tasarı, yukarıdaki amaçlara ulaşmayı hedeflemektedir.

Ek-2: Görüşme Soruları

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME SORULARI

1.Sosyo-demografik bilgiler

1.1.●Kaç yaşındasınız?

●Cinsiyetinizi nasıl tanımlıyorsunuz?

●Eğitim durumunuzu belirtir misiniz? (En son mezun olduğunuz eğitim düzeyi)

●İstihdam durumunuz nedir? (Şu anda gelir getiren bir işte çalışıyor musunuz/Çalışmıyorsanız, ihtiyaçlarınızı karşılamak için ayni veya nakdi yardım alıyor musunuz? Yardım alıyorsanız kimlerden ya da hangi kurumlardan alıyor sunuz?)

● Sosyal güvenceniz var mı? Varsa ne tür bir sosyal güvenceniz olduğunu açıklar mısınız?

● Sağlığınızla ilgili kronik olarak yaşadığınız bir sorun var mı? Varsa ne tür bir sorun olduğunu açıklar mısınız?

●Herhangi bir engeliniz var mı? Varsa, engeliniz nedir?

●Vatandaşlık durumunuz nedir?

●Dini inancınız var mı? Varsa, dini inancınız nedir?

1.2. ●Nerede doğdunuz? İstanbul (Lahor) dışında doğduysanız, kaç yıldır İstanbul'da (Lahor'da) yaşıyorsunuz? Daha önce yaşadığınız yerin kentsel açıdan büyüklüğünü (köy/kasaba/şehir/büyük şehir) nasıl tanımlarsınız? Hangi nedenden dolayı İstanbul'a (Lahor'a) taşındınız? Taşındığınızda neyle karşılaştınız, daha önce yaşadığınız yerden farklılık gösteriyor muydu? Evet ise, ne tür farklılıklar gösteriyordu? Siz bu farklılıkları neye bağlıyorsunuz?

●Şu an hangi semtte yaşıyorsunuz? Ne kadar zamandır burada yaşıyorsunuz?

1.3. Açılma sürecinizden bahseder misiniz?

- Bu süreçte neler yaşadınız? Kamu kurumlarından destek aldınız mı? Aldıysanız, ne tür hizmetler aldınız?
- Ailenize açıldınız mı? Açıldıysanız, o sırada aynı evde mi kalıyordunuz? Evet ise, yaklaşımları nasıl oldu? Ailenizle aynı evde yaşamaya devam ettiniz mi? Hayırsa, bu süreçte barınmayla ilgili bir sorun yaşadınız mı? Evet ise, ne tür bir sorun yaşadınız? Bu sorunun çözümü ile ilgili herhangi bir kamu kurumuna başvuru yaptınız mı? Evet ise, hangi kuruma başvuru yaptınız ve neyle karşılaştınız?

2. Barınma

2.1. •Şu an yaşadığınız evde ne kadar zamandır yaşıyorsunuz? Sizinle birlikte kaç kişi yaşıyor?

- Ev sizin mi? Eğer sizinse, evi nasıl aldınız? Ev için kredi ödediniz mi ya da halen ödüyor musunuz?

- Oturduğunuz evde kiracıysanız, ne kadar ödeme yapıyorsunuz? Evi tutma sürecinden bahseder misiniz?(ev sahibinden, emlak aracılığıyla, arkadaş vasıtasıyla vs. mi tuttunuz?)

- Evi tutarken ev sahibinizin size yaklaşımı nasıldı? Şu an ev sahibinizle iletişiminiz nasıl?

- Emlak aracılığıyla tuttuysanız, emlakçının size yaklaşımı nasıldı?

2.2. • Evin fiziksel koşullarından bahseder misiniz? Kişisel odanız var mı?

- Evde yetersiz olduğunu düşündüğünüz fiziksel koşullar var mı? Varsa bunlar nelerdir? (ısınma olanakları, sıcak su, banyo ve tuvaletin kullanım kolaylığı, ısklandırma, internet gibi)

2.3. Komşularınızla ve sokak sakinleriyle ilişkilerinizi tarif eder misiniz?

Karşılaştığınız olumlu ya da olumsuz durumlardan bahseder misiniz?

2.4. Geçmişte barınmayla ilgili bir sorun yaşadınız mı? Evet ise, hiç evsiz kaldınız mı? Kaldıysanız bu durumu neyle ilişkilendiriyor sunuz? (maddi imkan, sıcak şiddetten kaçma vs).

•Bu ihtiyacınıza yönelik olarak herhangi bir kurumla iletişime geçtiniz mi? Evet ise hangi kurum ya da kurumlarla iletişime geçtiniz? Size yaklaşımları nasıldı? İhtiyacınız karşılandı mı?

3.Güvenlik

3.1. Evinizden çıktığınızda kendinizi güvende hissediyor musunuz?

3.2. • Yaşadığınız mahallede, günün her saatinde kendinizi güvende hissediyor musunuz? Hayır ise, neyden çekiniyorsunuz? Çekindiğiniz şeyden korunmak için yaptığınız şeyler var mı? (karanlıkta ve yalnız çıkmamak evden çıkmamak, yürürken telefonla konuşmak vs.)

•İstanbul'da (Lahor'da) gitmeye çekindiğiniz ya da korktuğunuz yerler var mı? (park, mahalle, sokak, şehir merkezi metro/tren istasyonları, otobüs durakları)

•Varsa, neyden çekiniyorsunuz? Çekindiğiniz halde gitmek zorunda kaldığınız yerler var mı? Hangi nedenlerle buralara gidiyorsunuz? Ne olsaydı çekinmeden buraları kullanabilirdiniz?

•Güvende hissetmemenizin eksik kentsel hizmetlerle bir ilişkisi var mı? Varsa bunlar neler olabilir? (sokak aydınlatmaları, kamera sistemleri vs. yeterli mi?) Bu eksikliklerle ilgili herhangi bir bildirimde ya da başvuruda bulundunuz mu? Evet ise süreç nasıl gelişti?

•Kamunun asayiş hizmetlerinden memnun musunuz? Memnunsanız, neden? Memnun değilseniz, neden? Bu konu ile ilgili herhangi bir kurumla iletişime geçtiniz mi? Evet ise, size yaklaşımları nasıldı ve süreç nasıl devam etti? Sizce bu konuda neler yapılmalı?

3.3. •İstanbul'da (Lahor'da) hiç güvenlik sorunu yaşadınız mı? (kentteki otobüs duraklarında, metro-tren istasyonlarında, parklarda, sokak-cadde-meydanlarda, toplu ulaşımında güvenlikle ilgili bir sorun yaşadınız mı?)

•Evet ise, neredeydiniz ve ne oldu? O an neler hissettiniz ve ne yaptınız?

•Sizce yaşadığınız güvenlik sorununun nedeni neydi? Bu durumla ilgili herhangi bir kurum ya da kişi ile iletişime geçtiniz mi?(şikayet, dilekçe vs.) Bir daha böyle bir sorunla karşılaşmamak için sizce neler yapılmalı?

4.Kentsel Hareketlilik

4.1.•Yaşadığınız ilçede günün her saati rahatça dolaşabiliyor musunuz?

•Yaşadığınız ilçede günün her saati rahatlıkla dolaşamadığınızı düşündüğünüz mahalle ya da sokaklar var mı? Varsa neresi ve neden rahatlıkla dolaşamadığınızı düşünüyorsunuz? Bu konu ile ilgili herhangi bir girişimde bulundunuz mu? Evet ise, kimlerle iletişime geçtiniz ve süreç nasıl gelişti? Sizce bu konuda neler yapılmalıdır?

4.2. •Gündelik yaşamınızda hangi ulaşım türlerini kullanıyorsunuz? Hangi amaçlarla bu ulaşım türlerini kullanıyorsunuz? (iş, okul, alışveriş, eğlence, aile ziyareti, semt pazarı vs) Seyahat süreleriniz nedir?

•Ulaşım araçlarının ücretlerinin makul ve karşılanabilir olduğunu düşünüyor musunuz?

• Kendinize ait bir araç var mı? Varsa, onunla ulaşımı daha güvenli veya rahat buluyor musunuz? Neden?

•Toplu ulaşımı günün her saati aynı rahatlıkla kullanabiliyor musunuz? Hangi toplu taşıma aracında kendinizi diğerlerine göre daha rahat hissediyorsunuz ve hangisini kullanmaktan çekiniyorsunuz, neden? Bu konuda herhangi bir kurumla iletişime geçtiniz mi, bu konuyla ilgili bir şey yaptınız mı? Evet ise, süreç nasıl gelişti?

4.3.•Yaşadığınız kentte hareket imkânınızı kısıtlayan, rahatça dolaşmanızı engelleyen şeyler var mı? Varsa, bunlar nelerdir?

•Yaşadığınız ilçede kaldırım genişliği ve yüksekliği açısından yaya dostu kaldırımlar olduğunu düşünüyor musunuz?

•Oturduğunuz ev; metro, metrobüs, otobüs gibi kent içi ulaşım araçlarının duraklarına ne kadar uzaklıkta? Duraklar arası mesafe sizce yeterli mi? Bu ulaşım araçları sizin yaşadığınız evin yakınından ne sıklıkta geçiyor?

•Ulaşım araçları sık geçmiyor ve kolaylıkla erişemiyorsanız, bu konu ile ilgili herhangi bir kurumla iletişime geçtiniz mi? Evet ise, size karşı yaklaşımları nasıldı ve süreç nasıl gelişti? Ulaşım araçlarını rahatlıkla kullanabilmeniz için neler yapılmalıdır? (örn: hava karardıktan sonra kadınlar lehine ‘istediğin yerde inme’ uygulaması, toplu ulaşımında görevli personellere cinsel saldırı, taciz, toplumsal cinsiyet eşitliği, eşitlikçi hizmet sunumu gibi eğitimleri verilmesi, LGBTİ+ bireylerin istihdam edilmesi vs...)

•Alt geçitlerde yeterli aydınlatma ve kamera sistemi var mı?

•Hareket imkanınızı kısıtlayan sebeplerin eksik kentsel hizmetlerle ilişkisi olduğunu düşünüyor musunuz? Evet ise bunlar hangi kentsel hizmetlerdir? Bu konu ile ilgili herhangi bir girişimde bulundunuz mu? Evet ise, kimlerle iletişime geçtiniz? Süreç nasıl gelişti ve yaklaşımları ne oldu?

5. Kentsel kamu hizmetlerine erişim

5.1. •Belediyenin kaldırım ve sokak aydınlatması çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Neden? Bu konularla ilgili sorunlar olduğunu düşünüyorsanız daha önce hiç sorunların çözülmesi için iletişime geçtiniz mi? (Belediyeye gitmek, beyaz masanın aranması, şikayet ya da dilekçe oluşturulması vs.)

•Belediyenin temizlik ve altyapı hizmetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Neden? Bu konularla ilgili sorunlar olduğunu düşünüyorsanız daha önce hiç sorunların çözülmesi için iletişime geçtiniz mi?

5.2. Aşağıda, ihtiyaç duymuş olabileceğiniz bazı hizmetler hakkında sorular soracağım;

- Belediyenin kuru gıda, sıcak yemek ya da giyecek yardımından faydalandınız mı? Faydalandıysanız bu deneyiminiz nasıl oldu?
- Sosyal yardım başvurunuz oldu mu? Evet ise, belediyenin sosyal hizmet uzmanı(ya da sosyal incelemeci) evinizi ziyaret etti mi? Evet ise, size nasıl sorular sordu? Size yaklaşımı nasıldı? Sosyal yardım almaya hak kazandınız mı?
- Belediyenin parklarını kullanıyor musunuz? Evet ise, ne sıklıkta kullanıyorsunuz? Nasıl vakit geçiriyorsunuz? Kendinizi rahat ve güvende hissediyor musunuz? Hayır ise, bunun nedenleri neler olabilir? Bu sorunla ilgili daha önce bir başvurunuz oldu mu? Olduysa, süreç nasıl gelişti? Sizce belediyenin parklarında kendinizi rahat ve güvende hissetmeniz için neler yapılmalıdır?
- Kamusal tuvaletleri kullanıyor musunuz? Evet ise, ne sıklıkta kullanıyorsunuz? Kamusal tuvaletler konusunda yapılan düzenlemeler sizce yeterli mi, kamusal tuvaletlerde kendinizi rahat ve güvende hissediyor musunuz? Hayır ise, bunun nedenleri neler olabilir? Bu sorunla ilgili daha önce bir başvurunuz oldu mu? Olduysa, süreç nasıl gelişti?
- Belediyenin kütüphane hizmetinden haberdar mısınız? Evet ise, daha önce hiç kütüphaneden faydalandınız mı? Kütüphaneye üyeliğiniz var mı, hiç kitap aldınız mı? Evet ise, bu deneyiminizden bahseder misiniz?
- Belediyenin kültürel etkinliklerinden haberdar mısınız? Evet ise, daha önce hiç katılım sağladınız mı? Katıldıysanız, deneyiminiz nasıldı?
- Belediyenin spor etkinlik olanaklarından ve spor salonu varlığından haberdar mısınız? Evet ise, hiç kullandınız mı? Kullandıysanız, deneyiminizden bahseder misiniz, nasıldı?
- Belediyenin hobi kurslarından ve meslek edindirme kurslarından haberdar mısınız? Herhangi birine katıldınız mı? Katıldıysanız deneyiminizden bahseder misiniz, nasıldı?
- Belediyenizin sağlık hizmetinden haberdar mısınız? Hiç sağlık hizmetlerinden

faýdalandyňyzmy? Evet ise, deneyiminizden bahseder misiniz?

•Gönüllü Test Danışmanlık Merkezleri'nden haberdar mısınız? (Sizin yaşadığınız belediye de bu hizmet verilmese bile Beşiktaş ve Şişli Belediyeleri aracılığıyla) Daha önce Gönüllü test Danışmanlık Merkezi'ne gittiniz mi? Gittiyseniz deneyiminizden bahseder misiniz? [HIV testi yaptırıyor musunuz? Lahor'da HIV testini nerede, nasıl ve ne sıklıkta yaptırıyorsunuz?]

5.3. İhtiyaç duyduğunuz halde faydalanamadığınızı düşündüğünüz hizmetler var mı? Varsa bu hizmetler nelerdir? Bu hizmetlere erişemiyor olmanızı neyle ilişkilendiriyorsunuz?

5.4. Yaşadığınız ilçe belediyesinin hizmetlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce hangi hizmetlerin geliştirilmesine ihtiyaç var? Neden? Bu hizmetler nasıl sunulursa herkes için daha erişilebilir olur?

6.Kent Hakkı Talebi ve Kentsel Demokrasiye Katılım

6.1. Hayatınıza etkisi olan kişi, grup ya da kurumlar var mı? (İlişkilendiğiniz dernek, sivil toplum örgütleri ya da siyasi partiler vs. var mı?) Varsa buradaki deneyiminizden bahseder misiniz?

6.2.Yaşadığınız mahallede söz sahibi olduğunuzu, mahalledeki yaşama etki edebildiğinizi düşünüyor musunuz? Daha önce herhangi bir konuda, mahallenizin muhtarıyla iletişime geçtiniz mi? Geçtiyseniz bu deneyimden bahseder misiniz? Konu neydi, size yaklaşımı nasıldı ve süreç nasıl sonlandı?

6.3.•Yaşadığınız ilçede söz sahibi olduğunuzu, ilçedeki yaşama etki ettiğinizi ve oradaki yaşamı dönüştürdüğünüzü düşünüyor musunuz? Neden?

•İlçe belediyesinde alınan kararlara katılabildiğinizi düşünüyor musunuz? Kentle ilgili alınan kararlarda o kentte yaşayan birisi olarak hiç görüşleriniz alındı mı? Evet ise, bu deneyiminizden bahseder misiniz?

•Daha önce, herhangi bir konuda bireysel ya da bir grup olarak (sivil toplum, mahalleliler vs.) belediye ile iletişime geçtiniz mi? (Belediye binasına gittiniz mi, telefonla aradınız mı?) Evet ise, bu ne hakkındaydı? Girişiminiz nasıl sonuçlandı?

•Yaşadığınız kentte söz sahibi olabildiğinizi düşünüyor musunuz?

•Belediyenin katılım mekanizmalarından haberdar mısınız? Yaşadığınız ilçede Kent Konseyi var mı? Hiç Kent Konseyi toplantılarına katıldınız mı? Evet ise, deneyiminizden bahseder misiniz?

6.4. Siz yaşadığınız ilçe belediyesinde kentsel hizmetlerin geliştirilmesi açısından söz sahibi bir pozisyonda olsaydınız,

•Öncelikle ele almak isteyeceğiniz 3 konu ne olurdu? Bu konularda ne yapardınız? Ne tür hizmetler geliştirirdiniz? Kimlerle işbirliği yapardınız?

•Hizmetlere erişim açısından hangi grupların diğerlerine göre daha dezavantajlı olduğu için desteklenmesi gerektiğini düşündünüz? Ne tür hizmetler geliştirirdiniz?

Ekleme istediğiniz başka bir şey var mı?

Bu görüşme hakkında ne düşünüyorsunuz?

KAYNAKÇA

- Abelson, Miriam J.: “Dangerous privilege: Trans men, masculinities, and changing perceptions of safety”, C. 29, **Sociological Forum**, Wiley Online Library, 2014, C. 29, s. 549-570.
- Adler, Sy, Johanna Brenner: “lesbians and Gender and space: gay men in the city”, **International journal of urban and regional research**, C. 16, No: 1, 1992, s. 24-34.
- AİHM: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, (27.11.2022), (Çevrimiçi) https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf, 27.11.2022.
- AİHM: “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İçtihatı Hakkında Rehber: LGBTİ’lerin hakları”, çev. SPoD, Avrupa Konseyi / Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2022.
- Akduran, Özgün: “Yerel Siyaset, Belediye, Hizmetleri ve LGBTİ+’ların Kent Hakkı”, **LGBTİ+ Hakları ve Yerel Yönetimler**, Ankara, Kaos GL Derneği, 2022, s. 135-144.
- Akduran, Özgün, Ayşegül Yakar Önal, Gülay Günlük Şenesen: **Kentsel Haklar ve Hizmetlere Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması**, 1.Basım., Ankara, CEİD Yayınları, 2018.
- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım: “Kent Hakkı Üzerine Düşünceler”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 41, No: 4, 2008, s. 125-141.
- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım: “Yerel Yönetimler ve Kentli Hakları”, **Kent ve Hukuk**, İstanbul, Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017, s. 228-243.
- Akkoyunlu Ertan, Kıvılcım, Birol Ertan: “Kentli Hakları: Kent ve İnsan Hakları Bağlamında Kentsel Hizmetlere Erişim Hakkı”, **Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Aldrich, Robert: “Homosexuality and the city: An historical overview”,

Urban studies, C. 41, No: 9, 2004, s. 1719-1737.

- Alkan, Ayten: “Başlıca Kentsel Yaklaşımlarda Cinsiyet Körlüğü”, **Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı: Ankara Araştırması**, Dipnot yayınları, 2005, s. 31-40.
- Alkan, Ayten: “Giriş: Cinsiyet Dinamiklerinin Peşinden Mekanın İzini Sürmek”, **Cins Cins Mekân**, ed. Ayten Alkan, 3. baskı., İstanbul, Varlık Yayınları, 2017, s. 7-35.
- Alkan, Ayten: “‘Özel Alan-Kamusal Alan’ Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan”, **Kültür ve İletişim**, C. 3, No: 1, 2000, s. 71-95.
- Alkan, Ayten: “Şehircilik Çalışmalarının Zayıf Halkası: Cinsiyet”, C. 1, **Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar/Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan**, 1. baskı., İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 343-414.
- Alkan, Ayten: “Toplumsal cinsiyet ve kent planlaması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C. 54, No: 4, 1999.
- Alkan, Ayten: “‘Yerim mi Dar, Yenim mi? Cinsiyete Dayalı Kentsel Hak İhlalleri ve Ötesi’”, **Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları**, 1. baskı., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 121-163.
- Al-Rebholz, Anıl: “Kent Kuramları: Klasikler ve Çağdaşlar”, **Kent Sosyolojisi**, kitap editörü M. Talas, E. Yiğit, İstanbul, Lisans Yayıncılık, 2017, s. 135-164.
- Altunpolat, Remzi: “LGBTİ’lere Yönelik Ayrımcılığı Tarihsel ve Politik Temelde Kavramak”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi (MSG)**, C. 17, No: 64, 2017.
- Arastaman, Gökhan
Öztürk Fidan, İnci
Fidan, Tuncer: “Nitel araştırmada geçerlik ve güvenirlik: Kuramsal bir inceleme”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C. 15, No: 1, 2018, s. 37-75
- Arıkan, Ali: “Bedenimin halleri”, 14.05.2013, (Çevrimiçi)
<https://hikayeci.livejournal.com/#post-hikayeci-28370>,
26.11.2022.

- Arslan, Hakan: “Kentsel Dönüşüm Süreçlerinin Kentsel Haklar Temelinde Değerlendirilmesi Gerekliliği”, **Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, No: Özel Sayı I, 2014, s. 33-41.
- Ataman, Hakan: “Avrupa Sosyal Şartının LGBTİ’lerin Ekonomik ve Sosyal Haklar Alanında Uğradıkları Ayrımcılık Açısından Değerlendirilmesi”, **Çalışma Hayatında Ayrımcılık ve Ayrımcılığa Karşı Müdahale**, kitap editörü Yıldız Tar, 2015, s. 109-116.
- Atamer, Yesim M.: “The Legal Status of Transsexuals in Turkey”, **International Journal of Transgenderism**, C. 8, No: 1, 2005, s. 65-71.
- Aurat Foundation: “Silent No More Transgender Community in Pakistan: A Research Study”, Aurat Foundation and United States Agency for International Development (USAID), 2016.
- Avrupa Konseyi: **Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelli Ayrımcılıkla Mücadele: Avrupa Konseyi Standartları**, çev. Kaos GL Derneği, 3. baskı., Ankara, Avrupa Konseyi Yayıncılık, 2018.
- Aybay, Rona: “Açıklamalı insan hakları evrensel bildirisi”, **Türkiye Barolar Birliği Yayınları**, C. 113, 2006.
- Baird, Vanessa: **Cinsel Çeşitlilik: Yönelimler Politikalar Haklar ve İhlaller**, çev. Hayrullah Doğan, 1. baskı., İstanbul, Metis, 2004.
- Bal, Hüseyin: **Kent Sosyolojisi**, 3. baskı., Isparta, Fakülte Kitabevi, 2006.
- Başaran, Yeşim T.: “Ülker Sokak ‘Sakinleri’ ve Travestiler”, **Kaos GL Dergisi**, No: 27, 1996, s. 3-6.
- Baydar, Gülsüm: “Sexualised productions of space”, **Gender, Place & Culture**, C. 19, No: 6, 2012, s. 699-706.
- Baykan,Barış Gençer: “Radikal Demokrat Yeşiller: 80’ler Türkiye’si’nden Alternatif Bir Koalisyon”, **Mülkiye Dergisi**, No: 44, 2020, s. 487.
- Beebeejaun, Yasminah: “Gender, urban space, and the right to everyday life”, **Journal of Urban Affairs**, C. 39, No: 3, 2017, s. 323-334.
- Bell, David J.: “Insignificant others: lesbian and gay geographies”, **Area**,

1991, 323-329.

- Benjamin, Harry: "Transsexualism and Transvestism as Psycho-Somatic and Somato-Psychic Syndromes", **The Transgender Studies Reader**, C. 1, 2006, s. 45.
- Berghan, Selin: **Lubunya: Transseksüel Kimlik ve Beden**, 1.basım., İstanbul, Metis Yayınları, 2007.
- Berghan, Selin: "Transfeminizm", **Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram**, No: 65-66, 2011, s. 140-148.
- Berghan, Selin: "Türkiye'de Trans Kadın Mahpuslar", Pembe Hayat LGBTT Dayanışma Derneği ve Kaos GL Derneği, 2017.
- Bettcher, Talia: "Feminist Perspectives on Trans Issues", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**, ed. Edward N. Zalta, Metaphysics Research Lab, Stanford University, 2020, (Çevrimiçi)
<https://plato.stanford.edu/archives/fall2020/entries/feminis-trans/>, 16.11.2020.
- Bettcher, Talia Mae: "Evil deceivers and make-believers: On transphobic violence and the politics of illusion", **Hypatia**, C. 22, No: 3, 2007, s. 43-65.
- Binnie, Jon, Gill Valentine: "Geographies of sexuality-a review of progress", **Progress in human geography**, C. 23, No: 2, 1999, s. 175-187.
- Bonner-Thompson, Carl vd.: "From order to chaos: geographies of sexualities", **Routledge handbook of gender and feminist geographies**, Routledge, 2020, s. 27-36.
- Bornstein, Kate: **Gender outlaw**, Vintage Books New York, 1994.
- Brenner, Neil: "Eleştirel Kent Teorisi Nedir?", **Kar için Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı**, ed. Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, çev. Ali Yağız Şen, 1. Baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 29-46.
- Browne, Kath: "Genderism and the bathroom problem:(Re) materialising sexed sites,(re) creating sexed bodies", **Gender, place & culture**, C. 11, No: 3, 2004, s. 331-346.

- Browne, Kath, Jason Lim: "Trans lives in the 'gay capital of the UK'", **Gender, Place & Culture**, C. 17, No: 5, 2010, s. 615-633.
- Browne, Kath, Catherine J. Nash, Sally Hines: "Introduction: towards trans geographies", **Gender, Place & Culture**, C. 17, No: 5, 2010, s. 573-577.
- Buckingham, Shelley: "Addressing Women's Urban Safety Through the Right to the City, Poland", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, ed. Ana Sugranyes, Charlotte Mathivet, Chile, Habitat International Coalition (HIC), 2010, s. 301-305.
- Buckingham, Shelley: "Examining the Right to the City from a Gender Perspective", **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, ed. Ana Sugranyes, Charlotte Mathivet, 1. baskı., Chile, Habitat International Coalition (HIC), 2010, s. 57-62.
- Butler, Judith: **Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, 6.Basım., İstanbul, Metis Yayınları, 2018.
- Butler, Judith: **Çöz(ül)en Cinsiyet**, çev. Barış Engin Aksoy, 1. basım., İstanbul, MonoKL Yayınları, 2020.
- Byrne, Jack: "Discussion paper: transgender health and human rights", New York, United Nations Development Programme, 2013, (Çevrimiçi)
<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/Trans%20Health%20&%20Human%20Rights.pdf,13.11.2022>.
- Castells, Manuel: **The city and the grassroots: a cross-cultural theory of urban social movements**, University of California Press, 1983.
- Cauldwell, David O. "Psychopathia Transexualis", **The Transgender Studies Reader**, C. 1, 2006, s. 40.
- Chiam, Zhan vd.: "Trans Legal Mapping Report 2019: Recognition before the law", Geneva, ILGA World, 2020.
- Chiam, Zhan, Sandra Duffy, M. González: **Trans Legal Mapping Report: Recognition before the law**, 2.baskı., ILGA, 2017.

Gil:

Cingöz Y., E. Gürsu, (ed.) **90’larda Lubunya Olmak**, İzmir, Siyah Pembe Üçgen, 2013.

Connell, Catherine: “Doing, undoing, or redoing gender? Learning from the workplace experiences of transpeople”, **Gender & society**, C. 24, No: 1, 2010, s. 31-55.

Connell, Raewyn: **Toplumsal cinsiyet ve iktidar: Toplum, kişi ve cinsel politika**, çev. Cem Soydemir, 1. baskı., Ayrıntı Yayınları, 1998.

Crawford, Lucas Cassidy: “Breaking Ground on a Theory of Transgender Architecture”, **Seattle Journal for Social Justice**, C. 8, No: 2, 2010, s. 5.

Crawford, Lucas Cassidy: Derivative plumbing: Redesigning washrooms, bodies, and trans affects in ds+ r’s Brasserie”, **Journal of homosexuality**, C. 61, No: 5, 2014, s. 621-635.

Çakır, Serpil: **Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih**, 1. baskı., İstanbul, Versus Kitap, 2013.

Çakır, Serpil: “Mekânın Kadınlar Açısından Kurgulanışına Kuramsal ve Tarihsel Süreç İçinde Bakmak”, **Kadın ve Mekân**, kitap editörü Ayşen Akpınar, Gönül Bakay, Handan Dedehayır, İstanbul, Turkuvaz Kitap ve Yayıncılık, 2010, s. 133-149.

Çakır, Serpil: “Osmanlı’da Kadınların Mekânı, Sınırlar ve İhlaller”, **Cins Cins Mekân**, ed. Ayten Alkan, 3. baskı., İstanbul, Varlık Yayınları, 2017, s. 76-101.

Davidmann, Sara: “Beyond borders: lived experiences of atypically gendered transsexual people”, **Transgender Identities (Open Access)**, Routledge, 2010, s. 200-218.

De Madariaga, Inés Sánchez: “From Women in Transport to Gender in Transport: Challenging Conceptual Frameworks for Improved Policymaking”, **Journal of International Affairs**, C. 67, No: 1, 2013, s. 43-65.

De Souza, Marcelo Lopes: “Which right to which city? In defence of political-strategic clarity”, **Interface**, C. 2, No: 1, 2010, s. 315-333.

- Deutsch, Francine M.: "Undoing gender", **Gender & society**, C. 21, No: 1, 2007, s. 106-127.
- Doan, Petra L.: "Beyond queer space: Planning for diverse and dispersed LGBTQ populations", **Planning and LGBTQ Communities**, kitap editörü Petra L. Doan, Routledge, 2015, s. 251-259.
- Doan, Petra L.: "Cinsiyetlendirilmiş Alanların Tahakkümü: İkili Cinsiyet Sisteminin Ötesinden Yansımalar", **Queer Temaşa**, ed. Leman S. Darıcıoğlu, çev. Nihal Albayrak, 1. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2016, s. 146-173.
- Doan, Petra L.: "Queers in the American city: Transgendered perceptions of urban space", **Gender, Place and Culture**, C. 14, No: 1, 2007, s. 57-74.
- Doan, Petra L.: **Queering planning: Challenging heteronormative assumptions and reframing planning practice**, Routledge, 2016.
- Doan, Petra L.: "Violence against transgendered people", **Progressive**, C. 167, 2006, s. 29.
- Doan, Petra L., Ozlem Atalay: "After the life of LGBTQ spaces: learning from Atlanta and Istanbul", **The Life and Afterlife of Gay Neighborhoods**, Springer, Cham, 2021, s. 261-285.
- Doderer, Yvonne P.: "LGBTQs in the City, Queering Urban Space", **International Journal of Urban and Regional Research**, C. 35, No: 2, 2011, s. 431-436.
- Domaradzki, Spasimir, Margaryta Khvostova, David Pupovac: "Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse", **Human Rights Review**, C. 20, No: 4, 2019, s. 423-443.
- Elden, Stuart: "There is a Politics of Space because Space is Political: Henri Lefebvre and the production of space", **Radical Philosophy Review**, C. 10, No: 2, 2007, s. 101-116.
- Eşsiz, Veysel: "Devletin Eli, Beli, Sopası: Anlatılmamış Sürgünden 'Kabahatlere' Türkiye'de Trans Bedenin Denetimi",

Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kùltür ve Muhalefet, kitap editörü Cüneyt Çakırlar, Serkan Delice, 1. baskı., İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s. 185-220.

Feinberg, Leslie: **Transgender liberation: A movement whose time has come**, Routledge, 2006.

Fenster, Tovi: **Gender, planning and human rights**, Routledge, 2002.

Fenster, Tovi: “The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life”, **Journal of Gender Studies**, C. 14, No: 3, 2005, s. 217-231.

Foucault, Michel: “Bilme İstenci”, **Cinselliğin Tarihi**, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, 8.Basım., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017.

Garfinkel, Harold: **Studies in Ethnometodology**, NJ, Prentice-Hall, 1967.

Gedizlioğlu Deniz, (ed.): **LGBTİ+ Hakları Alanında Çeviri Sözlüğü**, Ankara, Kaos GL Derneği, 2020.

Geniş, Şerife, Dilek Köse Akkırman: “Eşitsizlik Mekânları Olarak Mahalleler ve Kadınların Kent Hakkı.”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. 53, No: 1, 2020, s. 1-35.

Giddens, A., Philip W. Sutton: **Sosyoloji**, çev. Mesut Şenol, 2.baskı., İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2017.

Gordon, Allegra R., Ilan H. Meyer: “Gender nonconformity as a target of prejudice, discrimination, and violence against LGB individuals”, **Journal of LGBT health research**, C. 3, No: 3, 2007, s. 55 71.

Göncü, Kaan: “İsveç ve Türkiye’deki Sakat LGBTİ+ Bireylerin Haklardan Faydalanma Konusundaki Deneyim Ortaklık ve Farklılıklarının Karşılaştırmalı İncelemesi”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2018.

Göregenli, Melek vd.: **Psikologlar için LGBTİ’lerle Çalışma Kılavuzu (TODAP)**, İstanbul, Toplumsal Dayanışma için Psikologlar Derneği, 2017.

Göregenli, Melek: “Yasaklar: Kamusal Alanın Dışına Atma ve Gayrimeşrulaştırma Stratejileri”, **Perspektifler: Türkiye’de**

LGBTİ+ Hakları, kitap editörü Melek Göregenli vd., 1.baskı., Ankara, Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği, 2018, s. 5-9.

Grahl, Jodi: “World Charter for the Right to the City”, International Alliance of Inhabitants, 2005, (Çevrimiçi)

<https://www.right2city.org/wpcontent/uploads/2019/09/A1.2World-Charter-for-the-Right-to-the-City.pdf>, 22.11.2022.

Grant, Jaime M. vd.: “Injustice at Every Turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey”, Washington, National Center for Transgender Equality and Natioanal Gay and Lesbian Task Force, 2011.

Günlük Şenesen, Gülay vd.: **İnsan Hakları Kentleri Göstergeleri**, Ankara, Raoul Wallenberg Institute, 2021.

Gürsü Erdem, (ed.): **80’lerde Lubunya Olmak**, 2. baskı., İzmir, Siyah Pembe Üçgen, 2013.

Haleem, Abdel: **The Qur’an: A new translation**, New York, Oxford University Press, 2005.

Hanson, Susan: “Gender and mobility: new approaches for informing sustainability”, **Gender, Place & Culture**, C. 17, No: 1, 2010, s. 5-23.

Harrison, Jack, Jaime Grant, Jody L. Herman: “A Gender Not Listed Here: Genderqueers, Gender Rebels, and OtherWise in the National Transgender Discrimination Survey”, **LGBTQ Public Policy Journal at the Harvard Kennedy School**, C. 2, No: 1, 2012, s. 13.

Harvey, David: **Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru**, çev. Ayşe Deniz Temiz, 1. baskı., İstanbul, Metis Yayınları, 2013.

Harvey, David: **Sosyal Adalet ve Şehir**, çev. Mehmet Moralı, 6. basım., İstanbul, Metis, 2019.

Hill, Darryl B.: “Genderism, transphobia, and gender bashing: A framework for interpreting anti-transgender violence”, **Understanding and dealing with violence: A multicultural approach**, C. 4, 2002, s. 113-137.

- Hinchy, Jessica: **Governing gender and sexuality in colonial India: the Hijra, c. 1850–1900**, Cambridge University Press, 2019.
- Hines, Sally: “Queerly situated? Exploring negotiations of trans queer subjectivities at work and within community spaces in the UK”, **Gender, Place & Culture**, C. 17, No: 5, 2010, s. 597-613.
- Hines, Sally: **TransForming Gender: Transgender Practices of Identity, Intimacy and Care**, Great Britain, The Policy Press, 2007.
- Hird, Myra J.: Gender’s nature: Intersexuality, transsexualism and the ‘sex’/‘gender’ binary”, **Feminist theory**, C. 1, No: 3, 2000, s. 347-364.
- Hirschfeld, Magnus: “The Transvestites”, **The Transgender Studies Reader**, C. 1, 2006, s. 28.
- Holmes, Mary: **Gender and Everyday Life**, 1. baskı., Routledge, 2008.
- Humphreys, Laud: **Tearoom trade, enlarged edition: Impersonal sex in public places**, Transaction Publishers, 1975.
- ICJ: “Pakistan: Transgender Persons (Protection of Rights) Act, 2018- A Briefing Paper”, Switzerland, International Commission of Jurists, 2020, (Çevrimiçi)
<https://www.icj.org/the-icj-releases-briefing-paper-on-pakistans-transgender-persons-protection-of-rights-act-2018/>, 18.11.2022.
- James, Sandy vd.: “The report of the 2015 US transgender survey”, 2016.
- Jauk, Daniela: “Gender violence revisited: Lessons from violent victimization of transgender identified individuals”, **Sexualities**, C. 16, No: 7, 2013, s. 807-825.
- Johnston, Lynda: “Gender and sexuality I: Genderqueer geographies?”, **Progress in Human Geography**, C. 40, No: 5, 2016, s. 668-678.
- Johnston, Lynda: **Transforming gender, sex, and place: Gender variant geographies**, Routledge, 2019.
- Kalfa, Aslıcan, Bilge: “Kent içi ulaşımın cinsiyeti: Ankara örneği”, **Cins Cins**

Sevim Aytekin,
Zeynep Özge Dinç:

Mekân, kitap editörü Ayten Alkan, 3.baskı., İstanbul, Varlık Yayınları, 2017, s. 217-243.

Kaos GL Derneği,
(çev.):

“Cinsel Yönelim, Cinsiyet Kimliği, Cinsiyet İfadesi ve Cinsiyet özellikleri ile ilişkili Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Uygulanmasına Dair Yogyakarta İlkeleri”, Ankara, 2020, (Çevrimiçi)
<https://kaosgldernegi.org/images/library/yogyakarta-web.pdf>, 19.11.2022.

Kaos GL Derneği:

Sıkça Sorulan Sorular, 9.baskı., Ankara, Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği, 2020.

Kaplan, Melike:

“İstanbul Sözleşmesi’nin Türkiye’deki İç Hukuka Etkisi Bağlamında 6284 Sayılı Kanun’un İncelenmesi”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2020.

Karakuş, Mine:

“Kentleşme ve Çevre”, **Sosyoloji-2**, 1.Baskı., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 2013, s. 92-133.

Karasakal, Büşra:

““BENİM YERİMDE OLSAYDIN (NAMAZI) BİR KADIN OLARAK MI KILARDIN BİR ERKEK OLARAK MI?” TRANSSEKSÜEL BİREYLERİN TRANSSEKSÜEL OLMA DENEYİMLERİ İLE DİNİ DENEYİMLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ”, İstanbul, İbn Haldun Ünivesitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2022

Karasu, Mithat
Arman:

“Kentli Haklarının Gelişimi ve Hukuki Boyutları”, **TBB Dergisi**, C. 78, 2008, s. 37-52.

Karataş, Sevcan,
Sevim Buzlu:

“Transseksüel Bireylerin Sağlık Hizmeti Almada Yaşadıkları Güçlükler”, **Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences**, C. 2, No: 2, 2018, s. 70-81.

Karsay, Dodo:

How Far Has SOGII Advocacy Come at the UN and where is it Heading?: Assessing Sexual Orientation, Gender Identity, and Intersex Activism and Key Developments at the UN 2003-2014, ARC International, 2014.

Kaşıkkırık, Ayşe:

“Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartını İmzalayan Belediyelerin Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele

- Perspektifi”, **Econder International Academic Journal**, C. 5, No: 1, 2021, s. 81-101.
- Kessler, Suzanne J., Wendy McKenna: **Gender: An Ethnomethodological Approach**, Chicago, University of Chicago Press, 1985.
- Kessler, Suzanne J., Wendy McKenna: “Gender construction in everyday life: transsexualism (abridged)”, **Feminism & Psychology**, C. 10, No: 1, 2000, s. 11-29.
- Khan, Faris A.: “Khwaja Sira Activism: The Politics of Gender Ambiguity in Pakistan”, **TSQ: Transgender Studies Quarterly**, C. 3, No: 1-2, 2016, s. 158-164.
- Khan, Faris A.: “Khwaja Sira: Transgender Activism and Transnationality in Pakistan”, **South Asia in the World: An Introduction**, Routledge, 2014.
- Khan, Faris A.: “Translucent Citizenship: Khwaja Sira Activism and Alternatives to Dissent in Pakistan”, **South Asia Multidisciplinary Academic Journal**, No: 20, 2019.
- Khan, Faris Ahmed: “Khwaja Sira: Culture, Identity Politics, and ‘Transgender’ Activism in Pakistan”, Syracuse University, Doktora Tezi, 2014.
- Khan, Shahnaz: “What is in a name? Khwaja Sara, Hijra and Eunuchs in Pakistan”, **Indian Journal of Gender Studies**, C. 23, No: 2, 2016, s. 218-242.
- Kılınç, Aygöl: “Kentsel Alanda Mekansal Düzenleme ve Kadının Kent Kullanım Hakkı: Hopa Örneği”, **Karadeniz Araştırmaları**, No: 52, 2016, s. 95-117.
- Killerman, Sam: “What Does the Asterisk in ‘Trans*’ Stand for? - ❤️ It’s Pronounced Metrosexual”, **It’s Pronounced Metrosexual**, 2013, (Çevrimiçi)
<https://www.itspronouncedmetrosexual.com/2012/05/what-does-the-asterisk-in-trans-stand-for/>, 24.11.2020.
- Knopp, Lawrence: “Sexuality and urban space: a framework for analysis”, **Mapping desire**, Routledge, 2003, s. 136-146.
- Koskela, Hille: “‘gendered exclusions’: women’s fear of violence and changing relations to space”, **Geografiska Annaler: Series**

B, Human Geography, C. 81, No: 2, 1999, s. 111-124.

Köylü Murat, (ed.): **Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı için LGBT Hakları El Kitabı**, 1. baskı., Ankara, Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği, 2016.

Krafft-Ebing,
Richard Von: “Psychopathia Sexualis with Special Reference to Contrary Sexual Instinct”, **The Transgender Studies Reader**, C. 1, 2006, s. 21.

Kugle, Scott Siraj al-Haqq: **Homosexuality in Islam: Critical reflection on gay, lesbian, and transgender Muslims**, Simon and Schuster, 2010.

Kümbetoğlu, Belkıs: **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, Bağlam yayıncılık, 2008.

Lauria, Mickey,
Lawrence Knopp: “Toward an analysis of the role of gay communities in the urban renaissance”, **Urban geography**, C. 6, No: 2, 1985, s. 152-169.

Lefebvre, Henri: **Kentsel Devrim**, çev. Selim Sezer, 6. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2019.

Lefebvre, Henri: **Mekânın Üretimi**, çev. Işık Ergüden, 2. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014.

Lefebvre, Henri: **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, çev. Işın Gürbüz, 1. baskı., İstanbul, Metis Yayınları, 1998.

Lefebvre, Henri: **Şehir Hakkı**, çev. Işık Ergüden, 3. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018.

Lefebvre, Henri: **Şehir Hakkı II: Mekan ve Siyaset**, çev. Metin Yetkin, 1. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2022.

Lombardi, Emilia: “Varieties of transgender/transsexual lives and their relationship with transphobia”, **Journal of homosexuality**, C. 56, No: 8, 2009, s. 977-992.

Longhurst, Robyn: “VIEWPOINT The body and geography”, **Gender, Place & Culture**, C. 2, No: 1, 1995, s. 97-106.

Lubitow, Amy vd.: “Transmobilities: mobility, harassment, and violence

experienced by transgender and gender nonconforming public transit riders in Portland, Oregon”, **Gender, Place & Culture**, C. 24, No: 10, 2017, s. 1398-1418.

Mackenzie, Suzanne: “Kentte Kadınlar”, **20. Yüzyıl Kenti**, thk. Ayten Alkan, Bülent Duru, çev. Ayten Alkan, Bülent Duru, Ankara, İmge Yayınevi, 2002, s. 249-283.

Marcuse, Peter: “Hangi Kent, Kim (ler) in Hakkı”, **Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı**, ed. Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, çev. Ali Yağız Şen, 1. Baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014.

Marcuse, Peter: “Reading the Right to the City”, **City**, C. 18, No: 1, 2014, s. 4-9.

Massey, Doreen: **Space, Place and Gender**, 3. baskı., Minneapolis, University of Minnesota Press, 2001.

Mathivet, Charlotte: “The right to the city: Keys to understanding the proposal for ‘another city is possible’”, **Cities for All: Proposals and Experiences towards the Right to the City**, ed. Ana Sugranyes, Charlotte Mathivet, Chile, Habitat International Coalition (HIC), 2010, s. 21-26.

Mayer, Margit: “Toplumsal Kent Hareketlerinde ‘Kent Hakkı’”, **Kar İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı**, kitap editörü Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, 1. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 100-130.

McDowell, Linda: **Gender, identity and place: Understanding feminist geographies**, 2. printing., Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003.

Mendoza Álvarez, Carlos, Saúl Espino Armendáriz: “A Critical Approach to Gender Identities in the ‘Muxe’ Case”, **Humanities and Social Sciences**, C. 6, No: 4, 2018, s. 130-136.

MHR: “Information and Learning Material on Core Human Rights Conventions Ratified by Pakistan”, Government of Pakistan Ministry of Human Rights, 2022, (Çevrimiçi) <https://mohr.gov.pk/SiteImage/Misc/files/Information%20and%20Learning%20Material%20on%20Core%20Human%20Rights%20Convention.pdf>, 11.11.2022.

- Miller, Lisa R., Eric Anthony Grollman: “The social costs of gender nonconformity for transgender adults: Implications for discrimination and health”, C. 30, **Sociological Forum**, Wiley Online Library, 2015, C. 30, s. 809-831.
- Mirioğlu, Güldane: “Kentlere feminist coğrafya perspektifinden bakmak”, **Ege Coğrafya Dergisi**, C. 27, No: 2, 2018, s. 183-194.
- Namaste, Ki: “Genderbashing: Sexuality, gender, and the regulation of public space”, **Environment and Planning D: Society and Space**, C. 14, No: 2, 1996, s. 221-240.
- Namaste, Viviane: **Invisible lives: The erasure of transsexual and transgendered people**, University of Chicago Press, 2000.
- Nanda, Serena: **Neither man nor woman: The hijras of India**, 2. edition., Canada, Wadsworth Publishing Company, 1999.
- Nash, Catherine J.: “Trans geographies, embodiment and experience”, **Gender, Place & Culture**, C. 17, No: 5, 2010, s. 579-595.
- Oakley, Ann: **Sex, Gender and Society**, England, Gower Publishing, 1985.
- OHCHR: “Herkes Özgür ve Eşit Doğar: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliği”, çev. Kaos GL Derneği, 2. basım, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2019.
- Okan, Oya: **Kent Sosyolojisi**, İstanbul Üniversitesi AUZEF, 2013.
- Oswin, Natalie: “World, city, queer”, **Antipode**, C. 47, No: 3, 2015, s. 557-565.
- Öndül, Hüsnü: “Kentli Haklarının Kavramsal Temelleri – İnsan Hakları Derneği”, 1998, (Çevrimiçi)
<https://www.ihd.org.tr/kentlhaklarinin-kavramsal-temeller/>, 06.07.2022.
- Öner, Recep Volkan, Fırat Osmanoğulları: “Kentli Haklarına Karşı Şehir Hakkı: Farklılıklar, Benzerlikler ve Eğilimler”, **Emek Araştırma Dergisi (GEAD)**, C. 8, No: 11, 2017, s. 75-98.
- Öner, Sinan: “Beş Cinsiyet! Erkek ve Dişi Neden Yeterli Değil?”,

İnterseksüel ŞaLaLa, 08.05.2011, (Çevrimiçi)
<https://intersexualshalala.wordpress.com/2011/05/08/bes-cinsiyet-erkek-ve-disi-neden-yeterli-degil/>, 27.10.2020.

- Örgen, Aras vd.: **COVID-19 SALGININDA LGBTİ+ TOPLULUĞUNUN DURUMU ARAŞTIRMA RAPORU**, İzmir, Genç Lezbiyen Gey Biseksüel Trans İnterseks Gençlik Çalışmaları ve Dayanışma Derneği, 2020.
- Öz, Yasemin: “Trans Cinsiyetli Bireylere Yönelik Dışlama ve Direniş İmkânları”, **Başkaldıran Bedenler: Türkiye’de Transgender, Aktivizm ve Altkültürel Pratikler**, ed. Berfu Şeker, 1. baskı., İstanbul, Metis Yayınları, 2013, s. 203-208.
- Pain, Rachel: “Space, sexual violence and social control: integrating geographical and feminist analyses of women’s fear of crime”, **Progress in Human Geography**, C. 15, No: 4, 1991, s. 415-431.
- Purcell, Mark: “Citizenship and the right to the global city: reimagining the capitalist world order”, **International journal of urban and regional research**, C. 27, No: 3, 2003, s. 564-590.
- Purcell, Mark: “Excavating Lefebvre: The Right to the City and Its Urban Politics of the Inhabitant”, **GeoJournal**, C. 58, No: 2, 2002, s. 99-108.
- Purcell, Mark: “Possible Worlds: Henri Lefebvre and The Right to The City”, **Journal of Urban Affairs**, C. 36, No: 1, 2014, s. 141-154.
- Rashid, Amna, Umar Rashid: “Constitutional and Legal Guarantees for Transgender in Pakistan: Reforms and Failures in Law”, **Towards Gender Equality in Law**, Palgrave Macmillan, Cham, 2022, s. 79-110.
- Redding, Jeffrey A. “A Decade of Transgender Rights Developments in Pakistan (2009-2019)”, 2020.
- Reddy, Gayatri: **With Respect to sex: Negotiating Hijra Identity in South India**, United States of America, University of Chicago Press, 2005.

- Rose, Gillian: **Feminism & geography: The limits of geographical knowledge**, U of Minnesota Press, 1993.
- Roughgarden, Joan: **Evolution's Rainbow: Diversity, Gender, and Sexuality in Nature and People**, California, University of California Press, 2004.
- Sadri, Hossein: "Kadınların kent hakkı", **TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülten**, C. 87, 2011, s. 47-51.
- Sadri, Hossein: "Kent Hakkından Kentte İnsan Haklarına", **Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 73-85.
- Salman, Cemal: "Kentsel Haklar", **Kamu Yönetimi Ansiklopedisi**, C. 2, Astana Yayınları, 2021, s. 630-639.
- Sameena Azhar vd.: "'Having a guru is like having a licence': analysing financial relationships between khwaja sira gurus and chelas in Swat, Pakistan", **Culture, Health & Sexuality**, 2022, s. 1-16
- Schick, Irvin Cemil: "Mekânın Cinsiyeti Vardır", C. 11, **Kentsel Yaşam ve Sürdürülebilirlik**, ed. Ebru Erdönmez Dinçer, Aynur Can, İstanbul, Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Şehir Yayınları, 2016, s. 95-111.
- Schilt, Kristen: **Just one of the guys?: Transgender men and the persistence of gender inequality**, University of Chicago Press, 2011.
- Schmid, Christian: "Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Anaakımı", **Kar İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı**, kitap editörü Neil Brenner, Peter Marcuse, Margit Mayer, çev. Ali Yağız Şen, 1. baskı., İstanbul, Sel Yayıncılık, 2014, s. 72-99.
- Selek, Pınar: **Maskeler, Süvariler, Gacılar: Ülker Sokak: Bir Alt Kültürün Dışlanma Mekânı**, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2001.
- Sibley, David: **Geographies of exclusion: Society and difference in the West**, Routledge, 2002.
- Spain, Daphne: "Gender and Urban Space", **Annual Review of Sociology**, C. 40, 2014, s. 581-598.

- Steinmetz, Katy: “The OED Just Added the Word ‘Trans*.’ Here’s What It Means”, **Time**, 2018, (Çevrimiçi)
<https://time.com/5211799/what-does-trans-asterisk-star-mean-dictionary/>, 24.11.2020.
- Stone, Sandy: “The empire strikes back: A posttranssexual manifesto”, **The transgender studies reader**, Routledge, 2006, s. 221-235.
- Stryker, S.: “(De) Subjugated Knowledges: An Introduction to Transgender Studies”, **The Transgender Studies Reader**, London, Routledge, 2006.
- Stryker, Susan: **Transgender History: The Roots of Today’s Revolution**, 2.baskı., New York, Seal Press, 2017.
- Stryker Susan, Stephen Whittle, (ed.): **The Transgender Studies Reader**, C. 1, New York, Routledge, 2006.
- Şengül, H. Tarık: “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, **Praksis Dergisi**, C. 2, 2001, s. 9-31.
- Tekeli, İlhan: **Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm Yazıları**, 1. basım., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- Tompkins, Avery: “Asterisk”, **Transgender Studies Quarterly**, C. 1, Duke University Press, 2014, s. 26-27.
- Trans Student Educational Resources: “Asterisk”, **TSER**, (24.11.2020), (Çevrimiçi)
<https://transstudent.org/issues/asterisk/>, 24.11.2020.
- Turhan, Aydın: “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 4, No: 2, 2013, s. 357-378.
- UNDP, APTN: “Legal Gender Recognition A Multi-Country Legal and Policy Review in Asia”, United Nations Development Programme and Asia Pacific Transgender Network, 2017.
- Uslu, Niyaz: “Haklar, Kültür, İslam, Aktivizm: Arada Olanla Diyalog”, **Kaos GL Dergisi**, No: 176, 2021, s. 53-56.

- Uzunçarşılı Baysal, Cihan: “Kent Hakkı: Erişim Hakkından Değişirme Hakkına”, **Türkiye’de Hak Temelli Sivil Toplum Örgütleri: Sorunlar ve Çözüm Arayışları**, ed. Özgür Gökmen, Ankara, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, 2011, s. 363-381.
- Uzunçarşılı Baysal, Cihan: Kent Hakkı, Kentsel Toplumsal Hareketler ve Yerel Seçimler, Röportaj yapan Pelin Teymur. Politik Yol, 2019, (Çevrimiçi) https://www.academia.edu/38564065/KENT_HAKKI_KENTSEL_TOPLUMSAL_HAREKETLER_VE_YEREL_SECIMLER.
- Uzunçarşılı Baysal, Cihan: “Kent Hakkı Yeniden Hayat Bulurken”, **Eğitim Bilim Toplum**, C. 9, No: 36, 2011, s. 31-55.
- Valentine, Gill: “The geography of women’s fear”, **Area**, 1989, 385-390.
- Valentine, Gill: “Women’s fear and the design of public space”, **Built Environment (1978-)**, C. 16, No: 4, 1990, s. 288-303.
- Walby, Sylvia: **Patriyarka kuramı**, çev. Hülya Osmanoğlu, 2. baskı., Ankara, Dipnot Yayınları, 2021.
- West, Candace, Don H. Zimmerman: “Accounting for doing gender”, **Gender & society**, C. 23, No: 1, 2009, s. 112-122.
- West, Candace, DON H. Zimmerman: “Doing Gender”, **Gender & Society**, C. 1, No: 2, 1987, s. 125-151.
- Whittle, Stephen vd.: “Engendered Penalties: Transgender and Transsexual People’s Experiences of Inequality and Discrimination”, Manchester Metropolitan University, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.pfc.org.uk/pdf/engenderedpenalties.pdf>.
- Wilson, Mandy: “I am the Prince of Pain, for I am a Princess in the Brain’: Liminal Transgender Identities, Narratives and the Elimination of Ambiguities”, **Sexualities**, C. 5, No: 4, 2002, s. 425-448.
- Xavier, J. M.: “Final Report of the Transgender Need Assessment Survey”, Unpublished Report, 2000.

Yalçıntan, Murat
Cemal, Erbatur
Çavuşoğlu:

“Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek”, **Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 87-106.

Yıldırım, Umut
Rojda:

“2015’ten Günümüze Yasaklarla İstanbul LGBTİ+ Onur Yürüyüşü”, İstanbul, Sosyal Politika, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği, 2022, (Çevrimiçi) <https://spod.org.tr/wp-content/uploads/2022/12/2015ten-Gunumuze-Yasaklarla-Istanbul-LGBTI-Onur-Yuruyusu.pdf>.

Yılmaz, Volkan
Demirbaş, Hilal
Başak:

Volkan Yılmaz, Hilal Başak Demirbaş, “TBMM’de LGBT Hakları Gündeminin Ortaya Çıkışı Ve Gelişimi: 2008-2014”, **alternatif politika**, C. 7, No: 2, 2015, s. 27.

Yu, Van:

“Shelter and Transitional Housing for Transgender Youth”, **Journal of Gay & Lesbian Mental Health**, C. 14, No: 4, 2010, s. 340-345.

Yurdadön Aslan,
Pinar, Nuri Yavan:

“Mekânın Üretimi ve Lefebvre’in Mekânsal Üçlü Kavramsallaştırmasının Görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı Örneği”, **Planlama**, C. 28, No: 3, 2018, s. 302-314.

Yüceşahin, M.
Murat:

“Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma.”, **Kadın/Woman 2000**, C. 17, No: 1, 2016.

Yüceşahin, Murat,
Pinar Yazgan:

“Kentler Toplumsal Cinsiyetsiz Değildir: Türkiye’de Kentsel Mekânın Üretiminin Feminist Bir Eleştirisi”, **Kadın/Woman 2000**, C. 18, No: 1, 2017, s. 85-106.

Yüzgün, Arslan:

Türkiye’de Eşcinsellik: (dün, bugün), 1. baskı., İstanbul, Hür-Yüz Yayıncılık, 1986.

Zengin, Aslı:

“Trans-Beyoğlu: Kentsel Dönüşüm, Şehir Hakkı ve Trans Kadınlar”, **Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar**, Metis Yayınları, 2014.

Zengin, Aslı:

“Sevginin Ölüm Dünyası: Aile, Arkadaşlık ve Trans Kadın Cenazeleri”, **Türkiye’de Cinsiyet Kültürleri Dicle Koğacioğlu Kitabı**, ed. Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu, 1. baskı, İstanbul, İletişim yayınları, 2019.

Zengin, Aslı: “The afterlife of gender: sovereignty, intimacy and Muslim funerals of transgender people in Turkey”, **Cultural Anthropology**, C. 34, No: 1, 2019, s. 78-102.

Zeybekoğlu Sadri, Senem: “Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları”, **Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 2-16.

